

**T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
AVRUPA BİRLİĞİ SİYASETİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
BİLİM DALI**

YUGOSLAVYA'DA SIRP VE HIRVAT MİLLİYETÇİLİĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mevlit ÖZÇELİK

KOCAELİ 2018

**T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
AVRUPA BİRLİĞİ SİYASETİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
BİLİM DALI**

YUGOSLAVYA'DA SIRP VE HIRVAT MİLLİYETÇİLİĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mevlit ÖZÇELİK

Doç. Dr. Caner SANCAKTAR

KOCAELİ 2018

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
AVRUPA BİRLİĞİ SİYASETİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
BİLİM DALI

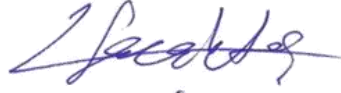
YUGOSLAVYA'DA SIRP VE HIRVAT MİLLİYETÇİLİĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

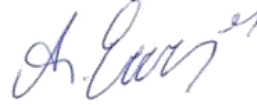
Tezi Hazırlayan: Mevlit ÖZÇELİK

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Karar ve No: ..22.06.2018/16

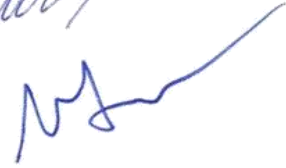
Jüri Başkanı: Doç. Dr. Caner Sancaktar

Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Arda Ercan

Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Mert Sunar

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
KISALTMALAR VE SEMBOLLER LİSTESİ	v
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MİLLİYETÇİLİK SİYASETİ.....	7
1.1.Millet Kavramı	7
1.2.Milliyetçilik Kavramı.....	16
1.2.1.Milliyetçilik Kavramının Düşünsel Kökenleri	23
1.2.2.Milliyetçiliğin Doğuşu	26
1.3.Milliyetçilik Kuramları.....	29
1.3.1.İlkçi (Primordiyalist) Yaklaşım	30
1.3.1.1.Doğalcı Bakış Açısı	31
1.3.1.2.Biyolojik Bakış Açısı	32
1.3.1.3.Kültürel Bakış Açısı	32
1.3.2.Modernist Yaklaşım.....	33
1.3.2.1.Ekonomik Dönüşüm	34
1.3.2.2.Siyasi Dönüşüm	37
1.3.2.3.Toplumsal-Kültürel Dönüşüm	43
1.3.3.Etno-Sembolcü Yaklaşım	47
1.4.Milliyetçilik Türleri ve Gruplandırmaları.....	51
1.5.Milliyetçiliğin Tarihsel Gelişimi	54

İKİNCİ BÖLÜM

YUGOSLAVYA'NIN TARİHSEL ARKA PLANI: MİLLİYETÇİLİĞİN DOĞUŞU.....	62
2.1.Osmanlı Dönemi Öncesinde Yugoslavya	64
2.2.Osmanlı ve Avusturya-Macaristan Döneminde Yugoslavya	67
2.3.Sırp ve Hırvat Milliyetçiliği ve Temel Dayanakları	81
2.3.1.Sırp Milliyetçiliği ve Dayanakları.....	81
2.3.2.Hırvat Milliyetçiliği ve Dayanakları.....	88

2.4.Birinci Yugoslavya Dönemi (1918-1941).....	95
2.4.1.Birinci Dünya Savaşı ve Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nın Kuruluşu.....	95
2.4.2.Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı (1918-1929).....	107
2.4.3.Yugoslavya Krallığı (1929-1941).....	121
2.5.İkinci Dünya Savaşı'nda Yugoslavya ve İç Savaş	135
2.5.1.Ustaşa Hareketi ve Bağımsız Hırvatistan Devleti	136
2.5.2.Sırp Çetnik Hareketi.....	144
2.5.3.Yugoslavya Komünist Partisi ve Partizan Hareketi	151

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ YUGOSLAVYA: MİLLİYETÇİLİĞİN YÜKSELİŞİ VE DAĞILMA

.....	162
3.1.Tito Döneminde Yugoslavya ve Milliyetçilik.....	164
3.1.1. Tito Döneminde Sırp Milliyetçiliği	168
3.1.2. Tito Döneminde Hırvat Milliyetçiliği	176
3.2.Tito Sonrası Yugoslavya ve Yükselen Milliyetçilik.....	184
3.2.1. 1980 ve 1990'larda Sırp Milliyetçiliği.....	187
3.2.2. 1980 ve 1990'larda Hırvat Milliyetçiliği.....	199
3.3.Yugoslavya'nın Dağılması	206

SONUÇ.....	211
------------	-----

KAYNAKÇA	221
----------------	-----

ÖZGEÇMİŞ.....	239
---------------	-----

ÖZET

“Yugoslavya’da Sırp ve Hırvat Milliyetçiliği” adını taşıyan bu tez çalışmasında ‘milliyetçilik’ kavramı temel alınarak Sırp ve Hırvat milliyetçi hareketlerinin bir incelemesi yapılacaktır. Çalışma boyunca her iki milliyetçi hareketin tarihsel süreci dikkate alınarak özellikleri, aktörleri ve hem Birinci Yugoslavya hem de İkinci Yugoslavya üzerinde yarattıkları sonuçları karşılaştırmalı olarak incelenecektir.

İki milliyetçi hareketin gelişim süreçleri Ortaçağ’da krallık dönemleri ile 20.yüzyıl arasında yer almaktadır. Bu süre içerisinde temel ulusal dayanaklarını ve hedeflerini belirlemişlerdir. Sırp milliyetçiliğinde en ehemmiyetli hedef “Büyük Sırbistan Projesi”; Hırvat milliyetçiliğinde de en mühim hedef “Büyük Hırvatistan Projesi”ni hayata geçirmektir. Sırp ve Hırvat milliyetçileri bu hedeflerini gerçekleştirmek için önce Sırp-Hırvat-Sloven/Yugoslavya Krallığı, sonra Hırvat milliyetçisi Ustaşalar ile Sırp milliyetçisi Çetnikler 1941-1945 yılları arasında ve daha sonra da Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti’nde mücadele içerisine girmişlerdir. Josif Broz Tito liderliğinde 1945 yılında Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti kurulmuş ve 1945-1980 arasında Sırp milliyetçiliği ile Hırvat milliyetçiliği bir zayıflama süreci yaşamışlardır. 1980 sonrasında Sırp milliyetçiliğinin yükselmesine bazı gelişmeler neden olmuştur. Yugoslavya’da uygulamaya konan yeni sosyalist ekonomik sistem ile devlet merkezi yapısını giderek kaybetmiş ve 1974 Anayasası ile de ademimerkezi bir yapıya bürünmüştür. Ayrıca Sırbistan topraklarının Kosova ve Voyvodina olmak üzere üç parçaya bölünmüştür. Hırvatlar ise Yugoslavya’da federe cumhuriyetlere daha fazla yetki verilmesini talep etmişler ve ayrıca devlet kademelerinde Sırp egemenliğinden şikayet etmişlerdir. Hırvat milliyetçiliği 1980 sonrasında bu iki gelişme etrafında yükselmiştir. Sırp ve Hırvat milliyetçiliklerinin yükselmesi ile Sırp-Hırvat mücadelesi yeniden başlamış ve en sonunda 1991 yılında Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti’nin yıkılmasına yol açmıştır.

ANAHTAR KELİMELER: Milliyetçilik, Sırp Milliyetçiliği, Hırvat Milliyetçiliği, Yugoslavya

ABSTRACT

An investigation of Serbian and Croatian nationalism movements will be made by basing on the term “nationalism” in this thesis study titled “*Serbian and Croatian Nationalism in Yugoslavia*”. By taking the historical process of both nationalism movements into consideration, their characteristics, actors and the impacts they have made on the first and the second Yugoslavia will be investigated comparatively throughout this study.

The development processes of the both nationalism movements took place in between the Middle Age kingdom periods and the 20th century. They have designated their basic national foundations and targets during this span. The most important target for the Serbians was to accomplish “The Great Serbian Project”; whereas the Croatians aimed to accomplish “The Great Croatian Project”. In order to carry out their targets, Serbians and Croatians had to struggle first with the Serbian-Croatian-Slovenian/Yugoslavia Kingdom, and then with the Croatian nationalists Ustashas and the Serbian nationalists Chetniks between the years 1941-1945 and in the Yugoslavia Federal Public Republic. Led by Josif Broz Tito, the Yugoslavia Federal Public Republic was established in 1945 and both Serbian and Croatian nationalism has gone through a weakening period between the years 1945-1980. The arising of Serbian nationalism after 1980 was caused by some developments. The government has gradually lost its central structure with the new socialist economic system applied in Yugoslavia and turned into a more decentralized structure with the 1974 Constitution. Furthermore, Serbian land has been divided into three pieces as Vojvodina and Kosovo. Croatians, on the other hand, have demanded for more authorization given to the federated republics in Yugoslavia and also have complained of Serbian domination in the government positions. The Croatian nationalism have aroused around these two developments after 1980. The Serbian-Croatian struggle have started again with the arising of the Serbian and Croatian nationalisms which finally resulted in the collapse of Yugoslavia Federal Public Republic in 1991.

KEYWORDS: Nationalism, Serbian Nationalism, Croatian Nationalism, Yugoslavia

KISALTMALAR VE SEMBOLLER LİSTESİ

AB:	Avrupa Birliği
ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
AT:	Avrupa Topluluğu
AVNOJ:	Yugoslavya Halk Kurtuluğu Antifaşist Kurulu
BHD:	Bağımsız Hırvatistan Devleti
BHKB:	Bosna-Hersek Komünistler Birliği
Bkz.:	Bakınız
BM:	Birleşmiş Milletler
CDU:	Hırvat Demokratik Birliği (Croatian Democratic Union)
Çev.:	Çeviren
DCP:	Demokratik Değişim Partisi (Democratic Change Party)
DEMOS:	Slovenya Demokratik Muhalefeti
DP:	Demokratik Parti (Democratic Party)
HKB:	Hırvatistan Komünistler Birliği
HSC:	Hırvatistan Sosyalist Cumhuriyeti
HSP:	Hırvat Haklar Partisi (Hrvatska Stranka Prava)
İMRO:	Makedonya İç İhtilalci Örgütü
KaKB:	Karadağ Komünistler Birliği
KKB:	Kosova Komünistler Birliği
KNS:	Ulusal Uzlaşı Koalisyonu (Koalicija Narodnog Sporazuma)
LCY:	League of Communists of Yugoslavia
MKB:	Makedonya Komünistler Birliği
NATO:	Kuzey Atlantik İşbirliği Örgütü
NDH:	Bağımsız Hırvatistan Devleti (Nezavisna Drzava Hrvatska)
P-P:	Pasic-Pribicevic Hükümeti
s.:	Sayfa
SDP:	Sırbistan Demokratik Partisi (Serbian Democratic Party)

SFRY:	Sosyalist Yugoslavya Federal Cumhuriyeti
SHS:	Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı
SıSC:	Sırbistan Sosyalist Cumhuriyeti
SKB:	Sırbistan Komünistler Birliği
SLKB:	Slovenya Komünistler Birliği
SÖS:	Sosyalist Özyönetim Sistemi
SRM:	Sırp Yenilenme Hareketi (Serbian Renewal Movement)
SRP:	Sırp Radikal Partisi (Serbian Radical Party)
SSC:	Slovenya Sosyalist Cumhuriyeti
SSCB:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SSG:	Sırp Devlet Muhafızları (Serbian State Guard)
SSP:	Sırbistan Sosyalist Partisi (Serbian Socialist Party)
vd.:	ve diğerleri
VKB:	Voyvodina Komünistler Birliği
YFHC:	Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti
YHO:	Yugoslavya Halk Ordusu
YKP:	Yugoslavya Komünist Partisi

GİRİŞ

“Yugoslavya’da Sırp ve Hırvat Milliyetçiliği” adını taşıyan bu tezin amacı Sırp milliyetçiliği ile Hırvat milliyetçiliğini karşılaştırmalı bir şekilde analiz etmektir. Bu amaç doğrultusunda (1) Sırp milliyetçiliğinin özellikleri, aktörleri ve Yugoslavya için yarattığı sonuçlar; (2) Hırvat milliyetçiliğinin özellikleri, aktörleri ve Yugoslavya için yarattığı sonuçlar; (3) Sırp milliyetçiliği ile Hırvat milliyetçiliği arasındaki benzerlikler ve farklılıklar incelenip açıklanmıştır.

Bu tezin temel kavramsal analizi “*milliyetçilik*” üzerine yapılmıştır. Milliyetçilik dikkatli kullanılması gereken çok karmaşık ve çok boyutlu bir kavramdır. Belki de göze çarpan en önemli özelliği, kavram üzerinde çalışmalar yürütenlerin ortak bir paydada fikir birliğine varamamış olmalarıdır. Bu sorunsal milliyetçiliğin tanımlanmasına da yansımış ve milliyetçilik literatürüne, milliyetçilik üzerine çalışanlar kadar tanımın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bazı yazarlar milliyetçilik kavramını incelerken belli bir işlevi (örneğin ulusal birlik kurmak) göz önüne alır ya da diğerleri belli bir öğeyi (örneğin din, dil vb.) dikkate alır ya da başkaları çalışmalarında belli bir simgeyi (Örneğin ulusal devlet) öne çıkarır ve böylece bir milliyetçilik tanımlaması yaparlar. Ancak yine de bu tanımlamalarda birçok faktörün dışarıda kalması engellenememektedir (Oran, 1980: s. 10). Bu sorunsala rağmen bir milliyetçilik tanımı yapacak olursak, milliyetçilik hayatımızı şekillendiren, yaşadığımız her anı anlamlı kılan ve hem bir duygu hem bir toplumsal hareket hem de bir ideolojiyi anlatmak için kullanılan çok boyutlu bir kavramdır.

Kavramın çok boyutluluğu Sırp ve Hırvat milliyetçiliklerini incelerken de net bir şekilde görülmüştür. Çünkü hem Sırp milliyetçiliği hem de Hırvat milliyetçiliği tarihsel süreç göz önüne alındığında farklı deneyimlerden geçerek meydana gelmişlerdir. Ayrıca bu tarihsel farklılık Sırpların ve Hırvatların milliyetçiliğe karşı bakışlarının da farklı olmasına neden olmuştur.

Güney Slav halklarından olan Sırp ve Hırvatlar, Balkan coğrafyasına 6. ve 7.yüzyıllarda yerleşmeye başladılar. Bu süre zarfında Sırp ve Hırvat kültürleri, farklı kültürel kimlikler tarafından şekillendirilmiştir. Sırp Doğu Roma İmparatorluğu’ndan etkilenerek Ortodoks, Hırvatlar ise Batı Roma

İmparatorluğu'ndan etkilenerek Katolik olmuşlardır. Ortodoks mezhebi altında yoğrulan Sırlar, uzun yıllar Osmanlı İmparatorluğu yönetiminde kalarak Doğu'nun kültürel kimliğinden etkilenmiştir. Hırvatlar ise önce Macaristan ve daha sonra Habsburg İmparatorluğu yönetiminde Batı'nın kültürel kimliğinden etkilenmiştir. İki farklı etki konuşulan dilleri çok fazla etkilemese de kullanılan alfabeler üzerinde büyük tesir bırakmıştır. Sırlar, Kiril alfabesini; Hırvatlar ise Latin alfabesini kullanmaktadırlar.

Sırp ve Hırvat milliyetçiliğine yön veren bir diğer tarihsel farklılık devlet geleneği tecrübesinden kaynaklanmaktadır. Sırlar, Ortaçağ'da Stefan Duşan döneminde ihtişamlı bir krallığa sahiptiler, ancak 28 Haziran 1389'da Kosova Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'na yenilerek Sırp Krallığı yıkılmıştır. Savaşın ardından yaklaşık 400 yıl Osmanlı İmparatorluğu altında kalan Sırlar, 19.yüzyıl başlarında ulusal bir uyanışa girdiler. Sırp asiller Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bir isyana kalkışarak 1830 yılında önce özerklik ve daha sonra 1878 Berlin Antlaşması'yla da bağımsızlık elde ettiler. Sırp ulusal bilincinin uyanmasını sağlayan en önemli kurum Sırp Ortodoks Kilisesi olurken, Sırp siyasetçi İlija Garasanin de "Nacertanije" adında bir taslak program hazırlayarak Sırp milliyetçiliğinin formülünü meydana getirmiştir. Garasanin hazırladığı taslakta "Büyük Sırbistan Projesi"ni ortaya atmış ve Sırp milliyetçilerine bir hedef vermiştir. Böylece Sırlar 1878 yılında merkezi bir Sırbistan Devleti'ne kavuşurken, aynı zamanda merkezi devleti genişletecek bir milliyetçi hedef edinmişlerdir. Hırvatlar da Ortaçağ'da bir krallığa sahiptiler. Ancak önce 1102 yılında bir evlilik dolayısıyla Macaristan'a (Pacta Conventa) ve daha sonra 1526'da da Macaristan'ın Habsburg İmparatorluğu'na tabii olmasıyla Habsburg İmparatorluğu yönetimine girmiştir. Ortaçağ'daki krallık dışında herhangi bir bağımsızlık deneyimi olmayan Hırvatistan, Habsburg İmparatorluğu'nda bir *Ban*'a (vali) ve bir *Sabor*'a (meclis) sahip otonom bir bölgeydi. 1918 yılında Habsburg İmparatorluğu'nun yıkılmasına kadar Hırvatistan'ın mevcut statüsü devam etmiştir. Hırvat milliyetçileri bağımsız bir devlet tecrübesi yaşamasalar da "tarihi Hırvat devlet geleneği" anlayışını formüle ettiler (Krucic, 1998: s. 89).

İki farklı devlet tecrübesi 1918 yılında kurulan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'na da (SHS Krallığı 1918-1929) sirayet etmiştir. Nitekim Sırp milliyetçileri

SHS Krallığı'nın Büyük Sırbistan Projesi'ni hayata geçirmenin bir fırsatı olarak görmüşler ve bu doğrultuda krallığın merkezi bir devlet yapısına kavuşmasını istemişlerdir. Hırvat milliyetçileri ise Habsburg İmparatorluğu altında sahip oldukları statüyü sürdürmek hedefiyle federal bir devlet yapısı tasavvur etmişlerdir. 1921 yılında kabul edilen yeni anayasayla SHS Krallığı, Sırp milliyetçilerinin hedefleri doğrultusunda merkezi bir yapıda örgütlenmiştir. Bu durum uzun yıllar devam edecek bir çatışmanın ilk tohumlarını atmıştır. Sırp-Hırvat mücadelesi ya da merkezîyetçilik-(kon)federalizm mücadelesi 1929 yılında kralcı darbeye neden oldu. Kral Aleksander, SHS Krallığı'nın ismini değiştirerek Yugoslavya Krallığı'nı (1929-1941) kurmuştur. Sırp-Hırvat mücadelesi bir süre durulsa da, 1934 yılında Kral Aleksander'ın ölmesiyle tekrar başlamış ve 1941 yılında krallığın zayıflamasına neden olmuştur. 1 Eylül 1939'da başlayan İkinci Dünya Savaşı sonucunda Yugoslavya Krallığı 1941 yılında Alman ve İtalyan kuvvetlerince işgal edilmiştir.

SHS/Yugoslavya Krallığı döneminde ekilen düşmanlık tohumları, İkinci Dünya Savaşı'nda (1939-1945) Sırp ve Hırvat milliyetçilerini birbirlerine karşı sistemli bir yok etme politikası izlemelerine yol açmıştır. Hırvat milliyetçileri, Ante Pavelic'in Ustaşa Hareketi liderliğinde kurulan Bağımsız Hırvatistan Devleti (BHD) çerçevesinde Sırlara yönelik büyük bir baskı ve sindirme siyaseti izlemişlerdir. Aynı şekilde Sırp milliyetçileri de, Draza Mihailovic liderliğindeki Çetnik Hareketi çerçevesinde pek çok Hırvat'ın ölmesine neden olmuşlardır. Ustaşalar ve Çetniklerin dışında Josif Broz Tito liderliğindeki Partizanlar da hem Hırvat milliyetçilerine hem de Sırp milliyetçilerine karşı savaşmışlardır. Yugoslavya'daki iç savaş ve işgal Partizanların başarılı mücadelesiyle sonlandırılmış ve 1945 yılında Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti (YFHC) kurulmuştur.

YFHC, altı federe cumhuriyetten oluşan sosyalist bir devlet olarak kurulmuştur. Tito'nun, sosyalist bir devlet kurmasının temel hedefi Sırp ve Hırvat milliyetçilerinin gücünü kırmaktır. Çünkü Tito, İkinci Dünya Savaşı öncesindeki olaylardan acı bir ders çıkarmış ve bu doğrultuda Sırp ve Hırvat milliyetçilerinin yıkıcılığının farkında olarak milliyetçiliği yok etmeye karar vermiştir. Ancak Tito istediği gibi milliyetçiliği tamamen yok edememiş yalnızca dizginlemeyi başarabilmiştir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ile yolların ayrılması (Yugoslavya'nın Kominform'dan ihraç edilmesi) Tito'yu farklı bir sosyalist sistem

yürütmeye sevk etmiştir. Milovan Djilas ve Edward Kardelj gibi isimlerinin çabalarıyla SSCB'den farklı olarak *Sosyalist Özyönetim Sistemi* (SÖS) hayata geçirilmiştir. SÖS uygulamaya başlandığından beri federe cumhuriyetlerin yetkileri federal devlet aleyhinde gittikçe artma eğilimi gösterdi. Bu doğrultuda federe cumhuriyetlerin siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda söz sahibi olmalarıyla öncelikle kendi ulusal menfaatlerini düşünerek hareket etmeye başladılar ve bu durum neticesinde milliyetçilik yeniden canlanmaya başladı. Federe cumhuriyetlerin yetki sınırlarının neredeyse sınırsızlaşması ve Sırp ve Hırvat milliyetçiliğinin yeniden yükselmeye başlaması Tito tarafından kullanılan Yugoslavya'nın "*bratsvo i jedinstvo*" yani "birlik ve kardeşlik" duygularına zarar vermiştir.

SHS/Yugoslavya Krallığı döneminden kalma merkeziyetçilik - (kon)federalizm mücadelesi Sırp milliyetçileri ile Hırvat milliyetçileri arasında yeniden alevlenmiştir. Birinci Yugoslavya'nın (1918-1941) aksine İkinci Yugoslavya (1945-1991) gevşek federal bir yapıda düzenlenmiştir. Nitekim bu süreç 1963 Anayasası ile başlamış ve 1974 Anayasası ile de nihayete ermiştir. Sırp milliyetçileri, Tito-Kardelj ikilisini Sırbistan Sosyalist Cumhuriyeti'ni (SıSC) bilerek zayıflatmakla suçlamışlardır.

Tito döneminin (1945-1980) bazı düzenlemeleri hem Sırp milliyetçilerini hem de Hırvat milliyetçilerini hoşnutsuzluğa sürüklemiştir. Sırp milliyetçiliğinin en önemli hedefi yukarıda da belirtildiği gibi Büyük Sırbistan Projesi'ni hayata geçirmektir. Ancak daha Yugoslavya kurulurken SıSC'nin topraklarının düzenlenmesi Sırp milliyetçilerini rahatsız etmiştir. SıSC içinde Kosova ve Voyvodina olmak üzere iki özerk bölgenin kurulmasıyla Sırp toprakları daha en başında üç parçaya ayrılmıştır. 1974 Anayasası ile Kosova ve Voyvodina'nın özerklikleri garanti altına alınmış ve hatta birçok açıdan cumhuriyetlerle eş yetkiye sahip olmuşlardır. Balkan Savaşları esnasında işgal edilen ve daha sonra Sırp milliyetçilerince "Güney Sırbistan" toprağı ilan edilen Makedonya, Yugoslavya'nın cumhuriyetlerinden birisi haline getirilmiştir. Ayrıca devlet eliyle bir Makedon ulusu yaratma yoluna gidilmiş ve bu doğrultuda Makedon Ortodoks Kilisesi, Sırp Ortodoks Kilisesi'nden ayrılarak bağımsız bir kilise olması sağlanmıştır. Büyük Sırbistan'ın bir diğer halkası Bosna-Hersek'tir. Tıpkı Makedonya'ya cumhuriyet statüsü verilmesi gibi Bosna-Hersek'e de cumhuriyet statüsü verilmesi Sırp milliyetçilerini

rahatsız etmiştir. Ayrıca Bosna-Hersek sadece Sırp milliyetçileri için bir hedef değil, aynı zamanda Hırvat milliyetçileri için de bir hedeftir. Hırvat milliyetçileri Bosnalıları Müslümanlaşmış Hırvatlar olarak görmektedirler. 1960'lı yıllardan itibaren Yugoslavya'da yaşanan ekonomik sorunlar Batı Avrupa'ya işçi göçüne izin verilmesine yol açmıştır. Ancak işçi göçü meselesi Hırvat milliyetçilerini memnun etmemiştir. Çünkü diğer cumhuriyetlere oranla Hırvatistan Sosyalist Cumhuriyeti (HSC) daha fazla işçisini kaybetmiş ve üstelik bunlar HSC'nin genç ve nitelikli nüfusunu içermektedir. Hırvat milliyetçileri, bu durumu Sırp'ların bir oyunu olarak görmüşlerdir. Hırvat milliyetçilerinin bir diğer hoşnutsuzluğu Yugoslavya'da Sırp üstünlüğüne yöneliktir. Yugoslavya'da neredeyse tüm kademelerde Sırp'lar, diğer uluslara oranla daha fazla temsile sahiptiler ve bu durum Hırvat milliyetçilerinin seslerini yükseltmesine neden olmuştur. Her ne kadar iki milliyetçi hareketin memnun olmadığı konular olsa da 1980 yılına kadar çok fazla etkinlik gösterememişlerdir.

1980 yılında Tito'nun ölmesiyle Sırp milliyetçilerine ve Hırvat milliyetçilerine bekledikleri fırsatı doğurmuştur. Nitekim Sırp milliyetçileri, siyasi alanda Slobodan Milosevic, dini alanda Sırp Ortodoks Kilisesi ve kültürel alanda da Sırp Sanatlar ve Bilimler Akademisi öncülüğünde 1945-1980 yılları arasında SıSC aleyhine gerçekleştirilen düzenlemeleri ortadan kaldırma politikası izlerken; aynı şekilde Hırvat milliyetçileri de siyasi alanda Franjo Tudjman, dini alanda Hırvat Katolik Kilisesi ve kültürel alanda 1968-1971 yılları arasında yaşanan Hırvat Baharı'nda rol oynayan entelektüellerin öncülüğündeki fikirlerle HSC'nin Yugoslavya'dan ayrılması yönünde bir politika izlemişlerdir. Milosevic, 1941-1945 yıllarında Sırp milliyetçiliği yürüten Çetnikleri kahraman ilan etmiş ve pek çok Çetnik sembolünün Sırp milliyetçileri tarafından kullanılmasına izin vermiştir. Tudjman da Ustaşa Hareketi ve Ante Pavelic'i kahraman olarak nitelendirmiş ve Hırvat milliyetçiliğini ateşleyen tarihi sembollerin ve marşların kullanılmasına onay vermiştir. Sırp milliyetçileri ile Hırvat milliyetçileri arasındaki mücadelenin sonucunda Yugoslavya 1991 yılında yıkılmıştır.

Sırp ve Hırvat milliyetçiliğini konu edinen bu tez çalışması üç bölümden meydana gelmektedir.

Birinci bölümde çalışmanın teorisi milliyetçilik kavramı üzerine bir inceleme yapılacaktır. Bu doğrultuda millet ve milliyetçilik kavramlarının çeşitli tanımlarına, milliyetçiliğin doğmasına yardımcı olan düşünürlerin fikirlerine, milliyetçiliğin doğuşuna, milliyetçilik kavramı üzerine üretilen çeşitli kuramlara ve gruplandırmalara ve en sonunda da milliyetçilik kavramının nasıl bir tarihi süreçten geçtiğine değinilecektir.

İkinci bölümde Yugoslavya'nın tarihsel süreci bağlamında Sırp ve Hırvat milliyetçiliğinin ortaya çıkışları ve temel dayanakları açıklanacaktır. Bu doğrultuda Yugoslavya'nın kurulmasında rol oynayan Güney Slav halklarının bölgeye gelişlerine, Osmanlı İmparatorluğu ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda geçirdikleri yıllara, Sırp ve Hırvat milliyetçiliğinin oluşmasında etkileri bulunan kişilere, kurumlara ve çeşitli düşüncelere, SHS/Yugoslavya Krallığı'nın kurulma sürecine, SHS/Yugoslavya Krallığı boyunca Sırp milliyetçileri ile Hırvat milliyetçileri arasındaki mücadeleye ve en sonunda da İkinci Dünya Savaşı'nda Sırp milliyetçisi Çetnikler, Hırvat milliyetçisi Ustaşalar ve her ikisiyle de savaşan Tito liderliğindeki Partizanlara değinilecektir.

Üçüncü bölümde Tito dönemi baz alınarak Sırp ve Hırvat milliyetçilerinin aktörlerine ve yaşadıkları sorunlara yer verilecektir. Bu doğrultuda 1945-1980 yıllarında Sırp milliyetçileri ile Hırvat milliyetçilerini hoşnutsuzluğa sevk eden konulara, 1968-1971 Hırvat Baharı olaylarına ve 1980 yılında Tito'nun ölmesinden sonra yükselen Sırp ve Hırvat milliyetçiliğinin aktörlerine, sorunlarına ve hedefleri doğrultusunda izledikleri milliyetçilik siyasetine değinilecek ve Sırp milliyetçileri ile Hırvat milliyetçileri arasındaki mücadelenin Yugoslavya'nın yıkılmasına neden olduğu açıklanacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MİLLİYETÇİLİK SİYASETİ

1.1.Millet Kavramı

Millet kavramı tanımlanması oldukça zor olan ve bu konu üzerinde tartışmaların yoğun bir şekilde yapıldığı bir kavramdır. Kavram, onu tanımlayan kişilerce hangi unsurlara ağırlık verildiğine göre değişebilen çok boyutlu ve dinamik bir özelliğe sahiptir. Örneğin bir sosyolog için millet, “aynı etnik kökene sahip olma bilincini, siyasi sadakat bilinciyle birlikte, grupsal aidiyetin belirleyici unsuru haline dönüştüren insan topluluğu” anlamına gelirken; bir hukukçu için ise millet, “bir devlete vatandaşlık bağıyla bağlı insanlar topluluğu” anlamına gelebilmektedir (Erözden, 1997: s. 11).

Millet kavramına ilişkin tanım sorunlarından bir diğeri de, kavramı tanımlayanların aynı bilim disiplinine mensup farklı araştırmacılar tarafından farklı anlamlara gelebilecek şekilde tanımlanmasıdır. Yukarıda verilen tanımı uygun bulmayan bir başka sosyolog için millet, “toplumsal geçişkenliğin artışı sonucunda geleneksel toplumlara göre daha yaygın ölçekte örgütlenmeye başlayan insan toplulukları” anlamına gelebilir. Yine bir başka hukukçu için ise millet, “kendi kaderini tayin hakkını kullanabilme yeterliliğine erişmiş bir etnik grup” anlamına gelebilmektedir (Erözden, 1997: s. 12).

Miroslav Hroch, modern siyasal düşünce açısından en enteresan olgulardan biri olarak millet kavramını görür. Çünkü millet kavramı üzerinde 1 yüzyıldır ne tarihçiler ne siyaset bilimciler ne de sosyologlar arasında yapılan tartışma sonlandırılmamıştır. Milleti somut toplumsal ilişkilerin dışında ebedi bir kategori olarak görmenin mümkün olmadığını ve ayrıca milletin nesnel vasfının da verili kabul edilen değişmez hususiyetler ve simgeler toplamının da dikkate alınması gerektiğini belirtir. Hroch’a göre milleti tanımlama açısından gerçekleştirilen her girişim kendi içerisinde gizli bir tezatlığa sahiptir. Bu tezatlık “bir yanda teferruatlı

bir tanım yapma isteği, öte yanda ise milleti oluşturan “ayırt edici vasıfların” nispeten hızlı gelişimi”dir (Hroch, 2011: s. 21-22).

Milleti oluşturan özellikler zaman içerisinde değişerek farklı görünüm kazanabildikleri gibi, aynı zamanda içinde buldukları tarihsel ve toplumsal koşulların etkisi altında da değişik şekillerde kendisini var edebilir. Kısaca belirtmek gerekirse millet kavramına ilişkin tüm öğeleri içeren ve kendisine dışarıdan ekleme yapılamayan ya da kendi içinden herhangi bir şey çıkarılamayan, tam, dolu, değişmez ve mutlak bir tanım yapmak pek mümkün görülmemektedir.

Millet tanımlarına yer vermeden önce millet kavramının tarihsel açıdan ne gibi değişiklikler geçirdiğine kısaca değinmekte fayda vardır. Çünkü tarihsel süreç içerisinde kavram pek çok değişikliğe uğramıştır.

Latince ilk kullanımında “*natio*” küçük düşürücü bir içeriğe sahip olan kavram, Roma’da yabancıları anlatmak için kullanılmıştır. Buna göre aynı bölgeden gelen yabancılar bir *natio* grubu meydana getirirler. Roma’da yabancılar yurttaş olmadıklarından dolayı, statüleri de yurttaşların altındadır (Kerestecioğlu, 2012: s. 315). 13. Yüzyılda millet kavramı Latince doğum anlamına gelen *nasci* kelimesinden meydana gelmiştir. Kelime *natio* şekline dönüştüğünde doğum ya da doğum yerinden hareketle birleşen insan gruplarını ifade eder (Heywood, 2014: s. 161). Elie Kedourie’ye göre millet, “*konuşma dilinde, bir aileden büyük fakat kabile ve kavimden küçük bir topluluğu, doğuştan benzerlik gösteren insan kümesi anlamına gelmektedir*” (Kedourie, 1971: s. 5).

Ortaçağ’a gelindiğinde kavram anlam değiştirerek üniversitelere gelen öğrenci gruplarını ifade etmek için kullanılmaya başlanmıştır. Kedourie Ortaçağ üniversitelerinin çeşitli milletlere bölündüğünü söyler. Örneğin Paris Üniversitesinde dört milletin varlığından bahseder: “Şerefli Fransa milleti, sadık Picardie milleti, saygıdeğer Normandiya milleti ve sabırlı Alman milleti.” Kedourie yapılan bu ayrımın eyaletleri ifade ettiğini belirtir. Ona göre Fransız milleti denilince İtalya ve İspanya’da Latince konuşanlar; Picardie milleti denilince Hollandalılar; Normandiya milleti denilince Kuzeydoğu Avrupa’dan gelenler; Alman milleti denilince ise Alman ve İngilizler anlaşılmıştır (Kedourie, 1971: s. 5-6).

Kavram ilk defa 16. Yüzyıl İngiltere’inde eliti içeren anlamıyla, ülke nüfusu yani halkı anlatmak için kullanılmaya başlanmıştır. O dönemde halk kavramı bir bölgenin nüfusunu anlattığı gibi, sınıfsal bir anlama da sahip olarak “ayaktakımı” ile özdeş olan aşağı sınıfları anlatmak için kullanılmıştır. Millet kavramının halk ile birlikte kullanılması, ayaktakımı olarak ifade edilen aşağı tabakaların seçkin hale gelmesini ve aşağılatıcı niteliğini kaybetmesine yol açmıştır. Böylece modern siyasetteki kullanımına kavuşan halk, egemenliğin taşıyıcısı, siyasal dayanışmanın temeli olarak bundan sonra millet olarak anılacaktır (Kerestecioğlu, 2012: s. 315-316).

Siyasi bir anlam kazanan millet kavramı 18. Yüzyıl sonlarında yaşanan Fransız Devrimi’nin bir ürünü olarak ortaya çıkmış ve Napolyon Bonaparte’ın önderliğinde yürütülen savaşlarla birlikte önce Avrupa’ya, sonra da Avrupa’dan tüm dünyaya yayılmıştır. Görüleceği üzere millet kavramı uzun bir tarihsel süreçten geçerek bugün sahip olduğu anlama kavuşmuştur. Eğer siyasi anlamda bir millet kavramından söz ediyorsak modern bir kavramdan bahsediyoruzdur. Millet kavramı bir başka ifadeyle modern zamanlara ait bir kavramdır.

Modern bir kavram olarak milletin tanımlanmasında kimi yazarlar dil, din, etnik köken, toprak, ortak tarih, kan bağı ve kültür gibi nesnel öğelere yer verirken, kimi yazarlar da millet olma bilinci, bağlılık duygusu, beraber yaşama isteği gibi öznel öğelere öncelikle yer vermektedir. Ancak bazı yazarlar da hem nesnel hem de öznel öğelere aynı anda yer vermektedirler. Bu ayırmadan yola çıkarak yapılan tanımlara değinmekte fayda vardır.

Yukarıda sayılan nesnel öğelerden hareketle en iyi tanımlamayı belki de Stalin yapmıştır. Stalin’e göre;

“millet, tarihsel olarak evrilmiş istikrarlı bir dil, toprak, ekonomik yaşam ile kendini kültür ortaklığıyla dışavuran psikolojik yapıdan oluşan bir topluluktur.” (Hobsbawm, 2014: s. 19).

Akçura tarafından yapılan millet tanımı da yukarıda sayılan nesnel ögeler kapsamındadır. Akçura'ya göre millet, “ırk ve dilin esasen birliğinden dolayı sosyal vicdanında birlik meydana gelmiş bir insan topluluğu”dur (Akçura, 2007: s. 25). Aynı şekilde Gökalp de milleti nesnel unsurları dikkate alarak tanımlamıştır. Gökalp'e göre millet, “dilce, dince, ahlakça ve bediiyatça [güzel sanatlarca] müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan bir zümre”dir (Gökalp, 2004: s. 18). Connor da millet tanımı yaparken öznel ögelere vurgu yapmıştır. Connor milleti “aynı soydan geldiklerine inanan insanların oluşturduğu topluluk” olarak tanımlamıştır. Connor burada önemli olanın ortak bir soydan gelmek olmadığını söylemiş ve asıl önemli olanın ortak soydan geldiklerine dair var olan inanç olduğunu söylemiştir (Connor, 1992: s. 48-49'dan aktaran Yıldız, 2004: s. 28). Ancak nesnel ögelere dayalı yapılan millet tanımları birçok düşünür tarafından yeterli görülmeyerek eleştirilmiştir.

Ernest Renan kendi döneminde milleti ırk, dil, din gibi nesnel ögelerle açıklayan tanımlara karşı çıkmıştır. Renan 1882 yılında yapılan “Millet Nedir?” isimli konferansta şu soruyu sormuştur: “*Nasıl üç dili ve iki dini olan, üç ya da dört ırktan oluşan İsviçre bir millet sayılır da, örneğin çok daha türdeş olan Toscana millet olarak görülmez? Neden Avusturya bir devlet de, bir millet değil?*” (Stargardt, 1995: s. 97'den aktaran Özkırımlı, 2016: s. 56).

Millet kavramını ilk kez 1882 yılında Sarabbone'da yapılan “Millet Nedir?” başlıklı konferansta Renan açıklamış ve Renan milleti “*katlanılan ve tekrar katlanmaya hazır olduğumuz fedakarlıklara ait duygunun yarattığı büyük bir dayanışmadır. Millet bir geçmiş tasavvur eder, kendi kendisini yenilemesi ise şimdide gerçekleştirilen somut bir eylemle olur. Birlikte yaşamayı sürdürme konusunda açıkça ifade edilen onay ve rızadır. Bir milletin mevcudiyeti her gün tekrarlanan bir plebisittir...*” şeklinde tanımlamaktadır (Kerestecioğlu, 2012: s. 321). Renan konuşmasının devamında milletin bir manevi ruh olduğunu ve bu manevi ruhun iki şey tarafından oluştuğunu belirtir. Birincisi geçmişe yani zengin anılar mirasına birlikte sahip olmak, diğeri ise şimdiye yani rıza, birlikte yaşama isteği, herkes tarafından müşterek kabul edilen mirasa değer vermedir. Ona göre insan ve toplum birdenbire ortaya çıkan ürünler değildir. Millet de tıpkı insan ve toplum gibi birdenbire ortaya çıkmayıp gayret, fedakarlık ve adanmışlıkla dolu bir geçmişin

izlerini taşır. Atalara ibadet etmek, anlaşılabilir, savunulabilir bir şeydir, çünkü bizi biz yapan atalarımızdır. Çünkü atalarımız eylemleriyle kahramanlıklarla dolu bir geçmiş, büyük insanlar, gerçek manada şan ve şeref bırakmışlardır. Bu sayede de üzerinde fikir inşa edilecek bir toplumsal ilke oluşmuştur. Ayrıca Renan'a göre geçmişte kazanılan ortak zaferler, bugün sahip olunan ortak irade, birlikte büyük işler başarmış olmak ve gelecekte de başarmaya olan inanç gibi tüm bu öğeler millet olmanın temel koşullarıdır (Kerestecioğlu, 2012: s. 320).

Smith “Milli Kimlik” isimli eserinde milli kimliğin unsurlarını inceledikten sonra milli kimliğin özelliklerini şu şekilde sıralamıştır:

- i. Tarihi bir toprak/ülke, ya da yurt
- ii. Ortak mitler ve tarihi bellek
- iii. Ortak bir kitlesel kamu kültürü
- iv. Topluluğun bütün fertleri için geçerli ortak yasal hak ve görevler
- v. Topluluk fertlerinin ülke üzerinde serbest hareket imkanına sahip oldukları ortak bir ekonomi (Smith, 2016: s. 31-32).

Smith yukarıda verilen listeyi oluşturduktan sonra milleti şu şekilde tanımlamaktadır:

Tarihi bir toprağı/ülkeyi, ortak mitleri ve tarihi belleği, kitlevi bir kamu kültürünü, ortak ekonomiyi, ortak yasal hak ve görevleri paylaşan bir insan topluluğunun adı'dır.

Anderson milleti antropolojik açıdan ele almıştır. Anderson milleti “ hayal edilmiş bir siyasal topluluktur-kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık içkin olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaat” şeklinde tanımlamıştır. Millet hayal edilmiştir, çünkü milletler çok küçük dahi olsalar, üyeleri birbirlerini tanımayacak ve hatta tanışamayacak olsalar da, her birinin zihninde toplamlarının hayali var olmaya devam edecektir. Millet sınırlıdır, çünkü en büyük milletin bile belirli, ötesinde başka milletlerin yaşadığı sınırlar vardır. Millet egemendir, çünkü Aydınlanma ve Fransız Devrimi ile özgürlüklerin temel taşıdır. Millet bir cemaat

olarak hayal edilmiştir, çünkü her millet içinde eşitsizlik ve sömürü ilişkileri olsa da, millet daima derin ve yatay bir yoldaşlık olarak tasarlanır (Anderson, 2015: s. 20-22).

Gellner iki farklı millet tanımı yapar. Tanımlardan ilkinde kültürel motifler öne çıkarırken, diğesinde ise iradeci bir yapı vardır. Milletın birinci tanımını Şu Şekilde yapar:

İki insan, ancak ve ancak aynı kültürü paylaşıyorlarsa aynı ulustan sayılırlar. Burada kültür, bir düşünce, işaretler ve çağrışımlar, davranış ve iletişim biçimleri sistemi anlamına gelmektedir.

İkinci tanımını ise Şöyledir:

İki insan ancak ve ancak birbirlerini aynı ulusun üyesi olarak kabul ediyorlarsa aynı ulusa mensup demektirler. Bir başka deyişle, ulusları insanlar yaratır; uluslar insanların kendi inanç, diyelim ki, bir ülkenin sakinleri ya da belli bir dili konuşan insanlar, ancak aynı gruba mensup olmalarından dolayı birbirlerine karşı bazı ortak hak ve görevleri olduğunu kesinlikle kabul ettikleri takdirde bir ulus olabilirler. Onları ulus yapan birbirlerini bu şekilde aynı grubun üyeleri olarak kabul etmiş olmalarıdır, yoksa kendilerini grubun dışında kalanlardan ayıran bazı ortak özellikler değil (Gellner, 2013: s. 78).

Hroch milleti, “bir yanda belirli bir toprak parçası üzerinde insan ve doğa arasındaki temel antagonizmaya bulunan çözümden neşet edip, diğeyanda doğayla insan arasındaki ilişkilerin bilincine yansımalarıyla ortaya çıkan iktisadi, bölgesel, siyasal, dinsel, kültürel, dilsel vs. gibi çeşitli türdeki ilişkilerin bileşiminden oluşan büyük bir toplumsal grup” olarak tanımlamaktadır (Hroch, 2011: s. 24).

Guibernau'ya göre millet "bir topluluk oluşturma bilincine sahip, ortak bir kültürü paylaşan, açıkça belirlenmiş bir toprak üzerinde yerleşik, ortak bir geçmiş ve gelecek projesine sahip ve kendi kendini yönetme hakkına sahip bir insan grubu"dur (Guibernau, 1997: s. 92).

Fransız Devrimi'nin önemli simalarından birisi olan Sieyes'e göre millet "Müşterek bir kanuna tabi olarak yaşayan ve aynı teşrii kuvvet tarafından temsil edilen ortaklar heyeti"dir (Kedourie, 1971: s. 7). Ayrıca Sieyes'e göre millet, her şeyin kökeni ve her şeyden önce vardır. Millet herhangi bir dış kaynaklı güce bağımlı olmayarak egemenlik hakkını kendi içinde bulur. Millet üzerinde sadece doğal hukuk bulunur, bunun dışında pozitif hukuk ise tamamen onun iradesinden kaynaklanır. Böylece Sieyes'in millet ve halk kavramları arasında bir ayrım gözetmediğini söylemek mümkündür.

Seton-Watson millet kavramını niteliksel açıdan ele almak yerine nicel özelliklere vurgu yaparak ele almış ve bir anlamda çarpıcı bir saptama yapmıştır. Ona göre "bir toplulukta önemli sayıda kişi kendilerinin bir millet oluşturduğunu varsayıyorlarsa ya da böyle olduğunu düşünerek millet gibi hareket ediyorlarsa millet ortaya çıkmış demektir." (Seton-Watson, 1977: s. 5'den aktaran Boztemur, 2006: s. 163). Seton-Watson'ın tanımı nesnel öğeler yerine, yukarıda sayılan öznel öğelerden meydana gelmektedir. Ona göre bir milletin üyeleri, ortak bir kültürü benimsemekle birlikte, bireysel varlıklarının ötesinde ulusal bir bilince sahip olmalıdırlar (Seton-Watson, 1977: s. 5'den aktaran Yıldız, 2004: s. 28).

Mauss'a göre millet, "maddi ve manevi bakımdan bütünleşmiş, sürekli ve istikrarlı bir merkezi iktidarı olan, sınırları belirli, bilinçli olarak bir devlete ve onun yasalarına bağlı sakinlerin kültür, zihniyet ve ahlak açısından görece bir birliğe sahip olduğu toplum"dur (Leca, 1998: s. 13). Bu tanımda toplum içerisindeki bireyler arasındaki karşılıklı ilişkilerin birbirleriyle olan bağlantısı ile kültürel birlik sürecinin altı çizilmektedir.

Hume "Milli Seceriyeye Dair" isimli makalesinde "bir millet, devamlı ilişkiler sonunda müşterek özellikler kazanan fertlerin topluluğundan başka bir şey değildir"; Diderot ile d'Alembert de Fransız Ansiklopedisinde milleti, "muayyen

genişlikte ve sınırları belli bir ülkede oturan, aynı hükümete tabi olan önemli sayıda halkları gösteren bir cins ismi” olarak tanımlarlar (Kedourie, 1971: s. 6).

Giddens’a göre millet “bütüncül bir yönetime tabi, hem devlet aygıtının iç unsurları, hem de diğer devletler tarafından denetim altında tutulan ve kesin sınırlarla belirlenmiş topraklar üzerinde yer alan bir birlik”tir (Giddens, 1985: s. 116’dan aktaran Boztemur, 2006: s. 165).

Balibar’a göre millet verili etnik bir temele dayanmayıp, kendisini devamlı bir millet olarak üreten halka dayanmaktadır. Ortak payda ise genel yasadan oluşmaktadır. Meydana gelen bu üretimin kaynağında ise birey ile kitle arasında kurulan duygusal bağ bulunmaktadır. Balibar, “bir toplumsal oluşumun kendini ulus olarak yeniden oluşturabilmesi, ancak bireyin doğumundan ölümüne dek bir gündelik pratikler ve aygıtlar ağıyla bir homo nationalis-aynı zamanda homo economicus, homo politicus ve homo religious olarak-kurabilmesiyle mümkündür” (Balibar ve Wallerstein, 2013: s. 115).

Kılıçbay’a göre millet “belli bir toprak parçasının üzerinde bölük pörçük duran parçaların, ulusal Pazar çerçevesinde birleşmeleri üzerine oluşan ülkeye dayanır ve çok kalın çizgileri itibari ile bu coğrafya üzerindeki çeşitli ve farklı etnilerin, kandaşlık ve yerelliklerinden koparak bir vatandaşlar şirketi oluşturmaları ve ülkeyi müşterek mülkiyet olarak sahiplenmeleridir.” (Kılıçbay, 1996: s. 90; Güldiken, 2006: s. 158).

Schaneppe’ye göre millet “özümlenmesi gereken özel bir siyasal birim şeklindedir. Her siyasal birim gibi ulus da içte, içine aldığı halkları kapsamak ve dışta da siyasal ulus birimlerinin varlığı ve aralarındaki ilişkiler üzerine kurulu bir dünya düzeninde kendi tarihsel bir özne olarak kabul ettirebilmek için savunduğu egemenliği ile tanımlanır.” (Schaneppe, 1995: s. 33).

Lewis’e göre millet “ortak bir dil, ortak ata, tarih ve kadere sahip; inanç sayesinde birarada tutulan bir grup insandır. Zorunlu olmamakla beraber bu insanlar genellikle kendi toprakları üzerinde ikamet eder ve genellikle egemen devlet sahibidir, eğer böyle değilse beraberce kendi egemen bağımsızlıkları için çaba harcarlar.” (Lewis, 1998: s. 7’den aktaran Bozgöz, 2006-2007: s. 99).

James Anderson millet oluşumunda yer alan tarih, kültür, dil gibi ortak unsurlardan ziyade topraklık (teritoryalite) ilkesiyle ilişkili olduğunu söyleyerek millete ilişkin görüşlerini şu şekilde açıklamıştır:

Bütün toplumsal örgütlenmelerin üzerinde hak iddia ettikleri ve üzerinde kuruldukları özel bir coğrafi alanın varlığının gösterdiği gibi çağdaş devletler, milletler ve milliyetçilik tamamen toprağa dayalıdır. Ancak [bu toprak üzerinde kurulu] devletler siyasal kurumlardan oluşurken milletler siyasal ve kültürel olgulardır (Anderson, 1986: s. 117'den aktaran Boztemur, 2006: s. 165).

Mustafa Kemal Atatürk'e göre, ortak bir milli düşüncenin, ahlakın, duygu ve heyecanın, anı ve geleneklerin insanlarda meydana gelmesi ve derinlere kök salmasını sağlayan ortak geçmişin, beraber üretilmiş bir tarihin, hem vicdanları hem de zihinleri biraraya getiren ortak dilin, milletlerin meydana gelmesinde çok önemli bir rolü vardır. Atatürk milleti şu şekilde tanımlamaktadır:

Zengin bir hatıralar mirasına sahip bulunan; beraber yaşamak konusunda ortak arzu ve istekte samimi olan; sahip olunan mirasın korunmasına beraber devam etmek hususlarında iradeleri ortak olan insanların birleşmesinden meydana gelen topluma millet denir (Eroğlu, 1992: s. 20).

Yukarıda verilen tanımlarda da görüldüğü üzere millet kavramı çok farklı şekillerde tanımlanabilmektedir. Belki de millet kavramı üzerine araştırma yapan araştırmacılar kadar millet tanımı vardır demek yanlış olmaz. Bazı araştırmacılar yukarıda da sayılan din, dil, ırk gibi nesnel öğelere dayanan ilkeleri öne çıkartırken, kimi araştırmacılar da millet olma bilinci, bağlılık duygusu, beraber yaşama arzu ve isteği gibi öznel öğelere dayanan ilkelere vurgu yapmaktadır. Bunlardan başka dil,

gelenek-görenekler, tarihi semboller ve kahramanlar, zaferler ve yenilgiler, ortak duygu ve değerleri içeren “*sosyo-kültürel*” ögelere yer vermektedir. Bir diğer araştırmacılar vatandaşlık, ortak yönetim sistemi, ekonomik, siyasi ve coğrafi ilişkiler gibi ilkeleri içeren “*sosyo-politik*” ögelere tanımlarda yer vermektedirler. Örneğin yukarıda Atatürk tarafından yapılan millet tanımında ortak kültürel özellikler üzerinde durulmuştur (Eroğlu, 1992: s. 20).

1.2. Milliyetçilik Kavramı

Milliyetçilik konusunu araştıran birçok araştırmacı için temel öncelik bir tanım ortaya koyabilmektir. Ancak bu alanda yapılan çalışmalar dikkate alınınca kavram üzerinde ortak bir tanım bulmak imkansızdır. Çünkü bu alanda dirsek çürüten araştırmacı kadar milliyetçilik tanımı literatürde bulunmaktadır. Milliyetçilik üzerine çalışanların belki de fikir birliğine vardıkları tek nokta, bu kavramı incelemenin zorluğu ve karmaşıklığıdır. Hatta Louis L. Snyder bu kavramın tanımının yapılamayacağını bile iddia etmiştir (Snyder, 1954: s. 3-13’ten aktaran Çancı, 2008: s. 108).

Milliyetçilik konusu üzerine yaşanan tanımlama sorununun arkasında bazı nedenler yer almaktadır. Birincisi milliyetçilik ilk ortaya çıktığı zamanki işlevini yitirerek farklı işlevler yüklenmiştir. Örneğin milliyetçilik İtalya ve Almanya’da bir birleştirme siyaseti olurken, koşullar gerektiğinde mevcut siyasal birimden kopup yeni bir devlet kurmak için ayrılma hareketi görünümü kazanabilmektedir. Milliyetçilik yine başka yerlerde statükoyu koruma – Rusya, Avusturya Macaristan-, sömürgecilik – İspanya, İngiltere, Fransa, Portekiz-, iktisadi yayılma –ABD- , 20. Yüzyılın ikinci yarısında da az gelişmiş ülkelerde antiemperyal mücadeleyle aynı anlama gelmeye başlamıştır (Oran, 1980: s. 9-10). Böylece 19. Yüzyılda tarih sahnesine çıkan milliyetçilik, bu kadar farklı siyasal işlev yüklenince, böylesine “Binbir Surat” görünümü sunan ve “her derde deva” olan yaygın bir kavram doğaldır ki bütün dünyada farklı yorum ve anlayışlara yol açacaktır (Oran, 1980: s. 10).

İkincisi milliyetçiliğin başka kavramlar ile karıştırılmasından kaynaklanan sorundur. Bu konuda milliyetçilik kavramı yurtseverlik, millet, ulusal bilinç ve milliyet gibi kavramlarla karıştırılmaktadır. Örneğin millet kavramı bir toplumsal

örgütlenme biçimini ifade ederken, milliyetçilik kavramı ise yerine göre değişmekle birlikte bir duyuş, düşünüş veya hareket biçimidir (Oran, 1980: s. 12-13).

Üçüncü bir sorun ise milliyetçilik denildiği zaman ne anlatılmak istenildiği açık değildir. Breuilly'e göre milliyetçilik literatürde üç değişik şekilde incelenmektedir: Bir düşünce, bir duygu ve siyasi hareket olarak (Breuilly, 1993: s. 404'ten aktaran Özkırımlı, 2016: s. 71). Milliyetçiliği bir düşünce olarak görenler milliyetçilik ile ilgilenen aydınların söyledikleri ve yazdıklarına odaklanırken; bir duygu olarak görenler belirli bir kültürün nasıl geliştiğine ve bu gelişen kültürlerin milli bilinci nasıl etkilediğine bakarlar. Milliyetçiliği siyasi hareket olarak görenler ise siyaset meydanında gerçekleşen çekişmelere ve iktidar kavgalarına bakarlar (Özkırımlı, 2016: s. 71).

Balibar'ın da belirttiği gibi; *...öncelikle bu kavram hiçbir zaman tek başına işlev görmez, her zaman hem en önemli hem de en zayıf halkası olduğu bir zincirin içinde yer alır. Bu zincir (bir dilden diğerine farklı nedenlerle değişen özel kipliklere göre) sürekli olarak, ara ya da uç yeni terimlerle zenginleşmiştir: yurttaşlık, yurtseverlik, popülizm, "etnizm", "etnosentrizm", yabancı düşmanlığı, şovenizm, emperyalizm, jingoizm...* (Balibar ve Wallerstein, 2013: s. 62-63) çok farklı argüman ve geniş bir literatür bulunmaktadır. Bu yüzden milliyetçilik kavramını tanımlamak kolay değildir.

Milliyetçilik bir ideoloji olarak teorik tarafı etkili olmasa da siyasal bir pratik olarak uygulamada çok etkilidir. Milliyetçilik çok ünlü teorisyenlere, ideologlara sahip değildir ve bu özelliği onu diğer teorilerden ayırır. Her milliyetçi hareketin kendisine ait tarihçileri, edebiyatçıları, gazetecileri yani seçkin bir grubu vardır. Bunlar milliyetçi ideolojiyi yaratan yazarlar değil, çeşitli milliyetçiliklere rengini veren kalemlerdir (Kerestecioğlu, 2012: s. 309).

Son 200 yıldır neredeyse tüm siyasal gelişmelerin içerisinde yer alan bir kavram olsa da oldukça amorf ve muğlak bir ideolojidir. Milliyetçilik içi boş bir ideolojidir, boş olması koşullar ne gerektiriyorsa içinin onunla doldurulmasını sağlamaktadır (Kerestecioğlu, 2012: s. 309). Bu sayede milliyetçilik kendisini çağlara, siyasal rejimlere, ekonomik ve toplumsal yapılara uyarlayabilen ve bu

nedenle yer ve zaman açısından değişkenlik gösterebilen oldukça dayanıklı bir ideolojidir (Selçuk, 2012: s. 118).

Smith milliyetçiliğin kendisini her türlü ortama uyarlayabilmesi hakkında şunları söylemektedir: *Milliyetçilik bukalemunvaridir, rengini bağlamından alır. Bu sonsuz kere yönlendirilebilir, şekil verilmeye ziyadesiyle müsait inanç, hissiyat ve sembollerden mürekkep dokuyu anlamak yalnızca her özgül durum içinde mümkündür...* (Smith, 2016: s. 129). Milliyetçi hareketlerin toplumsal bileşimi, tarihsel konjonktüre bağlı olarak çok değişkendir ve sınıfları da yatay biçimde keser. Milliyetçiliğin taraftarları arasında entellektüeller, sanayici ve tacirler, teknisyen ve liberallerin yanında, işçi ve köylülerden oluşan aşağı tabakadan insanlarda bulunmaktadır (Smith, 2016: s. 186).

Milliyetçilik ilişkisiz olmasından kaynaklanarak farklı ideolojilerle, devlet formlarıyla, yönetsel stratejilerle eklemlenebilmekte ve belirli bir içerikle donatılabilen ama asla ona indirgenemeyen bir söylem, ideoloji, eylem ve ilke olarak tanımlanabilir. Milliyetçilik tek başına, saf bir ideoloji olarak görülemez. Çünkü milliyetçilik bireycilik, liberalizm, sosyalizm, ırkçılık, cinsiyetçilik, faşizm gibi ideolojilerle karışmış, bir diğer ifadeyle de lekelenmiş ya da kutsanmıştır. Ancak hiçbir zaman bu ideolojilerle özdeş olmamıştır (Eryılmaz, 2010: s. 193).

Smith milliyetçilik ideolojisinin anlamlarını şu şekilde sıralamıştır:

- i. Bütün olarak millet ve milli-devletlerin bütün bir kurulma ve kendini idame ettirme süreci,
- ii. Bir millete ait olma bilinci ve milletin güvenliği ve refahıyla ilgili özlem ve hissiyata sahip olmak,
- iii. “Millet” ve rolüne ilişkin bir dil ve sembolizm,
- iv. Milletler ve milli irade hakkında bir kültürel doktrin ile milli emellerin ve milli iradenin gerçekleşmesine dair reçeteleri de içeren bir ideoloji.
- v. Milletlin amaçlarına ulaşacak ve milli iradeyi gerçekleştirecek bir toplumsal siyasi hareket (Smith, 2016: s. 119).

Smith yukarıda milliyetçiliğin anlamlarını sıraladıktan sonra milliyetçilik kavramını tanımlamıştır:

...hal-i hazırda ya da potansiyel olarak bir “millet”i kuracağı bazı mensuplarınca farzedilen bir halk adına özerklik, birlik ve kimlik edinmek ve bunu sürdürmek için oluşturulan ideolojik bir hareket olarak tanımlanabilir (Smith, 2016: s. 121).

İlk olarak İngiltere’de ortaya çıkan milliyetçilik kavramı, daha sonra Fransız Devrimi ile Fransa’ya geçmiştir. Jakobenlere karşı olan Papaz Augustin Barruel tarafından bir siyasi hareket biçimine dönüştürülür. Böylece 19. Yüzyılda milliyetçilik siyasi bir doktrin ve hareket olarak Avrupa’yı derinden sarmıştır. Daha sonra milliyetçilik Avrupa’dan Asya, Afrika ve Amerika gibi diğer kıtalara da yayılmış ve çok kanlı sonuçlar doğurmuştur (Karatepe, 2014: s. 101).

Gellner milliyetçilik kavramını şu şekilde tanımlar:

Ulusçuluk, öncelikle bir siyasal birim ile ulusal birimin çakışmalarını öngören siyasal bir ilkedir.

Bir duygu ya da bir hareket olarak ulusçuluğu en iyi tanımlayan ilke budur. Ulusçu duygu ya bu ilkenin çiğnenmesinin yarattığı kızgınlıktan ya da onun gerçekleşmesinden duyulan tatminden kaynaklanır. Ulusçu harekete can veren böyle bir duygudur (Gellner, 2013: s. 71).

Plamenatz’a göre milliyetçilik, “bir halkın ulusal veya kültürel kimliğini, bu kimlik tehdide maruz kaldığında korumak ya da böylesi bir kimliğin yeterince bulunmadığı ya da hiç var olmadığı hallerde, bu kimliği geliştirmek veya yaratmak gayreti” şeklinde tanımlanabilir (Plamenatz, 1976: s. 23-24’ten aktaran Erözden, 1997: s. 86).

Popper’a göre milliyetçilik, “açık toplumun kurulmasını önleyen en büyük engellerden birisidir; milliyetçiliklerin iddiaları da histerik hezeyandan başka bir şey

değildir.” Modern siyaset bilimcilerden Deutsch’a göre milliyetçilik, “siyasi ve sosyal gelişmenin bugüne kadar erişilen en yüksek seviyesine, yani modern ulus bünyesine kavuşma hareketidir; bütün dünyanın “açık toplum” olmasına giden yol buradan geçmektedir.” (Kedourie, 1971: s. VIII).

Alter’e göre milliyetçilik, “son 200 yıldır gerek Avrupa gerekse tüm dünya tarihinin biçimlenmesinde özgürlük, parlamenter demokrasi, ya da komünizm düşünceleri kadar önem taşıyan bir siyasi güç”tür (Alter, 1994: s. 1’den aktaran Erözden, 1997: s. 87).

Özkırmılı’ya göre milliyetçilik, “her şeyden önce bilincimize şekil veren, dünyayı anlamlandırmamızı sağlayan bir söylem; başka bir deyişle, toplu kimliklerimizi belirleyen, günlük konuşmalarımızı, davranış ve tutumlarımızı yönlendiren bir görme ve yorumlama, bir algılama biçimi”dir (Özkırmılı, 2016: s. 14).

Aydın’a göre milliyetçilik üç amaca yönelmiş bir ideolojidir:

- i. Ulusal bir ekonomi meydana getirmek,
- ii. Özerk bir ulusal karar mekanizması yaratmak ve bireysel, yöresel, kümesel bağılıkları onda toplamak,
- iii. Ulusal bir kültür yaratmaktır (Aydın, 1993: s. 63).

Delannoi’ye göre milliyetçilik, “çoğunlukla dinlerin ve dinsel bilgi biçimlerinin bazı özelliklerini taşıyan bir ideolojidir. Her şeyden önce bir meşrulaştırma ve seferber etme aracıdır, aynı zamanda kişisel ve kolektif selamete dair unsurlar da taşır.” (Delannoi, 1998: s. 32).

Giddens’a göre milliyetçilik, “siyasal bir düzen içinde yer alan bireylerin ortak bir geçmişe ve kültüre sahip olduklarını vurgulayan bir simgeler ve inançlar dizgesine duydukları psikolojik bir bağılık duygusu/bilinci”dir (Giddens, 1985: s. 116’dan aktaran Boztemur, 2006: s. 166).

Said milliyetçilik ile ilgili şunları söylemiştir:

Milliyetçilik, her tür dikkatsiz ve farklılaşmamış yollarda kullanılan bir sözcüktür, fakat ortak bir tarih, din ve dilleri olan halkların yanında, yabancı ve işgalci bir büyük güce karşı direnişte birleşen harekete geçirici gücü saptamak için yeterli hizmeti görmektedir. Bununla birlikte bir çok ülke ve sömürge derebeylerinin toprakları kurtarmadaki başarısına karşın, benim gözümde milliyetçilik sosyo-politik olduğu kadar derin bir sorunsal ideolojik girişim olarak kalmıştır. Milliyetçiliğin karşı direnişçi aşamasının bir yerinde, çatışan iki taraf arasında bir tür bağımlılık vardır, çünkü ne de olsa milliyetçi mücadelenin başını, kısmen sömürge iktidarı tarafından oluşturulan ve bir dereceye dek üretilen burjuvazi çeker. Bu burjuvaların yerinin aslında çoğu zaman yeni bir sınıf temeli ve sömürücü gücü olan sömürge gücü almıştır. Sömürgeleşme sonrası kurtuluş yerine, eski sömürge yapılarının yerini yeni ulusal koşulların alması ortaya çıkar yalnızca (Said, 1993: s. 71).

İtalyan kültür filozofu olan Vico, milliyetçilik anlayışını din üzerine temellendirir. Vico, hiçbir milletin ateizm üzerine kurulamayacağını ve bütün milletler, ona göre, sivil ya da medeni dünya din ile başlar. İlk kurumlar, kahinlik ve kehanetle ilgilidir. Bu kurumlar, tanrının dilini anlarlar. Dünya tarihinde ateizm üzerine bir millet hiçbir zaman kurulmamıştır. Çünkü insanlarda doğuştan var olan bir tür kutsallık değeri vardır ve bu değerlerin yeri dindir. Tüm insanlar, dini ayinler, evlilik, ölü gömme törenleri gibi ritüeller yapar. Bunlar temelde dinsel konular olmakla birlikte bir milleti var eden ortak değerlerin doğmasına neden olmuştur (Akkaş, 2006-2007: s. 123-124).

Calhoun'a göre milliyetçiliğin üç boyutu vardır:

Birincisi, bir söylem olarak milliyetçilik: Yani, dünyanın her yerinde insanları, özlemlerini ulus ve ulusal kimlik bağlamında düşünmeye ve o çerçeve içine yerleştirmeye götüren kültürel anlayışın ve retoriğin üretimiyle belli ortam ve geleneklerdeki belli milliyetçi dil ve düşünce türlerinin üretimi. İkincisi, bir proje olarak milliyetçilik: Yani insanların ulus olarak algıladıkları toplulukların çıkarlarını, bir birleşim ya da tarihsel gelişme içinde, ya

genellikle varolan bir devlete daha fazla katılarak ya da ulusal özerklik, bağımsızlık ve kendi kaderini tayin veya belirli toprak parçalarını birleştirme yoluyla ilerletmeye çalıştıkları, toplumsal hareketler ve devlet politikaları. Üçüncüsü, bir değerlendirme biçimi olarak milliyetçilik: Yani bir ulusun üstünlüğünü savunan siyasi ve kültürel ideolojiler, bunlar genellikle akımlarla ve devlet politikalarıyla özdeşleştirilir, ancak bu şart değildir. Bu üçüncü anlamıyla milliyetçiliğe ahlaki bir yaptırım statüsü de verilmiş olur: Örneğin ulusal sınırlar devlet sınırlarıyla örtüşmelidir ya da bir ulusun üyeleri o ulusun ahlaki değerlerine uymak zorundadır, gibi. Milliyetçilik, bu ahlaki yaptırımlardan yola çıkarak sergilenen bazı davranışlar-etnik temizlik, ulusal arınma ideolojileri ve yabancı düşmanlığı gibi- vasıtasıyla bir ulusa aşırı sadakatle özdeşleştirilen bir hal alır (Calhoun, 2007: s. 8).

Orwell'a göre milliyetçilik çok görünmeyen ya da çok sık hatırlanmayan normatif bir ilke, bir ahlak dilidir. Milliyetçilik olanın ne olduğunu tarif etmekle yetinmemekte, aynı zamanda ne olması gerektiğine ilişkin görüş de dile getirmektedir. Yani milliyetçilik söz konusu olunca kavramsal, kuramsal ve normatif mevzular birbirine bağlı olmaktadır.

Snyder'e göre milliyetçilik, devletler tarafından sömürgeler kazanmada ve toprakları genişletme konusunda etkili olabildiği gibi, ekonomik açıdan kalkınmayı sağlamak adına gereken politikaları hayata geçirmede ve sömürge durumunda bulunan halkların özgürlüklerine kavuşmasında da etkili olan bir ideolojidir (Akıncı, 2014: s. 133).

Kışlalı'ya göre milliyetçilik aynı topraklar üzerinde birbirine benzer durumları paylaşan insanların, dış dünyaya karşı kendilerini koruma ve dayanışma ihtiyaçlarını karşılayan bir ideolojidir. "Toplum içinde çıkar çatışmalarına alet edildiğinde tutucu, toplumun dışı karşı ortak yararlarını savunmak için kullanıldığında ilerici" bir ideolojidir milliyetçilik (Kışlalı, 2010: s. 142).

1.2.1.Milliyetçilik Kavramının Düşünsel Kökenleri

Milliyetçilik kavramının kökenleri genel olarak Alman romantizm akımı içerisinde aranır. Romantizm akımı, Alman milliyetçi hareketinin yükselmesine büyük katkılar sağlamıştır. Romantizm akımı geleceğe umutla bakmayı sağlar. Romantizm akımında geçmiş her zaman büyük zaferler, büyük liderin olduğu bir altın çağ şeklinde tasvir edilirken, gelecek ise mükemmellik taşır. Bu anlamda romantikler geçmişin kötü olaylarını-yenilgiler, yıkımlar- zihinlerinden çıkarırlar. Onlar sıradanlık yerine, olağanüstü nitelikler taşıyan anlatılara başvurur. Örneğin kahramanlık efsaneleri onların anlatılarında tekrar canlanır, bir milletin oluşmasında önemli rol oynar. Romantizm akımı kitlelere akıldan ziyade duygunun önemini kavratır. Bu anlamda romantizm akımında, Aydınlanmanın akla yaptığı vurgu ikinci planda kalırken, öncelik olarak “duygu” bulunur.

Ancak romantizm akımı da kendi kendine bir boşluk içerisinde doğmamış, kendisinden önceki ya da çağdaşı düşüncelerden, felsefi nitelikli akımlardan etkilenmiştir. Bu noktada Kedourie’ye göre, Kant, her şeyin başlangıç noktasıdır (Özkırımlı, 2016: s. 33).

Kant, bir milliyetçi olmamasına rağmen ortaya attığı görüşler, kendinden sonra gelen kuşaklarca farklı bir şekilde yorumlanmıştır. Kant’a göre insan dış aleme değil, kendi içinde bulunan ahlak kaidelerine itaat ettiği zaman özgür olur. Bu yüzden ahlak dış dünyaya bağlı olmamalıdır. Ahlak, olasılıklara, açıklanamaz kanunlara göre değişen dış dünyaya bağımlı olursa birey özgür olamaz. Ahlakın temeli bizzat kişinin kendi iç dünyası olmalıdır. Ancak bu sayede insan erdem ve özgürlüğe ulaşabilir (Özkırımlı, 2016: s. 33-34). Kedourie, Kant’ın formülünü şu şekilde aktarmaktadır: *...iyi niyet, ki hür iradedir, aynı zamanda muhtar irade demektir. İradenin iyi olması için, iyiyi serbestçe seçmesi, ve iyinin ne olduğunu bizzat ve kendisi için kararlaştırması lazımdır. Adeta kanun koyma mevkiinde bulunan iradenin bu muhteşem vasfını belirtmek için de Kant, böyle yapmak, “Sic volo, sic inbeo- bu benim arzum ve benim zevkim” demektedir diye açıkça ifade eder* (Kedourie, 1971: s. 16). Bu formülün siyasi alandaki yansıması “kendi kaderini tayin” biçiminde gerçekleşmiştir.

Kant'ın hem bir öğrencisi hem de onun düşüncelerini bir adım ileriye taşıyan Johann Gottlieb Fichte, bireylerin birer hayaletten ibaret olduğunu, sadece bir bütünün içinde yer aldıkları zaman gerçeklik kazanacaklarını belirtir. Buradan hareketle bireyin kendisini gerçekleştirme, yani özgürleştirme ancak bütünlükle özdeşleşirse mümkündür. Fichte, bu düşüncelerin organik devlet anlayışına götürdüğünü söyler. Devlet ise kişisel çıkarlarını korumak amacıyla bir araya gelmiş bireylerin toplamından ibaret değildir. Devletin kendi bütünlüğü bulunur ve bireyden önce gelir. Ancak devlet ve birey 'bir' haline geldiği zaman bireysel özgürlük gerçekleşir (Özkırımlı, 2016: s. 35). Kerestecioğlu, Fichte'in millet anlayışını şu sözlerle ifade eder:

...O, hayatı sadece, daima var olacak kaynak için ister, daima var olacak şey ise millet olduğundan, milletin yaşaması için, kendi hayatını fedaya daima hazır olacaktır. O, yalnız ebediyen var olmasını istediği milleti için yaşayacaktır...(Kerestecioğlu, 2012: s. 333).

Milliyetçiliğin düşünsel kökenlerine bir katkı da Johann Gottfried Herder'den gelmiştir. Evrenselci dünya görüşüne karşılık olarak kültürlerarası farklılığı ve her kültürün özgün olduğunu belirten Herder, bu özgün kültürleri tanımlayanın dil olduğunu söyler. Herder'e göre insanı insan haline getiren dilden başkası değildir. Dilden önce insandan söz edilemez. Ortak bir dili konuşan insanlar, milletin ilk aşamasını meydana getirir. Ayrıca Herder, her bir dilin birbirinden farklı ve kendine özgü olduğunu söyler. Buradan hareketle her topluluğun kendine ait olan bir düşünce tarzı olduğunu söylemek mümkündür (Özkırımlı, 2016: s. 37). Herder'e göre dil, sadece araçsal bir ortaklığı değil, aynı zamanda geniş bir tarihsel zamana yayılmış ortak duyuş ve düşünüş birliğini de ifade eder. Bu nedenle sadece biçimsel olarak değil, özlü olarak da bir milleti tanımlayıcı güdüdür (Öğün, 2000: s. 18).

Fichte de tıpkı Herder gibi dile vurgu yapmıştır. Dilin milli ruhun bir projeksiyonu olduğunu vurgulayan Fichte, mevcut diller arasında bir ayırım yapmıştır. Ona göre, ancak ilksel saflığını yitirmemiş diller kültür taşıyıcısı ve dolayısıyla ulusal bütünlüğün bir aracı olabilme özelliğine sahiptir. Buradan hareketle

ulusal bütünlüğü sağlamak ancak dilin yabancı kelimelerden arındırılması ile gerçekleşir. Ayrıca Fichte, saflığını yitirmemiş, arı bir dil olarak Alman dilini örnek göstermiştir (Erözden, 1997: s. 90).

Yukarıda ifade edilen tüm bu düşüncelerin siyasi alandaki yansıması ise millet olarak biraraya gelen bireylerin kendi kaderini tayin edebilmeleri ve meydana gelen bu milletin, kendi milli devletini kurabilmesidir.

19. Yüzyılda biçimlenmeye başlayan modern milliyetçiliğin kurucusu, bir ulusun tek bir kişinin buyruğunda ya da yöneticilerde somut hale gelmesine karşı çıkan ve ulus ile halk kavramlarını birbirleriyle cesaretle özdeşleştiren Jean Jack Rousseau (Carr, 2015: s. 20), ortaya attığı “genel irade” kavramı ile gerek 18. Yüzyıl Aydınlanma düşüncesinin kozmopolitliğine yönelttiği eleştirileri, gerekse de yönetici-yönetilen ilişkilerini açıklamıştır. Bu nedenle Rousseau, milliyetçiliğin önemli isimlerinden birisi olarak görülür. Ancak Kedourie, Rousseau’nun katkısını pek önemsemediğini çünkü Rousseau’nun, milliyetçilik üzerine sistematik bir şekilde yazmamasını gösterir.

Rousseau’ya göre toplumsal yaşamda oluşabilecek en büyük tehlike, bir grubun diğer bir grubu egemenliği altına almasından kaynaklanır. Bu tehlikeyi önlemenin yolu ise “genel irade”ye teslim olmaktan geçer. Bu teslim olma işlemi de ancak bireylerin “vatandaş” olmalarıyla sağlanabilir. Çünkü bir toplumun vatandaşı olan birey, parçası olduğu topluma bağlılık duyar, ‘bütün’ün çıkarlarını kendi çıkarlarının önüne koyar (Özkırmı, 2016: s. 37).

Kant, Fichte, Herder ve Rousseau gibi düşünürler, 18. Yüzyılda milliyetçilik düşüncesine hayat verdiler, ancak onların bıraktığı bu düşünsel miras, kendilerinden sonra gelecek kuşaklarca farklı yorumlandı ve milliyetçilik Avrupa, Asya, Afrika, Amerika yani kısacası tüm dünyada derin ve izleri silinemeyen etkiler bıraktı. 19. Yüzyıl tam anlamıyla bir milliyetçilik çağı olarak anılacaktır.

Charles Darwin, bir milliyetçi olmamasına rağmen milliyetçiliğin gelişimine ortaya attığı kuram ile büyük katkı sağlamıştır. Özellikle 20. Yüzyılın ilk yarısında hayat bulan ırk temelli rejimler, Darwin’in görüşlerinden ilham aldılar. Darwin türlerin gelişimini anlattığı eserinde, türler arasında yaşanan sürekli mücadelenin doğanın en temel yasası olduğunu belirtir. Darwin’in kuramına göre sadece en

güçlüler doğada ayakta kalabilir. Darwin'in geliştirmiş olduğu bu evrim kuramı içerisinde yer alan "doğal seleksiyon" anlayışı, 'üstün' ırkların, daha 'aşağı' olan ırkları yok etmelerinin doğallığını vurgulamaktadır. Bu kuram milliyetçilik literatüründe Sosyal Darwinizm olarak adlandırılır (Çancı, 2010: s. 219).

1.2.2. Milliyetçiliğin Doğuşu

Milliyetçiliğin ne zaman, hangi koşullar altında ortaya çıktığı ile ilgili olarak farklı görüşler dile getirilse de, genel kanı milliyetçiliğin modern zamanların bir ürünü olduğudur. Kedourie'ye göre milliyetçilik "19. Yüzyılın başlarında Avrupa'da icat edilen bir doktrindir." (Kedourie, 1971: s. 1). Peki milliyetçilik modern zamanlara gelene kadar hangi süreçlerden geçerek ortaya çıkmıştır? Bir ideoloji olarak milliyetçilik, Sanayi Devrimini gerçekleştirmiş olan devletlerde bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. 15. Yüzyıldan beri toplum içerisinde yaşanan sosyal değişimin etkisiyle, buldukları yerlerden koparak başka yerlere giden insanların kolektif olarak aidiyet duyacakları bir inanç olmuştur. Bu anlamda sosyal, siyasal ve ekonomik alanda öne çıkan başlıca ideoloji milliyetçilik olmuştur.

Sanayi Devriminin etkisiyle bir toplumsal ihtiyaç şeklinde ortaya çıkan milliyetçilik, Fransız Devrimi ve Napolyon Savaşları ile önce Avrupa'ya, sonra da Avrupa'dan Asya, Afrika ve Amerika kıtalarına yayılmıştır. Başlangıçta liberal özellikler taşıyan milliyetçilik, daha sonra kabuk değiştirerek emperyalist, sömürgeci, ırkçı, anti-sömürgeci vs. biçimlere bürünmüştür.

Modern anlamıyla millet adı verilen toplumsal olgu, feodal toplum yapısının bozulmasıyla ortaya çıkan bir toplumsal üründür (Oran, 1980: s. 33). Feodal toplum yapısı içerisinde ruhbanlar, savaşımlar ve çalışanlar olmak üzere üç sınıf yer alır. Çalışan olarak adlandırılan sınıfın en temel görevi kilise sınıfı ile askeri sınıfı beslemektir (Huberman, 2016: s. 16). Feodal toplum içerisinde kırsal ve kentsel olmak üzere ikili bir ayırım vardır. Feodal düzende, feodal beyin ve kilisenin toprakları üzerinde değer üreten serftir. Serf kelimesi, Latince "köle" anlamına gelen "servus" kelimesinden gelmektedir. Ancak köle derken bugün bildiğimiz anlamda bir köle değildir. Önceleri, serfi toprağında belirli günler çalıştıran ve "emek-rant" elde

eden feodal bey, sonradan bu rantı, serfe bıraktığı belli toprak üzerinden “ürün-rant” almaya başlamıştır. Dönemin sonlarına doğru para ekonomisinin belirmeye başlaması üzerine feodal beyin almış olduğu bu rant, paraya dönüşmüştür. Bu süreç sonunda serf, elinde daha çok değer ve para tutabilmiştir. Nüfusta meydana gelen artış ve serfin üretimden aldığı payın artması sonucunda toplumda talep artışı oluşmuş ve bu sayede lonca sistemi etkinliğini kaybetmiştir (Yakut, 1999: s. 102).

Feodal dönemde meydana gelen canlanmaya Haçlı Seferlerinin de katkısı olmuştur. Haçlı Seferleri, yabancı mallara olan talebin artmasını sağlamış ve ruhbanları, savaşıları ve sayıları artmakta olan tüccar sınıfının uykusundan uyanmasına yol açmıştır. Bu uyanma feodal dönem insanın değerlerinde de artışa yol açmış; para kazanma, biriktirme, mülk edinme hırsı yükselen yeni değerler arasında yerini almıştır (Huberman, 2016: s. 28).

Yeni oluşan toplumsal ihtiyaçları karşılamak için bol miktarda mal üretilmeye başlanmıştır. Fazla üretim kentler arasında ilişkilerin sınırlı olduğu, seyahatin güçlükle yapılabildiği ve ticaretin sadece lüks mallarla sınırlı olduğu “kendi kendine yeterli” olan Orta Çağ’ın kapalı ekonomisini canlandırmıştır. Bu yaşananların en doğal sonucu, serflerin kentlere kaçarak özgürleşmesi olmuştur. Yaşanan bu sosyo-ekonomik değişimler toplumda yeni bir sınıf yaratmıştır. Burjuvazi adı verilen bu sınıf, pazara yönelik üretime yönelmiştir (Yakut, 1999: s. 102-103).

Avrupa’da burjuvazinin ortaya çıkması feodal beylerin ve kilisenin nüfuzunu azaltmıştır. Ekonomik ve toplumsal yapıdaki bu değişim, Avrupa’da güçlü iktidarların kurulmasını sağlamıştır. Feodal düzende hukuksal açıdan güvencelerin olmayışı ve ticaret olanaklarının kötü oluşundan dolayı yeni yeni oluşmaya başlayan tüccar sınıf, feodal bey ve kiliseye karşı yapılan mücadelede kralı en aktif biçimde desteklemiştir. Kral da, kendisine para ve asker sağlayan bu doğal ittifakı çok iyi karşılamıştır (Oran, 1980: s. 34).

Ticari faaliyetlerin artmasında kentlerin büyümesinin de etkisi bulunmaktadır. Ticaretin artmasıyla, yol kavşaklarında, nehir ağzlarında ya da toprak eğiminin elverişli olduğu yerlerde kentlerin kurulduğu görülmektedir. Uzun yolculukları sırasında dinlenen gezginci tüccarlar, ya da donmuş bir nehrin

çözülmesini veya çamurlu bir yolun kurumasını bekleyen tüccarlar, genellikle katedral ya da “burg” denilen, saldırı karşısında sığınabilecekleri müstahkem yerler aramaktaydılar. Kale duvarlarının ya da katedralin gölgesine sığınan tüccarların sayısı artınca, bir “fauburg” ya da “burg dışı” adı verilen yerler oluşmuştur. İnsanlar bu faal, büyüyen kentlerde hayata yeniden başlamak üzere eski yerleşimlerini terk etmeye başlamıştır (Yakut, 1999: s. 103).

11. ve 12. Yüzyıldan itibaren krallıkların güçlenme sürecine girmesiyle Pazar birliği sağlanmış ve peşinden 16. Yüzyılın sonunda milleti yaratacak olan birtakım değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Yeni siyasal birim içerisinde ticaret yapabilmek için her şeyden önce halkın bir ortak anlaşma aracı bulması gerekmiştir. Böylece, Orta Çağ’ın Latincesi önemini yitirerek bölgesel diller ortaya çıkmıştır. Ayrıca 16. Yüzyılda yaşanan Reform Hareketi sonucunda her krallıkta ulusal mezhepler ve kiliseler ortaya çıkmıştır (Oran, 1980: s. 35).

Geleneksel toplum yapısının bilhassa Sanayi Devriminin etkisiyle önemli toplumsal olaylar meydana gelmiştir. Sosyal hayatta bilgi ve ticaretin önem kazanmasıyla toplumsal yapıda; tarıma dayalıktan kentliliğe, kapalı ekonomiden geniş alan (ülkesel) ekonomisine, homojenlikten uzak sınıf esaslı “topluluk” görünümünden, güçlü milli bütünlüğe doğru bir değişim meydana gelmiştir (Oppenheimer, 1997: s. 138-140).

Toplumsal yaşamda gerçekleşen bu denli büyük değişimlerin tabii neticesi olarak yeni sosyo-politik ihtiyaç ve reçeteler olmuştur. Modernleşen Avrupa’da kendini hissettiren başlıca ihtiyaç olarak toplumda eskiden beri süregelen bütünlüğün bozulması ve parçalanması ile ortaya çıkan bütünleşme ihtiyacı gösterilebilir (Şahin, 2007: s. 3). Geleneksel ortamlarından kopan insanların farklı mekanlarda hiç tanımadıkları bambaşka bir yaşam tarzıyla hayat mücadelesine atılmaları, kentleşmenin etkisiyle geleneksel grup aidiyetlerinin ve mevcut bütünleştirici değerlerin yavaş yavaş silinmesi sonucunda toplumsal anlamda bir bütünleşme krizi oluşmuş ve yeni bütünleştirici kimlik ve duygular önemli bir ihtiyaç olarak kendini göstermiştir (Hekimoğlu, 1989: s. 136). Bu arada yaşanan hızlı değişim karşısında, mevcut siyasi ve idari yapılanma da yetersiz kalmaya başlamış, yeni oluşan toplumsal yapı, iyi organize olmuş, otoritesi tartışılmayan merkezi bir hükümete de ihtiyaç duymuştur (Şahin, 2007: s. 3).

Göç etmelerinden dolayı köklerinden ve geleneksel yaşamlarından kopan ve kentlerde yaşamaya başlayan insanlarda milli bilinç çok daha hızlı oluşmuştur. Geleneksel yapı içerisinde toplumsal eşitsizliklerin varlığı normal karşılanmakta ve sorgulanmamaktadır. Ancak modernleşmeyle birlikte okuryazarlığın artması, iletişim imkanlarının ve eğitimin gelişmesiyle, alt tabakadan gelen insanların ekonomik ve kültürel açıdan durumları iyileşmeye başlamıştır. Bu insanlar kamu hizmetlerinde yer almak ve daha fazla bu hizmetlerden pay almak için talepte bulunmuşlardır. Toplumsal hayatın değişik katmanlarına ve bu arada yönetime katılmaya dönük taleplere mevcut siyasi sistemler cevap verememekteydiler. Bu durum bir meşruluk sorununa yol açmıştır. Modernleşen toplumların demokratikleşmeleri ve yeni meşruluk kaynaklarını artık bulmaları bir zorunluluk haline gelmiştir. Ortaya çıkan siyasal ve toplumsal taleplere cevabın milliyetçilik ilkeleri çerçevesinde verildiğini söylemek mümkündür (Şahin, 2007: s. 3-4). Böylece milliyetçilik feodal yapının tasfiye edilmesi sonucunda ortaya çıkan modern yapının etkisiyle hayat bulmuştur. İlerleyen sayfalarda Fransız Devrimi ve Napolyon Savaşları ile milliyetçiliğin yayılımına değinilecektir. Konuyu daha iyi anlayabilmek adına aşağıda milliyetçilik kuramlarına yer verilecektir.

1.3.Milliyetçilik Kuramları

Milliyetçilik kuramları denildiğinde genel olarak üçlü bir ayırım yapılmaktadır. Birincisi ilkçi (primordiyalist), ikincisi modernist ve üçüncüsü ise etno-sembolcü yaklaşımdır. Yapılan bu sınıflandırma, milliyetçilik alanında çalışan araştırmacıların çoğunluğu tarafından kabul edilmektedir. Ancak yaklaşımlara verilen isimler değişebilmektedir. İlkçi yerine “özcü” (essentialist), modernist yerine “araçsalcı” (instrumentalist) veya “yapılanmacı” (constructivist) terimlerini kullanan araştırmacılar da bulunmaktadır. Hangi isim yeğlenirse yeğlensin, kastedilen yaklaşım ve kuramcılar aşağı yukarı aynı olmaktadır (Özkırımlı, 2016: s. 74-75).

1.3.1.İlkçi (Primordiyalist) Yaklaşım

İlkçilik bir kuramdan ziyade daha çok bir bakış açısını yansıtmaktadır. Bu yaklaşım milletleri doğal ve eski çağlardan bu yana var olan yapılar olarak görmektedir. Milletlerin değişmez ve sabit yapılarının olduğunu öne sürmektedir. Millet olgusunu doğal ve verili olarak kategorileştiren bu yaklaşımda Romantizm ve Herder'in etkilerini görmek mümkündür. Herder'e göre "millet, doğal bir bitki ve aile gibidir, sadece daha fazla dalı vardır." Herder ile aynı görüşü izleyen Schleiermacher ise millet hakkında "insan ırkının, özellikleri tanrı tarafından doğuştan verilmiş, doğal bölünmesidir" diyerek milletin sabit ve doğal yönüne vurgu yapmıştır (Guibernau, 1997: s. 94-95).

Diğer yaklaşımlara göre daha türdeş bir yapıya sahip olan ilkçi yaklaşım için İngilizcede iki anlama gelen 'primordialism' kelimesi kullanılmaktadır. İlk anlam 'başlangıçtan beri var olan', ikincisi ise 'ilk yaratılan ya da geliştirilen' anlamına gelmektedir. Bu terimi ilk kez 1957 yılında kaleme aldığı ünlü makalesinde kullanan İngiliz tarihçi Edward Shils, aile içi ilişkilerden söz ederken kullanmıştır. Aile üyeleri arasındaki bağlılık bireylerin sürekli olarak birbirleriyle iletişim halinde olmalarından değil, kan bağına yüklenen, kelimelerle ifade edilmesi güç anlamdan kaynaklandığını ileri sürmektedir. Shils, bu bağı, 'ilk olma' niteliği taşıdığını, yani her şeyden önce yaratılmış, dolayısıyla hep varmış gibi algılandığını belirtmiştir (Shils, 1957: s. 142'den aktaran Özkırmı, 2016: s. 80). Geertz'e göre de ilkçi bağdan kastedilen toplumsal yaşamın 'verili' (given), daha doğrusu 'verili' olduğu varsayılan, öğelerinden kaynaklanan bağlardır. Bu bağlar arasında kan bağı, din, dil ve belirli toplumsal alışkanlıkları sayar. Bu bağları kişisel çıkarlar öyle gerektirdiği için değil, bağı kendisi önemli sayıldığı için uyulur. Geertz'e göre önemli olan 'doğal' yakınlıktır, toplumsal etkileşim değil (Geertz, 1973: s. 259'dan aktaran Özkırmı, 2016: s. 81).

İlkçi milliyetçilik kuramlarını etnik gruplara yönelik gerçekleştirilen çalışmalarla bağlantılı olarak ele almak gerekmektedir. Bu yaklaşımın şekillenmesinde etkili olan faktör, etnik kimliğe dönük gerçekleştirilen çalışmalardır. İlkçilik terimi, Shils ve Geertz'in çalışmalarında etnik bağlılıkları açıklamak için kullanılmıştır. İlkçi yaklaşım içerisinde üç ayrı bakış açısı bulunmaktadır: 'doğalcı',

'biyolojik' ve 'kültürel'. Benzer bir sınıflandırma ise Tilley tarafından yapılmıştır: 'biyolojik', 'kültürel' ve 'psikolojik'. Ancak Tilley'nin sınıflandırması milli bağlılıklardan çok etnik olanlarla ilgi olması nedeniyle tercih edilmemiştir. Bunun yerine Smith'in yakın tarihli çalışmalarından esinlenerek oluşturulan doğalcı, biyolojik ve kültürel ayrımı kullanılacaktır (Özkırımlı, 2016: s. 82).

1.3.1.1. Doğalcı Bakış Açısı

İlkçi yaklaşımlar içinde en aşırı versiyonuna sahip olanıdır. Bu görüşe göre etnik kimlik konuşma yeteneği, koku alma, görme duyuları ya da cinsiyet kadar doğal bir parçamızdır. Kişiler etnik kimliklerini seçemez ya da değiştiremezler. Kişilerin hangi topluluğa ait olduğu önceden belirlenmiştir. Bir başka ifadeyle kişiler bir aileye doğdukları gibi, bir etnik topluluğa da doğarlar. Bu durum doğal düzenin bir parçasıdır. Böylece milletlerin kendi doğallığından kaynaklanan, tıpkı bireyde olduğu gibi kendilerine ait olan kökeni, kişiliği, misyonu ve kaderi vardır. Bu yaklaşımı savunanlara göre milletlerle etnik gruplar arasında bir ayrım yoktur. Dolayısıyla milliyetçilik sadece yakın çağların bir ürünü değil, her dönemde insanlığın temelini oluşturur (Smith, 2002: s. 34-35). Bu görüşü özel olarak ilk defa erken 19. Yüzyıl Alman romantiklerince ortaya konan, ama zaten Fransa'da Rousseau'nun takipçileri arasında da bulunan milliyetçiliğin 'organik' versiyonunda görmek mümkündür. Bu organik görüşü benimseyenlere göre, milletler 'doğal sınırlar'a sahip olmakla birlikte, doğada özgül bir kökene ve mekana, özel bir karaktere, misyona ve yazgıya da sahiptirler. Bu görüşte milletlerle etnik gruplar arasında ayrım yapılmaz. Her ikisi de doğal düzenin eşit ölçülerdeki parçalarıdır ve milliyetçilik insanlığın doğasında bulunan bir özelliğidir (Smith, 2002a: s. 29). Doğalcı bakış açısı milliyetçilerin hepsi tarafından geçerli olmasa da, en çok benimsenen görüşlerden birisi olmuştur. Çünkü milletlerin ezelden beri var olan bir kişiliklerinin olması ve birbirinden ayırt edilebilen doğal yapılar olmaları, her milletin kendini gerçekleştirebilme mücadelesini beraberinde getirirken, bu amaç siyasetçiler tarafından bir araç olarak kullanılmıştır (Smith, 1998: s. 77-78).

İlkçi yaklaşımın bu aşırı versiyonu içerisinde bir grup yazar milletlerin doğallığını sorgulayarak milletlerin ve milliyetçiliğin eski çağlardan beri var

olduğunu söylemeyi yeterli bulmuştur. Doğalcı bakış açısı kadar radikal olmayan bu yaklaşıma Smith 'eskilcilik' (perennialism) adını verir. Onlara göre bugünün milletleri eskiden beri var olan birlikteliklerin uzantısından daha farklı bir şey değildir. Milletlere Orta Çağ'da, hatta antik çağlarda bile rastlamak mümkündür. Değişen tek şey milletlerin büründükleri biçimdir; 'milli öz' aynı kalır. Bu görüşü savunan yazarlara göre millet ortak bir kültürü, tarihi, dili ve toprağı paylaşan insanların oluşturduğu topluluktur. Milletleri yöneten seçkinlerin ellerindeki araçlar, kontrolleri altındaki teknoloji farklılaşsa da, milleti oluşturan temel özellikler değişmeden kalır. Eskilciler milletlerin hayatında, tarihin ayak oyunlarından kaynaklanan gerileme dönemleri olabileceğini kabul ederler. Ancak "kötü talih" milli özü yok edemez; yapılması gereken milletlerin "uyandırılması", milliyetçilik ateşinin yeniden yakılmasıdır (Özkırmı, 2016: s. 83-85).

1.3.1.2.Biyolojik Bakış Açısı

Son zamanlarda sosyo-biyolojik alanda gerçekleştirilen çalışmaların etnik gruplara yönelik uygulanmasıyla gündeme gelen biyolojik yaklaşım, etnik bağılıkların kökenlerini içgüdü ve genetik özelliklerde aramaktadır. Bu yaklaşımın temelinde 'üreme' yatmaktadır. Üremede başarı sağlamak insanları yönlendiren en önemli güdüdür. İnsanlar bu güdüden hareketle 'yakınlarla', 'hısımlarla' eşleşme yoluna gider. Çünkü yakınlık tanınmayı sağlar. Yakınlığı belirleyen ölçüt ise kültürel açıdan benzer olmaktır. Kültürel açıdan benzerlik, insanlara kimlerin yakın, hısım, akraba olduğunu gösterir. Başarılı bir üreme amacı taşıyan insanlar, kan bağı ve akrabalık bağlarının önem kazanmasına yol açar. Böylece insanlar etnik gruplarına ya da milletlerine karşı duygusal bağlar beslerler (Özkırmı, 2016: s. 87-88).

1.3.1.3.Kültürel Bakış Açısı

Bu yaklaşım genel olarak Geertz ve Shils'in çalışmalarıyla açıklanmaktadır. Eller ve Coughlan, bu çalışmalarda sözü edilen ilkçilik teriminin üç temel niteliğe sahip olduğunu belirtirler:

- i. İlk olma niteliği taşıyan, birincil bağılıklar ‘verili’dir, her şeyden önce vardır, hiçbir şeyden türememiştir. Söz konusu bağılıklar ‘doğal’, hatta tinseldir; toplumsal kaynakları yoktur. Kökleri kestirilemeyecek kadar uzun bir geçmişleri vardır.
- ii. İlk olma niteliği taşıyan duygular anlatılmaz, kelimelerle ifade edilemez; ama zorlayıcıdır. Bir topluluğa üye olan kişi zorunlu olarak, o topluluğa ve topluluğun alışkanlıklarına karşı bir bağılık duyar. Bu bağılık, ‘bağlayıcı’dır. Toplumsal etkileşimle açıklanamaz; bağın kendisine atfedilen önemden kaynaklanır.
- iii. İlkçi bağılık özünde bir duygu, bir heyecan işidir. Kişisel çıkarlarla ilişkisi yoktur (Eller ve Coughlan, 1993: s. 187’den aktaran Özkırmımlı, 2016: s. 89).

1.3.2.Modernist Yaklaşım

Modernist olarak ifade edilen yazarlar, millet ve milliyetçiliğin modern çağa ait bir fenomen olduklarını belirtmişlerdir. Modernist yaklaşımı savunanlar millet ve milliyetçiliğin kapitalizm, sanayileşme, bürokrasi, kitle iletişimi ve laikleşmenin bir ürünü olduğunu ifade ederler (Smith, 2002a: s. 34). Milliyetçiliği bu süreçlerden bağımsız olarak düşünmek mümkün değildir. Zaten eski çağlarda milliyetçiliğin ortaya çıkmasına yol açacak toplumsal, siyasal ve ekonomik koşullar bulunmamaktaydı. Bu koşullar ancak modern çağda oluşmuştur. Başka bir deyişle, milletler ancak milliyetçilik çağında sosyolojik bir gereklilik halini almıştır. “Milliyetçilik milletleri yaratır, milletler milliyetçiliği değil.” Modernist yaklaşım ilk olarak Karl Deutsch’un 1953 yılında yayımladığı *Nationalism and Social Communication*’ı ile Elie Kedourie’nin 1960 yılında yayımladığı *Nationalism* adlı eserlerinde ifadesini bulmuştur. Bu çalışmalardan sonra modernist yaklaşım milliyetçilik üzerine çalışmalar yürütenlerin en fazla ilgi gösterdikleri bir milliyetçilik kuramı haline gelmiştir (Özkırmımlı, 2016: s. 102-103).

Modernist yaklaşımın en önemli teorisyenleri arasında Gellner, Hobsbawm, Anderson, Balibar, Bhabba, Nairn, Breuilly, Brass, Hroch, Hechter ve Chatterjee gibi isimleri saymak mümkündür. Ancak bu modernist yazarlar türdeş bir kategori

oluşturmazlar. Üzerinde anlaşabildikleri belki de tek ortak nokta milletlerin ve milliyetçiliğin modern bir çağa ait fenomen olduklarıdır. Breuilly milliyetçilik kuramlarını eleştirdiği makalesinde modernist yaklaşımı milliyetçi düşüncede ve bilinçte dönüşüm, toplumsal dönüşüm ve milliyetçilik ve siyasi modernleşme olmak üzere üçe ayırmıştır. Bu ayırmadan yola çıkan Özkırmılı, modernist kuramları üçe ayırmıştır: Milliyetçiliğin çözümlenmesinde ekonomik niteliklere ağırlık veren araştırmacılara ‘ekonomik dönüşüm’, siyasal niteliklere ağırlık veren araştırmacılara ‘siyasi dönüşüm’ ve çalışmalarında toplumsal-kültürel etkenlere ağırlık verenleri de ‘toplumsal-kültürel dönüşüm’ (Özkırmılı, 2016: s. 103).

1.3.2.1. Ekonomik Dönüşüm

Modernist yaklaşımı ekonomik dönüşüm alt başlığı altında değerlendirirken Neo-Marksist kuramdan başlamak gerekir. Çünkü 1960’ların başında milliyetçilik görünüm değiştirerek, anti-sömürgeci ya da anti-emperyalist bir biçim almıştır. Özellikle üçüncü dünya olarak adlandırılan geri kalmış ülkelerde yükselen milliyetçilik ateşi ve Batı Avrupa’da gelişmiş ülkeler içinde oluşan etnik akımlar, klasik Marksist kuramın sorgulanmasına yol açmıştır. 20. Yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen olaylara hazırlıksız yakalanan Marksistler, çağın gereklerine uymak amacıyla çalışmalarında kültür, ideoloji ve dile eskisinden daha fazla önem vermeye başladılar. Böylece yukarıda adı verilen Neo-Marksist kuram sahneye çıkmıştır. Yaklaşımı değerlendirmeye bir Neo-Marksist olan Tom Nairn’i inceleyerek başlanacaktır. Nairn hem inançlı bir Marksist hem de İskoçya’da milliyetçi partinin üyesidir. Bu çelişki yaratan durum, ona göre, ‘milli kimliğin ikilemini’ yansıtmaktadır (Özkırmılı, 2016: s. 105-106).

Milliyetçilik, her ne kadar Marksist kuramın tarihi bir başarısızlığı olarak görülse de, Nairn, milliyetçiliğin Marksist bir bakış açısıyla açıklanabileceğini söyler. Marksist kuram işe milliyetçiliğin olumlu ve olumsuz tüm yönlerini ortaya koyarak başlamalıdır. Nairn, burada materyalist görüşün ve ideal felsefi görüşün, millet ve milliyetçiliği, tarihsel süreç açısından toplumların gelişebilmesinin zorunlu bir aşamasını yansıtan görüşü eleştirir. Buradan hareketle Nairn, milliyetçiliğin köklerinin toplumun içinde olmadığını, dünya tarihinin gelişim sürecinde yattığını

belirtir. Dolayısıyla milliyetçiliği açıklamak isteyen bir kuram ilk önce dünya tarihini temel almalıdır. Milliyetçiliğin kökeninin sanayileşme ya da kentleşme gibi süreçlerde aranması doğru değildir. Milliyetçilik, kapitalizmin gelişmeye başladığı 18. Yüzyıldan beridir dünyaya egemen olan siyasi ve ekonomik modelin bazı nitelikleri tarafından belirlenir. Bu kapitalist ekonomi eşit olmayan, dengesiz bir gelişime yol açmıştır. Bu görüşü savunanlara göre insanlık, daima ileriye gidecek ve böylece uygarlaşma yaşanacaktır. Ancak, bu görüş gerçek hayata gelince işlerlik kazanmadı. Vadedilen kalkınma dengeli ve eşit bir şekilde gerçekleşmedi. Yaşanan tam tersiydi: Gelişmiş ülke daha çok gelişmişti, gelişmemiş ülke ise öncekinden daha da gerilemişti. Bu durum güçlünün zayıf üzerinde etkisini artırdığı yeni bir dönemi getiriyordu. Batılı ilerleme savunucuları yanılmışlardı. Nairn, burada geri kalmış ülkelerin seçkinlerinin önemli bir görevi olduğunu söyler: Seçkinlerin işleri üstlerine almaları milliyetçiliğe giden yolda en önemli adımı oluşturur. Seçkinler kendi toplumlarında geri kalmış ya da bırakılmış olan halklarını uyandıracaktı; onlara kendi kimliklerinin farkında olmalarını öğretecekti. Seçkinlerin elinde olan tek şey ‘halk’ı. “Etnik kökeni, dili, derisinin rengiyle halk, seçkinlerin elindeki tek kozdu.” İşte bu koz kendilerinin geri bırakılmasına neden olan kapitalistlere karşı kullanılacak en önemli araçtı (Nairn, 1981: s. 340’dan aktaran Özkırımlı, 2016: s. 108-110).

Nairn, kapitalizmin dünyayı hızla etkisine almasının tarihsel ve toplumsal bir bedelinin olduğunu söyler. Ona göre bu bedel ‘milliyetçilik’tir. Gelişmiş ülkelerin oluşturduğu baskı, geri kal(dırıl)mış toplumlarda bir tepki şeklinde oluşan milliyetçilik ile sınırlı değildir. Milliyetçilik gelişmiş ülkeleri de etkisi altına alıncaya kadar devam edecek bir süreçtir. Milliyetçiliği İngiltere, Fransa ya da ABD icat etmemişti. Onlar refah seviyesi yüksek ve ileride olan ülkelerdi. Ancak milli devlet bir ideolojiye kavuşunca ve milliyetçilik dünya siyasetinde önem kazandıkça onlarda milliyetçi olmak zorunda kalacaklardı. Bir başka ifadeyle diyalektik bir süreç olan dengesiz kalkınma, uzun vadede merkez devletlerin milliyetçiliği de en az çevre devletlerinin ki kadar kaçınılmaz bir süreçti. Nairn’e göre bu tabloya bakarak iyi ve kötü milliyetçilik ayrımı yapmak doğru değildir. Ona göre Hindin ya da Mozambik gibi geri kalmış ülkelerde yürütülen milli mücadele haklı görülürken, gelişmiş ülkelerdeki milliyetçilik şovenist olarak nitelendirilemez. Milliyetçilik aynı anda hem

ilericilik hem de gericiliği birlikte taşır. Bu durum milliyetçiliğin genetik kodlarında vardır. Milliyetçilik eski Roma Tanrısı Janus gibidir. Eski çağlarda şatoların giriş kapısında bulunan Janus heykelinin bir yüzü ileriye bakarken diğer yüzü ise geriye doğru bakardı. Milliyetçilik de toplumları belli bir hedefe, örneğin sanayileşmeye, kalkınmaya yönlendirir. Bunu ise geriye, yani kendi içlerine dönerek, geçmişte kalan mitleri, kahramanlık hikayelerini canlandırarak yapar. “Milliyetçilik de modern çağın giriş kapısında duruyordu. İnsanoğlu bu kapıdan geçmeye, ilerlemeye çalışırken umutsuzca geçmişe bakmak zorunda kalıyordu.” (Nairn, 1981: s. 353’ten aktaran Özkırımlı, 2016: s. 110-111).

Ekonomik dönüşüm alt başlığı altında incelenecek ikinci isim Michael Hechter’dir. Hem Nairn hem de Hechter Marksist kuramcılar olmalarına rağmen, Nairn çalışmalarında uluslararası bakış açısını kullanırken Hechter ise daha çok iç işleri bakış açısını kullanır. Birbirlerinden bu şekilde ayrılırlar (Roger, 2008: s. 7). Literatüre ‘iç sömürgecilik’ kavramını kazandıran Hechter’in kuramının çıkış noktası 1960’lı yıllarda Amerika’da pek çok bilim insanının kafasını meşgul eden etnik azınlıkların milli kültür içinde eritilmesi meselesi olmuştur. Bu soruna dönem içerisinde çözüm arayan ‘özümsemeciler’, azınlıkların yoksul olmasını ve kötü yaşam koşullarına sahip olmalarını milli kültürden dışlanmalarına bağlıyorlardı. Eğer gerekli nitelikte yardım yapılırsa ve eğitim imkanı sağlanırsa azınlıklar bu zor şartlardan kurtulabilirler. Bu görüşlerin arkasında yatan kalkınma modeline göre merkez ve onun çevrelediği bölgeler arasında herhangi bir ilişki bulunmuyordu. Ayrıca bölgeler arasında ekonomik, siyasi ve kültürel açıdan kurumsal farklılıklar vardı. Bu kalkınma modelinin temel önermesine göre, bölgeler arasındaki ilişki ne kadar çok artarsa, bölgelerin aralarındaki ortaklık ve benzerlik de o derece artacaktır. Böylece geri kalmış yoksul bölgelerin, merkez ile olan ilişkilerinin artması onların kısa sürede yenilenmelerine, güçlenmelerine yani modernleşmelerine yol açacaktır. Bölgesel farklılıklar ise zamanla ortadan kalkacak, merkez ve çevresi kültürel açıdan homojenlik kazanacak ve ekonomik, siyasi ve kültürel açıdan etnik kimliklerin birbirinden ayrılmasına neden olan koşullar ortadan kalkacaktır. Son kertede ise her bölgenin refahı eşitlenecek, kültürel farklılıklar önemsizlenecek ve siyasi süreç milli partiler tarafından yürütülecektir (Özkırımlı, 2016: s. 119-120).

Hechter yayılmacıların görüşlerini gerçekçi bulmaz ve kendi ismiyle anılan kalkınma modelini devreye sokar: 'iç sömürgecilik'. Bu modele göre merkez ile çevre bölgeler arasındaki artan ilişkinin yayılmacıların aksine, toplumsal yapılarda bütünleşme sağlamayacak, tam tersine merkezin çevre bölgeleri ekonomik açıdan sömürmesine ve çevre bölgeler üzerinde tahakküm kurmalarına yol açacaktır. Modernleşmenin coğrafi açıdan eşit dağılmaması, aynı toprak üzerinde iki farklı topluluk yaratacaktır: gelişmiş ile az gelişmiş bölgeler. Bu iki farklı yapının oluşması kaynakların ve iktidarın eşit olmayan bir şekilde gelişmiş bölgelerin lehine dağılmasına yol açacaktır. Böylece az gelişmiş bölgeler, merkeze bağımlı hale gelirken, merkez ise gelişmiş bir ekonomik yapıya kavuşacaktır. Avantajlı olan grup toplumsal görevlerin dağılımı sırasında en önemli görevleri kendi grubunda bulunan kişilere verecektir. Az gelişmiş grubun üyelerinin bu görevlerden soyutlanması, kültürel iş bölümü açısından kendi gruplarıyla özdeşleşmelerine yol açacaktır. Etnik farklılıklar da ön plana çıkarılacaktır. Hechter'e göre bu durumun bir sonucu olarak biz ve öteki ayrımı oluşur. Ayrıca Hechter, grup içinde dayanışmanın artması için iki koşul belirler: Birincisi bireyler arasında ekonomik eşitsizliğin olması ve bu eşitsizliğin kaynağının bir grubun diğerini sömürmesi sonucu oluştuğunu bilmelidir. İkincisi ise ezilen grubun üyeleri arasında yeterli nitelikte iletişim sağlanmasıdır. Dolayısıyla var olan kültürel farklılıklar ekonomik eşitsizliklerle birleştiğinde ve grup içi iletişim yeterli düzeye ulaştığında sömürülen toplum, milli toplumla bütünleşme olasılığını en aza indirecektir. Ezilen zaman içerisinde kendi kültürünün, merkezin kültüründen herhangi bir fark taşımadığını anlayacak ve hatta, merkezden üstün olduğunu dahi iddia edecektir. Böylece ezilen sınıf kendini farklı bir 'millet' olarak algılayacak ve bağımsızlık isteme yoluna gidecektir (Hechter, 1975: s. 8-9'dan aktaran Özkırımlı, 2016: s. 120-122).

1.3.2.2.Siyasi Dönüşüm

Modernist yaklaşımı incelemeye siyasi alanda yaşanan olayları ön plana çıkaran siyasi dönüşüm yaklaşımı ile devam edilecektir. Bu yaklaşım altında Breuilly, Brass ve Hobsbawm'ın düşüncelerine yer verilecektir.

Breuilly, *Nationalism and the State* adlı çalışmasıyla milliyetçilik literatüründe saygın bir yer edinmiştir. Esasında, Breuilly'nin çalışmasında sunduğu görüşler bir milliyetçilik kuramı olarak nitelendirilemez. Kendisi de bu durumun farkında olan Breuilly, amacını “milliyetçiliği incelemek için genel bir yöntem belirlemek ve uygulamak” olduğunu söyler (Breuilly, 1993: s. 1'den aktaran Özkırımlı, 2016: s. 129).

Breuilly'e göre, milliyetçiliği sadece ekonomik ve kültürel oluşumların bir yansıması olarak görmek ancak belirli tip milliyetçilikleri açıklayabilir. Ancak genel anlamda bir milliyetçilik çözümlenmesi oluşturmaz. Bu yüzden öncelikle bir milliyetçilik tipolojisi geliştirmek gerekir. Çünkü milliyetçilik tek bir yöntemle araştırılmayacak kadar karmaşık bir kavramdır. Bütün yaklaşımlar, Breuilly'e göre çok önemli bir noktayı gözardı eder: ‘milliyetçiliğin siyaset ile olan ilişkisi.’ Dolayısıyla bir milliyetçilik çözümlenmesine kalkışan bir araştırmacı öncelikle, onun devletle olan ilişkisinin nasıl olduğunu belirlemelidir. Breuilly'e göre milliyetçilik “iktidarı (devlet gücünü) ele geçirmeye ya da kullanmaya çalışan ve bunu milliyetçi savlara dayanarak haklı gösteren siyasi hareketler” anlamına gelir. Ayrıca o, milliyetçiliğin üç temel iddiası olduğunu söyler:

- i. Diğer milletlerden kolayca ayrılabilen kendine özgü bir karakteri olmalıdır.
- ii. Milletin çıkarları ve değerleri, diğer bütün çıkar ve değerlerden üstündür.
- iii. Millet bağımsız bir karaktere sahip olmalıdır (Breuilly, 1993: s. 2'den aktaran Özkırımlı, 2016: s. 130).

Milliyetçiliğin siyasi alanda taşıdığı temel görev modernleşmeyle birlikte toplumun sosyal, ekonomik ve siyasi alanda geçirdiği değişimin kaçınılmaz bir sonucu olarak ortaya çıkar. Sanayi Devrimi, teknolojinin hızla değişmesi gibi etkenler Orta Çağ'ın sosyo-ekonomik yapısı içinde yer alan toplumsal üretimi, kolektif üretimden işlevselliğin yer aldığı ve uzmanlaşmanın olduğu ufak birimlere kaydırmıştır. Eskinin yerel örgütlenme şekli, ekonomik üretimden bunun dağılımına ve ortaya çıkan sorunların çözümlenmesine kadar her işi kendi içinde çözüme kavuşturuyordu. Teknolojideki ilerlemeyle birlikte iş bölümü ve uzmanlaşmanın bir veya birkaç alanda işlerin görüldüğü, sorunların çözüme kavuşturulduğu birtakım

yeni kurumsal nitelikli örgütler ortaya çıktı. Eskiden çok işlevsel olan kiliseler, köylü komünleri yerlerini uzmanlık temeline göre ayrılan yeni kurumlara bıraktılar. Toplumsal yapıda meydana gelen bu değişim ile güçlenen merkezi devlet, yeni fonksiyonlar üstlendi ve böylece kamu ile sivil ayrımı gerçekleşti. Bir diğer gelişme ise sivil toplum içinde bireyselliğin öne çıkmasıyla, bireysel çıkarlarla kamusal çıkarların birbiriyle nasıl uyumlu hale getirileceği (Yalçın, 2007: s. 23-24). İşte Breuilly'nin çalışmasında milliyetçilik tam da burada devreye giriyordu. Devlet ile toplum arasındaki ilişkinin sağlanmasında devreye sokulan iki yöntemde de milliyetçilik kendini gösteriyordu. Birincisi vatandaşlık kavramıyla getirilen bir çözümdü. Bireylerden meydana gelen toplum aynı zamanda bir vatandaşlar topluluğu anlamına geliyordu. Bir başka ifadeyle millet, vatandaşlarından toplamından meydana gelen bir yapıdır. Bu anlayışta önemli olan vatandaşların kültürel kimliklerinden ziyade, siyasi haklarıdır. İkincisi ise toplumun kolektif kimliğini bireysel kimliklerin üstüne koymaktı. Yani topluma bir milli kimlik aşılacak anlamına geliyordu (Özkırımlı, 2016: s. 132-133).

Breuilly modern çağın en önemli siyasi doktrini olan liberalizmin kamu yararı ya da kolektif çıkarlar ile uyuşmakta zorluk çektiğini söyler. Liberalizm soyut bir nitelik taşıdığı için toplumdaki tüm grupları kucaklayamaz. Bu durumda dışarıda bırakılan gruplar kültürel kimliklerini bir siyasi program içeren milliyetçi harekete dönüştürürler. Liberalizm tüm grupları kapsama noktasında yetersiz kaldığı için modern çağda tüm grupları içine alabilecek ve onların özlemlerine hitap edecek bir ideolojik söylem gerekiyordu. Bu boşluğu dolduracak olan ise milliyetçilik olacaktı. Böylece milliyetçilik modern çağda siyasi iktidarın en iyi yardımcısı haline geldi. Ayrıca milliyetçilik kapsayıcılığı ve değişkenliğiyle, seçkinlerin işlerinin kolay olmasını sağlar. Kısacası milliyetçilik, Breuilly'e göre bir siyaset biçimi anlamı taşır (Özkırımlı, 2016: s. 133).

Milliyetçilik literatüründe "araçsalcılık" denilince ilk akla gelen isim Amerikalı siyaset bilimci ve Güney Asya uzmanı olan Paul R. Brass'tır. En dar anlamıyla araçsalcılık, etnik kimliklerin ve milliyetçiliği seçkinlerin siyasi iktidarı elde etme ya da iktidarı korumak için yapılan mücadelelerde kullandıkları araç anlamına gelir.

Brass, nesnel özellikleri ön plana çıkararak yaptığı tanımdan yola çıkarak etnik dönüşüm sürecinin gruplar arasındaki ayrımı artıracığını, gruplar arası sınırların belirgin hale geleceğini ve mevcut sembollerin yeni anlamlar kazanacağını belirtir. Ona göre bu süreç etnik kimliklerin önem kazanmasına neden olur. Yaşanan bu etnik dönüşüm süreciyle birlikte gruplar, kendilerini diğerlerinden ayırmaya yarayacak bazı kültürel imgeler seçerler. Brass, etnik dönüşüm başlaması için bu sürecin gerekli olduğunu, ancak yine de yeterli olmadığını belirtir. Bu yüzden bir sonraki adım seçkinler arasında rekabetin ortaya çıkmasıdır. Seçkinler arası rekabet bir etnik topluluğun veya yerel topluluğun kontrolünü ele almak için yapılır. Brass'a göre seçkinler arasında mücadele, yerel toprak sahipleriyle yabancı otoriteler arasında, farklı dine mensup seçkin gruplar arasında, yerel dini seçkinlerle işbirlikçi yerli aristokrasi arasında ve yerel dini seçkinlerle yabancı aristokrasi arasında olmak üzere dört farklı şekilde yaşanabilir. Seçkinler arası rekabet farklı etnik grupların önderleri arasında yaşanan ve gelişmekte olan bir toplumda doğan fırsatlardan yararlanma, hatta onları tekellerine alma ya da geliri bol, prestijli konumların bölüşümünde aslan payını kapma amacı taşıyan sınıfsal mücadeleye dönüşebilir. Bu mücadele şekli, modernleşmenin her bölgede eşitsiz bir şekilde yaşanmasından kaynaklanır. Bunun sonucu olarak da toplumsal hareketlenme gelişmekte olan toplumlarda devletteki, sanayileşmiş toplumlarda ise sanayi, bürokrasi ve üniversitelerdeki iş olanaklarına yönelik bir mücadeleye dönüşebilir. Ancak ne nesnel özelliklere dayanan gruplar arasındaki farklılıklar ne de seçkinler arasında yaşanan rekabet etnik dönüşüm sürecini başlatmaya yeterli olur. Etnik dönüşümü sağlayacak yeterli koşullar iletişimin sağlanmasına bağlıdır. Okuma yazma oranlarının artması, kitle iletişim araçlarının topluma ulaşacak kadar gelişmesi, yerel dillerin standart bir lehçeye bürünmesi, yerel dillerin öğretilmesi sağlayacak okulların açılması gibi etkenler sınıflar arasındaki iletişimi kolaylaştıracaktır. Böylece seçilen imgeler gruplara sorunsuz bir şekilde aktarılabilecek ve halk kitlesel olarak hareketlenecektir (Özkırımlı, 2016: s. 135-138).

Milliyetçilik bir seçkin hareketi olarak etnik dönüşümün ilk aşamalarında, hatta her an başlayabilir. Ancak önemli bir sorun milliyetçiliğin halkı da kitlesel olarak nasıl etki altına alacağıdır. Bu sorunu çözmek için yerel kontrolü sağlamak isteyen seçkinler, aralarındaki rekabetin ötesine geçmelidirler. Milliyetçiliğin halk

arasında geniş bir destek bulması, kırsal kökenli ya da herhangi bir avantaja sahip olmayan grupların, ekonominin farklı etnik gruplarca kontrol edilen sektörlerine kitleler halinde dahil olmalarıyla ortaya çıkan sınıf içi rekabete dayanır. Eğer bu grupların ekonomik sektörlere kitlesel katılımı hem devletçe hem de başka gruplarca engellenirse o zaman bu gruplar mevcut ekonomik ve kültürel yapıyı sorgulayan milliyetçi hareketlere kolaylıkla dahil olacaktır. Öte yandan, konumlarını iyileştirmeyi amaç edinen dışlanmış grupların bu çabaları egemen grup tarafından toplumsal statüleri ve ekonomik çıkarlarına yönelik bir tehdit olarak algılanırsa, yerlerini kaybetmeyi göze alamayan egemen grup da kendine ait bir milliyetçi hareket başlatacaktır (Özkırımlı, 2016: s. 139).

Modernist yaklaşım içinde milletleri ve milliyetçiliği siyasi çıkarlar çerçevesinde açıklayan en önemli araştırmacılardan birisi de Marksist tarihçi Eric J. Hobsbawm'dır. Milletleri ve milliyetçiliği bir toplumsal mühendislik ürünü olarak gören Hobsbawm, incelenmesi gereken en önemli olgunun 'icat edilmiş gelenekler' olduğunu belirtir. Toplumdaki egemen gruplar iktidarlarını sağlamlaştırmak için millet ve milliyetçiliği icat etmişlerdir. İcat edilmiş gelenekten kasıt törensel ya da sembolik bir anlam taşıyan ve açıkça ya da zımni bir şekilde kabul edilmiş alışkanlıklar ve uygulamalardır. Bir başka ifadeyle toplumda birlik, aidiyet hissi uyandırmaya çalışan tüm sembol, tören ve mitler bilinçli bir şekilde yaratılmış geleneklerdir. Bu gelenekler iletişim araçları ve eğitim aracılığıyla sürekli tekrarlanırlar ve belirli bir davranış kalıbı oluşturarak geçmiş ile bugün arasında bir köprü oluştururlar. Modern çağda üretilseler de bugünü uygun bir geçmişe bağlamalarından dolayı bireyler arasındaki birlik ve dayanışmayı arttıırırlar (Hobsbawm, 2014: s. 103-106; Hobsbawm, 2006: s. 2).

Hobsbawm'a göre gelenekler iki şekilde üretilir. Birincisinde var olan eski geleneğin modern toplumun koşullarına uydurulması amaçlanırken ikincisinde ise toplumda değişen gereksinimleri karşılamak amacıyla tamamen 'yeni' olarak üretilir. Özellikle toplumun hızlı dönüşümler yaşadığı sanayileşme, kentleşme, kapitalizm gibi durumlarda belirir. Bu durumlarda temel öncelik birlik ve düzeni sağlamaktır. Ellerindeki siyasi iktidarı korumak isteyen gruplar gelenekler icat etme yoluna giderler. Hobsbawm 1870-1914 yılları arasında, diğer dönemlerden daha çok gelenek üretildiğini söyler. Çünkü dönem içerisinde çok sayıda siyasi hareketlenme meydana

gelmiştir. Halk, kitlesel halde siyasete katılarak mevcut düzeni ve bu düzeni ellerinde bulduran seçkinleri tehdit etmeye başlamıştı. Seçkinler, alt sınıfların siyasete katılmalarını yani demokratikleşme hareketini kontrol etmek istemektedir. Böylece seçkinler, halk yığınlarının enerjisini kontrol etmek amacıyla birtakım ritüel ve törenlerden oluşan gelenek icat etme yoluna gitmiştir. Hobsbawm'a göre halkı denetim altına almak için yeni kurumlar oluşturmak, yeni statü sistemleri ve toplumsallaştırma yöntemleri uygulamak ve millet yaratmak yoluna gidilmiştir. İcat edilen geleneklerle birlikte spor kulüpleri, sendikalar, festivaller, anma günleri gibi yeni toplumsallaştırma yöntemleri yaratılmıştır. Bu sayede halk yığınlarının yeni alışkanlıklarla kontrol edilmesi sağlanmıştır. Hobsbawm'a göre millet ve milliyetçilik icat edilmiş geleneklerdir. Millet ve milliyetçilik gibi fenomenler toplumsal mühendislik ürünüdür. Bunlar seçkinler tarafından iktidarlarını güvence altına almak için bilinçli olarak üretilen ve tarihsel açıdan da yeni olmayan olgulardır (Hobsbawm, 2014: s. 168-170).

Hobsbawm, “modern milleti dahili oluşturan pek çok şey, böylesi kurguları içerdiği, uygun ve genelde çok yakın zamanlı semboller veya bunlara uydurulmuş söylemlerle ilişkilendiği için, geleneğin icadına gerekli dikkat gösterilmeden millet fenomeni üzerinde hakkıyla durulamaz” demiştir (Hobsbawm, 2006: s. 17-18). Hobsbawm, Gellner'in milliyetçilik tanımını benimser. Gellner'e göre milliyetçilik, “siyasal birim ile milli birimin çakışmasını öngören siyasi bir ilkedir.” (Gellner, 2013: s. 71). Hobsbawm'a göre milleti temsil eden siyasi birliğe borçlu olan ödevler her zaman kamusal ödevler ve hatta diğer tüm ödevlerden önce gelir. Bu durum milliyetçiliğin önceki dönemlerin etnik bağılıklarından ayrılmasını sağlar. Millet ne asli ne de değişmez nitelikte bir birimdir. Millet, yalnızca özgül ve tarihsel bakımdan yakın döneme aittir. Milletlerden söz etmek için teritoryal (toprağa bağlı) devletlerin ortaya çıkışını dikkate almak gerekir. Bu açıdan hem millet hem de devlet birbirinden bağımsız değerlendirilemez. Milliyetçilik ya milletleri önceden mevcut olan kültürleri alarak ortaya çıkarır ya da tamamıyla yeni bir olgu olarak icat eder. Kısacası milliyetçilik milletlerden önce gelir, milletler, devleti ve milliyetçiliği yaratmaz; doğru olan bunun tam tersidir. Milliyetçilik tepeden inşa edilmiş olabilir ancak sıradan halkın umutları, ihtiyaçları, özlemleri ve çıkarları da dikkate alınmalıdır. Milliyetçilik ikili bir olgudur (Hobsbawm, 2014: s. 24-25).

1.3.2.3. Toplumsal-Kültürel Dönüşüm

Bu başlık altında çalışmalarında toplumsal-kültürel alanda yaşanan değişimleri ön plana çıkartan yazarlar incelenecektir. Milliyetçilik literatüründe yaptıkları çalışmalarla adlarından çok söz ettiren Ernest Gellner ile Benedict Anderson'ın görüşlerine yer verilecektir.

Gellner milliyetçilik literatürüne çok önemli katkılar yapmıştır. Özellikle 1964 yılında yayımladığı *Thought and Change* ve 1983 yılında kuramının gelişmiş versiyonunu oluşturduğu *Nations and Nationalism* eseri onun milliyetçilik literatüründe saygın bir yer kazanmasını sağladı.

Gellner'e göre milliyetçilik, "siyasal birim ile ulusal birimin çakışmalarını öngören siyasal bir ilkedir." (Gellner, 2013: s. 71). İnsanlık tarihinde kurulan siyasi örgütlenmeler milliyetçi temelde oluşturulmamıştır. Şehir devletlerinde, feodal sistem içinde ya da çeşitli imparatorluklarda milliyetçiliğe rastlanmaz. Bu tür birimlerde önemli olan ne ölçüde adil, merhametli ve dürüst olunduğudur. Gellner'e göre milliyetçilik yalnızca modern çağda sosyolojik bir gereklilik haline gelmiştir. İnsanlık tarihi üç evreye ayrılır: 'tarım öncesi', 'tarım' ve 'sanayi dönemi'. Tarım öncesi yani avcı toplayıcı dönem içinde topluma istikrarlı ve uzmanlaşmış bir düzen dayatıcı kurum olarak devlet olmadığından milliyetçiliğin ortaya çıkması mümkün değildir. Tarım toplumunda ise devlet vardır. Toplum alt ve üst olmak üzere iki sınıfa ayrılmış ve bu sınıflar arasındaki çizgi nettir. Üst sınıflar içinde askerler, rahipler, katipler, idareciler ve kentliler yer alır. Alt sınıflar ise üretici topluluklarından oluşur. Kültürel bir türdeşlik yerine kültürel farklılaşma vardır. Toplum içerisinde çoğunluğu oluşturan üreticiler siyasal kaygılar yerine ekonomik kaygılar taşır. Bunlar kendi içlerine dönük kapalı bir hayat yaşarlar. Toplum içerisindeki bu ayrışma kültüre de yansımıştır. Tarım toplumunun statik karakteri 'yüksek kültür' ile 'aşağı kültür' arasında ayırım yapar (Gellner, 2013: s. 75-82). Sanayi toplumunda ise milliyetçilik bir gereklilik halini almıştır. Gellner'e göre sanayileşmenin etkisi yalnızca ekonomik alanla sınırlı değildir. Daha geniş çapta bir toplumsal değişime yol açar. Eskinin katı ve değişmez toplumları daha yumuşak ve daha hareketli yapılara yerlerini bırakırlar. Böylece 'tarımsal evre'den 'sanayi evre'sine geçiş gerçekleşir (Roger, 2008: s. 15).

Yuvarlanan taş yosun tutmaz ifadesinden hareketle sanayi toplumu yani modern toplum sabit ve durağan değildir. Tam tersine akışkan bir yapıdadır, hareketlidir. Üretimin sürekli olması bir tür iş bölümü ve uzmanlaşma yaratmıştır. Ancak sanayi toplumunda uzmanlık katı bir yapıda değildir. Uzmanlık alanları birbirine yakındır. İletişim ise çok daha önemli hale gelmiştir. Bu yüzden iletişim aynı ortak ve standartlaşmış konuşma ve yazı dili aracılığıyla yapılmalıdır. Toplumda hem uzmanlaşmayı hem de iletişimi sağlayacak daha türdeş ve standartlaşmış bir eğitim sistemi zorunluluk haline gelmiştir. Artık çoğunluk açısından bireylerin iş bulabilmeleri onur, güvenlik ve özsaygıları aldıkları eğitime bağlıdır. Böylece sanayi toplumunda bir insanın aldığı eğitim onun en önemli sermayesini oluşturmuştur. Bireyi birey yapan, bir başka ifadeyle ona kimlik kazandıran aldığı eğitimidir. “Modern insan bir krala, ülkeye ya da dine değil, bir kültüre bağlılık göstermektedir.” (Gellner, 2013: s. 113). Modern toplumda oluşabilecek kitlesel eğitim sistemi ancak modern devlet aracılığıyla varlığını sürdürebilir. İşte kültür ile devletin yan yana gelmesini sağlayan olgu da budur. Eski dönemde kültür ile devlet arasındaki ilişki kopuktur. Ancak bugün tam tersine hem kültür hem de devlet birlikte varlıklarını sürdürebilir. Milliyetçiliğin temel sırrı da burada yatmaktadır.

Gellner’e göre milletler ancak milliyetçilik çağında tanımlanabilir. Çünkü genel toplumsal koşullar, sadece bir grup seçkin azınlığa değil, bütün halkı kapsayan standartlaşmış, türdeş ve merkez tarafından desteklenen yüksek kültürlerin oluşmasına elverdiği zaman ortaya çıkar. Dolayısıyla, Gellner’in sözleriyle “milliyetçilik milletleri doğurabilirdi, milletler milliyetçiliği değil.” (Gellner, 2013: s. 137).

Bir Güneydoğu Asya uzmanı olan Anderson, 1983 yılında yayımladığı *Imagined Communities* adlı çalışmasıyla milliyetçilik literatüründe kısa sürede önemli bir yer kazanmıştır. Anderson’a göre bir topluluğun millet oluşturma süreci, kapitalizmin gelişim olanaklarında aranmalıdır. Sanayi devrimiyle başlayan modernist süreçte kentleşme, laiklik vb. unsurlar, tüm toplumu kapsayan benzer bir kültürü de yaratmıştır. Milleti açıklayacak olan da bu homojen kültürdür (Yalçın, 2007: s. 26). Anderson’a göre millet ve milliyetçilik özel bir kültürel yapıdır. Bu yapıları anlayabilmek için onların zaman içinde ne tür değişiklikler geçirdiklerine bakmak gerekir. Milliyetçilik 18. Yüzyılın sonlarına doğru ortaya

çıkıştır. O, farklı coğrafyalarda değişik şekillere bürünebilir. Kopya edilebilir özelliğe sahiptir. Anderson milliyetçiliğin nasıl ortaya çıktığını anlamak için sadece kültürel ve siyasi etkenlere bakmanın yeterli olmadığını söyler. Cevaplanması gereken asıl soru, milliyetçiliğin nasıl böylesi güçlü tutku ve bağlılık içerebildiğidir. Anderson'a göre milliyetçiliği anlamak için liberalizm veya faşizm gibi milliyetçiliği bir ideoloji olarak değil, akrabalık ve din gibi olgularla incelemek gerekir (Anderson, 2015: s. 20).

Anderson'a göre millet "hayal edilmiş bir siyasal topluluktur-kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık için olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir." Millet hayal edilmiştir, çünkü milletler çok küçük dahi olsalar, üyeleri birbirlerini tanımayacak ve hatta tanışamayacak olsalar da, her birinin zihninde toplumlarının hayali var olmaya devam edecektir. Millet sınırlıdır, çünkü en büyük milletin bile belirli, ötesinde başka milletlerin yaşadığı sınırlar vardır. Millet egemendir, çünkü Aydınlanma ve Fransız Devrimi ile özgürlüklerin temel taşıdır. Millet bir cemaat olarak hayal edilmiştir, çünkü her millet içinde eşitsizlik ve sömürü ilişkileri olsa da, millet daima derin ve yatay bir yoldaşlık olarak tasarlanır (Anderson, 2015: s. 20-22). Milliyetçilik hangi koşullar altında ortaya çıkar? Anderson'a göre öncelikle kültürel alanda yaşanan gelişmeler incelenmelidir. Seçkinler tarafından yapılan yönlendirmeler veya siyasi ideolojilerle değil, egemen oldukları dönemde bir veri olarak kabul edilen geniş kültürel sistemler olan 'din' ve 'hanedanlık' ile ilişkilendirilmelidir. 16. Yüzyılın sonlarına doğru bu sistem gerilemeye başladı. Anderson dini toplulukların gerilemesini coğrafi keşifler ve kutsal dilin eski önemini yitirmesine ya da matbaanın yayılmasına bağlar. Coğrafi keşifler ile Avrupa'nın coğrafi ve kültürel ufku genişlemiştir. İnsan hayatının farklı biçimler alabileceği görülmüştür. Yeni kıtalarda yeni insan ve kültürlerle tanışmak Avrupa insanının mevcut yaşamını sorgulamasına yol açmıştır. Matbaanın yayılmasıyla, dönemin kutsal dili olan Latince önemini kaybetmiş ve yerel dillerde daha çok kitap basılmaya başlanmıştır. Dinin önemini kaybetmesinin anlamı büyüktü. Çünkü eski dinler kader anlayışı sunarak insanların eski çağlardan beri var olan korkularına ve özellikle de ölüm korkusuna çözüm üretmekteydi. "Dinsel inançların geri çekilmesiyle, onların kısmen yatıştırdığı ıstırap ortadan kalkmadı." Dinin işlevini yerine getirecek yeni bir şeye ihtiyaç vardı. Çok az şey bu işi yapmaya

millet kavramı kadar uygundu. “Milliyetçiliğin büyü, rastlantıyı yazgıya dönüştürmesidir.” (Anderson, 2015: s. 25-33).

Anderson’a göre milleti hayal edilecek cemaatlerin, basit bir şekilde dinsel cemaatlerin ve hanedanlık mülklerinin yerini aldığını düşünmek yeterli değildir. Bu iki kutsal topluluğun gerilemesinin arkasında ‘zaman’ anlayışında yaşanan değişim yatar. Zaman anlayışının değişimiyle birlikte dünyayı anlama biçimi de tamamen değişmiştir. Bu değişim Orta Çağın ‘eşzamanlılık’ kavramında olmuştur. Buna göre tüm olaylar eşzamanda yaşanır; ne geçmiş ne bugün ne de gelecek vardır. Her şeyi belirleyen sadece ilahi güçtür ve her şey önceden yazgılıdır. Orta Çağın ‘zaman boyunca eşzamanlılık’ anlayışının yerini modern çağda türdeş, içi boş zaman algısı almıştır. Bu modern zaman anlayışında geçmiş, bugün ve gelecek arasında ayrım vardır. Anderson zaman kavrayışındaki bu değişimin ne kadar önemli olduğunu göstermek için roman ve gazetelerin incelenmesi gerektiğini söyler (Anderson, 2015: s. 37-51). Herhangi bir milletin üyeleri birbirlerini hiç tanımıyor olsalar dahi kitle iletişim araçları vasıtasıyla birbirlerinden ve toplumda gerçekleşen olaylardan haberdar olurlar. Gazetelerde birbirinden bağımsız gibi görünen pek çok sayıda olay yer alır. Bu olayların hepsinin ortak noktası aynı gün yaşanmasıdır. Gazetelerin üst köşelerinde yazan tarihler, insanlara zamanın akmakta olduğunu gösterir. Milletler de bu zamanın akışkanlığına kapılır. Öte yandan gazete ve romanların önemini artıran bir gelişme daha bulunur. Bunlar kitlesel olarak tüketilirler. Gazete okuyan birisi, kendisi gibi aynı gazeteyi okuyanların belki çok azını tanır. Ancak tıpkı kendisi gibi her gün bu gazeteyi binlerce kişinin okuduğunu bilir. Her gün yapılan bu eylem hayal edilmiş topluluğu netleştiren somut bir örnektir. “Kendi gazetesinin, tıpatıp aynılarının otobüste, berberde, komşularında tüketildiğine tanık olan gazete okuru, hayali dünyanın gündelik hayattaki köklerini sıkı sıkıya salmış olduğu konusunda teskin edilmiş olur.” (Anderson, 2015: s. 50).

Anderson milliyetçiliğin oluşmasına katkıda bulunan bir gelişmenin daha olduğunu söyler: kapitalizmin yayıncılık sektörüne girişi. Yayıncılık sektörü başlangıçta az sayıda Latince bilen kitleye hitap ediyordu. Ancak zamanla bu dar çerçeveli piyasa işlevini yitirdi. Kapitalizmin kar etmek amacıyla daha fazla okuyucuya ulaşmak istemesi, halk dillerinde kitapların basılmasına yol açtı. Bu süreci hızlandıran üç gelişme vardır. Birincisi, Latincenin etkisini yitirerek hem dini

hem de gündelik hayattan çekilmesidir. Hümanistlerin Hıristiyanlık öncesi antik çağların çok yönlü edebiyatını yayın pazarı aracılığıyla canlandırma çabaları, Latincenin önemini yitirmesine neden oldu. İkincisi, başarısını, bizzat kapitalist yayıncılığa borçlu olan Reform Hareketi'nin etkisidir. Bu hareketi, yeni gelişmekte olan halk dillerindeki okuyucu piyasasını kendi amaçları doğrultusunda kullanmış, siyasi ve dini mesajları geniş kitlelere ulaştırmıştır. Örneğin Luther, yayıncılık sayesinde *Ninety-Five Theses* adlı eserinde yer alan tezlerini Avrupa'nın her bölgesine yayabilmiştir. Üçüncüsü ise, bazı monarkların halk dillerinden, idari merkezleşmenin bir aracı olarak yararlanmalarındadır. İdari halk dillerinin doğuşu hem yayıncılığı hem de 16. Yüzyılın büyük dinsel kabarışlarını öncelmiştir. Dolayısıyla kutsal hayali cemaatlerin aşınmasında bu etken önemli rol oynamıştır (Anderson, 2015: s. 52-57).

1.3.3.Etno-Sembolcü Yaklaşım

Etno-sembolcü yaklaşım modernizmin hegemonyasına bir tepki sonucunda doğmuştur. Temel görüşlerini de modernizme yönelik eleştirilerinden yola çıkarak oluşturmuşlardır. Etno-sembolcüler, ilkçi yaklaşımı tamamen reddederler. Modernist yaklaşımları ise yetersiz bulurlar. Buradan hareketle etno-sembolcü yaklaşım, her iki yaklaşımın bir sentezini oluşturmaya ve 'orta yol' bulmaya çalışır. Hem ilkçilere hem de modernistlere oranla daha türdeş görünüm sunarlar. Milliyetçilik çalışmalarında genel olarak aynı noktalara vurgu yaparlar. Etno-sembolcüler milliyetçiliğin modern çağın ürünü olduğunu kabul ederek ilkçilerden ayrılır. Ancak milliyetçiliğin yalnızca kapitalizm, sanayileşme, kentleşme gibi modern süreçlerle de açıklanamayacağını söylerler. Onlara göre etnik bağlılıkların kalıcılığı göz ardı edilmemelidir. Bu yüzden millet ve milliyetçiliği incelerken uzun bir tarihsel dönem ele alınmalı, bugünün milletlerini geçmişteki atalarıyla birlikte değerlendirmek gerekir. Bir başka ifadeyle bugünün millet ve milliyetçiliğini, geçmişten gelen mitler, semboller, töreler belirler. Modern milletler yılanmış etnik kültürlerin gölgesi altında şekillenir. Etno-sembolcülük John Armstrong, Anthony D. Smith, John Hutchinson gibi kuramcıları içinde barındırır. Bu çalışmada ise milliyetçilik

literatüründe etno-sembolcü olduğunu açıkça kabul eden tek isim Anthony D. Smith'in görüşlerine yer verilecektir (Özkırımlı, 2016: s. 202-205).

Modernist yaklaşım içinde yer alan araştırmacılardan olan Smith, çalışmalarını etnik kimlik vurgusu üzerine yapar. Ayrıca Smith, görüşlerini modernizmin eleştirisi üzerine oluşturur. Ona göre milliyetçiliği anlamak için öncelikle geçmiş dönemlerdeki etnik kimlikler incelenmelidir. Eğer bu durum dikkate alınmazsa millet ve milliyetçilik meselesi anlaşılabilir. Bugünün birçok milletin temelinde etnik öğelere dayanan bir karışım vardır. Smith'e göre milletlerin oluşum süreci yüzyılları kapsayan geniş bir zaman dilimi esas alınarak incelenmelidir. Smith milleti "tarihi bir toprağı/ülkeyi, ortak mitleri ve tarihi belleği, kitlevi bir kamu kültürünü, ortak bir ekonomiyi, ortak yasal hak ve görevleri paylaşan insan topluluğunun adı" olarak tanımlar (Smith, 2016: s. 32). Tanımda da görüldüğü üzere milli kimlik çok boyutlu, karmaşık ve soyut bir niteliğe sahiptir.

Smith'e göre milletin varlığı onların etnik temelinde aranmalıdır. Çünkü bugünkü milletler geçmişteki bir etnik topluluğun devamıdır. Etnik topluluklar bazı özelliklere sahiptir. Kolektif özel bir isim, ortak soy miti, paylaşılan tarihi anılar, ortak kültürü farklılaştıran bir ya da daha fazla unsur, özel bir anavatana bağlılık ve topluluğun önemli bir kesimi için geçerli olan bağlılık duygusu özellikler arasında yer alır. Sıralanan özelliklerde de görüldüğü üzere bunlar kültürel ve öznel nitelik taşır. Ancak bir millet oluşurken sadece kültürel ve öznel öğeler tek başlarına işlev taşımazlar. Bunların yanında din, dil, gelenek gibi nesnel öğeler de yer almalıdır. Bu nedenle etnik toplulukların insanlık tarihinin başlangıcından beri var olduğu söylenemez. Çünkü yukarıda sayılan özellikler öznel nitelikli olduğu için zamanla topluluğun öz bilinci ve üyeleri arasındaki dayanışma da değişecektir (Smith, 2016: s. 42-45).

Etnik topluluk tarihsel süreç içerisinde iki şekilde oluşur: 'birleşme' ve 'bölünme'. Birleşme farklı grupların bir araya gelerek etnik grup oluşturmalarını ifade eder. Şehir devletlerinin artan ticari faaliyetleriyle bir topluluk oluşturma yoluna gitmeleri ve bölgelerin genişlemesini sağlamak için bir grubun diğer grup tarafından yutulması olarak iki şekilde birleşme gerçekleşir. Bölünme ise etnik grupların dini nedenlerle ayrılmaları ve siyasi nedenlerle bağlı olunan gruptan ayrılarak bağımsız bir grup oluşturmak şeklinde olur. Bölünme meselesine Şii

mezhebinin bölünmesi ya da Bangladeş'in kuruluşu örnek verilebilir. Smith'e göre etnik kimlikler son derece dayanıklıdır. Ancak bu dayanıklılık onların yüzyıllarca varlıklarını sürdürdükleri anlamına gelmemelidir. Tarihte bazı yaşanan olaylar etnik kimliklerin sabit kalmasını engelleyerek onun değişmesine yol açar. Savaşlar, istilalar, sürgünler, kölelik, göç dalgaları ve din değiştirme bu sürece örnek verilebilir. Ancak etnik kimlikte meydana gelen değişimler onun devamlılığına bir engel teşkil etmez. Devamlılığın sağlanmasında devlet kurmak, askeri hareketlilik ve örgütlü din çok önemli etkidir. Smith'e göre etnik toplulukların kültürlerinin canlı kalmasının nedenleri arasında dini reform, kültürel ödünç alma, halkın katılımı ve etnik seçilmişlik mitleri yer alır. Bunlar vasıtasıyla bireyin kafasındaki devamlılık duygusunun yok olmaması sağlanır. Çünkü bu mekanizmalar tarafından insanların zihnindeki aidiyet duyguları devamlı olarak canlandırılır ve unutulmaları engellenir. Böylece topluluklar her türlü zorluğa rağmen hem kendilerini yenilemeyi hem de varlıklarını sürdürmeyi başarırlar (Smith, 2016: s. 46-52).

Tarihte iki tür etnik topluluk bulunur: 'yatay' ve 'dikey' etnik topluluklar. İki topluluğun millet oluşum süreci farklıdır. Yatay etnik topluluk içerisinde aristokratlar ve yüksek rütbeli subayları bulundursa da zaman zaman bürokratlar, yüksek rütbeli görevliler ve zengin tüccarlar da bu topluluğa dahil olabilmektedir. Yatay etnik toplulukların üyelikleri üst sınıflarla sınırlıdır. Esnek sınırlara sahiptirler ancak toplumsal derinlik yoktur. Dikey etnik topluluklar ise daha derli toplu halka hitap eden toplumlardır. Etnik kültür tüm halka yayılmıştır. Kültürel farklılıklar toplumsal açıdan bölünme yaratmaz. Tam tersine kültür vasıtasıyla toplumun farklı katmanları ortak bazı gelenekler etrafında birleşebilmektedir. Dolayısıyla dikey topluluklarda etnik bağ daha yoğun ve dışlayıcı nitelik taşır. Ayrıca topluluğa dahil olabilmek çok daha zordur (Smith, 2016: s. 90).

Yatay ve dikey etnik toplulukların millet oluşturma süreçleri birbirinden farklıdır. Yatay etnik topluluklarda yeni kurulan bürokratik devlet aracılığıyla orta tabakaları ve uzak diyarları mevcut etnik kültüre tedrici olarak katmayı başarmıştır. İngiltere, Fransa, İspanya ve İsviçre'de bu tür bir süreç yaşanmıştır. Yeni kurulan devlet kolektif kimliği tüm topluma yaymıştır. Bu başarının yakalanmasını sağlayan araçlar arasında vatandaşlık haklarının geniş kitlelere yayılması, vergi toplama, askere alma, semboller, mitler, gelenek ve anılar bulunur (Smith, 2016: s. 93). Dikey

etnik topluluklarda ise millet oluşturma süreci biraz daha farklıdır. Burada devletin rolü çok fazla önem taşımaz. Çünkü dikey etnik topluluklar genellikle tutsak topluluklardan oluşur. Ayrıca topluluk üyeliği bütünü kapsayıcı ve dışlayıcı bir yapıdadır. Bu topluluklarda din ve onun içerisindeki kutsal ifadeler ana aygıtı oluşturur. Din dikey etnik topluluklar için bir yaşam felsefesidir. Topluluğun devamlılığının sağlanmasında “seçilmişliğe dair mitler, kutsal metinler ve yazılar ve ruhbanın saygınlığı” önemli rol oynar. Ancak etnik topluluktan millet oluşturma aşamasına gelince bazı sorunlar ortaya çıkar. En temel sorun toplulukların din ve etnik kimlik arasında sıkı sıkıya kurulan etnik bağdan kaynaklanır. Din, bu topluluklarda çok sayıda insan tarafından paylaşılır. Bu nedenle ayırt edici bir nitelik taşımaz. Aynı zamanda dini kültür, hak ve ödevlere ve vatandaşlık kavramına dayalı bir millet oluşturulmasını çok zor hale getirmiştir. Bu tür sorunlara çözüm bulmak için aydınların, topluluğu, dini topluluktan tarihe dayanan bir topluluğa dönüştürmeleri gerekir. Bunun için aydınların topluma yeni hedefler aşılması ve bugüne kadar pasif olan yığınları aktif hale getirmeleri gerekir. Bir başka ifadeyle topluluk üyelerini millet oluşturmaya ikna etmeleri gerekir. Aydınlar amaçlarına ulaşmak için iki yol izler. Birincisi, “doğaya ve onun şiiresel mekanına geri dönüş” sağlamaktır. Halkın belirli bir toprağa bağlanması sağlanır. İkincisi ise “tarihten ve özellikle de altın çağlar mitini” beslemektir. Aydınlar mitleri kullanarak geçmiş dönemlere dair parlak anıları gün yüzüne çıkartırlar. Böylece halkı daha etkin hale getirirler (Smith, 2016: s. 102-109).

Smith milliyetçiliğin modern çağa özgü bir oluşum olduğunu kabul eder. Ancak milliyetçilik modern çağa ait olduğu kadar kökleri geçmiş dönemlerde yatar. Milliyetçilik çok farklı anlamlara gelecek şekilde kullanılabilir. Bir siyasi ideoloji ve toplumsal hareket olduğu kadar bir kültür biçimi anlamına da gelir. Smith'e göre milliyetçiliğin dört temel önermesi vardır:

- i. Dünya birbirinden farklı tarihi ve kadere sahip milletlere ayrılmıştır.
- ii. Millet, her türlü toplumsal ve siyasi gücün kaynağını oluşturur. Millete duyulan bağ diğer bütün bağların üstündedir.
- iii. İnsanlar özgürleşmek ve kendilerini gerçekleştirmek istiyorlarsa bir milletle özdeşleşmeleri gerekir.

- iv. Dünyanın barış ve huzura kavuşmasını sağlamak için milletlerin özgür ve güvenlik içinde olmaları gerekir (Smith, 2016: s. 117-121).

1.4. Milliyetçilik Türleri ve Gruplandırılmaları

Milliyetçilik literatüründe milliyetçiliğin iki türü olduğu noktasında genel bir kanı vardır. Bazı milliyetçilikler “iyi” milliyetçilik olarak sınıflandırılırken bazıları da “kötü” milliyetçilik şeklinde sınıflandırılır. Bu ayırım güdülen amaca göre farklılaşır. Kohn milliyetçiliğin iki türünden bahseder: rasyonel ve kuramsal nitelik taşıyan “Batı” tipi milliyetçilik ile organik ve mistik öğeler taşıyan “Doğu” tipi milliyetçilik. Bu ayırım erken ve geç milletleşme temelinde yapılır. Batı Avrupa’da milliyetçilik ulus-devletin oluşumundan sonra ortaya çıkarken, Orta ve Doğu Avrupa ile Asya’da ise milliyetçilik hem tarihsel süreç açısından Batı Avrupa’dakine oranla daha geç ortaya çıkmış hem de ortaya çıktığında mevcut ulus-devlet bulamamıştır. Bu yüzden Batı Avrupa’ya göre daha geç ortaya çıkmış ve milli bağımsızlığın ilan edilmesine ve ulus-devletin kurulmasına yönelmiştir (Kohn, 1958: s. 329-330’dan aktaran Giray, 2001: s. 74). Batı tipi milliyetçilikte vatandaşlık sosyal ve siyasi bir yapı üzerinde yer alır. Doğu tipi milliyetçilikte ise vatandaşlık geleneksel kan ve statü bağlarıyla ilişkilendirilir. İngiltere, Fransa ve Amerika’da görülen batı tipi milliyetçiliğin daha akılcı, çoğulcu ve iyimser niteliklere sahip olduğunu belirtir. Bu ülkelerde milliyetçilik toplum sözleşmesine dayanır. Doğu’ya gidildikçe milliyetçilik daha duygusal, mistik ve folklorik özellikler almaya başlar. Rusya ve Asya’nın genelinde görülen bu milliyetçilik tipinde, toplumda orta sınıf geridedir, milliyetçilik gücünü aristokrasinin alt kesiminde yer alan aydınlardan alır (Özkırımlı, 2016: s. 59).

Batı ile Doğu tipi milliyetçilik ayırımından bahseden bir diğer isim Plamenatz’dır. Batı tipi milliyetçilik Batı Avrupa’da ortaya çıkmıştır. Doğu tipi milliyetçilik ise Doğu Avrupa, Afrika, Asya ve Latin Amerika’da görülür. Doğu tipi milliyetçilik coğrafi konumdan kaynaklanmaz. Batı’nın egemenliğine karşı direnememekten kaynaklanır. Bu milliyetçilik tipi hem taklitçi hem de rekabetçi bir yapıdadır. Bir yandan batılı kurumlar taklit edilmeye çalışılır, diğer taraftan ise batının sömürgeleştirme girişimlerine karşı bağımsızlık mücadelesi verirler. Yani Batı, topluma olumsuz olarak sunulur ve Batı’nın emperyalizmine karşı mücadele

teşvik edilir. Aynı zamanda topluma geçmişe ait olan ve milli kimliğin parçasını oluşturan geleneksel değerlere vurgu yapılırken, diğer taraftan da topluma Batılı değerler benimsetilmeye çalışılır (Uzun, 2003: s. 142; Akıncı, 2014: s. 135).

Smith, Kohn'un ayrımının eleştirilecek yanlarının olmasına rağmen geçerli ve yararlı olduğunu söyler. Bir çalışmada, Batılı ve Doğulu milliyetçilik ayrımı yerine teritoryal ve etnik milliyetçilik kavramlarını kullanır. Buna göre teritoryal ve etnik milliyetçilik olmak üzere iki tip milliyetçilik vardır. Teritoryal milliyetçilik coğrafi açıdan kesin sınırlardan oluşur. Millet bu sınırları kesinleşmiş devletle ve yasa ile ilişkilendirilerek açıklanır. Ancak devlet hem içten hem de dıştan sınırlandırılır. Devlet görev ve yetkilerinden hareketle sınırlı bir egemenliğe sahiptir. Millet içerisinde yer alan bireylerin rengine, dinine, ırkına ve cinsiyetine dönük bir ayrım yapılmaz. Bireyler yasalarla bağlıdır, hak ve sorumlulukları aynıdır. Teritoryal milliyetçilik tipi kendi sınırları içinde münhasır hareketlilik iddiası taşıyan ve aynı zamanda egemen bir devlet örgütlenmesine sahip olan milletlerde ortaya çıkar. Aktif bir şekilde gerçekleşen toplumsal ve siyasi katılım aracılığıyla vatandaşlık, kardeşlik ve toplumsal dayanışma duygusu sağlanır. Toplum içinde kültürel açıdan bir türdeşlik sağlanır. Sembol, mit ve gelenekler sınırsız değildir. Devlet, millete ortak kültürün ne olduğunu standartlaşmış bir dilde eğitim yapan kurumlarca öğretir. Tepeden inmece olarak millet oluşturulur (Smith, 2002: s. 178-180).

Etnik milliyetçilikte ise millet etnik bağlar temel alınarak kurulur. Geçmiş bağların anlamı büyüktür. Ortak kökler ve soy, popülizm, gelenekler ve yerlilik öğeleri ön plandadır. Teritoryal milletlerde yasal kurallar ve kurumlar temel alınırken, etnik milletlerde ise lehçeler, gelenek ve görenekler ikame edilir. Burada geçmişten gelen gelenek ve görenekler yasa haline getirilir. Lehçeler ise dile dönüştürülerek standartlaşma sağlanır. Böylece filoloji alanında yapılan çalışmalara etnik milliyetçiliğin oluşturulmasında önemli görevler düşer (Smith, 2002: s. 180-181). Ayrıca tarih de etnik milliyetçiliğin oluşturulmasında etkindir. *“Tarihte izlerimizi sürerek, ‘biz’ kim olduğumuzu, nereden geldiğimizi, ne zaman ortaya çıktığımızı, atalarımızın kim olduğunu, ne zaman büyük ve şanlı olduğumuzu, kahramanlarımızın kim olduğunu, neden gerilediğimizi keşfederiz (ya da yeniden keşfederiz). Fakat ‘ulusal benlik’in yeniden keşfedilmesi akademik bir mesele değildir; bir ulus yaratma üzerine milliyetçi bir projenin hayata geçirilmesini ve*

ölümünü ifade den, çözümü zor ve tartışmalı, sıkıntılı bir olgudur.” (Smith, 2002: s. 193).

Teritoryal milliyetçilikler, bağımsızlık öncesinde “yabancı yöneticileri kovmaya ve eski sömürge ülkeyi yeni bir devletsel milletle ikame etmeye çalışacaklardır.” Sömürgecilğe karşı yürütülen milliyetçiliktir. Bağımsızlık sonrasında etnik kökenleri farklı olan nüfusu yeni bir siyasi topluluk haline getirmeyi amaçlar. Mevcut sömürge devletin dışında yeni bir “teritoryal millet” yaratılır. Bütünleştirici milliyetçiliktir. Etnik milliyetçilikler ise, bağımsızlık öncesinde mevcut siyasi birimden ayrılarak yerine yeni bir “etno-millet” kurmak amaçlanır. Daha çok ayrılıkçı ve diaspora milliyetçiliklerde görülür. Bağımsızlık sonrasında “etno-millet”in sınırları dışında bulunan etnik akrabaların yaşadığı toprakları ilhak ederek ya da benzer “etno-milli” devletlerle birleşerek daha geniş bir devlete ulaşmak isterler. Bu yüzden irredentist ve pan milliyetçiliklerdir (Smith, 2016: s. 133-134).

Yukarıda sıralanan Batılı/teritoryal ya da sivil milliyetçilik ile Doğulu/etnik ya da organik milliyetçilikler arasında önemli farklılıkların olduğu doğrudur. Ancak bu farklar niteliksel değildir. Ayrıca bu iki tip milliyetçilik arasındaki tamamlayıcı ilişki kesin, sert bir ayırım yapmayı engeller. Çünkü her iki milliyetçiliğin içinde hem teritoryal hem de etnik milliyetçiliğin unsurları aynı anda bulunur. Bazen teritoryal milliyetçiliğin öğeleri öne çıkarken, bazen de etnik milliyetçiliğin unsurları öne çıkar. Bunlar sürekli rekabet halinde olsalar da her milliyetçi hareket içerisinde ikiside harmanlanmış bir şekilde yer alır. Dolayısıyla birbirinden ayrı iki kategorik milliyetçilik tipinden bahsetmek doğru olmaz (Gökalp, 2007: s. 285-286).

Bunların dışında milliyetçilik ayırımına giden başka yazarlar da vardır. Hayes milliyetçiliği insancıl, geleneksel, Jakoben, liberal, ekonomik ve kaynaştırıcı olarak ayırır. Snyder ise dönemsel bir ayırım yapar. Ona göre milliyetçilik dört döneme ayrılır: Birinci dönem 1815-1871 kaynaştırıcı milliyetçilik, ikinci dönem 1871-1900 dağıtıcı milliyetçilik, üçüncü dönem 1900-1945 saldırgan milliyetçilik ve son dönem ise 1945 sonrası çağdaş milliyetçiliktir (Akıncı, 2014: s. 135). Seton-Watson’a göre ‘eski’ ve ‘yeni’ olmak üzere iki tür vardır. Eski milletler milli bilinç ve kimliklerini milliyetçilik ortaya çıkmadan evvel ortaya çıkaran milletleri ifade eder. Yeni milletler ise milliyetçiliğin ortaya çıkışı ile milli bilincin aynı zamanda yerleşmeye

başladığı toplumlarda ortaya çıkan millettir (Giray, 2001: s. 75). Snyder gibi dönemselsel bir ayrıma giden diğer bir yazar ise Carr'dır. O, milliyetçiliği üç dönemde inceler: Birinci dönem Orta Çağın imparatorluk ve kilise birliğinin bozulduğu ve ulus-devlet ile ulusal kilisenin kurulmasıyla başlar. Bu dönem içinde millet egemen halk şeklinde tanımlanmıştır. İkinci dönem Napolyon Savaşları ile başlayıp Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar devam eder. Bu dönemde Rousseau, popüler olan demokratik milliyetçilik düşüncesinin formülünü oluşturan ilk kişidir. Üçüncü ve son dönem ise Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle başlar ve 1914-1939 yılları arasında en olgun şekline ulaşan milliyetçilik dönemidir. Ayrıca bu dönemde milliyetçilik yıkıcı bir karakter kazanmıştır (Carr, 2015; Ünver-Noi, 2007: s. 27-28).

Dönemselsel ayrımlardan yola çıkarak aşağıda milliyetçiliğin tarihsel gelişimi dört döneme ayrılarak incelenecektir. Birinci dönem 1789 Fransız Devrimi ile Napolyon Savaşlarının etkisiyle milliyetçiliğin yayılışı, ikinci dönem 1870 yılından sonra İtalyan ve Alman birliklerinin kurulmasından Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar, üçüncü dönem Birinci Dünya Savaşı'nın sonundan 1960'larda sömürgelerin bağımsızlık mücadelelerine kadar ve son dönem ise 1960 sonrası içermektedir.

1.5. Milliyetçiliğin Tarihsel Gelişimi

Milliyetçiliğin ilk ne zaman, nerede ve hangi koşullar altında ortaya çıktığı konusunda tartışmalar olsa da, üzerinde en fazla görüş birliğine varılan Fransız Devrimi sırasında ortaya çıktığıdır. "Avrupa'nın gelişmesinde belirli bir dereceye ulaşıldığında, pasif duran halklar dünyasında yüzyıllardan beri sessiz sessiz olgunlaşmış olan dilsel ve kültürel halk toplulukları boy gösterir. Bunlar kendilerinin tarihsel geleceği olan bir güç olduklarının bilincine varırlar. Bu dilsel ve kültürel halk toplulukları, mevcut olan en yüksek iktidar aracı olarak devlet üzerinde denetim kurmayı isterler ve politik düzeyde kendi kaderlerini tayin etmenin yollarını ararlar. Politik açıdan millet fikrinin doğum günü ve bu yeni bilincin doğum yılı Fransız Devrimi'nin gerçekleştiği yıl olan 1789'dur." (Hobsbawm, 2014: s. 125). Fransız Devrimi'nin ürünü olan milliyetçilik yayılmasını ise Napolyon'a borçludur. Çünkü Napolyon, Fransa'da yönetimi ele geçirdikten sonra görkemli ordularıyla Avrupa'nın

birçok bölgesini işgal ederek milliyetçiliğin en ücra köşelere kadar yayılmasını sağladı.

Milliyetçilik öncesinde halklar geleneksel bağlılıklara sahiptir. Feodal sorumluluk ve Orta Çağ'dan kalma bağlılıklardan oluşan yerel bağlantıları vardır. Belki de en önemlisi dine duyulan bağlılıktır. Her ikisi de Fransız Devrimi öncesinde çok etkindir. Ayrıca devlet, egemenin kişisel malı olarak görülüyordu. Birçok devletin yöneticisi “devlet benim” düşüncesine sahiptir. Bu yüzden yöneticilerin pek çoğu milliyetçiliğin gelişmesini hızlandırıcı etkide bulunmaktan kaçınıyordu (Lee, 2014: s. 335).

Fransa'da devrimden önce toplum üç sınıftan oluşuyordu: Asiller sınıfı, Ruhban sınıfı ve Halk sınıfı. Bu üç sınıf arasında statü farkları vardır ve Asiller ile Ruhbanlar sınıfı çok büyük ayrıcalıklara sahiptir. Bunlar vergi vermezler. Ancak ülke topraklarının yarısından fazlasına yine bunlar sahiptir. Ordu ve bürokrasi içinde yüksek mevkilere gelme hakkı Asillere aittir. Halk sınıfı ise en aşağı tabakayı oluşturur. Bunlar her türlü ayrıcalıktan yoksun yaşarlar. Toprakları yoktur. Daha çok Asiller ile Ruhbanların topraklarında çalışırlar. Halk sınıfı çok çalışmasına rağmen gelirin büyük bir kısmını Asiller alır. Vergilerin büyük çoğunluğu Halk sınıfının sırtındadır. Bu sınıf içinde yer alan ve zamanla zenginleşen burjuvalar vardır. Burjuvalar daha çok ticaret ve sanayi ile ilgilenirler. Zenginleşip servet sahibi olan burjuvalar, siyaset ve sosyal hayata katılamıyorlar. Çünkü ayrıcalıklı sınıf yapısı engel oluşturuyordu. Bu durum toplum dengesini bozmaya başlamıştır. Montesquieu, Rousseau, Diderot, Voltaire gibi düşünürlerin fikirleri devrim öncesinde Halk sınıflarının bilinçlenmesine katkı sağlıyordu (Armaoğlu, 2017: s. 53-55).

Fransız Devrimi, kısa sürede çok sayıda yerel çıkarları yerinden etti. Feodal sistemin kalıntılarını ortadan kaldırarak birey ile devlet arasındaki ilişkinin değişmesini sağladı. 1793 yılından sonra devrimin ideolojik bir aşamaya girmesi ile Rousseau'nun fikrîsel katkıları hissedilmeye başlandı. Rousseau'nun “genel irade” kavramı, Fransız Devrimi liderlerine ilham verdi. Genel irade kavramı, kolektif irade ile bu iradeyi oluşturan bireylerin iradesini dengelemeye çalışır. Robespierre, Carnot ve Danton gibi devrimin liderleri bu fikirleri ortak milli bir amaç belirlemede kullandılar. Hanedan meşruiyeti, ilahi buyruk, yönetimin tarihsel hak ve sürekliliği gibi geleneksel sadakat bağları ağır yaralar aldı. Bu nedenle monarşilerin varlıklarını

sürdürebilmeleri için ancak, milli bir temele sahip olmaları gerekir. Bu dönüşümü sağlayamayan monarşiler ise kırılma olarak milliyetçiliğin baskısı altında çözüldüler (Kerestecioğlu, 2012: s. 330; Lee, 2014: s. 336).

Fransa'nın Avrupa üzerindeki etkisi derin oldu. Özellikle Napolyon'un bir darbe ile yönetimi ele geçirmesi milliyetçiliğin, Avrupa'ya yayılmasında katkısı büyüktür. Bir kere eski kurumlar ve feodalizmin kalıntıları kökünden temizlendi. Ayrıca İtalya ve Almanya'da parçalanmış topraklar birleştirildi ve daha büyük devletler ortaya çıktı. Napolyon tarafından gerçekleştirilen işgaller Rusya ve İspanya'dan, İtalya ve Almanya'ya kadar çok sayıda tepkinin yükselmesine yol açtı. Milliyetçilik Napolyon döneminde liberal bağlarının bir kısmını kaybederek militarist bağlar kazanmaya başladı. Napolyon'un işgalleri Avrupa içinde öfkeye neden oldu. Bu öfe milliyetçiliğin ihtiyaç duyduğu "öteki"nin yaratılmasına katkı sağladı. Napolyon'un ordularına karşı başlatılan direniş sonucunda Fransız orduları Yarımada Savaşı'nda, Rusya Seferi'nde ve Bağımsızlık Savaşı'nda mağlup oldu (Lee, 2014: s. 336-337).

1815 Viyana Kongresi ile 23 yıl süren devrim ve Napolyon savaşları sona erdirildi. Kongrede milliyetçiliğin sosyal güvenliği ve geleneksel Avrupa devlet sistemini yıkıcı etkisi vurgulandı. Bu nedenle kongre boyunca herhangi bir milliyetçi söylemin yükselmesi engellendi. Ancak kongre devam ederken ve birkaç yıl boyunca milliyetçi duygular Avrupa halklarında giderek arttı.

1820'li yıllarda İtalya ve İspanya'da liberal milliyetçi ayaklanmalar meydana geldi. 1830'larda ayaklanmalar olduysa da başarı sağlayamadı. Ancak 1848 yılında milliyetçilik etkisini bir kez daha hissettirdi. Ayaklanmalar Paris, Milan, Viyana, Berlin, Roma'da yaygın; Dublin'de nüve; Londra'da ise tehdit edici boyuta ulaştı (Hayes, 2010: s. 88). 1848 devrimlerinin en önemli sonucu, 1830'larda milliyetçilik ile liberalizm arasındaki gevşemiş bağların kopması ve liberalizmin milliyetçilikten sökülüp atılmasıdır (Öğün, 2000: s. 36). Artık milliyetçilik dışarıya karşı bağımsızlığın korunması için yapılan mücadeleleri içermeye başladı.

19. yüzyılın ilk yıllarında Almanya ve İtalya dönüşüm içine girdiler. Bu dönüşümde Fransa'nın ideolojik etkisi ve işgaller katalizör görevi gördü. Ayrıca Rousseau'nun Aydınlanma'nın evrenselci ve kozmopolit boyutuna yaptığı eleştiriler,

Almanya’da romantikler üzerinde etkili oldu. Alman romantizminin temelinde dil vurgusu vardır. Bu Alman dili sağlığını korudu ve Almanya’nın diğer milletlerden ayrılmasını sağladı. Özellikle Fichte’in, Napolyon’un Berlin’i işgali sırasında üniversite öğrencilerine hitap ettiği “Alman Milletine Söylevler” isimli eseri en çok başvurulan milliyetçi eserlerden birisi haline geldi (Kerestecioğlu, 2012: s. 331-332).

19. yüzyılın ilk yarısı boyunca Alman ve İtalyan milliyetçi hareketleri mevcut yerleşik düzene karşı, liberal ve toplumsal güçlerle özdeş hale geldi. Ancak 1848 devrimleri sonrasında söylem değişikliğine gidildi. 1851 yılından sonra bu bölgedeki milliyetçilik, mevcut yerleşik düzene destek vermeye başladı ve otoriter yönetimlerle işbirliğine yöneldi (Lee, 2014: s. 338). Başlangıçta Alman milliyetçiliğinde orta sınıfların ve liberal söylemin ağırlığı fazlaydı. Ancak 1851 sonrasında inisiyatif, Prusya hükümetinin eline geçti. Frankfurt parlamentosunun başarısız olması birleşmenin liberal çizgiden kopmasına neden oldu (Kerestecioğlu, 2012: s. 335). Birinci dönemin sonunda İtalya 1870’te, Almanya ise 1871’de siyasi birliklerini tamamlayarak milli devletlerini kurdular. Böylece Avrupa’da uzun yıllar sürece rekabetin ve kanlı savaşların tohumları atılmış oldu.

Milliyetçilik 1870 sonrasında boyut değiştirerek yayılcı söylem kullanmaya başladı. 19. Yüzyılın sonlarına doğru milli devletlerin sembolleri olan dil, bayrak, milli marş, milli bayram ve törenler yaygınlaştı. Bu sayede milliyetçilik geniş kitlelere yayılma imkanı buldu. Milliyetçilik, ilköğretimin yaygınlaştırılması, okuma yazma oranlarının artması ve birçok gazete ve dergilerin yayımlanmasıyla kitlesel siyasetin en önemli aracı haline geldi. Ayrıca milliyetçilik liberal ve sosyalist hareketlerden uzaklaşarak muhafazakar karaktere büründü. Söylemlerinde değişikliğe giderek daha çok sosyal bütünleşme, düzen ve istikrar gibi amaçlara yöneldi. Sosyalizm ile işçi hareketlerinin karşısında yer almaya başladı (Karatepe, 2014: s. 107).

1871’den sonra İtalya ve Almanya’nın birleşik olarak siyaset sahnesinde yerlerini almaları ulus-devletlerarası mücadelenin yaşanmasına neden oldu. Özellikle Almanya-Fransa ve Almanya-Rusya rekabeti, milliyetçiliğin militarist yanını güçlendirdi. Fransa’da ise milliyetçilik başlangıçtaki devrimci ve demokrat söylemini yitirdi ve daha şovenist karakter kazandı (Kerestecioğlu, 2012: s. 337). Hobsbawm’a göre 1870-1914 arasındaki milliyetçilik ilk dönem ortaya çıkan milliyetçilikten üç

açından farklıdır: Birincisi liberalizm içinde yer alan “eşik ilkesi”nin terk edilmesidir. Artık nüfus ve toprak büyüklüğü gibi unsurlar önemini kaybetti. Bundan böyle kendisini millet sayan her halk topluluğu, kendi kaderini tayin hakkına sahip olacaktır. Yani kendi devletini kurabilecektir. İkincisi milliyetçiliğin ilk ortaya çıktığında merkezi öneme sahip olmayan etnik köken ile dil unsurlarının artık potansiyel millet olmanın tek kistası haline gelmesidir. Üçüncüsü ise millet ve bayrağın, yani milliyetçiliğin sağa doğru kaymasıdır (Hobsbawm, 2014: s. 125-126). Bu değişimler devlet dışı milliyetçiliklerden ziyade, yerleşik devlet içi milli duyguları etkiledi. Bu durum milliyetçiliğin, devlet-toplum ilişkisini düzenleyen karakterinin ortadan kalkarak sınırların dışına çıktı ve yayılmacı bir boyut kazandı. Yayılma iki şekilde kendini gösterdi: ‘emperyalizm’ ve ‘pan milliyetçilik.’ İngiltere, Fransa ve İtalya denizaşırı topraklar kazanmak için mücadele ederken, Almanya ise “Weltpolitik” kavramı etrafında, sistematik sömürge elde etme ve donanmayı büyüterek denize açılma siyasetini izledi. Pan milliyetçilik ise kendini Rusya’nın başını çektiği ‘Panslavizm’ ve Almanya’nın sınırlarını genişletme amacı taşıyan ‘Pancermenizm’ hareketlerinde mevcuttur. Panslavizm’in temel amacı Rusya’nın etkisini artırarak sınırlarını Avrupa’nın içlerine kadar genişletmektir. Bunun için Rusya, Bulgarları, Çekleri, Slovakları, Polonyalıları, güney Slavlarını Osmanlı ve Avusturya yönetimlerinden kopararak bağımsızlaştırmaya çalıştı. Almanya ise Pancermenizm hareketiyle, Avrupa’nın tüm Almanca konuşan halklarını Almanya sınırları içine katmayı amaçladı. Ayrıca Doğu’da yaşayan Slav halkları yok sayılarak, burada yaşayan Almanlara “lebensraum” yani yaşam alanı hakkı tanınmak istendi. Emperyalizm ve pan hareketlerin sonucu öldürücü oldu. Milliyetçiliğin daha önce hiç görülmediği coğrafyalarda bile yayılmasına yol açtı (Kerestecioğlu, 2012: s. 338-339; Lee, 2014: s. 340-341).

1870 yılında çok fazla görülmeyen milliyetçilik 1914 yılına kadar birçok bölgeye yayıldı ve yeni milliyetçi hareketler doğdu. Ermeniler, Gürcüler, Litvanyalılar ve diğer Baltık halkları, Yahudiler, Makedonlar, Arnavutlar, Hırvatlar, Basklılar, Katalanlar, Galliler, Flamanlar, Osmanlı İmparatorluğu içinde Araplar arasında milliyetçi hareketlerin izlerine rastlamak mümkündür. Tüm bu milliyetçilikler kendilerini, etnik ya da dilsel ya da ikisini birden kullanarak tanımlarlar (Hobsbawm, 2014: s. 130).

1870-1914 yılları arasında Darwinci evrim kuramı ve onun toplumsal hayata yansımaları olan Sosyal Darwinizm'in geliştiği dönemdir. Bu kuram ırkçılığa, yabancı düşmanlığına, hatta ülkeden sürmeye ve öldürmeye uygun güçlü bilimsel gerekçeler sağladı. Hobsbawm'a göre 1870 ile 1917 arasında milliyetçiliğin hızla yükselmesi tesadüfi ve şaşırtıcı değildir. Çünkü toplumsal ve siyasi değişimlerin bir yansımasıdır. "Toplumsal düzeyde, milliyetler olarak hayali, hatta gerçek cemaatler icat etmenin yepyeni biçimlerinin geliştirilmesine giderek daha geniş bir zemin sunan üç gelişmeden söz edebiliriz:" Birincisi modernizmin saldırısına uğrayan geleneksel toplumların direnişi, ikincisi gelişmiş ülkelerdeki şehirleşen toplumların hızla büyüyen yepyeni ve geleneksel olmayan sınıflarla katmanların ortaya çıkışı ve üçüncüsü ise yeryüzünün her tarafında bulunan çeşitli halkların daha önce eşine rastlanmayan göçleri ve diasporalar (Hobsbawm, 2014: s. 132-134).

1870-1914 yılları arasında rekabetin hat safhaya çıkması, ülkelerin bloklara ayrılmasına neden oldu. Böylece Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması kaçınılmaz hale geldi.

Savaşın sona ermesi ile galipler ile mağluplar arasında barışı tesis etmek için Paris'te bir barış konferansı toplandı. Paris Barış Konferansı, 1815'teki Viyana Kongresi'nden farklı olarak milliyetçiliği dışlamadı. Savaş sonrasında Avrupa'nın siyasi haritası tamamen değişti ve konferansta yeniden çizildi. Avusturya-Macaristan, Osmanlı, Rusya ve Alman İmparatorlukları dağıldı. Savaş öncesinde Bohemya, Transilvanya ve Schleswig gibi bazı küçük ve tek millete sahip olan devlet veya eyaletler tarihsel kimliklerini ve isimlerini yitirdiler. Ayrıca Avrupa'da Polonya, Çekoslovakya, Litvanya, Letonya, Estonya, Finlandiya, Macaristan ve Yugoslavya gibi yeni devletler kuruldu. Daha önceleri imparatorluk olarak çok büyük sınırlara ve farklı milletlere sahip olan Almanya, Avusturya, Macaristan ve Türkiye ise küçüldüler (Hayes, 2010: s. 147). Konferansta ABD Başkanı Woodrow Wilson tarafından "milletlerin kendi kaderlerini tayin etmeleri"ni öngören ilke savunuldu. Bir anlamda kendi kaderini tayin ilkesi yukarıda bağımsızlıklarını kazanan ve daha sonraki yıllarda bağımsızlık mücadeleleri verecek olan halkların en önemli aracı haline geldi.

Paris Barış Konferansı'nda savaşta mağlup olan devletler ile barış antlaşmaları imzalandı. Savaşta yenilen Avusturya ile 'Saint Germain', Bulgaristan

ile ‘Neuilly’, Macaristan ile ‘Trianon’ ve Almanya ile de ‘Versailles’ antlaşması imzalandı. Versailles antlaşmasında, Almanya’nın güçsüzleştirilmesi ve bir daha savaş çıkarmasını engelleyeceği düşünülen hükümler yer aldı. Ancak bu hükümler Alman halkında hayal kırıklığına ve öfkeye neden oldu. Versailles antlaşmasıyla Alman halkının ezilen gururunu tekrar kazanma sözü veren ırk temelli görüşlere sahip milliyetçi rejimlerin başa geçmesine neden oldu (Karatepe, 2014: s. 108).

1918’den sonra mağlup ülkelerde milliyetçilik ılımlı yapısını kaybetti. Paris Barış Konferansı sonrasında milliyetçilik, devrimci umutların ortadan kalkması ve karşı devrimci olan eski ordu mensupları, alt-orta ve orta sınıfa mensup sivilleri hareketlendiren bir ideoloji haline geldi. Başarısızlığın faturası dış düşmanlara ve iç hainlere kesildi. Bu milliyetçi söylem, işçiler arasında milliyetçiliğin yaygınlaşmasını sağladı. Militan ve saldırgan kimlik kazandı. Faşist rejimlerin döl yatağı haline gelen milliyetçilik, “irredentist” yapıya büründü. 1920 ve 1930’larda milliyetçilik çarpıtıldı ve ırkçılık düzeyine indirildi. Nitekim 1922’de İtalya ve 1933’te de Almanya’da bu karakterde yönetimler başa geçti (Kerestecioğlu, 2012: s. 341-342). 1918 sonrasında Avrupa’da artan öfke ve İtalya, Almanya ve bunların Uzakdoğu’daki yansıması olan Japonya’nın yayılcı siyasetleri, 1939’da İkinci Dünya Savaşı’na neden oldu. Bu dönem için diyebiliriz ki 1919-1945 yılları arasında milliyetçilik hiçbir zaman olmadığı kadar aşırılıklar sergiledi (Lee, 2014: s. 341).

Avrupa’da doğan ve Avrupa emperyalizminin yayılmasında etkin olan milliyetçilik, savaş sonrasında ‘Üçüncü Dünya’ olarak adlandırılan bölgelerde Avrupa egemenliğini geri püskürtmek için kullanılmaya başlandı. Asya’da, Afrika’da ve Ortadoğu’da milliyetçilik, halkların, sömürgeci ülkelere karşı bağımsızlık hareketi başlatmalarının zeminini oluşturdu. Böylece anti-sömürgecilik şeklinde adlandırılan yeni bir akım ortaya çıktı. İngiliz, Fransız, Hollanda ve Portekiz gibi Avrupa’nın en önemli sömürgeci ülkelerine karşı Hindistan’da, Vietnam’da, Kamboçya’da, Endonezya’da milliyetçiler bağımsızlık için mücadele verdiler. Milliyetçilik bazen tek başına bazen de bir başka ideoloji ile ittifak kurarak halkların hareketlenmesine katkı sağladı. Örneğin Çin, Vietnam, Cezayir ya da bir kısım Afrika ülkesinde Marksizm ile birlikte hareket ederek devrimlerin ateşleyicisi oldu (Kerestecioğlu, 2012: s. 343; Karatepe, 2014: s. 108-109).

1945'ten sonra Avrupa'da yıldızı sönen milliyetçilik 1980'lerin sonu ve 1990'lar boyunca yeniden etkisini göstermeye başladı. 1990 sonrasında milliyetçilik, 19. Yüzyılda olduğu gibi kah dayatılan bölünmelerin ötesinde bir birlik arayışı, kah emperyalist parçalanmaya karşı bir şiddet ya da emperyalist küreselleşmeye karşı bir tepki olarak kendini gösterdi (Hassner, 2010: s. 279). Sovyetler Birliği'nin dağılması ile kurulan yeni devletler; Yugoslavya'da Tito'nun ölümünden sonra Sırp, Hırvat ve Boşnaklar arasında yaşanan kanlı savaş ve ardından gelen dağılma; Çekoslovakya'nın daha barışçı olarak ikiye ayrılması gibi olaylar Avrupa'da milliyetçiliğin 'kış uykusundan uyanmasına' neden oldu. Bu ülkelerin parçalanması dikkate alındığında, eski imparatorlukların yıkıntıları üzerine kuruldukları görülecektir. Bir başka ifadeyle bu devletler (Çekoslovakya, Polonya, Romanya, Yugoslavya), yerlerini aldıkları eski "millet hapishaneleri" kadar çok milletli yapıdaydılar (Hobsbawm, 2014: s. 160). Bu nedenle parçalanma kaçınılmaz oldu.

Bugün milliyetçiliğin en yoğun hissedildiği bölgeler, etnik toplulukların bağımsız milli devletlerini kurmak için mücadele verdiği ülkelerde görülmektedir. İngiltere'de Kuzey İrlanda ve Galler; Kanada'da Quebec; İspanya'da Basklar ve Katalanlar; Hindistan'da Keşmir; Sri Lanka'da Tamiller; Türkiye, Irak ve İran'da ise Kürtler arasında bağımsız milli devletlerini kurmak için milliyetçilik en etkili fikir hareketidir (Karatepe, 2014: s. 109).

İKİNCİ BÖLÜM

YUGOSLAVYA’NIN TARİHSEL ARKA PLANI: MİLLİYETÇİLİĞİN DOĞUŞU

Yugoslavya, tarih boyunca birçok etnik/milli topluluğun birlikte yaşadığı bir Balkan toprağıdır. Bu toprak parçası üzerinde birçok din, dil, ırk yüzyıllar boyunca birlikte var olmuştur. Konuya bir giriş niteliği açısından Balkanlar denilince ne anlaşılakta, hangi ülkeleri kapsamakta, neresidir gibi sorulara cevap vermekte fayda vardır. Çünkü Yugoslavya olarak bilinen toprak parçası Balkanlar içerisinde yer almaktadır. Ayrıca Yugoslavya içinde yaşayan Slav topluluklar Balkanların siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel ortamından etkilenmiş ve bu durum onların bakış açılarını şekillendirmiştir.

Bugün Balkanlar olarak adlandırılan kelime etimolojik açıdan Türkçe ‘Balkan’ sözcüğünden gelmekte ve “*ağaçlarla kaplı dağlar silsilesi*” anlamı taşımaktadır (Jelavich, 2016: s. 1). Zaman içerisinde Balkan sözcüğü anlam değişikliğine uğrayarak bir yarımadayı ifade etmeye başlamış ve bu adlandırmayı ilk defa 1808 tarihinde Alman coğrafyacı August Zeune “Goea” adlı çalışmasında *Balkanhalbeiland* (Balkan Yarımadası) şeklinde kullanmıştır (Todorova, 2015: s. 60).

Coğrafi açıdan Balkanların konumu sorunludur. Çünkü birçok araştırmacıya göre Balkanların coğrafi konumu farklılık taşımaktadır. Bölgenin güney ucu Yunanistan’ı içine alacak şekilde Adriyatik Denizi, Ege Denizi ve Türk Trakyasını içine alarak Karadeniz ile sınırlıdır. Ancak bölgenin kuzey sınırına gelince sorun doğmaktadır. Genel olarak Doğudan sırası ile Tuna-Sava-Kupa akarsularını Yugoslavya’nın Fiume limanına birleştiren hayali çizgi kuzey sınırı olarak kabul edilmektedir (Kaçmaz, 2014: s. 10). Ancak siyasi sınırlar ve kültürel hareketler dikkate alındığında yapılan bu tip bir sınıflandırma tatmin edici olmamaktadır (Sander, 1969: s. 1).

Balkan coğrafyasında bir mozaik misali çeşitli devletler ve o devletlerde yaşayan çok sayıda etnik topluluk yer almaktadır. Bu çeşitlilik yüzyıllar boyunca orada yaşayan halkların kimliklerini şekillendirmiştir. İvo Andrić'in "*Travnik Günlükleri*" adlı romanı Bosna'daki kültürel katmanlaşmayı şu şekilde ifade etmektedir:

"Çarşıdan geçerken, Yeni Cami'nin orada dur. Bütün alanı çevreleyen yüksek bir duvar göreceksin. İçeride, dev ağaçların gölgesinde birkaç mezar var. Kime ait olduklarını artık kimse bilmiyor. İnsanlar bir zamanlar, Türkler gelmeden önce, buranın Azize Katerina Kilisesi olduğunu bilirler. (...) Ve eğer eski duvardaki o taşta biraz daha dikkatle bakarsan, taşın eski Roma harabelerinden ve mezarlarından getirildiğini görürsün. Ve caminin duvarına yerleştirilmiş bir taşın üzerinde, kırılmış bir kitabenin düzgün ve istikrarlı Romen harflerini fark edersin: "Marco Flavio (...) optimo..." Ve bu taşın altında, derinlerde, görülmeyen temellerde çok daha eski bir inancın, Tanrı Mitra'ya adanmış bir toprağın kalıntıları, kırmızı granitten büyük taşlar vardır" (Wachtel, 2009: s. 15-16).

Balkanlardaki kültürel heterojenlik Yugoslavya'ya da yansımıştır. Yugoslav kelimesi Sırpça-Hırvatça dilinde "*Güney Slavlar*" anlamına gelmektedir. Öte yandan Yugoslavya kelimesi ise "*Güney Slavların Yurdu*" demektir. Kelimeyi, bu anlamda ilk kullanan kişi Teodor Pavlović olmuştur (Ülger, 2016: s. 13). Peki bu Güney Slavlar kimlerdir?

Slavlar Doğu, Batı ve Güney Slavlar olmak üzere üçe ayrılmaktadır: Doğu Slavları Ukraynalılar, Beyaz Ruslar ve Büyük Ruslar; Batı Slavları Polonyalılar, Çekler ve Slovaklar; Güney Slavlar ise Slovenler, Hırvatlar, Sırp, Makedonlar, Karadağlılar ve Bulgarlardan meydana gelmektedir (Bora, 1991: s. 17). Bosna-Hersek'te yaşayan Müslüman (Boşnak) kesimde etnik köken itibarıyla Slav'dırlar (Ülger, 2016: s. 13).

2.1.Osmanlı Dönemi Öncesinde Yugoslavya

Balkan yarımadasının bir parçası olan Yugoslavya topraklarına ilk insan yerleşimlerinin tarım ve hayvancılığa elverişli olan topraklara ve ırmak vadilerine olduğu arkeolojik çalışmalardan anlaşılmaktadır. Hint-Avrupa dillerini konuşan yarı göçebe kavimler Balkan yarımadasına M.Ö. 3500'lü yıllarda geldiler (Ülger, 2016: s. 21). Bu topluluklardan İliryalılar Yugoslavya'nın batısına, Arnavutluk ve Epir'e yerleşmişlerdir. Daha sonra Roma akınlarına maruz kalan İliryalılar, Roma hakimiyetine girdiler. Roma hakimiyetinin zayıflamasıyla birlikte bölge Got, Bulgar ve Avarların akınlarına uğramış ve bu sayede Slav toplulukların da bölgeye gelişi başlamıştır (Güveloğlu, 2009: s. 13).

Güney Slavlar yani Slovenler, Hırvatlar, Sırp, Müslümanlar (Boşnaklar) ve Makedonlar'ın 4.yüzyılın sonlarından itibaren başlayan günümüz Polonya ve Ukrayna topraklarından, Güney Doğu Avrupa bölgesine göçü, bu toplulukların 6. ve 7.yüzyıllarda Trakya, Makedonya, Yunanistan ve Dalmaçya'ya yerleşmesiyle sona ermiştir. Böylece Sloven, Hırvat, Müslüman ve Sırp Balkan yarımadasına yayılmaya başlamıştır (Castellan, 1995: s. 19-20; Kenar, 2005: s. 12; Bora, 1991: s. 16-17).

Hint-Avrupa kökenli olan Slavlar, 6. ve 7.yüzyıllarda Tuna'yı geçerek Balkan yarımadasının büyük bölümünü işgal etmiş (Jelavich, 2016: s. 14) topluluklardan olan Slovenler, 9.yüzyıl ortalarına kadar "Sloven" olarak adlandırılmamışlardır (Kenar, 2005: s. 13). 8.yüzyılın sonlarına doğru Slovenler, Frank krallarının egemenliğine girmişler ve ayrıca bu dönemde Katolik inancını benimsemişlerdir (Jelavich, 2016: s. 25). Slovenlerin tarihi sürekli Orta Avrupa ve Roma merkezli Hıristiyan kültürü tarafından şekillenmiştir. Öte yandan Slovenler, diğer Güney Slav topluluklarından farklı olarak bir devlet geleneğine sahip olamamışlar ve ancak, 1918 yılında kurulan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı (SHS) zamanında bir devlet geleneğine sahip olmuşlardır (Bora, 1991: s. 17; Castellan, 1995: s. 20).

Güneyde, Sava ve Una nehirlerinin kuzeyindeki topraklarda ve Adriyatik'in sahil şeridinde yaşayan Hırvatlar, bağımsız bir devlet kurmuştur. Hırvat devletinde kral ünvanını alan ilk yönetici, Tomislav (910-928) olmuş (Jelavich, 2016: s. 25) ve

bugünkü Dalmaçya ve Bosna-Hersek topraklarının bir kısmına da sahip olmayı başarmıştır. Bağımsızlığı fazla uzun sürmeyen Hırvat devletinde Zvonimir'in ölmesi üzerine, Macar Kralı Koloman (1095-1116) Hırvat kralı olarak taç giymiş ve Hırvatistan'ı yönetmeye başlamıştır (Karatay, 2013: s. 104). Uzun yıllar Macar egemenliği altında kalan Hırvatlar, 1526 yılında Habsburg İmparatorluğuna dahil oldular (Bora, 1991: s. 17; Ülger, 2016: s. 23). Doğu ve Batı Roma ayrım hattının yakınında bulunan Hırvatistan, hem Roma hem de İstanbul etkisine maruz kaldı. Ancak Zvonimir'in (1075-1089) yönetiminde Hırvatlar, Roma seçeneğini benimseyerek Katolik inancını tercih ettiler (Jelavich, 2016: s. 25).

Sırp lar Balkan topraklarına 7.yüzyılda gelmişler ve 9.yüzyılda da Doğu ve Batı Roma ayrımının etkisiyle Ortodoks inancını benimsemişlerdir (Jelavich, 2016: s. 19). 8.yüzyıldan 12.yüzyıla kadar Bulgar ve Bizans'ın yönetiminde kalan Sırp lar, 12.yüzyıldan sonra önemli bir güç haline geldiler. Birisi dağlık bölgedeki Zeta, diğeri ise doğuda Raška olmak üzere iki devlet kurdular. Sırp krallığı Nemanja hanedanı döneminde yükselişe geçmiş ve I.Stjepan Nemanja (1168-1196) Raška'nın ilk *zupanı* (vali) olmuş ve iki yüzyıl boyunca Nemanja hanedanı iktidarı elinde tutmuştur. I.Stjepan, Zeta devletinin kontrolünü ele geçirmiş ve Sırp devletinin topraklarını Adriyatik'e kadar genişletmiştir (Jelavich, 2016: s. 19-20). Sırp kralı Miliutin (1282-1321) Üsküp ve Makedonya üzerinde hakimiyet kurmuştur. Ancak Ortaçağ'da Sırbistan gücünün zirvesine Stjepan Dušan (1331-1355) zamanında ulaşmıştır. Dušan döneminde Sırp toprakları iki katına çıkmıştır. Dušan, Makedonya, Epir ve Teselya üzerinde egemenliğini tesis ederek 1346 yılında kendisini Sırp ların ve Romalıların İmparatoru ilan etmiştir (Kopanski, 2000: s. 16; Anderson, 2017: s. 325). Ancak 1355 yılında Stjepan Dušan'ın ölümünden sonra Sırp krallığı zayıflama sürecine girmiş ve Dušan'dan sonra tahta geçen oğlu Stjepan Uroş (1355-1371), devleti kontrolü altına alamamış ve krallıkta entrikalar ve çekişmeler baş göstermiştir (Kayapınar, 2013: s. 140-141). 1371 yılında Uroş'un ölümünden sonra Nemanja hanedanlığı sona ermiştir (Jelavich, 2016: s. 20). Parçalara ayrılan Sırp devleti 14.yüzyılın sonlarından itibaren sınırlarını genişletmekte olan Osmanlı'nın yörüngesine girmiştir.

14.yüzyıldan itibaren bağımsız bir prenslik olarak yönetilen Bosna, 1326 yılında Hersek ile birleşmiştir. 1369 yılında Macarlardan topraklarını geri alan

I.Stjepan Tvrtko (1353-1391), Bosna'nın ilk *banı* (vali) olmuştur. 1377 yılında topraklarını genişletmeyi başaran Tvrtko, kendisini “Sırların, Bosna'nın ve Hırvatların” kralı ilan etmiş ve krallık tacını takmıştır (Jelavich, 2016: s. 27). Tvrtko'nun ölümünden sonra Bosna devleti hızla zayıflamış ve devlet içerisinde karışıklıklar meydana gelmiştir. 1426 yılında İshak Bey'in baskıları sonucunda Bosna, Osmanlı'ya tabi olmuş ve 1461 yılında Bosna; 1483 yılında da Hersek'in Osmanlı'ya bağlanmasıyla bütün Bosna toprakları ele geçirilmiş oldu (Bora, 1994: s. 16-17). Bosnalılar diğer Slavlardan farklı olarak Doğu ve Batı Roma'nın inancını benimsemeyerek, bunlardan ayrı ve bağımsız bir inanç olan “*Bogomil*”liği tercih etmiş ve bu inancı temsil eden Bosna Kilisesi hem Ortodoks hem de Katolik Kilisesi tarafından dışlanmıştır (Güveloğlu, 2009: s. 16-17). Ortodoks ve Katolik Kiliselerinin, Bosna Kilisesini dışlamaları, Bosna topraklarının Osmanlı hakimiyetine girmesini kolaylaştırmış ve Bosna'da Müslümanlığın yayılmasına yol açmıştır. Ayrıca Bosna'da Müslümanlığın hızlı bir şekilde yayılmasında İslam inancı ile Bogomillğin birbirine yakın olmasının da etkisi bulunmaktadır (Ülger, 2016: s. 27).

Slav toplulukları arasında dinsel ayrımın yanı sıra konuşulan “dil” açısından da bir ayrım söz konusudur. Slovenlerin konuşmakta olduğu Slovence ile Sırlar, Hırvatlar ve Karadağlıların konuştuğu Sırbo-Hırvatca arasında daha büyük; Sırbo-Hırvatca konuşan Sırlar ile Hırvatların dilleri arasında ise daha küçük olan şivesel farklılıklar bulunmaktadır (Bora, 1991: s. 17). Bu dil ayrımı 19.yüzyıl başlarında milliyetçiliğin yayılmasıyla beraber Sırp ve Hırvat milliyetçiler açısından bir siyasi malzeme olarak kullanılacaktır.

6. ve 7.yüzyıllarda kitleler halinde göç eden Slav toplulukları zamanla yerleştikleri bölgenin sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi kimliğini benimsemiştir. Hırvatlar ve Slovenler Batı Roma'nın etkisinde kalarak Katolikliği ve Batılı bir kimliği özümserken, Sırlar Doğu Roma'nın etkisinde kalarak Ortodoksluğu ve daha çok Doğulu bir kimlik edinmişlerdir. Bosnalılar ise uzun yıllar Osmanlı egemenliğinde kalarak İslamlaşmışlar ve Doğulu bir kimlik edinmişlerdir. Bu durum 19.yüzyıl itibariyle milliyetçiliğin yayılmasını takip eden süreçte Slav halkları arasında derin ayrılıklara ve düşmanlıklara neden olmuştur. Özellikle 19.yüzyılın sonları ve 20.yüzyıl boyunca Ortodoks Sırlar ile Katolik Hırvatlar arasında etnik

manada ayrışmalara ve çatışmalara yol açmıştır. Sırp Ortodoks Kilisesi, Katolik Sloven ve Hırvat Kiliselerine göre milliyetçiliğe daha fazla nüfuz etmiş ve Sırpların milli bilinçlerinin korunmasını sağlamıştır. Bu yüzden milliyetçilik dalgası ilk olarak Sırpalarda görülmüş ve onlarda daha yoğun hissedilmiştir.

2.2.Osmanlı ve Avusturya-Macaristan Döneminde Yugoslavya

Balkanlarda Osmanlı hakimiyeti yaklaşık beş yüz yıl sürmüştür. Bu süre içerisinde Bosna 1463-1878, Hersek 1482-1878, Hırvatistan 1526-1699 (Sava ve Drava ırmaklarının arasında kalan doğu bölgeleri) Osmanlı egemenliğine girmiş, Zagreb'in de içinde yer aldığı Hırvatistan'ın geri kalan toprakları Macaristan ve Habsburg egemenliğinde kalmıştır. Makedonya 1371-1913 ve Sırbistan 1389-1829 yılları arasında Osmanlı egemenliği altında yer almıştır (Brown, 2000: s. 9-12).

Duşan'ın ölümünün ardından Sırp devleti birçok küçük parçaya ayrılmış ve bu durumdan faydalanmak isteyen Osmanlılar, Rodoplar'dan, Drama ve Serez'den itibaren Sırp topraklarını ele geçirmeye başladılar. Osmanlı ilerleyişini durdurmak isteyen Vukaşin, 1371 yılında büyük bir mağlubiyete uğrayarak Makedonya ve Prizren prenslikleri Osmanlı hakimiyetine girmiştir (Afyoncu, 2013: s. 346). Savaştan iki ay sonra Stefan Uroş'un ölümüyle iki yüz yıllık Nemanja hanedanlığı da ortadan kalkmıştır (Özkan, 2011: s. 4; Aslantaş, 2007: s. 21). Bu zaferden sonra Sırp devleti bir süre daha varlığına devam etmiştir. Sırp Kralı Lazar, Bosna Kralı Tvrtko ve Bulgar Kralı İvan Şişman'la bir ittifak yapmıştır. Osmanlı Sultan'ı I.Murad'ın komutasındaki Osmanlı ordusu ile 15 Haziran 1389'da Sırp ordusu Kosova'da karşılaşmıştır. Osmanlı ordusunun kesin zaferiyle noktalanın savaşta Osmanlı üstünlüğü net olarak sağlanmış ve kuzey Sırbistan'ın yolu da açılmıştır (Özkan, 2011: s. 4). Savaştan sonra Sırp bir daha kendilerini toparlayamayarak tam bir ölüm darbesi olmuştur (Afyoncu, 2013: s. 347). Kanuni Sultan Süleyman tarafından 1521 yılında Belgrad'ın alınmasıyla tüm Sırp toprakları Osmanlı hakimiyetine girmiş oldu (Jelavich, 2016: s. 35; Özkan, 2011: s. 6; Afyoncu, 2013: s. 348).

17.yüzyılın sonlarına kadar Sırp, Osmanlı idaresine karşı herhangi bir harekete girişmediler (Afyoncu, 2013: s. 349). Ancak Osmanlı'nın savaşlarda

yenilmesiyle Sırp topraklarındaki barış ve huzur ortamı ortadan kalkmış ve Sırp toprakları savaş meydanı haline gelmiştir (Börekçi, 2001: s. 18). 1715-1718 yıllarında Avusturya ile yapılan savaşta Osmanlı ordusu yenilince imzalanan Pasarofça Antlaşması ile Sırbistan topraklarının büyük bir kısmı Avusturya'ya bırakılmıştır. Ancak bu kayıplar fazla uzun sürmeyerek 1736-1739 yıllarında Avusturya ile yapılan savaşta Osmanlı'nın galip gelmesiyle Belgrad Antlaşması imzalanmış ve kaybettiği Sırp topraklarını tekrar denetimi altına almayı başarmıştır (Afyoncu, 2013: s. 349).

1789 yılında meydana gelen Fransız Devrimi ile “ulusların hakları, ulusların kendi geleceklerine kendilerinin egemen olması, ulusların eşitliği, plebisit, doğal sınırlar, tarafsızlar hukuku” (Uçarol, 2010: s. 34) gibi fikirler birçok ulusu derinden etkilemiş ve bu durum neticesinde 19.yüzyıl boyunca çeşitli uluslar bağımsızlık mücadelesi içine girmiştir. Balkan uluslarının liderleri ilk defa Batı Avrupa'da ortaya çıkan kökleri 18.yüzyıl Aydınlanma hareketinde olan Liberalizm ve temeli 19.yüzyıl tarihselciliği ve romantik anlayışında yer alan milliyetçilik akımlarının etkisinde kalmıştır (Jelavich, 2016: s. 195).

Osmanlı egemenliğine karşı ilk milliyetçi isyan¹ Sırbistan'da meydana gelmiştir (Afyoncu, 2013: s. 350). Aslında 1804 yılında başlayan Sırp isyanı başlangıçta milliyetçi bir temele sahip değildi.² İsyancılar, Sırbistan'da bozulan sosyal ve ekonomik düzenin yeniden sağlanmasına yönelik talepler ileri sürmüştür (Aslantaş, 2006-2007: s. 89). Yeniçeri dayılarının halkın elindeki malları, hayvanları zorla almaları, zor kullanarak para tahsil etmeleri Sırp halkının isyan hazırlığına başlamasına yol açmıştır. Sırp *knez*lerinin isyan hazırlıklarını öğrenen dayılar, Sırbistan'da çok sayıda knezi öldürmüştür (Özkan, 2011: s. 10-11). Dayıların elinden kaçan Kara Yorgi ise 1804 Sırp isyanının lideri olmuştur (Börekçi, 2001: s. 50-51). Kara Yorgi, okuma-yazma bilmeyen, domuz tüccarlığı yapan ve Avusturya ordusunda görev yapmış biriydi (Uçarol, 2010: s. 143; Afyoncu, 2013: s. 350).

---

¹ Sırp İsyancıları ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için Bkz. Selim Aslantaş, **Osmanlı'da Sırp İsyancıları**, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007

² Sırp İsyancıları ile ilgili farklı görüşler için Bkz. Selim Aslantaş, “Sırp İsyancıları (1804-1815): Milli Bağımsızlık Hareketi Mi Burjuva Devrimi Mi Köylü Ayaklanması Mı?”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Ankara, Kasım-Aralık-Ocak 2006-2007, s. 83-96

Osmanlı tarafından isyancılara ilk başta destek verilmiş, ancak zamanla isyanın niteliği değişmiştir. Kara Yorgi'nin Rus desteği ile hareket ederek özerklik talep etmeye başlaması, Osmanlı tarafından isyanın zor kullanılarak bastırılması gerektiğini ortaya çıkarmıştır (Özkan, 2011: s. 11). 1806-1812 yıllarında Osmanlı-Rus savaşları süresince Ruslar, Sırlara destek vermiş; ancak Avusturya'nın Rus destekli bir Sırp devletine karşı olması ve Napolyon'un 1812 yılındaki Rusya seferi, Sırp isyanına Rus desteğinin geri çekilmesine neden olmuş ve böylece Osmanlı kuvvetleri isyanı kontrol altına almayı başarmıştır (Afyoncu, 2013: s. 350). Birinci Sırp isyanının liderliğini yapan Kara Yorgi 1813 yılında Avusturya'ya kaçmak zorunda kalmıştır (Glenny, 2001: s. 37; Aslantaş, 2006-2007: s. 94; Uçarol, 2010: s. 145).

İlk isyandan sonra Süleyman Paşa Belgrad muhafızı olarak atanmıştır (Özkan, 2011: s. 15). 1814 yılında çıkan Hacı Prodan isyanı sonrasında Süleyman Paşa, Sırbistan'da halka karşı sert bir tutum içerisine girmiştir. Suçlu suçsuz ayrımı gözetmeden çok sayıda insanı öldürtmüştür (Börekçi, 2001: s. 129-130). Halkta artan memnuniyetsizlik sonucunda 1815 yılında İkinci Sırp İsyanı patlak vermiştir. İsyanın lideri olan Miloş Obrenoviç, isyanın Sultan'a karşı olmadığını, Süleyman Paşa ve onun politikalarına yönelik olduğunu belirtmiştir (Jelavich, 2016: s. 228). Miloş karakter açısından Kara Yorgi'den farklı olarak iyi bir asker olmamakla birlikte, ondan daha iyi bir diplomattır (Aslantaş, 2006-2007: s. 95). Miloş ile Maraşlı Ali Paşa arasında 1815 yılında imzalanan bir antlaşma ile ikinci Sırp isyanı sona ermiştir. Bu antlaşmayla Miloş, Sırbistan'ın başknezi olmuştur (Özkan, 2011: s. 16). Antlaşma ile tüm yeniçeriler bölgeden çıkarılmış, genel af ilan edilmiş, vergi toplama işi Sırlara verilmiş, Sırp tüccarlara serbest dolaşım hakkı sağlanmış, bir Sırp yönetimi kurularak başına Miloş geçmiştir (Akman, 2006: s. 61). 1817 yılında Sırbistan'a geri dönen Kara Yorgi, 25 Temmuz 1817'de Miloş tarafından öldürtülmüş ve kesik başı Maraşlı Ali Paşa'ya verilmiştir (Aslantaş, 2013: s. 464). Bu ölüm sonrasında Sırbistan'da Obrenoviç-Yorgi aileleri arasında kanlı taht kavgaları başlamıştır (Afyoncu, 2013: s. 350).

1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı sonrasında imzalanan 1829 tarihli Edirne Antlaşması'nın³ 6.maddesi ile Sırbistan'ın özerkliğinin tanınması istenmiştir. Bu antlaşmaya dayanarak 17 Ekim 1830'da Osmanlı İmparatorluğu tarafından bir ferman⁴ yayımlanmış ve bu fermanla Sırp Prensiğine özerklik tanınmıştır (Jelavich, 2016: s. 266). Miloş Obrenoviç ise Sırbistan'ın nesilden nesile aktarılacak olan prensliğin başına geçmiştir (Castellan, 1995: s. 264).

Böylece Sırbistan bağımsızlığını kazandığı 1878 tarihine kadar Miloş Obrenoviç (1830-1839; II. Dönem 1858-1860), Mihail Obrenoviç (1839-1842; II. Dönem 1860-1868), Aleksander Karacorveviç (1842-1858) ve Milan Obrenoviç (1868-1878) tarafından yönetilmiştir (Özkan, 2011: s. 23-326).

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonrasında imzalanan Ayastefanos Antlaşması⁵ ile Osmanlı İmparatorluğu tam bir yıkıma maruz kalmıştır. Rusya ise Panslavist politikalarına bir adım daha yaklaşma fırsatı bulmuştur. Ancak antlaşma şartları büyük devletler tarafından kabul edilmeyerek 1878 yılında Berlin'de yeni bir antlaşma için görüşmeler yapılmıştır. 13 Temmuz 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması⁶ ile Sırbistan güneyde Niş'e, doğuda Pirot'a kadar olan topraklarla birlikte bağımsız bir devlet statüsü kazanmıştır. Ancak Berlin Antlaşması ile Bosna-Hersek topraklarının Avusturya himayesine dahil edilmesi, Sırbistan'da büyük bir hoşnutsuzluk yaratmıştır (Afyoncu, 2013: s. 352). Bu durum Sırp milliyetçileri tarafından hedeflenen Büyük Sırbistan ülküsüne vurulmuş bir darbe olarak nitelendirilmiştir.

Bosna toprakları 1463 yılında ve yirmi yıl sonra da Hersek fethedilmiştir (Stavrianos, 1958: s. 63; Babuna, 2009-2010: s. 181-182). Bosna-Hersek topraklarının tamamının alınması Bihaç ve Bihaçka Krajina'nın 1592 yılında ele geçirilmesiyle tamamlanmıştır (Babuna, 2000: s. 13). 1580 yılında Bosna-Hersek ile Slovenya ve Dalmaçya'nın bir kısım topraklarını kapsayan bölgede Bosna Beylerbeyliği meydana getirilmiştir (Gölen, 2013: s. 365).

---

³ Antlaşma maddelerinin özeti için Bkz. Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih 1789-2010**, 8.b., İstanbul: Der Yayınları, 2010, s. 163-164

⁴ Fermanın şartları için Bkz. Ayşe Özkan, **Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878)**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2011, s. 23-25

⁵ Antlaşmanın başlıca maddeleri için Bkz. Uçarol, 2010, s. 379-380; Özkan, 2011, s. 319

⁶ Antlaşmanın başlıca maddeleri için Bkz. Uçarol, 2010, s. 391-393

Osmanlı'nın fethinden sonra Bosna'da din değiştirme hareketliliği yaşanmıştır. Toprak sahibi olanların çoğu ve köylülerin bir kısmı İşlam inancını benimsemiştir (Bora, 1994: s. 18). Bu durum siyasi ve iktisadi gücün, yerel Slav kökenli olanların baskın durumda yer aldıkları bir Müşlüman yönetici sınıfının eline geçmesini sağlamıştır. Bu yönetici kesim, fetihlerin bitmesinin ardından ülke üzerinde hakimiyet kurdukları gibi toprakta çalışan köylüler üzerinde hakimiyet kurmuştur (Jelavich, 2016: s. 97).

Bogomillik, Bosnalıların Müşlümanlığa geçmelerini⁷ kolaylaştıran bir inanç türüdür.⁸ Bora'nın ifadeleriyle "İşlam'ın dinsel kültür itibariyle Bosnalı Bogomillerin geleneksel inançlarından ve pratiklerinden köklü bir kopuşu ifade etmemesi; daha doğrusu özellikle kırlarda İşlam'ın bir yumuşak geçişle, esnetilip geleneksel kültüre uyarlanarak benimsenmesi, kuşkusuz ülkedeki kitlesel Müşlümanlaşmada önemli bir etken oldu." (Bora, 1994: s. 19). Böylece Bosna şehirleri ve bu şehirlerin etrafındaki kırsal mekanlar İşlami kültürün merkezi haline gelmiştir. Dinsel açıdan Müşlüman, dil ve etnik köken olarak Slav olan asilzadeler sınıfı, kırsal alanda kontrolü ellerine almıştır. Osmanlı idaresi süresince bölgeye, Osmanlı yönetici ve askeri idarecilerin göçü devam etmiş ve Hıristiyan nüfustan sayısal olarak az olmalarına rağmen Müşlüman idareciler siyasi, toplumsal ve ekonomik gücü uzun yıllar denetimlerinde tutmuşlardır (Jelavich, 2016: s. 35).

Etnik açıdan Bosna'nın yöneticisi sıfatını taşıyan Müşlümanlar %33'lük bir kesimi oluştururken, Ortodokslar %43 ile çoğunluğu oluşturmaktadır. Ayrıca %20 oranında da Katolik azınlıklar bulunmaktadır. Müşlümanlar bağlılık itibariyle Osmanlı İmparatorluğuna yakın konumda; Ortodokslar Sırp ve Karadağlılara yakındır; Katolikler ise Habsburg İmparatorluğu ve Hırvatistan'a yakın bir siyaset izlemektedirler (Jelavich, 2016: s. 98-99).

---

⁷ Bosna'da İşlamiyet'in yayılması konusunda birçok farklı neden bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Caner Sancaktar, "Osmanlı Hakimiyeti Altında Boşnak Ulusunun Doğuşu", **Akademik İncelemeler Dergisi**, C:10, S: 2, 2015, s. 26-28

⁸ Bosna'da Müşlümanlığın yayılması bilindiğinin aksine hızlı bir şekilde olmamıştır. Ayrıca İşlam inancı toplu olarak benimsenmemiştir. Tam tersine İşlamlaşma kuşaklar boyu süren bir sürecin sonunda olmuştur. Bogomillik ile Müşlümanlığa geçme arasında doğrudan değil, dolaylı bir bağlantı vardır. Bosna'da Müşlümanlığın yayılması hakkında farklı görüşler için Bkz. Noel Malcolm, **Bosna'nın Kısa Tarihi**, Çev. Aşkım Karadağlı, İstanbul: Om Yayınevi, 1999, s. 101-127

17.yüzyıldan itibaren Osmanlı'nın tüm bölgelerinde olduğu gibi Bosna'da da birtakım bozulmalar yaşanmaya başlamıştır. Özellikle tımar sisteminin bozulması ile Osmanlı merkezi otoritesi sarsılmış ve bir feodal yapılanma ortaya çıkmıştır. Eski toprak sahiplerinin yerini kaptan (kapetani) ve ağa (age) adı verilen yeni toprak sahibi soylular almıştır (Bora, 1994: s. 24). Bu durum sonucunda topraktan geçinen halkın yükümlülüklerinin ve sömürünün artmasıyla 17. ve 18.yüzyıl boyunca ayaklanmalar baş göstermiştir (Babuna, 2000: s. 19).

Bosna toprakları, Osmanlı'nın bir sınır eyaleti olarak sürekli bir savaşın içinde olmuş ve bu durum halka ağır bir yük oluşturmuştur (Jelavich, 2016: s. 99). Aralıksız devam eden savaşlar kargaşanın artmasına, toprak sisteminin işlemez hale gelmesine ve vergilerin artmasına yol açmıştır. 1747-1757 yıllarında on yıl devam eden bir ayaklanma meydana gelmiştir (Gölen, 2013: s. 367).

1774 yılında Osmanlı-Rus savaşının sona ermesinden sonra imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması, Bosna'daki durumu daha da kötüleştirmiştir. Antlaşmada Bosna ile ilgili doğrudan bir madde olmamasına rağmen Rusların Ortodoksları himaye etme hakkını elde etmesi sonucu Sırp ve Karadağlı Ortodokslar, Rus kışkırtması ile ayaklanmaya başladılar. Bu durum Bosna'nın karışıklıklar içinde kalmasına neden olmuştur (Gölen, 2013: s. 367). Ayrıca artan salgın hastalıklar sonucunda Bosna'da yirmi bin kişi vebadan ölmüştür (Malcolm, 1999: s. 152).

Osmanlı yöneticileri, imparatorluk içindeki ayaklanmaları ve kötü durumu engellemek adına reform çalışmalarına girmiştir. 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı ile Osmanlı'da yaşayan gayrimüslimlere çeşitli haklar tanınmıştır. Ancak bu tanınan haklar Bosna'da yaşayan Müslümanları rahatsız etmiştir (Glenny, 2001: s. 83). Müslümanlar, Tanzimat'ın uygulanmasını, Hıristiyanlara daha fazla hak verilmesi ve bundan dolayı Müslüman üstünlüğünün sona ereceğini düşündüler (Gölen, 2013: s. 370). Böylece Bosna'da uzun süren isyanlar yaşanmıştır. 1849-1851 ve 1858-1861 yılları arasında ayaklanmalar meydana gelmiştir (Gölen, 2013: s. 371-373).

1861 ayaklanmasından sonra bölgede 1875 yılına kadar önemli bir olay yaşanmamıştır. Ancak Rusya'nın Panslavist politikaları gereği Ortodoks halkı kışkırtması ve Karadağ ile Sırbistan'ın isyanlar sonucu özerklik elde etmeleri,

Bosna'da yaşayan Hıristiyanları kışkırtmaktadır (Gölen, 2013: s. 374). 1875 yılında Hersek'te başlayan bir isyan kısa sürede Bosna'ya da sıçramıştır. İsyanın ana nedeni, tarım şartlarının kötüleşmesi ve köylüler ile toprak sahipleri arasında yaşanan gerginliktir (Jelavich, 2016: s. 382; Glenny, 2001: s. 104-105). Ancak ayaklanma Bosna'daki Sırp milliyetçileri ile Karadağ ve Sırbistan'dan gelen gönüllülerin müdahalesiyle, tam anlamıyla Osmanlı'ya karşı bir milli isyan niteliğine kavuşmuştur (Bora, 1994: s. 28).

Rusya, 1875 isyanında Hıristiyan toplumunun güvenliği kaygısını bahane ederek 24 Nisan 1877'de Osmanlı'ya savaş ilan etmiş ve böylece 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı başlamıştır. Savaş sırasında Sırbistan ve Karadağ kuvvetleri de Rusya'nın yanında Osmanlı'ya karşı savaşmıştır (Uçarol, 2010: s. 375). Savaşta Osmanlı mağlup olmuş ve 3 Mart 1878'de Rusya ile Ayastefanos Antlaşmasını imzalamıştır (Armaoğlu, 2017: s. 551). Rusya'nın hedeflediği Panslavist politikalara uygun düşen, ancak İngiltere ile Avusturya-Macaristan'ın çıkarlarına aykırı olan antlaşmaya göre büyük bir Bulgar devleti yaratılıyor; Karadağ'ın toprakları üç kat büyütülüyor; Sırbistan ise az da olsa bir genişleme yaşamıştır. Bu antlaşmayla Avusturya-Macaristan'ın gizli anlaşmalarla ortaya çıkan çıkarları göz ardı edilmiş ve büyük bir Slav devleti kurulmasının adımları atılmıştır (Jelavich, 2016: s. 388-389).

İngiltere ile Avusturya-Macaristan'ın Ayastefanos Antlaşmasını kabul edilemez bulmaları Berlin'de bir kongrenin yapılmasına karar verilmiştir. 13 Temmuz 1878'de Berlin Antlaşması imzalanmış (Gölen, 2013: s. 376) ve Ayastefanos Antlaşması tarihe karışmıştır. Yukarıda ifade edildiği gibi Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Berlin Antlaşması ile Bosna-Hersek topraklarını elde etmiş ve dört yüz yıllık Osmanlı hakimiyeti Bosna-Hersek'te son bulmuştur (Gölen, 2013: s. 376).

Avusturya-Macaristan kuvvetleri, Bosna-Hersek'i kendi topraklarına katmak amacıyla 29 Temmuz 1878'de harekete geçmiş, ancak Müslümanların şiddetli direnişiyle karşılaşmıştır (Alkan, 1995: s. 19). 1879 yılında direnişin kırılmasından sonra Avusturya-Macaristan ile Osmanlı arasında Bosna-Hersek'in yönetiminin devri konusunda görüşmeler yapılmış ve 21 Nisan 1879'da iki taraf arasında 10 maddelik bir anlaşma imzalanarak Bosna-Hersek'in yönetimini Avusturya-Macaristan'a

bırakmıştır (Armaoğlu, 2017: s. 528-529). Böylece Bosna-Hersek'te 1918 yılına kadar sürecek Avusturya-Macaristan yönetimi kurulmuştur.

Bosna-Hersek'in denetime alınması Sırp ve Hırvat milliyetçileri arasında farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Hırvat milliyetçileri, işgalin ilk başlarında Bosna-Hersek'in denetime alınmasını savunmuşlardır. Çünkü Hırvat milliyetçileri tarafından bağımsız Hırvatistan devletinin bir parçası olarak sayılan Bosna-Hersek'in, Avusturya-Macaristan tarafından ele geçirilmesiyle ve imparatorluk altında yaşayan 'ana Hırvatistan' ile aynı çatı altına girmiş ve böylece Hırvat milliyetçileri hedefe bir adım daha yaklaşmıştır (Bora, 1994: s. 29). Sırp milliyetçileri ise Hırvatların tam tersi bir görüş ifade etmişlerdir. Genç Sırp Prensiği için Bosna-Hersek bir ödül olarak görülmüş, çünkü onlar uzun zamandır Bosna'da Osmanlı idaresini sona erdirmek istemişlerdir. Sırp milliyetçiliği açısından merkezi öneme sahip olan ve ekonomik bir gereklilik sayılan denize ulaşma çabası Bosna'nın içinden geçmektedir. Bu nedenle Sırbistan, Avusturya-Macaristan'ın Bosna yönetimini devralmasına karşı çıkmıştır (Glenny, 2001: s. 220-221). Ayrıca Sırp, Bosna-Hersek topraklarını Büyük Sırbistan devletinin bir parçası olarak görmüşler ve bu işgale karşı çıkmışlardır (Bora, 1994: s. 30).

1882 yılında Benjamin Von Kallay, Bosna-Hersek'i yönetmek üzere Maliye Bakanı olarak atanmıştır (Glenny, 2001: s. 235). Kallay, 1882-1903 yılları arasında Bosna'da görev yaptığı süre boyunca imparatorluğun Bosna politikasının yürütücüsü olmuş ve Boşnak milli bilincinin oluşumu için çalışmıştır (Bora, 1994: s. 30-31). Sırp ve Hırvat milliyetçiler, Bosnalıları kendi siyasi projelerine çekmeye çalışırken, Avusturya-Macaristan yönetimi Bosna milliyetçiliğini teşvik ederek Sırp ve Hırvat milliyetçilerine karşı bir denge unsuru olacağını düşünmüştür (Bora, 1991: s. 27). Bu tür bir milliyetçilik tasarımı hem Sırp hem de Hırvat milliyetçiler tarafından tepkiyle karşılanmıştır (Karatay, 2013a: s. 528). Zira, Sırp ve Hırvat milliyetçiler Bosna-Hersek'in etnik kimlik açısından Sırp veya Hırvat olduklarını ileri sürerek, "Büyük Sırbistan" ve "Büyük Hırvatistan" fikirlerinin içine almaya çalışmaktadırlar (Kenar, 2005: s. 37).

Bosna'da milli kimlik yaratma çabaları, her zaman "İslami" öğeler üzerinden gitmiştir. Çünkü Boşnakları etnik, kültürel, tarihsel, toplumsal ve sınıfsal açılardan ayırt eden en önemli ve tek husus Müslümanlık olmuştur (Bora, 1994: s. 32). Ancak

küçük entelektüel sınıf mensupları dini kimliği gericilik olarak nitelendirdiler. Boşnaklığın kök salmaması sonucunda Müslümanlar arasında ayrışmalar meydana gelmiştir. Entelektüel kesim Avusturya-Macaristan yönetimini devirmek gerektiğini dile getirdiler. Ancak bu görüş onları Yugoslavcılık ya da zaman zaman Hırvat veya Sırp milliyetçiliğini benimsemeye itmiştir (Glenny, 2001: s. 234).

Yukarıda anlatılan gelişmeler ışığında Osmanlı İmparatorluğu tarafından 1908 Temmuzunda II.Meşrutiyet ilan edilmiştir. Osmanlı'da yaşananları soluksuz takip eden Avusturya-Macaristan yönetimi, Bosna-Hersek'i ilhak etme kararını almıştır (Karatay, 2013a: s. 531). Çünkü Viyana yönetimi, Bosna-Hersek'ten Osmanlı meclisine temsilci gönderilerek Avusturya yönetiminin devre dışı kalacağından korkmuşlardır (Glenny, 2001: s. 247). Böylece Avusturya-Macaristan İmparatorluğu 8 Ekim 1908'de Bosna-Hersek'in topraklarına dahil olduğunu duyurmuştur (Alkan, 1995: s. 20).

Bosna-Hersek'in ilhakı Sırp milliyetçileri tarafından Sırbistan'ın varlığına karşı doğrudan yapılan bir tehdit olarak görülmüştür (Glenny, 2001: s. 247). Çünkü Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhak etmesi, Sırp milliyetçileri tarafından Büyük Sırbistan kurma emellerinin önüne konulan büyük bir engel olarak nitelendirilmiştir (Berktaş, 2006: s. 14). Sırp basınında, Avusturya'ya karşı bir savaşa girişilmesi gerektiği, ülkede savaşın kaçınılmaz olduğu vurgulanıyor; Sırp meclisinde alınan kararlar savaş ödenekleri hazırlanması ve komitacı örgütlenmelerin kurulması istenmektedir (Armaoğlu, 2017: s. 601-602). Böylece Sırbistan'da *Narodna Odbrana (Milli Savunma)* adlı bir örgüt kurulmuştur. Örgütün amacı "ilhak edilen vilayetlerdeki çıkarları korumak ve geliştirmek"tir (Glenny, 2001: s. 249-250).

Herşeye rağmen Almanya'nın baskıları sonucunda ilhak Osmanlı tarafından 1909 Şubatında tanınmak zorunda kalmıştır (Karatay, 2013a: s. 531). Almanya'nın Rusya'ya yönelik baskıları sonucunda Rus yetkilileri Sırbistan'ı "ikili monarşinin iki vilayetin ilhakını kabul etmesi için uyarınca hükümet istemeyerek de olsa Avrupa'daki yeni statükoyu kabullendi" (Glenny, 2001: s. 249).

İlhak sonrasında uluslararası ortam gerginleşmiştir. Bosna sorunu büyük bir krize yol açmış ve Rusya ile Sırbistan'ın, Avusturya'ya olan tepkileri 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın alt yapısını hazırlamıştır. Zira 1908 krizi, 1914 yılındaki

duruma benzediği için Birinci Dünya Savaşı'nın adeta bir provası niteliği taşımıştır (Güveloğlu, 2009: s. 50-51).

Sırbistan'da artan komitacılık sonucunda *Mlada Bosna (Genç Bosna)* adlı milliyetçi bir örgüt kurulmuştur (Karatay, 2013a: s. 533). 28 Haziran 1914'te, Vidovdan günü (Kosova savaşının yıl dönümü) içerisinde, Mlada Bosna üyesi olan Gavrilo Princip tarafından Avusturya veliahtı Arşidük Franz Ferdinand ve eşinin öldürülmesi ile Birinci Dünya Savaşı'nın kıvılcımı çakılmıştır. Sonuç olarak tüm dünyayı etkisine alan Birinci Dünya Savaşı, milliyetçi komitecilerin eseri olarak başlamıştır (Bora, 1994: s. 35).

Hırvatlar ve Slovenler uzun yıllar Macaristan ve Avusturya hükümlanlığında kalmışlardır. Ayrıca Hırvatistan'ın bir kısmı da Osmanlı İmparatorluğu tarafından ele geçirilmiştir. Hırvatlar, Macaristan'ın egemenliği altında olmalarına rağmen *sabor* adı verilen bir meclis tarafından yönetilmiştir (Azarkan, 2011: s. 64). 1526 yılında gerçekleşen Mohaç Savaş'ından sonra 1527 yılında Macaristan ve Hırvatistan, Habsburg İmparatorluğu'nun koruyuculuğu altına girmişlerdir. Yine aynı yıl içinde Cetinje Sabor'unda (Soylular Meclisi) Hırvat soyluları tarafından Habsburg hükümdarı I.Ferdinand Hırvat Kralı ilan edilmiştir (Demir, 2012: s. 213).

Osmanlı'nın ilerleyişini durdurmak için Krajina bölgesinde, Avusturya yönetimi tarafından bir askeri bölge tesis edilmiştir (Taşar vd., 1996: s. 21). Osmanlı'nın elinde Slavonya ve Lika yer almıştır (Demir, 2012: s. 213). Ancak 1683 yılında II.Viyana kuşatmasından sonra Osmanlı'nın ilerleyişi durdurulmuş ve Hırvat topraklarının bir bölümü geri alınmıştır. 1699 yılında, Hırvatistan'ın Dalmaçya kıyısındaki toprakları Venedik'in kontrolüne geçmiştir (Jelavich, 2016: s. 159).

Hırvatistan toprakları askeri ve sivil olmak üzere ikiye bölünmüştür. Hırvat siyasi yaşamının merkezi Zagreb'de yer alan Sivil Hırvatistan'dır. Burada yaşayanlar genel olarak etnik köken itibariyle Hırvat ve dinsel açıdan ise Katolik'tir. Ülkeyi orta ve aşağı sınıfa mensup asiller temsil etmektedir. Bu bölgenin yönetimi, kral tarafından aranan ve genellikle Macar kökenli olan *ban* ya da vali yürütmektedir. Ülke meclisi *sabor*, "büyük toprak sahipleri, düşük ünvanlı asillerin kontluk düzeyinde seçilen temsilcileri, Katolik piskoposları, özgür kasabaların temsilcileri ve diğer bazı kişilerden müteşekkildi" (Jelavich, 2016: s. 159).

Habsburg İmparatorluğunu 18.yüzyıl boyunca yönetenler birçok reforma imza atmıştır. Özellikle Maria Theresia ve II.Joseph tarafından yürütülen reformlar Hırvatistan'da önemli değişikliklere yol açmıştır.⁹ Mutlakiyetçi bir yönetim süren Maria Theresia'nın amacı hem Macaristan hem de Hırvatistan'ın merkezi yönetime bağlanması sağlanmaktadır (Demir, 2012: s. 213).

1789 Fransız Devrimi ile ortaya çıkan Liberalizm ve Milliyetçilik gibi fikir akımları Habsburg İmparatorluğu altında yaşayan Hırvat ve Slovenleri etkilemeyi başarmıştır. Bu durum 19.yüzyılın ilk yarısında Hırvatistan'da milliyetçilik temelli çeşitli yapıların ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Devrim sonrasında meydana gelen Napolyon Savaşları sonucunda Fransız hükümeti tarafından kısa süreli de olsa bazı Güney Slav toprakları ele geçirilmiş ve 1809 yılında Dalmaçya, bir kısım Sloven bölgeler, Hırvatistan'ın askeri sınır bölgesinin bir bölümü ve Sivil Hırvatistan'ın birleştirilmesiyle "İlirya Eyaletleri" oluşturulmuştur. Ancak 1812 yılından sonra Napolyon Fransa'sı zayıflamış ve 1815 yılında İlirya Eyaletleri dağıtılmıştır (Jelavich, 2016: s. 183-184). İlirya Eyaletleri dağıtılmasına rağmen bazı kalıcı etkileri olmuştur. Napolyon'un Rusya seferinin başarısızlıkla sonuçlanması ile 1815 yılında Viyana Kongresi düzenlenmiştir. Kongrede alınan muhafazakar kararlar çok uluslu imparatorlukların mevcut statükolarını bir süre daha korumalarını sağlamış, ancak Napolyon seferleri ile Orta, Doğu ve Güney Avrupa'da milliyetçilik kavramı çoktan birçok ulusa sirayet etmiştir. Böylece imparatorluklar birer "kaynayan kazana" dönmüştür (Önsoy, 2013: s. 435).

Viyana Kongresi'nin ardından Habsburg yönetimi bir süre güçlü bir konum elde etmiş, ancak çok sayıda iç sorun çözümsüz kalmıştır (Jelavich, 2016: s. 329). 1848 ile 1867 yılları arasında Habsburg İmparatorluğu iç ve dış birçok sorunla uğraşmıştır. Monarşi içerisinde mutlak yönetimi eleştiren liberal gruplar ve hem iç hem de dış milliyetçi hareketler mevcut krizin birincil nedenleridir. Ayrıca imparatorluğun en büyük sorunu Macaristan'dan gelmiştir (Jelavich, 2016: s. 338).

1848 Devrimlerinin ateşi Fransa'da atılmıştır (Öğün, 2000: s. 35). Daha fazla siyasal hak ve anayasa talebiyle Fransa'da başlayan ayaklanmalar, Louis Phillipe'in

---

⁹ Habsburg İmparatorluğu'nda gerçekleştirilmeye çalışılan reformlar hakkında daha fazla bilgi için Bkz. Jelavich, 2016, s. 157-181

kısa sürede devrilmesini sağlamış ve devrim ateşi Budapeşte, Viyana ve Prag sokaklarına da sıçramıştır. Metternich rejiminin sona ermesi ve anayasal bir yönetim talebi dile getirilmiştir (Önsoy, 2013: s. 436). 1848 devrimlerinden etkilenen Macarlar, Habsburg yönetimine karşı ulusal bağımsızlık için ayaklandılar (Sander, 2012: s. 192). 1848 yılında Metternich istifa ederek İngiltere'ye kaçmıştır. İmparator I.Ferdinand (1835-1848), halkın taleplerinin karşılanacağını ve bir anayasanın kabul edileceğini duyurmuştur. Ancak ülkede muhalefet şiddetlenmiş ve kral kaçmak zorunda kalmıştır (Uçarol, 2010: s. 133-134).

Macarlara karşı duyulan öfke imparatorluk içinde yaşayan Hırvat, Sloven ve Sırp azınlıklar içinde artmaktadır. 1849 yılında Hırvat, Sloven ve Sırp'ların yanı sıra Romenler ve Saksonlar, Macarlara karşı harekete geçtiler (Armaoğlu, 2017: s. 167). Aynı yıl Macaristan bağımsızlık elde etmiş, ancak Rusya'nın Avusturya'ya yardım etmesiyle Macaristan tekrar imparatorluğa bağlanmıştır (Önsoy, 2013: s. 436-437; Uçarol, 2010: s. 134).

1866 yılında gerçekleşen savaşta Avusturya, Prusya'ya yenilmiştir. Bu yenilgi sonrasında Avusturya yönetimi, Macarların isteklerini kabul etmiştir. 1867 yılında *Ausgleich* (Uzlaşma) Antlaşması imzalanmıştır (Jelavich, 2016: s. 343). Bu antlaşmayla Macaristan özerk bir yapıya kavuşmuş ve Franz Josef'i hükümdar olarak tanınmış, ancak St. Stephen'in topraklarını yönetecek olan kabineyi kurma hakkı elde etmiştir (Glenny, 2001: s. 219). Ayrıca Ocak 1867'den itibaren imparatorluğun adı "Avusturya-Macaristan İmparatorluğu" olarak değiştirilmiştir (Armaoğlu, 2017: s. 321). *Ausgleich* 1918 yılında Macaristan'ın bağımsızlık kazanmasına kadar varlığını sürdürmüştür.

Macar ayaklanmasında Avusturya'nın yanında savaşan Hırvatlar daha fazla otonomi ve topraklarında yeni düzenlemeler istemişlerdir. Ancak Hırvatlar, hiçbir şey elde edemeyerek büyük bir hayal kırıklığı yaşamışlardır (Jelavich, 2016: s. 347). Monarşinin ikili olarak bölünmesi ve Macarların egemenlik hakkı kazanmaları Hırvatları endişelendirmiştir (Önsoy, 2013: s. 444). 1868 yılında Hırvatlar ile Macarlar arasında *Nagodba* (Antlaşma) imzalanmıştır. *Nagodba* ile Hırvatlar özerklik kazanmış, eğitim ve mahkemeler üzerinde kontrol elde etmişlerdir (Glenny, 2001: s. 220).

Avusturya ile Macaristan'ın Hırvatları asimile etme çabaları 1830'lu yıllarda kültürel milliyetçiliğin gelişimini sağlamıştır (Önsoy, 2013: s. 444). Hırvatistan'da milliyetçiliğin bayraktarlığını eğitimli küçük burjuva aydınlar yürütmüştür (Bora, 1991: s. 25). Dönemin aydınları arasında en dikkat çeken kişi Ljudevit Gaj'dır. Gaj, dil ve tarih alanında yapılan çalışmalara büyük önem vermiştir. İlirya Hareketi olarak adlandırılan Hırvat milliyetçiliğinde amaç bir Güney Slav devleti kurabilmektir (Jelavich, 2016: s. 335). İliryalıları tarafından 1841 yılında *Narodna Stranka (Millet Partisi)* adında bir parti kurulmuştur (Glenny, 2001: s. 57). “Güney Slavlığının din, dil ve siyasal birliğini sağlayarak alt milli kimlikleri eritmeyi amaçlayan “Büyük İlirya” romantik milliyetçiliği, 19.yüzyılın ikinci yarısında reel politika karşısında iyice naifleşerek etkisini yitirdi” (Bora, 1991: s. 25-26).

Hırvatistan siyasal yaşamında etkili olan çeşitli partiler bu dönemde kurulmaya başlanmıştır. 1861 yılında Hırvat milliyetçiliğini en etkin savunan Ante Starçević ve Eugen Kvaternik önderliğinde *Haklar Partisi* kurulmuştur (Jelavich, 2016: s. 347). Starçević, Sırp-ları, ikinci dereceden Hırvat veya Ortodoks Hırvat olarak nitelendirmiş ve onların tekrar saf Hırvat'a dönüşmelerini hedeflemiştir. Slovenler ise ona göre “dağ Hırvatları”ydı (Bora, 1991: s. 26).

1860'larda Josip Juraj Strossmayer ve Franjo Rački tarafından savunulan Yugoslavizm fikri ortaya atılmıştır. Bunların temel amacı federal bir yapıya sahip olacak bir Güney Slav ya da Yugoslav birliği meydana getirmektir. 1873-1880 yılları arasında Hırvatistan'da valilik yapan İvan Mazuranić (Jelavich, 2006: s. 69) tarafından 1863 yılında Viyana ile anlaşma yanlısı *Bağımsız Milli Parti*'yi kurulmuştur (Jelavich, 2016: s. 348). Ante Starçević liderliğindeki Haklar Partisi 1894 yılında iki kola ayrılmıştır. Josip Frank önderliğinde *Gerçek Hak Partisi* ortaya çıkmış ve bunlar “hem üçlü Krallığı hem de Bosna Hersek'i kapsayan bir Hırvat devletinin kurulmasını” amaç edinmişlerdir. 1894 yılında özerk Hırvatistan yanlısı *Hırvat Sosyal Demokrat Parti* kurulmuştur. 1904 yılında da Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nın en önemli Hırvat partisi olan *Köylü Partisi* kurulmuştur (Jelavich, 2006: s. 70).

Hırvatistan'da 19.yüzyılın son 25-30 yılı karışıklıkların çok yoğun olduğu yıllar olmuştur. Bu dönemde Macaristan'ın ekonomik ve siyasi engelleri altında yaşayan Hırvatistan'da Hırvatlar ile Sırp-lar arasında zaman zaman dostluk ve

işbirliği zaman zaman da çatışmalar yaşanmıştır. 1883 ile 1903 yılları arasında Hırvatistan valiliği yapan Kont Karoly Khuen-Hedervary, Macaristan yanlısı bir tutum izleyerek Hırvatistan'da Sırp sorununu büyük bir ustalıklı uygulamıştır (Glenny, 2001: s. 223).

Bu dönem Hırvatistan'ında sınıfsal bir bölünme meydana gelmiştir. Hırvat siyasi yaşamında küçük bir soylular kesimi, kentli meslek sahipleri ve yöneticilerden oluşan sınırlı bir grup yer almaktadır. Bu bölünme Hedervary'nin işlerini kolaylaştırmış ve Magyaronlar ya da Birlikçiler adında Macaristan yanlısı tutum sergileyen bir grup ortaya çıkmıştır. Macarların hakim olduğu rejim 1884, 1887 ve 1892 yıllarındaki seçimlerde zaferler kazanmıştır (Jelavich, 2006: s. 70).

Hırvat siyasi yaşamında Sırp'lar'da etkin olmuştur. Özellikle 1881 yılında askeri sınırın Hırvatistan'a dahil edilmesiyle ülkede Sırp nüfus artmıştır. Böylece Sırp'lar teşkilatlanarak *Sırp Bağımsızlık Partisi* kurulmuş ve Srbobran (Sırp Müdafaacısı) adıyla bir gazete çıkarmışlardır. Hırvat idaresine karşı hareket etmişlerdir (Jelavich, 2006: s. 70).

1903 yılı hem Sırbistan hem de Hırvatistan için önemli bir yıl olmuştur (Glenny, 2001: s. 229). Bu dönemde Sırbistan'da Kral Aleksander Obrenoviç ve eşi kanlı bir darbe ile öldürülmüş ve böylece Obrenoviç hanedanlığı yıkılmıştır. Yeni kral ise Petar Karacorveviç olmuştur (Özkan, 2013: s. 152-169). Ayrıca Bosna-Hersek'te Kallay dönemi ile Hırvatistan'da Khuen Hedervary dönemi son bulmuştur (Jelavich, 2006: s. 71).

“Düşmanlığın süratle dayanışmaya ve sonra tekrar düşmanlığa dönüşebilmesi yirminci yüzyıl boyunca Sırp-Hırvat ilişkilerinin belirgin özelliği olmuştur” (Glenny, 2001: s. 229). 1905 yılında Rijeka ve Zadar'da alınan kararlar doğrultusunda Hırvat-Sırp koalisyonu kurulmuştur. Koalisyona Halk Partisi (Narodna Stranka), Haklar Partisi (Stranka Prava), Sırp Bağımsızlık Partisi (Srpska Samostalna Stranka), Sırp Radikal Partisi (Srpska Radikalna Stranka) ve Hırvat Sosyal Demokrat grubu da dahil olmuştur. Josip Frank'ın Gerçek Hak Partisi ile Stjepan Radiç'in Köylü Partisi koalisyona katılmamıştır (Demir, 2013: s. 146-147). Böylece Hırvatistan'da Birinci Dünya Savaşı öncesinde siyasi yelpaze şekillenmiş ve Hırvat-Sırp koalisyonu 1918'e kadar ülkeyi yönetmiştir.

2.3.Sırp ve Hırvat Milliyetçiliği ve Temel Dayanakları

Bu başlık altında Sırp ve Hırvatların geliştirdikleri milliyetçilik anlayışının tarihsel dayanaklarına ve gelişimine etki eden kişilere yer verilecektir. Sırp milliyetçiliğine değinirken tarihsel ve dilsel anlamda milliyetçiliğin gelişmesine katkı sağlayan Vuk Stefan Karadziç'e; "Büyük Sırbistan" ülküsünün gelişimine 1844 yılında hazırladığı programla katkı sağlayan İlija Garasanin'e; ayrıca Sırlarda milli bilincin taşıyıcılığı ve koruyuculuğunu uzun yıllar kendi üstüne alan Ortodoks Kilisesine; Sırbistan'da "Büyük Sırbistan" hayalinin savunucusu olan Radikal Parti ve lideri Nikola Pasiç'e; ve son olarak Sırp milliyetçiliğini savunan programlarla ortaya çıkan çeşitli örgütlenmelere değinilecektir. Hırvat milliyetçiliği ele alınırken ise Hırvat dili ve tarihi üzerine çalışmalar yürütmüş olan Ljudevit Gaj ve onun öncülüğünde ortaya çıkan İilirizm Hareketine; 19.yüzyılın ikinci yarısında etkili bir konuma ulaşan ve Strossmayer ile Franjo Raçki tarafından savunulan Yugoslavyacılık'a; son olarak Hırvatistan'da kurulan siyasi parti ve örgütlenmelere biraz daha ayrıntılı olarak yer verilmeye çalışılacaktır.

2.3.1.Sırp Milliyetçiliği ve Dayanakları

19.yüzyıla kadar Sırp topraklarında görülmeyen milliyetçilik fikri, 1800'lü yılların başından itibaren etkisini göstermeye başlamıştır. 1804 ve 1815 yıllarında meydana gelen Sırp isyanları ile Sırlar arasında bir milli canlanış yaşanmış ve önce 1829 yılında kısmi bir özerklik ve daha sonra 1878 Berlin Kongresi kararları ile de bağımsızlık kazanılmıştır. İşte bu süreç içerisinde çeşitli milliyetçi aydın ve onlar tarafından üretilen fikirler ortaya çıkmıştır. Ancak bu süreç öncesinde Sırların milli bilinçleri çeşitli kurumlar aracılığıyla korunmuştur. Özellikle Sırp Ortodoks Kilisesi tarafından sürekli vurgulanan Nemanja Hanedanlığı Kültü ile Kosova Miti¹⁰ aracılığıyla Sırların milli bilinçleri sürekli canlı tutulmuştur. Bu milli bilinç üzerine 1800'lü yıllarda birçok dil ve tarih çalışmaları yapılarak Sırp milliyetçiliği oluşturulmaya çalışılmıştır.

¹⁰ Kosova Miti ile ilgili daha fazla bilgi edinmek için Bkz. Mehmet Uğurlu, Sırp Milliyetçiliğinde Kosova Efsanesinin Yeri ve Önemi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2010

12.yüzyılda Ortodoks olan Sırlar'da, 19.yüzyıla kadar Sırlık ile Ortodoksluk iç içe geçmiş ve birbirlerinin ayrılmaz parçası haline gelmişlerdir. Sırbistan topraklarında ilk kilise 1219 yılında Zica'da bağımsız bir piskoposluk olarak kurulmuştur (Stavrianos, 1958: s. 27). Stephen Nemanja'nın oğlu olan piskopos Rastko, "Aziz Sava" adıyla anılmaya başlanmıştır. 1346 yılında Duşan döneminde İpek Başpiskoposluğu Patrikliğe yükseltilmiştir (Jelavich, 2016: s. 20). Osmanlı, Sırp topraklarını ele geçirdikten sonra Peç Sırp Patrikliği 1459 yılında lağvedilmiş ve 1453 yılında, İstanbul'un fethinden sonra, Ortodoks Sırlar Fener Rum Patrikhanesine bağlanmışlardır (Sancaktar, 2011: s. 38).

Osmanlı istilasının olumsuz etkilerini hızla üstünden atan Sırp Kilisesi, zaman içerisinde Osmanlı İmparatorluğu içinde yegane ayrıcalıklı bir kurum haline gelmiştir (Banac, 1997: s. 89). Rum Patrikliğinin altında yaşamaktan hoşnut olmayan Ortodoks Sırlar, 1557 yılında Sadrazam Sokullu (Sokoloviç) Mehmet Paşa'nın önerisi ile İpek Sırp Kilisesi kurulmuştur (Karpata, 2012: s. 97). İpek Sırp Kilisesi'nin başına ise Sokullu Mehmet Paşa'nın piskopos kardeşi getirilmiştir (Sancaktar, 2011: s. 38). Bu kilise çok geniş toprakları içine almaktaydı. Kuzey'de Slavokya'yı içine alarak Adriyatik sahillerine kadar ulaşmaktaydı. Osmanlı'nın elinde olan Sırbistan, Karadağ, Macaristan, Hırvatistan, Slavonya, Dalmaçya ve Bosna-Hersek kilisenin sınırları içinde yer almıştır (Banac, 1997: s. 89).

Osmanlı'da, 1453 yılında İstanbul'un fethinden sonra *millet sistemi* uygulanmaya başlanmıştır (Karpata, 2012: s. 21). Fatih Sultan Mehmet'in ürünü olan millet sistemine dayanarak 1454 yılında Hıristiyan Ortodoks milleti kurulmuş ve bunlar siyasal bakımdan İstanbul'daki Rum Patrikliğinin yetkisine verilmiştir (Taştan, 2013: s. 412). İslamiyeti kabul etmeyen Slav hakları da millet sistemi altında yarı özerk bir statü içinde varlıklarını sürdürmüşlerdir (Brown, 2000: s. 30; Kenar, 2005: s. 20). Osmanlılar, Sırp Kilisesine önemli yetkiler vermiştir. Eski Sırp devletinin elinde bulunan tüm otorite neredeyse tamamıyla İpek'teki patriklere verilmiştir. Bu durum millet sisteminin bir gereği olarak gayrimüslimlere, kendi dinsel liderleri altında yarı özerk bir yönetim tanımalarının yansımasıdır. "Böylece Sırp etnikleri olarak, Pec patrikleri yalnızca ruhani konularından gelen ayrıcalıklara sahip olmakla kalmıyor, ayrıca ortaçağ Sırp krallarına ait yetki de ellerinde bulunduruyorlardı" (Banac, 1997: s. 89-90). Kiliseye vergi toplama, kamu

düzenini sağlama, evlilik ve aile meselelerini düzenleme, ticari konularla ilgilenme ve bazı adli vakalara bakma gibi çok geniş görev ve yetkiler verilmiştir (Jelavich, 2016: s. 55-56)

İpek Patrikliği dinsel ayinler sırasında halka, Osmanlı hakimiyetinin geçici olduğunu sürekli beyan etmiştir. Ayrıca kendisini “Ortaçağ Sırp krallığının varisi olarak görmekteydi ve ulusal misyonunun ayırdındaydı.” Patriklik, kendisine inananların geçmiş hatıralarının sürekli canlı kalmasını sağlamak adına çeşitli mitler üretmiştir:

Sırp kilisesinin takviminde, St. Sava ve babası Nemanja ile başlayan ve aralarında on sekiz çarın, kralların, kraliçelerin ve lordların da yer aldığı elli sekiz Sırp azizi yer almaktadır. Sırp sarayına mensup azizler kültürü –“kutsal Nemanja silsilesi”- Sırp halkına sürekli olarak Bizans ritüelinin görkem ve güzelliğini, Sırpların bir zamanlar keramet ehli azizleri vasıtasıyla Tanrı tarafından takdis edilmiş bağımsız bir krallıklarının bulunduğunu hatırlatmaktaydı (Jelavich, 2016: s. 101-102).

1600'lü yılların sonlarında İpek Patrikliği, Osmanlı'ya karşı Avusturya'nın yanında yer almış ve Osmanlı'ya karşı ayaklanma çağrısında bulunmuştur. Ancak Osmanlı'nın zamanla durumu kendi lehine çevirmesi ile İpek Patriği olan III.Arsenij, Avusturya'dan yardım ve Sırp Kilisesine dinsel özerklik istemiştir. Avusturya'nın bu isteği kabul etmesi ile çok sayıda Sırp, Avusturya topraklarına göç etmiştir (Pavlowitch, 2002: s. 19-20). Sırplar tarafından yapılan ihanet sonrasında 1766 yılında Osmanlılar, İpek Patrikliğini lağvetmiştir (Jelavich, 2016: s. 104). Ancak bu durum önemli bir etkiye neden olmadı. Çünkü Avusturya himayesi altında Karlofça'da kurulan metropolit giderek dini ve kültürel bir merkez haline almaya başlamıştır (Jelavich, 2016: s. 102-103).

Sırplar içinde dini duygular çok yoğundur. “Öteki Güney Slavları arasında olduğundan çok daha fazla, Sırplar arasındaki dinsel yakınlık duygusu, ulusal kimliğin biçimlenmesinde yardımcı oldu. Yasal olarak yetkili oldukları her yerde Sırp

kilisesi Sırp uluslaşma duygusunun gelişmesine önayak oldu” (Banac, 1997: s. 92). Sırp’lar’da milletleşme ile Ortodoksluğun iç içe geçmesini sağlayan en önemli iki örnek *Nemanja hanedanı kültü* ile *Kosova mitidir* (Abdula, 2013: s. 67). Sırp Kilisesi, Ortaçağ’da hüküm süren Nemanja hanedanlığını ayinler sırasında anarak şanlı bir geçmiş duygusu yaratmaya çalışmıştır.

Bu isimler, gündelik ayinler sırasında sabah akşam anıldı ve kiliseye gelen en mütevazı inananların bile belleklerine bir zamanlar onları yönetmiş olan –yeniden yönetebileceğini de ima ederek- Sırp soyunun ve dilinin kutsal kralları olarak yerleştirdi (Banac, 1997: s. 92).

Kosova miti ise, yukarıda ifade edilen 1389 Kosova Savaşı sonrasında üretilmiştir. Bu savaşta Sırp’lar mağlup olmuş ve uzun yıllar Osmanlı hakimiyetinde kalmışlardır. “Cennet Krallığı için dünya krallığından vazgeçen Kral Lazar mücadele, kendini kurban etme ve ölme gibi motiflerle işlenerek, insanların millet olma farkındalığı artırılmaya çalışılıyordu” (Abdula, 2013: s. 68).

Böylece Sırp Ortodoks Kilisesi, uzun yıllar halkın milli bilincinin canlı kalmasını sağlamıştır. Ancak 19.yüzyıl itibariyle Sırbistan’ın önce özerklik ve daha sonra bağımsızlık kazanması sonucunda Sırp Ortodoks Kilisesi eski konumunu ve karar verici merci durumunu yitirmiştir. “Sırp milliyeti ve Ortodoks dini arasındaki denklik ilişkisi XIX. Yüzyılda derin bir değişime uğramıştır. Alman romantizminin izinden gidilerek dil Sırp kimliğine artan oranda kaynak oluşturmuştur” (Banac, 1997: s. 93).

19.yüzyılda dil ve milliyetçilik hareketleri iç içe geçmiştir. Bu tarihten itibaren dil üzerine yapılan çalışmalar yoğunluk kazanmıştır. Tüm milliyetçi hareketlerde dil, ulusun en önemli bileşeni olmuştur. Balkanlarda Arnavutça, Yunanca, Rumence ve Türkçe konuşan ulusları birbirinden ayırt etmek kolay, ancak Güney Slav halklarına gelince bu durum değişmektedir. Çünkü Güney Slavlar Sırpça, Hırvatça, Slovence, Bulgarca, Boşnakça gibi farklı diller konuşmaktadırlar (Jelavich, 2016: s. 201). Hatta Sırp, Hırvat ve Slovenler arasında lehçe farklılığı da

bulunmaktadır. Stokavca, Kaykavca ve Cakavca lehçelerinde Sırlar Stokavca'yı kullanırken, Hırvatlar ise Kaykavca lehçesini kullanmaktadır. Ayrıca Stokavca Bosna ve Kosova gibi bölgelerde de yoğun olarak kullanıldığından Sırlar için önem taşımaktaydı (Banac, 1992: s. 77).

Vuk Stefan Karadžić, Sırp dilinin kurucusu ve reformcusu olarak Sırları, dine bağlılık açısından değil, Güney Slav diyalektiği Stokovca kullanımına göre tanımlamıştır (Kenar, 2005: s. 32). 1787 ile 1864 yılları arasında yaşayan Karadžić çok önemli çalışmalara imza atmıştır. 1814 yılında bir Sırpça gramer kitabı, 1818 yılında bir sözlük ve 1847 yılında İncil'in modern Sırpça versiyonunu yayınlamıştır (Wachtel, 2009: s. 91). Ayrıca çok sayıda epik ve lirik şiir ve şarkılar, birkaç cilt halinde halk hikayelerinden meydana gelen eserleri de vardır (Uğurlu, 2010: s. 61-65).

Vuk'un tanımı ile Sırlık kavramının muhtevası genişlemiştir. Önceden Ortodoks dinine inanan herkes Sırp olarak sayılırken, bundan sonra Karadžić'e göre Stokovca lehçesi ile konuşan herkes Sırp olarak tanımlanıyordu. Hırvatlar (Katolikler), Bosnalılar ve Müslümanlar Stokavca konuştukları sürece Sırp olarak tanımlanacaktır (Banac, 1997: s. 93). Dolayısıyla Sırlara göre Stokavca konuşan bu halklar asimilasyon açısından en önemli hedef haline gelmiştir (Kenar, 2005: s. 32). Karadžić, yaptığı çalışmalar ile Sırların milli bilinçlerinin canlı tutulmasına ve Büyük Sırbistan'ın kurulmasına katkısı büyük olmuştur (Karamuço, 2009: s. 55).

Dil, hangi halkların bir araya gelerek devlet kuracaklarını göstermede etkiliyken; tarih, geçmişte yaşanan yerlere vurgu yaparak ele geçirilmesi gereken toprakların hangileri olduğunu belirlemek açısından faydalı olmaktadır (Jelavich, 2016: s. 202).

Sırp milliyetçiliğinin temelinde tüm Sırları aynı çatı altında toplama fikri bulunmaktadır. Yani "Büyük Sırbistan" hayali vardır. Büyük Sırbistan, Sırların yaşadıkları bölgelere doğru genişlemeyi ifade etmektedir. Karadžić'in Stokavca konuşanlar temelinde ideolojisini bulan teorinin taslağını ise İlija Garasanin¹¹ ortaya atmıştır (Karamuço, 2009: s. 62). Prens Aleksander'ın hükümet başkanı olan

---

¹¹ İlija Garasanin ve hazırladığı program ile ilgili daha fazla bilgi için Bkz. Edislav Manetovic, "İlija Garasanin: Nacertanije and Nationalism", **The Historical Review/La Revue Historique**, Vol 3, 2006, s. 137-173

Garasanin, 1844 yılında bir dış politika projesi oluşturmuştur (Castellan, 1995: s. 318). Garasanin'in "*Nacertanije*"¹² adlı uzun vadeli dış politikası ile Sırbistan'a yeni hedefler yüklenmiştir (Özkan, 2011: s. 86). Nacertanije, Garasanin'in siyasi yaşamı boyunca uyguladığı politikalara yön vermiştir. Ayrıca bu taslak 1906 yılına kadar gizli kalmıştır (Manetovic, 2006: s. 145).

Nacertanije ile amaçlanan Ortaçağ'da Duşan tarafından kurulan Sırbistan krallığının sınırlarına ve dil ve kültür ölçüsüne ulaşmaktır (Glenny, 2001: s. 58). Bir başka ifadeyle Garasanin hazırladığı taslak ile Bosna-Hersek ve Kosova bölgelerinin ilhak edilmesini, Karadağ, Voyvodina ve Kuzey Arnavutluk'un birleşmesini hedeflemektedir (Jelavich, 2016: s. 270, 361). İhtişam dolu Ortaçağ krallığının günlerine dönmeyi isteyen Garasanin için Arnavutluk, Adriyatik'e çıkış sağlaması ve Avusturya'nın Sırbistan üzerindeki dış ticaret engelini kaldırmak açısından önemlidir. Ayrıca taslak ile sadece Hırvatlar, Slovenler, Bosnalılar ya da Sırlar değil, Bulgarlar da kapsam alanı içine alınmıştır (Kenar, 2005: s. 33).

Garasanin, Sırp tarihinde önemli bir figür olmasının yanı sıra, maddi ve ideolojik bir miras bırakması açısından da önemlidir. Nacertanije ilk kapsamlı Sırp ulusal programı olması ve bu taslak ile bağımsız bir Sırp devleti ortaya koyması, daha önce hazırlanan programlardan temel farkını oluşturmuştur. Diğer programlarda ya Osmanlı'nın ya da Habsburg İmparatorluğu'nun altında yaşanması önerilmekteydi. Kısaca ifade etmek gerekirse Garasanin Nacertanije ile bağımsız ve merkezi bir Sırp devletinin profilini çizmiştir. O, büyük ve güçlü bir Sırbistan'ın varlığını savunmaktadır (Manetovic, 2006: s. 138-140).

Sırp milliyetçilerinin 20.yüzyılda yaptıklarına bakınca Garasanin'in programını uyguladıklarını net bir şekilde görebiliriz. Bu nedenle İlija Garasanin'e Sırp milliyetçiliğinin babası demek yanlış olmayacaktır (Özkan, 2011: s. 89).

Sırbistan'da Radikal Parti, 8 Ocak 1881'de resmi olarak kurulmuş olsa da, esas olarak 1926 yılında ölünceye kadar partinin liderliğini yürüten Nikola Paşiç tarafından kurulmuştur (Özkan, 2013: s. 31-32). Partinin tabanı köylülere dayanmakta ancak üst kademe yöneticileri orta sınıf politikacı ve entelektüel kesimlerden oluşmaktadır (Jelavich, 2006: s. 33). Parti hızla büyümüş ve bünyesine

---

¹² Sırpça taslak anlamına gelmektedir.

köylüler, öğretmenler ve rahipler dışında edebi kişiler, profesörler ve tüccarlar da dahil olmuştur (Özkan, 2013: s. 33).

Garasanin sonrası “Büyük Sırbistan” politikasının en önemli savunucularından biri Radikal Parti olmuştur. Diğer ülkeler altında yaşayan Sırlara kendi kültürlerini sürekli hatırlatarak, onları etkilemişlerdir (Karamuço, 2009: s. 76). Nitekim Radikallerin 1905 tarihli parti programında “Büyük Sırbistan”ı kurma fikri yer almıştır (Banac, 1997: s. 98).

Pasiç, Sırlar ile Hırvatların ortak bir geleceğinin olmadığını belirtirken “Büyük Sırbistan” hayalinin etkisi altındadır. O, bu durumun nedenini şu sözlerle açıklamaktadır:

Sırlar bütün Sırp aşiretlerinin Sırp ırkının gelenek, bellek ve tarihi geçmişi temeli üzerinde birleşmeleri için uğraş vermektedirler. Bunlar öncelikle merkezi Sırbistan’da sıradan halkın Türklere karşı ayaklanmaları ve sonra da Sırp krallığının kurulmasından esinlenmişlerdir... Diğer yandan Hırvatlar Hırvatistan, Slovenya ve Dalmaçya Triune Krallığını birleşmenin merkezinde görmek istemektedirler... Sırp-Hırvat halklarının Sırbistan’ın liderliği altında birleşmesi yolu Triune Krallığı liderliğinde birleşme yolundan tümüyle farklıdır (Glenny, 2001: s. 227).

Sırp milliyetçileri tarafından bazı örgütler de kurulmuştur. Bu örgütlerden birisi 1908 yılında kurulan *Narodna Odbrana (Ulusal Savunma)*’dır. Bu örgüt, Avusturya-Macaristan’ın Bosna topraklarını işgal etmesine tepki sonucu ortaya çıkmıştır (Özkan, 2013: s. 207; Glenny, 2001: s. 249-250; Castellan, 1995: s. 395). Güney Slav topraklarında bir ajanlar ağı meydana getirmiş (Jelavich, 2006: s. 118) ve “herşey Sırbistan ve vatan için” sloganını benimsemiştir (Özkan, 2013: s. 208). 1911 yılında *Ujedinjeje İli Smrt (Birlik ya da Ölüm)* adında bir Sırp milliyetçisi örgüt daha kurulmuştur (Jelavich, 2006: s. 118). Örgüt 1903 yılında Kral Aleksander Obrenoviç’in ölümünden sorumlu olan Apis kod adlı General Dimitriyeviç tarafından kurulmuştur (Bora, 1991: s. 23; Castellan, 1995: s. 395). Bu örgüt *Crna*

Ruka (Kara El) adıyla da bilinmektedir (Glenny, 2001: s. 254). Narodna Odbrana gibi Crna Ruka'nın da bir Pan-Sırp programı bulunmaktadır. Örgütün temel amacı "Sırp dünyasının birleşmesi" fikrini hayata geçirmektir. "Cinsiyet, din, doğum yeri ayrımı yapılmaksızın bütün Sırp'lar ve bu ideale sadakatle hizmet etmeye hazır olan herkes üye olabilir" (Jelavich, 2006: s. 118). Tüzüğü'nün 7.maddesine göre, Bosna-Hersek, Karadağ, Hırvatistan, Slavonya ve Srijem, Voyvodina'daki bazı Sırp bölgeleri ile Dalmaçya kıyılarının Sırbistan'a katılmasını sağlayarak Büyük Sırbistan hayalini gerçekleştirmek istemiştir (Banac, 1997: s. 98; Glenny, 2001: s. 256; Pavlowitch, 2002: s. 82). General Dimitriyeviç'in Bosna topraklarında pek çok ajanı vardı ve bunlardan birisi Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesine yol açan Gavrilo Princip'tir (Castellan, 1995: s. 395). Diğer yandan Bosna'da da Avusturya yönetimine karşı geniş bir entelektüel hareket ortaya çıkmıştır. *Mlada Bosna (Genç Bosna)* adı ilk defa Sırp milliyetçiliği propagandası yapan *Otdzina* gazetesinde 1907 yılında kullanılmıştır. Örgüt ise bu tarihlerde kurulmuştur (Glenny, 2001: s. 251). Örgütün üyelerinin çoğu ülkenin yoksul bölgelerinden gelen gençlerden oluşmuştur. Kendilerinden önceki kuşağı sömürgeciler tarafından satın alınmış işbirlikçiler olarak gören *Mlada Bosna*'nın gençleri, köylülerin cahil ve geri bırakılmış olduklarını belirterek bir direniş hareketi meydana getirmişlerdir. Bu gençler arasında 1914 yılında Saraybosna'da Avusturya-Macaristan veliahtı Arşidük Franz Ferdinand'ı öldürecek olan Gavrilo Princip'te bulunmaktadır (Özkan, 2013: s. 210). Örgüt üyelerinin geneli Sırp olmakla birlikte önemli bir Hırvat ve Müslüman kesim de yer almaktadır (Glenny, 2001: s. 256). Bosna-Hersek topraklarını Avusturya yönetiminden kurtararak diğer Güney Slavlar ile birleşmeyi amaçlamaktadır (Güveloğlu, 2009: s. 54). 1903 yılında ise yine bir milliyetçi örgüt *Slovenski Jug (Slav Güney)* kurulmuş (Özkan, 2013: s. 210) ve bunlar Sırp'ların, Hırvatların, Slovenlerin ve Bulgarların birleşmelerini amaçlamaktadır (Castellan, 1995: s. 394).

2.3.2.Hırvat Milliyetçiliği ve Dayanakları

Hırvat milliyetçiliğinde "*tarihi Hırvat devlet geleneği*" düşüncesi formüle edilmiştir. 19.yüzyılda formüle edilen bu düşünceye göre Hırvatlar 10.yüzyıldan beri

kendi devletlerine sahiptirler. Bu düşünceye göre Hırvat milliyetçileri, Hırvat topraklarının birliğini gerçekleştirmek için geçmişte kurulan “Hırvatistan-Slavonya-Dalmaçya Krallığına” (Üçlü Krallık) devamlı atıfta bulunarak, Hırvat krallığının yeniden canlandırılmasını amaçlamaktadırlar (Demir, 2017: s. 9). Bu Üçlü Krallığın yöneticileri 1102 yılında Macaristan ile anlaşarak Macar idaresine; daha sonra ise 1527 yılında Habsburg Kralı ile anlaşarak Habsburg İmparatorluğu’nun koruyuculuğuna ve idaresine dahil olmuşlardır. Hırvatistan antlaşma yolu ile kendi isteği doğrultusunda Macaristan ve Habsburg hükümrânlığı altına girmiş ve bu nedenle Hırvat devlet geleneği hiçbir zaman yitirilmemiştir. 19.yüzyıl itibariyle de sürekli canlı tutulmaya çalışılmıştır (Demir, 2012: s. 215).

Hırvatistan’da milli bilincin gelişimine Sırp’lardaki durumun tam tersine Katolik Kilisesinin derin bir katkısı olmamıştır. Oysa Sırp Ortodoks Kilisesi uzun yıllar nerdeyse tek başına Sırp milli bilincinin taşıyıcılığını ve koruyuculuğunu üstlenmiştir. Hırvatistan’da milliyetçilik Napolyon Savaşları sırasında ortaya çıkmıştır. Napolyon, 1809 yılında Avusturya’dan Dalmaçya, bir kısım Sloven toprağı ve Hırvatistan’ın bazı bölgelerini bir araya getirerek İlirya Eyaletlerini kurmuştur (Güveloğlu, 2009: s. 29). 1809 ile 1814 yılları arasında varlığını koruyan İlirya Eyaletleri tecrübesi ile İliryanizm düşüncesi doğmuş ve zamanla birleşik bir İliryanizm anlayışı belirmeye başlamıştır (Kohn, 2007: s. 82). İşte 19.yüzyılda Napolyon tarafından kurulan İlirya Eyaletleri üzerine kurulan Hırvat milli uyanışı da “İliryanizm” adını almıştır (Glenny, 2001: s. 55).

Hırvatistan’da milli muhalefet, 1827 ve 1830 yıllarında *Sabor* (Hırvat meclisi) tarafından Macarcanın okullarda zorunlu olması onaylandıktan sonra ortaya çıkmıştır (Jelavich, 2016: s. 334-335). Hırvat soylularının Sabor’da, Macarlara taviz vermelerine tepki gösteren genç entelektüeller, Macarlaştırma politikasına karşı bir direniş başlatmışlardır (Demir, 2012: s. 222). Bu entellektüeller arasında öne çıkan isim Ljudevit Gaj olmuştur. Gaj, öğrenciliğı döneminde Herder’in dil üzerine yaptığı çalışmalar ile Slovak Safarik ve Jan Kollar’ın romantik milliyetçiliğinden etkilenmiştir. Tüm milliyetçi hareketler dil ve tarih konularına önem vermiştir. Gaj’da bu doğrultuda hareket etmiştir. Bu nedenle Hırvatları, Almanlar ve Macarlardan önce yaşayan bir halk ile ilişkilendirme yoluna gitmiştir. Rumenlerin Dağları ve Romalıları kullanması gibi Gaj da Güney Slavların antik İliryalıların

torunları olduğunu ileri sürmüştür. İşte bu düşünceyi takip edenlerin programlarına genel olarak *İlirya Hareketi* denilmiştir (Jelavich, 2016: s. 335).

İliryanizm, 1836 yılında Hırvat dilbilimci ve siyaset adamı Ljudevit Gaj tarafından Hırvatistan'daki bölgesel kimlikleri İilir adı altında birleştirmek amacıyla başlangıçta kültürel bir hareket olarak başlamıştır (Demir, 2012: s. 210). İlirya Hareketi “Vilaç’tan Varna’ya” kadar olan toprakları kapsamaktaydı. Bu bölge içerisinde “Slovenya, Hırvatistan, Sırbistan, Karadağ, Kuzey Arnavutluk, Bulgaristan ve Güney Macaristan” yer almaktaydı (Jelavich, 2016: s. 335). Gaj Güney Slav halklarının aynı soydan olduklarını, aynı dilin farklı diyalektlerini konuştuklarını, gerçekte aynı millet olduklarını söyleyerek bağımsızlık yoluyla kendi devletlerini kurabileceklerini belirtmiştir (Rusinow, 2003: s. 12).

Gaj dil üzerine çalışmalar yürüterek bölgesel ve dilsel farklılıkları ortadan kaldırmak istemiştir (Demir, 2012: s. 218). 1830 yılında “*Kratka Osnova Horvatsko-Slovenskog Pravopisanja*” (Hırvat-Sloven Yazım Biçiminin Temeli) adlı çalışmasında Gaj, Çek modelinden esinlendiği bir yazı biçimi geliştirmiştir. Bu yazı biçimi Hırvat ve Slovenlerin birçoğu tarafından kullanılmaktaydı (Demir, 2012: s. 223). Böylece Gaj, Hırvat edebi dili için Stokovca lehçesini benimsemiştir. Bu seçim çok mantıklıydı, çünkü Güney Slavlar arasında genel olarak kullanılmaktaydı (Jelavich, 2016: s. 336). Sırp dilbilimci Vuk Karadžić de Stokovca lehçesini konuşan herkesin Sırp olarak kabul edileceğini bu dönemde yaptığı çalışmada belirtmiştir.

Gaj birçok Hırvat üzerinde derin izler bırakmıştır. Kont Janko Draškoviç de etkilenen Hırvatlardan biridir (Kohn, 2007: s. 83). 1832 yılında Draškoviç tarafından Hırvat soylularını etkilemek adına Stokovca lehçesinde “*Disertacija*” adlı bir broşür yayınlanmıştır. Çalışmasında İilirizm’e vurgu yapan Draškoviç, İlirya içine Hırvatistan’ın yanında Bosna-Hersek ile Slovenya’yı da dahil etmiştir. Ayrıca Hırvatistan için ayrı bir hükümet talebinde bulunmuş ve resmi dil olarak Stokovca lehçesinin esas alındığı Hırvatça’yı kullanmayı tavsiye etmiştir (Demir, 2012: s. 223-224). Draškoviç imparatorluk topraklarının bir milletler federasyonu şeklinde düzenlenmesi gerektiğini belirtmiştir (Jelavich, 2016: s. 336).

1835 yılına gelindiğinde Gaj ve arkadaşları tarafından hareketin yayın organı çıkartılmaya başlanmıştır. Birincisi haftada iki defa basılan “*Novine Horvatske*”

(Hırvat Haberleri), diğeri ise haftalık çıkan edebiyat eki “*Danica*” (Sabah Yıldızı)’dır (Jelavich, 2016: s. 336; Kohn, 2007: s. 83; Demir, 2012: s. 224). Ayrıca çok sayıda okuma odası ve İliryanizm propagandası yürütecek cemiyetler kurulmuştur. Kültürel açıdan başarılı olan İlirya Hareketi’nin etkisiyle okullarda Stokovca lehçesi okutulmaya başlanmış ve bu sayede bir Hırvat edebi dili oluşmaya başlamıştır (Jelavich, 2016: s. 336).

1843 yılında Habsburg yönetimi tarafından İlirya adının kullanılması yasaklanmıştır. Bu nedenle İlirya sözcüğü yerine milli sözcüğü kullanılmaya başlanmış ve çalışmalara devam edilmiştir (Jelavich, 2016: s. 336). “İliirizm Hareketi, stokovca lehçesi üzerinden ortak dil ve etnik köken üzerine vurgu yaparken, aynı zamanda İliir anlamına gelen Güney Slavlığa ve dolayısıyla Yugoslavlığa da bağlanmaktaydı. İliir adı altında Slavonlar ve Dalmaçyalılar ile birlikte Hırvatistan’da yaşayan Sırp’ların da birleştirilmesi hedefleniyordu” (Demir, 2012: s. 225). Ancak Sırp’lar açısından bu hareketin bir önemi yoktu. Çünkü onlar Sırplığı ya da Ortodoksluğu benimsiyorlardı. Bu nedenle İliiryalı olmayı ya da Duşan’ın ihtişamlı Ortaçağ Sırp Krallığından antik kökler adına vazgeçmeyi düşünmemekteydiler. Onlara göre Hırvatlar, “Katolik Kilisesi’ne katılmış ayrılıkçı Sırp’lar”dı (Güveloğlu, 2009: s. 31). Ayrıca Sırp’lar, Hırvatlardan daha önce devlet geleneği tecrübesine sahip oldukları için İliiryazanizm Hareketi, Sırp’lar arasında etkili olamamıştır (Glenny, 2001: s. 57). Slovenler arasında da bu dönem içerisinde milliyetçilik hareketleri belirlemeye başlamış ve milliyetçi temel üzerine bir Sloven edebi dilinin oluşturulmasına başlanmıştır (Rusinow, 2003: s. 12-13).

1848 Devrimleri öncesinde Hırvatlar arasında en güçlü hareket olan İliiryazanizm, 1841 yılında partileşmeye gitmiştir. 1841 yılında kurulan İliiryaya Partisi, 1841 ile 1842 bölgesel seçimlerinde büyük bir başarı kazanmıştır. Partinin temel hedefi, Hırvat topraklarının birleşmesini sağlamaktır. Bir başka ifadeyle Üçlü Krallığın kurulmasını sağlamaktır (Demir, 2012: s. 231; Jelavich, 2016: s. 344). Ancak 1843 yılında İliir adının kullanımı yasaklanmış ve parti ismini *Narodna Stranka* (Milli Parti) olarak değiştirmiştir (Demir, 2012: s. 231). Ancak kısa süre sonra Hırvat milliyetçiliğinin en önemli temsilcisi olacak Haklar Partisi, Ante Starçević öncülüğünde kurulacak ve İliiryazanizm ya da Yugoslavcılık’ı tehdit etmeye başlayacaktır (Jelavich, 2016: s. 337).

Güney Slavlar arasında din, dil ve siyasi birliği sağlamayı ve bu sayede alt milli kimlikleri ortadan kaldırmayı hedefleyen İlirya Hareketi, 19.yüzyılın ikinci yarısında etkisini yitirmeye başlamıştır (Bora, 1991: s. 25-26). 1861 yılında Ante Starçević ve Eugen Kvaternik tarafından Hırvat milliyetçiliğini savunan *Stranka Prava* (Haklar Partisi) kurulmuştur (Jelavich, 2016: s. 347). Bu partinin destekçilerine Prava sözcüğünden hareketle *Pravasi* (Pravaşlar) denilmiştir. Pravaşlar bağımsız bir Hırvat devletinin kurulmasını temel öncelikleri olarak görmüşler ve Starçević de bu düşünceden yola çıkarak Hırvat milletinin egemenliğe ancak kendi devletini kurarak sahip olabileceğini söylemiştir (Demir, 2013: s. 133). Hem Starçević hem de Kvaternik Hırvatistan, Dalmaçya, Slavonya ve Bosna-Hersek topraklarını kapsayan bağımsız bir Hırvat devletinin olmasını istemektedir (Glenny, 2001: s. 222).

Starçević ve Kvaternik geçmişte İlizm düşüncesini savunmuşlar, ancak 1850'li yıllarda Starçević İlizm Hareketinden ayrılmıştır. Kvaternik ise Güney Slav birliği anlayışına biraz daha bağlı kalsa da, zaman içinde Kvaternik de İlizm'den kopmuştur. Hatta Kvaternik 1859 yılında kaleme aldığı bir kitapta Avrupa'nın Hırvatların ulusal ayrıcalığını tanıması ve "Bağımsız Hırvat Devleti"nin kurulması gerektiğini belirtmiştir. Kvaternik, bir anlamda Pravaşlığı formüle etmiştir (Demir, 2013: s. 134). Haklar Partisi, kısa sürede hem İlizm (Milli Parti) hem de Yugoslavcılık düşüncesini tehdit eder bir konuma erişmiştir (Güveloğlu, 2009: s. 32).

Hırvat milliyetçileri arasında en sevilen parti olan Haklar Partisi ve lideri Starçević'in fikirleri yoğun bir Sırp karşıtlığı içermektedir (Jelavich, 2006: s. 68). İmparatorluğun yıkılması gerektiğini belirten Starçević, Hırvatistan'ın bağımsızlığını başka güçlerin yardımı ile sağlamaması gerektiğini belirtmiş ve bizzat Hırvatların kendilerinin gerçekleştirmesi gerektiğini ifade etmiştir. Sırpların var olmadıklarını belirten Haklar Partisi'ne göre Bulgarlar dışındaki Güney Slavların tümü Hırvat'tır (Demir, 2013: s. 134). Sırplar ve Slovenlerin geçmişte Hırvat milletinin ana gövdesinden koptuklarını belirtmiştir (Jelavich, 2016: s. 348). İrkçı-şoven bir program benimseyen Starçević'e göre Sırplar, "ikinci dereceden Hırvat" ya da "Ortodoks Hırvat"tır ve bunlar yeniden "saf Hırvatlar" arasına döndürülmeliydi (Bora, 1991: s. 26).

...Starcevic Slav adının Yugoslavistlerin belirttiği gibi Slava (Kutlama) sözcüğünden gelmediğini aksine “Sclavus-Rob” (Esir) sözcüğünden geldiğini düşünüyordu. Bu nedenle Sırp adını “Servus” yani hizmetçi ve köle anlamındaki sözcükle birlikte düşünerek Slavlığı ve Sırplığı kölelikle özdeşleştiriyordu. Bir taraftan Sırp ulusunun varolmadığını öne süren diğer taraftan da Hırvat adının büyüklüğü karşısında Sırp adının küçülmeye mahkum olduğunu belirten Starcevic, Slavo-Serbi kavramını kullanarak Sırpı köle olarak tanımlamaktaydı (Demir, 2013: s. 135).

Starçeviç Slovenleri ise “dağlı Hırvatlar” olarak nitelemiştir (Jelavich, 2006: s. 70; Bora, 1991: s. 26). Bosnalı Müslümanlar yönetimi ellerinde tutabilmek için din değiştirmişlerdir. Bu yüzden Starçeviç onların Hırvat ulusunun bir parçası olduğunu ifade etmiştir (Demir, 2013: s. 135). Ayrıca Starçeviç ne Viyana’yla ne de Budapeşte’yle bir birliktelik istemiyordu; onun tek amacı bağımsız bir Hırvat devletinin kurulmasıdır (Jelavich, 2006: s. 70; Jelavich, 2016: s. 348). Bağımsız Hırvat Devletinin kurulmasını isteyerek 1871 yılında Kvaternik tarafından Rakoviça’da bir ayaklanma başlatılmış, ancak başarısız bir girişim olan ayaklanma bastırılmış ve Kvaternik ise bu sırada öldürülmüştür (Jelavich, 2016: s. 349).

Haklar Partisi içinde yukarıda açıklanan aşırı görüşleri benimsemeyenler de bulunmaktaydı. Bu nedenle 1894 yılında parti iki gruba bölünmüş ve Josip Frank öncülüğünde Gerçek Hak Partisi kurulmuştur (Jelavich, 2006: s. 70). Bu parti Sırpırlara karşı daha düşmanca tavır takınırken, imparatorluğa ilişkin görüşlerinde ise Starçeviç’e göre daha yumuşaktır (Bora, 1991: s. 26). “Hem Üçlü Krallığı hem de Bosna-Hersek’i kapsayan bir Hırvat devletinin kurulmasını talep ediyordu. Hırvatistan imparatorlukta kalacak, fakat Avusturya ve Macaristan’la aynı statüye sahip olacaktı” (Jelavich, 2006: s. 70).

1848 yılından sonra etkisini yitiren İlizm Hareketi 1860 sonrasında Yugoslavizm’e dönüşmüştür (Demir, 2013: s. 118). Hırvat Katolik Kilisesi Piskoposlarından Josip Juraj Strossmayer ve Franjo Rački Yugoslavizm hareketinin en önemli temsilcileridir (Güveloğlu, 2009: s. 33; Cipek, 2003: s. 72). Ortak bir kültür ve yazı dili temel alınarak Güney Slavların birleşmeleri sağlanmalıdır.

19.yüzyıldaki Yugoslavizm düşüncesi Almanlaşma ve Macarlaşma tehdidine karşı Hırvat kimliğini korumak ve sürdürmek hedefi taşımıştır (Banac, 1992: s. 89; Abdula, 2013: s. 73).

1867 yılında monarşinin ikili yapıya bürünmesine kadar monarşi sınırları içinde bir Yugoslav federe devletinin kurulmasını isteyen Strossmayer ve Raçki, daha sonra Sırbistan Prensiği ile birlikte bir Yugoslav devletinin kurulmasını savunmaya başlamışlardır (Demir, 2013: s. 124). Yugoslav devleti ise Hırvatların liderliğinde oluşturulmalıydı (Taşar vd., 1996: s. 31). 1848 yılında Prag'da bir Slav Kongresi düzenlenmiştir. Kongre'de Çek siyasiler tarafından ortaya atılan Austroslavizm düşüncesi ile monarşinin dilsel ve etniksel açıdan yeniden düzenlenmesi amaçlanmıştır. Federal bir düzenleme yapılması savunulmuştur (Demir, 2012: s. 232-233). Kongre'de alınan kararlar Hırvatlar tarafından desteklenmiştir. Hırvatların temel hedefi “Üçlü Krallık'ın Hırvatistan, Slovenya, Dalmaçya, Rijeka ve daha önce Macaristan'ın küçük bir bölgesi olan Muraköz'ü içeren topraklarda canlanmasını sağlamaktır” (Jelavich, 2016: s. 346). Ancak Austroslavizm düşüncesinin gerçekleşmeyeceği kesinleşince Sırbistan ile işbirliği yapılması gerektiği ifade edilmiştir (Demir, 2013: s. 124). Ancak Sırplar Yugoslavcılık düşüncesine şüphe ile yaklaşmışlardır. Çünkü onların asıl hedefi “Büyük Sırbistan” devletini oluşturmaktır ve amaçları Sırpların yaşadıkları tüm toprakları birleştirmektir (Taşar vd., 1996: s. 31). Bu nedenle Hırvat Yugoslavistler, Sırp milliyetçiliğini pasifize etmek zorundaydı.

Hırvat Yugoslavizmi Hırvatistan'ın birliğini sağlayabilmek için Hırvatistan'da güçlenen Sırp milliyetçiliğiyle rekabet etmek zorundaydı. Rekabet edebilmek için Hırvatların ve Sırpların aynı etnik kökenden geldikleri ve aynı dili konuştukları düşüncesini yayması gerekiyordu. Hırvat Yugoslavizmi ancak bu şekilde Sırp ulusçuluğunun Sırp yapmayı hedeflediği insanları Yugoslav'a dönüştürüp onların Sırp olmalarını engelleyebilirdi (Demir, 2013: s. 127).

Sırp lar ile Hırvatların Stokovca lehçesi konuşmalarından hareket eden Strossmayer ve Raçki ortak bir edebiyat dili ve kültürü oluşturmak istemiştir (Demir, 2013: s. 130). Bu nedenle 1867 yılında Strossmayer tarafından Yugoslav Bilimler ve Sanatlar Akademisi kurulmuştur (Önsoy, 2013: s. 444; Trgovcevic, 2016: s. 4). Akademinin başkanlığına ise Franjo Raçki getirilmiştir (Kohn, 2007: s. 84). Yugoslavistler, Yugoslav milletinin aynı dili konuşan ve aynı dine inanan bir ulus olmasını istemekteydiler (Demir, 2013: s. 133).

20.yüzyılın başından itibaren Hırvat politikasında yeni kuşak milliyetçiler ve Yugoslavistler kendilerini göstermeye başlamışlardır. Yugoslavizmin iki lideri Raçki ve Strossmayer, sırasıyla 1894 ve 1905 yıllarında hayatlarını kaybettiler. Ancak bu iki ismin bıraktığı Yugoslavist miras başka kişilerce sahiplenilecek ve desteklenecektir (Jelavich, 2006: s. 71). Yukarıda anlatılan 1905 yılında ortaya çıkan Sırp-Hırvat koalisyonu da bu mirasın bir yansımasıdır. Sırp-Hırvat koalisyonu ile Strossmayer gibi fikir insanlarının görüşlerini benimseyerek Sırp larla Hırvatların tek bir Yugoslav ulusu oluşturduklarını savunmuşlardır (Jelavich, 2006: s. 72).

2.4.Birinci Yugoslavya Dönemi (1918-1941)

Bu başlık altında öncelikle Birinci Dünya Savaşı'ndan önce yaşanan olaylara, sonra savaş sırasında Birinci Yugoslavya'nın kuruluşuna ve daha sonra Birinci Yugoslavya içinde gerçekleşen olaylara değinilecektir.

2.4.1.Birinci Dünya Savaşı ve Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nın Kuruluşu

19.yüzyılın sonu ile 20.yüzyılın başlarında neredeyse tüm devletler bir blok içerisine dahil olmuşlardır. 1900'lü yılların ilk on yılında Avrupa'da kamplaşmalar hat safhaya çıkmıştır. Birçok ülkede daha önce eşi görülmedik olaylar yaşanmaktaydı. Gençler, eski düzenin kalıntılarını ortadan kaldırmak için mücadele veriyorlardı. Bu gençler ve onların dahil oldukları örgütler Yugoslav topraklarında çok etkin olmuşlardır. Genç Bosna, Milli Savunma, Birlik ya da Ölüm ve Kara El gibi radikal örgütlere mensup gençler milliyetçi duygular taşımaktaydı. Ayrıca bu

gençler geçmiş nesiller tarafından oluşturulan kurumlara da tepki gösteriyorlardı (Jelavich, 2006: s. 117). Hatta bu gençler “babalarımız, zorba hükümdarlarımız bu dünyayı kendilerine göre kurmuşlar ve şimdi bizleri onun içinde yaşamaya zorluyorlar” demektedirler (Özkan, 2013: s. 317).

Bu dönemde radikal milliyetçi örgütler tarafından çok sayıda suikast ve terör eylemi yapılmıştır (Jelavich, 2006: s. 117). Bir anlamda bu dönem suikastler çağını ifade etmektedir. 1900 ile 1914 yılları arasında birçok insan suikast ve bombalamanın kurbanı olmuştur (Glenny, 2001: s. 257).

Sırbistan’da bu olayların yanında Balkan Savaşları¹³ yeni bitmiştir. 1914 yılında Sırbistan bu ağır savaşın etkilerini üzerinden atmaya çalışmaktaydı (Pavlowitch, 2002: s. 91). Savaş sonrasında Sırp hükümetinin başında olan Sırp Radikal Partisi’nin lideri Nikola Pasiç ile Sırp ordusu arasında bir çatlak söz konusudur. Ordu mensuplarına göre Radikal Parti ve lideri Pasiç, ülkenin önünde bir engel ve onlar “devleti tehlikeye atan rüşvetçi politikacılar grubu” olarak nitelendirilmektedir. Kısaca ifade etmek gerekirse Sırp ordusu Radikal Parti’den hoşlanmamaktaydı (Jelavich, 2006: s. 118). Sırbistan Kralı Petar 11 Haziran 1914’te sağlık sorunlarını öne sürerek tüm yetkilerini saltanat naibi oğlu Aleksander’a devretmiştir (Pavlowitch, 2002: s. 91; Jelavich, 2006: s. 118; Güveloğlu, 2009: s. 57; Özkan, 2013: s. 320).

1914 yılında Crna Ruka en büyük eylemini Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun varisi Arşidük Franz Ferdinand’a bir suikast yaparak gerçekleştirmiştir (Özkan, 2013: s. 320). 28 Haziran 1914’te, Saraybosna’da ordunun denetimini yapmak üzere Franz Ferdinand eşi ile birlikte Bosna’ya gelmiştir (Castellan, 1995: s. 395). Arşidük’ün hedef olmasının nedeni “Güney Slavlarına ya da en azından Hırvatlara, 1867’den beri Alman ve Macarlara tanınmış olan siyasi statü benzeri bir statü tanımaya sıcak bakmasıydı. Bu durum ise Güney Slav militanları için tehlike arz etmekteydi. Çünkü onlar Güney Slav tebasını yatıştırarak, Güney Slav devleti kurulmasını erteleyebilecek veya geciktirebilecek bir

---

¹³ Balkan Savaşları hakkında daha fazla bilgi için Bkz. William M. Sloane, **Bir Tarih Laboratuvarı Balkanlar**, İstanbul: Süreç Yayınları, 1987; Balkan Savaşları öncesinde devletlerin durumları ve savaş sırasında yaşananların savaş sonrasında devletlere yansımaları için Bkz. Raymond Poincare, **Ateş Çemberindeki Balkanlar**, Çev. Rıza Katı, İstanbul: Pınar Yayınları, 2013

imparatorun tahta geçmesini göze alamamaktaydılar” (Özkan, 2013: s. 320; Anderson, 2001: s. 316-317).

Arşidük'ün ziyareti iyi organize edilememiş ve güvenlik hizmetleri yetersiz kalmıştır (Castellan, 1995: s. 395). Ziyaretin tarihi ise Sırp milliyetçilerinin 1389 Kosova Savaşı'nın yıldönümüne denk gelmiştir. Bu gün Sırp milliyetçilerinin belleğinde en kutsal günü ifade etmektedir (Malcolm, 1999: s. 252). Arşidük ve eşi Kosova Savaşı'nın 525.yıldönümünün olduğu 28 Haziran 1914 tarihinde Gavrilo Princip isimli bir Sırp milliyetçisi tarafından öldürülmüştür (Ağanoğlu, 2012: s. 216; Yerasimos, 2015: s. 72; Wachtel, 2009: s. 104; Öksüz ve Okur, 2013: s. 607; Ülman, 2002: s. 17; Robbins, 2005: s. 15; Renouvin, 1969: s. 214; Ceyhan, 2008: s. 11-12; Sander, 2012: s. 354; Alkan, 1995: s. 20; Armaoğlu, 2012: s. 132; Castellan, 1995: s. 395; Kenar, 2005: s. 38; Jelavich, 2006: s. 119; Malcolm, 1999: s. 252; Uçarol, 2010: s. 553; Mazower, 2017: s. 42; Hayes, 2010: s. 142; Strachan, 2014: s. 28-29; Üçok, 1961: s. 287-288; Hook, 2005: s. 6).

Suikast sonrasında Princip ve arkadaşları yakalanmışlardır. Olayın sorumluları olarak gösterilen 24 kişi Ekim 1914'te yargılandılar. Princip olayın yaşandığı sırada reşit olmaması (1894 doğumlu) dolayısıyla 20 yıl hapis cezası almıştır. Ancak 1918 yılında veremden hayatını kaybetmiştir (Castellan, 1995: s. 396). Glenny'e göre Princip'in, Arşidük'ü öldürmesi bir mucizeydi. Princip'in silahından çıkan ilk kurşun Arşidük'e, ikinci kurşun ise Arşidük'ün karısına isabet etmiştir. Aslında o, Bosna-Hersek askeri valisi Potiorek'e nişan almış ancak halktan birinin silahı elinden almak istemesi yüzünden kurşun Arşidük'ün karısına isabet etmiştir (Glenny, 2001: s. 258-259). Princip bu konuda şunları söylemiştir:

Nereye doğru nişan aldığımı bilmiyorum. Fakat, Velihta doğru nişan almış olduğumu biliyorum. Sanıyorum, iki kez ateş ettim; belki de daha fazla, çünkü çok heyecanlıydım. Kurbanları vurdum mu, vurmadım mı, söyleyemem; çünkü anında insanlar bana vurmaya başladı (Malcolm, 1999: s. 252).

Arşidük'ün öldürülmesine Apis'in (Dimitriyeviç) liderliğindeki Kara El, ordu cephanesinden silah tedarik etmiş ve ayrıca suikastçilerin Sırbistan-Bosna-Hersek sınırını geçmelerine yardımcı olmuştur (Castellan, 1995: s. 396-397). Ayrıca Apis adına çalışan Narodna Odbrana örgütünün bir üyesi de suikastçilere yardım etmiştir (Malcolm, 1999: s. 253-254).

Princip duruşması sırasında Franz Ferdinand'ı neden öldürdüğünü şu şekilde belirtmiştir: *“geleceğin hükümdarı olarak birliklerini engelleyebileceği ve çıkarlarına aykırı bazı reformları gerçekleştireceği”* düşüncesinden dolayı öldürmüştür (Özkan, 2013: s. 324; Anderson, 2001: s. 317). Yine Princip duruşması sırasında kendi sözleriyle şunları söylemiştir:

Ben, bütün Yugoslavların birleşmesini amaçlayan bir Yugoslav milliyetçisiyim; bunun ne tür bir devlet yönetimi altında olacağıyla ilgilenmiyorum, yeter ki Avusturya'dan bağımsız olsun (Malcolm, 1999: s. 249).

Avusturya-Macaristan tarafından 23 Temmuz'da Sırbistan'a bir ultimatom¹⁴ verilmiştir (Ülman, 2002: s. 295; Jelavich, 2006: s. 120; Pavlowitch, 2002: s. 93; Anderson, 2001: s. 318; Güveloğlu, 2009: s. 55). Belgrad yönetimi tarafından 48 içinde ultimatomun kabul edilmesi gerekmekteydi (Armaoğlu, 2012: s. 136; Castellan, 1995: s. 397). Belge içerisinde İmparatorluk karşıtı tüm faaliyetlerin bastırılması ve ortadan kaldırılması, Habsburg görevlilerinin suikastın soruşturulmasına katılması gibi istekler yer almaktaydı (Jelavich, 2006: s. 121). Sırplar, 25 Temmuz'da bir madde haricinde tüm istekleri kabul ettiklerini açıkladılar (Özkan, 2013: s. 329). Sırbistan, kendi toprakları üzerinde imparatorluk görevlilerinin araştırma yapmalarını öngören maddeyi kabul etmemiştir (Malcolm, 1999: s. 254). Bunun üzerine 28 Temmuz 1914 tarihinde, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Sırbistan'a savaş ilan etmiştir (Ülman, 2002: s. 296; Castellan, 1995: s. 397; Jelavich, 2006: s. 121; Lee, 2014: s. 165; Pavlowitch, 2002: s. 93; Üçok,

¹⁴ Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından Sırbistan'a verilen ultimatom maddeleri için Bkz. Özkan, 2013: s. 327-328

1961: s. 289; Hook, 2005: s. 8-9). Böylece 19.yüzyılda oluşmaya başlayan bloklaşmanın da etkisini göstermesiyle Avusturya ile Sırbistan arasında başlayan savaş kısa sürede bir dünya savaşına dönüşmüştür. Rusya 31 Temmuz'da genel seferberlik ilan etmiş (Armaoğlu, 2012: s. 137; Ülman, 2002: s. 297), Fransa 1 Ağustos'ta seferberlik ilan etmiş ve bunun üzerine Almanya da 1 Ağustos günü savaş ilan etmiştir (Ülman, 2002: s. 297; Robbins, 2005: s. 24-25). 4 Ağustos'ta ise İngiltere seferberlik ilan ederek savaşa dahil olmuştur (Jelavich, 2006: s. 121). Malcolm'a göre savaşın çıkmasının en önemli sorumlusu Almanya'dır:

Almanların baskısı olmasaydı, Saraybosna'daki suikast, ciddi bir Balkan savaşının çıkmasına büyük olasılıkla neden olmak bir yana, dünyanın bütün büyük güçlerinin kendini içinde bulacağı bir savaşa da kesinlikle yol açmamış olurdu (Malcolm, 1999: s. 255).

Sırp hükümeti seferberlik ilanından sonra Belgrad'dan ayrılmış ve Niş'e yerleşmiştir (Özkan, 2013: s. 329). Burada 7 Aralık 1914'te Sırp hükümetinin başbakanı Nikola Paşiç tarafından Niş Deklarasyonu isimli bir bildiri yayınlanmıştır (Sancaktar, 2010: s. 15; Mitrovic, 2003: s. 44; Pavlowitch, 2003: s. 60; Trgovcevic, 2016: s. 7). Bildiriye göre Sırp hükümetinin savaş amacı Avusturya-Macaristan'da yaşamakta olan tüm Güney Slav halklarının özgürleşmesini sağlamak ve onlar ile birleşmektir (Abdula, 2013: s. 75). Ayrıca Sırp'ların işgal güçlerini yenmesi ve mevcut sınırları koruması ibarelerine de yer verilmiştir. Kurulacak Güney Slav devletinin sınırları "Segedin (Macaristan), Klagenfurt (Avusturya) ve Adriyatik boyunca uzanacak ve böylece Hırvat, Sloven ve Bosnalı Müslümanlarında yaşadıkları yerleri kapsayacaktı" (Özkan, 2013: s. 338-339). Paşiç kurulması istenen yeni devleti şu şekilde tanımlamaktadır:

Balkanlarda barış ve istikrarı sağlamanın koşulları bellidir. Yeni bir devlet kurulmalıdır. Yeni devletin sınırları geniş olmalı, etnik bakımdan birbirine uyumlu, bir arada yaşamak için sorun yaratmayan unsurları

içermeli, siyasi açıdan güçlü, ekonomisi bağımsız ve ayrıca Avrupa kültürü ile uyumlu olmalıdır (Ülger, 2016: s. 33-34).

Birinci Yugoslavya'nın¹⁵ kurulmasında sürgünde bulunan Sırp hükümeti, Dalmaçyalı siyasilerin önderliğinde kurulan Yugoslav Komitesi ve Zagreb'de kurulan Ulusal Konsey'den oluşan üç kurumun katkısı büyük olmuştur (Jelavich, 2006: s. 153). 1914 ile 1918 yılları arasında bu üç kurum arasındaki ilişkiler, Birinci Yugoslavya'nın kurulmasını dönemin uluslararası ortamının da etkisiyle şekillendirmiştir (Sancaktar, 2010: s. 17).

1915 yılında Alman, Avusturya ve Bulgar ordularının Sırbistan topraklarının tamamını ele geçirmeleri üzerine naip Prens Aleksander, Sırp hükümeti ve ordu ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır (Abdula, 2013: s. 76). Bunun üzerine Prens Aleksander yönetimi altında ve Nikola Paşiç liderliğinde Korfu'da bir Sırp sürgün hükümeti kurulmuştur (Glenny, 2001: s. 153). Sürgün Sırp hükümeti güçsüzdü. Çünkü ordu yenilmiş, Sırp toprakları işgal edilmiş ve müttefiklerden herhangi bir teminat alınamamıştır (Jelavich, 2006: s. 153). Sırp topraklarını kaybetmelerine rağmen amaçları, savaş öncesindeki amaçlarıyla aynıdır. Bu savaşta, Sırp milliyetçiliğinin en büyük ideali olan Büyük Sırbistan'ı kurarak Sırp ulusal bilincinin oluşturulmasını sağlamayı amaçlamaktaydılar. Bu nedenle Sırp hükümeti için Bosna-Hersek'in alınması ve Adriyatik'e bir çıkış noktasının oluşturulması önem taşımıştır. Eğer başarabilirlerse Avusturya-Macaristan yönetiminin altında bulunan Sırp topraklarının yaşadığı bölgeleri, özellikle de Voyvodina'yı ele geçirmek istemekteydiler. Bu sayede Sırbistan, Karayorgiyeviç hanedanlığı idaresinde merkezi bir Ortodoks devlet olarak kalacaktı (Sancaktar, 2010: s. 17-18).

Savaşın başlamasının ardından imparatorluk topraklarından ayrılan Sırp, Hırvat ve Sloven entelektüel ve siyasetçiler 30 Nisan 1915'te Paris'te *Yugoslav Komitesi* adlı bir örgüt kurdular (Demir, 2013a: s. 94; Trgovcevic, 2016: s. 7). Yugoslav Komitesi, 1905 yılında Sırp-Hırvat koalisyonunun kurulmasında aktif rol alan Dalmaçyalı siyasiler Ante Trumbiç ve Frano Supilo önderliğinde kurulmuştur

---

¹⁵ Güney Slav halklarının tarihte ilk defa birlikte devlet kurmalarından dolayı Birinci Yugoslavya adı kullanılmıştır. Birinci Yugoslavya 1918-1941 yılları arasında bağımsız bir devlet olarak varlık göstermiştir.

(Jelavich, 2006: s. 154). Komite kısa süre sonra, önce Paris'e sonra da Londra'ya yerleşmiştir (Castellan, 1995: s. 414; Pavlowitch, 2002: s. 98). Ayrıca Komite kısa süre içinde kendisine destek bulmuştur. "...reklamcı R. W. Seton-Watson ve H. W. Steed'in desteğiyle, savaşın sonuna kadar Hırvat, Sloven ve Sırp dayanışmasının sözcülüğünü yaptı. Birleşik Amerika'daki etkin göçmen topluluklar, kısa sürede Komite'nin savunduğu tezi benimseyip etrafında birleştiler." Ayrıca Fransız Ernest Denis, Emile Haumont ve Louis Leger gibi isimler de Komiteye destek vermişlerdir (Castellan, 1995: s. 414-415). Komite'nin temel amacı Avusturya-Macaristan topraklarında yaşayan Güney Slavların sorunlarını müttefiklere bildirmek (Ülger, 2016: s. 34) ve Yugoslav devletinin birliğini sağlamak için bir propaganda kampanyası yürütmektir. Bu nedenle Komite üyeleri Woodrow Wilson, Lyold George, Fransız Dışişleri Bakanı Pichon gibi üst düzey isimlerle ilişkilerde bulunmuştur (Sancaktar, 2010: s. 18). 1916 yılına kadar Komite'nin başkanlığını yürüten Hırvat siyasetçi Frano Supilo, kurulması muhtemel Yugoslav devletinin federal bir yapıya sahip olması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca devletin Sırbistan, Hırvatistan, Slovenya, Bosna-Hersek ve Karadağ ile birlikte beş federe birimden oluşması gerektiğini ifade etmiştir. Komite içinde yer alan bir diğer Hırvat siyasetçi Ante Trumbiç, Supilo ile aynı görüşlere sahiptir (Demir, 2013a: s. 94). Sırp sürgün hükümetinin başbakanı Nikola Paşiç ise Sırbistan önderliğinde merkezi (üniter) bir devlet yapısını savunmaktadır (Bora, 1991: s. 33; Taşar vd., 1996: s. 36).

Savaş sırasında İtalya'nın ulusal hedefleri çok kapsamlıydı. "Güney Tirol, Trento, Trieste, Goriçe, Gradiçka, İstria, Dalmaçya'nın büyük bölümü ve özellikle Sazan adası ve Avlonya limanı olmak üzere bir kısım Arnavut toprağını kapsıyordu" (Jelavich, 2006: s. 124). 1915 yılında müttefik devletler İtalya'yı savaşta yanlarına çekebilmek için 26 Nisan 1915'te Londra'da gizli bir antlaşma imzalamışlardır (Ülman, 2002: s. 330; Sander, 2012: s. 382; Öksüz ve Okur, 2013: s. 616; Armaoğlu, 2012: s. 155; Robbins, 2005: s. 55; Pavlowitch, 2003a: s. 31; Mitrovic, 2003: s. 49; Trgovcevic, 2016: s. 7). Londra Antlaşması ile İtalyanlara Güney Avusturya'nın Trentin ve Tirol toprakları, Slavların yoğun olduğu Trieste, Görz ve Gradiçka'yı, Fiume dışında İstria'yı, Zara'dan Sebenico'ya kadar olan Dalmaçya kıyılarını, Arnavutluk'un Valona limanı ile On iki adayı vermişlerdir (Castellan, 1995: s. 414).

1917 yılında Viyana Parlamentosu'nda bir *Yugoslav Kulübü* kurulmuştur. 30 Mayıs 1917'de Yugoslav Kulübü, Anton Koroseç başkanlığında (Sloven Halk Partisi lideri) bir bildiri yayınlamıştır. 'Mayıs Deklarasyonu' olarak adlandırılan belgede "Slovenler, Hırvatlar ve Sırlar tarafından yurt edinilen krallık çapındaki bütün toprakların birleşmesi" için çağrı yapılmıştır (Malcolm, 1999: s. 258; Trgovcevic, 2016: s. 10). Bir başka ifadeyle Avusturya-Macaristan İmparatorluğu altında yaşayan tüm Sırp, Hırvat ve Slovenlerin toprakları birleştirilecek ve bu sayede imparatorluk içinde bağımsız ve demokratik bir devlet kurulacaktır (Abdula, 2013: s. 77). Sancaktar'a göre onların amacı Yugoslavya'nın kurulmasını sağlamak değildi; imparatorluk içinde Yugoslavların birleşmesini sağlamaktı (Sancaktar, 2010: s. 18-19).

İtalya'nın savaş amaçları, imparatorluk içinde yaşanan olaylar hem Yugoslav Komitesini hem de sürgündeki Sırp hükümetini endişeye sokmuştur. Bunun üzerine 1917 Temmuzunda Sırp hükümeti başbakanı Pasiç ile Yugoslav Komitesi başkanı Ante Trumbiç arasında Korfu Adası'nda görüşmeler gerçekleştirilmiştir (Demir, 2013a: s. 95). Görüşmeler sırasında gelecekte kurulacak devletin merkezi mi yoksa federal bir yapıda mı olacağı üzerine konuşulmuştur (Jelavich, 2006: s. 155). Karşılıklı görüşmeler sonunda 20 Temmuz 1917'de Korfu Deklarasyonu¹⁶ yayınlanmıştır (Sancaktar, 2010: s. 20; Cipek, 2003: s. 74). Belgeye göre Karayorgieviç hanedanlığı altında Sırp, Hırvat ve Sloven halklarının siyasal, kültürel ve dinsel açıdan eşit haklara sahip olacakları bir monarşi tasavvur edilmiştir (Taşar vd., 1996: s. 36). Ayrıca bu devlet, bağımsız ve demokratik ve hem Latin hem de Kiril alfabelerinin kullanım eşitliğini kabul eden bir sistemde olacaktır (Castellan, 1995: s. 415; Can, 1992: s. 13).

Pasiç ve Trumbiç arasında görüş ayrılıkları olsa da, meydana gelen olaylar her ikisini de anlaşmaya itmiştir. Jelavich'e göre beş nedenden dolayı anlaşma sağlanmıştır:

Birincisi, Korfu'da bulunan Sırp hükümeti ve Prens Aleksander ciddi sorunlarla uğraşmaktaydı. Pasiç ve Prens Aleksander, Albay Dimitriyeviç (Apis) ve Crna Ruka'yı kontrol edememekteydi. Crna Ruka, Sırp hükümetini tehdit

---

¹⁶ Korfu Deklarasyonu'nun tam metni için Bkz. Özkan, 2013: s. 350-351

etmekteydi.¹⁷ İkincisi, dış ilişkilerden kaynaklanan bir sorundu. Karadağ Kralı Nihola, Sırp egemenliğini kabul etmediği gibi Sırbistan'ın istediği topraklara da göz dikmişti. Üçüncüsü, Makedonya ile ilgili sorunların savaş sırasında tekrar ortaya çıkma olasılığının belirmesidir. Dördüncüsü, Rus Çarlığının savaştan çekilmesidir.¹⁸ Rusya, Sırbistan'ın en önemli destekçisi olmuştu ve Rusya'nın savaştan çekilmesi Sırp'ların uluslararası arenada yalnız kalmasına yol açmıştır. Beşinci ise, yukarıda açıklanan Londra Antlaşması'nda İtalya'ya Yugoslav topraklarının bir bölümünün bırakılması sonucunda Pasiç ve Trumbiç anlaşma yoluna gitmişlerdir (Jelavich, 2006: s. 155).

Sancaktar da, Jelavich'in ileri sürdüğü beş nedenin yanında üç başka nedenden daha bahsetmektedir:

Birincisi, Macar milliyetçileri, Koroseç tarafından imparatorluk içinde Güney Slavların birleşmesini öngören açıklamalarına tepki gösterdiler. Macarların bu tavrı dolayısıyla, Koroseç ve Güney Slav milletvekilleri Sırp hükümeti ve Yugoslav Komitesi ile işbirliğine yöneldiler. İkincisi, Sırp, Hırvat ve Sloven toprak sahipleri ve burjuvazileri, ürünlerini satabilmek için bir pazara ihtiyaç duymuşlardır. Dolayısıyla Güney Slav birleşmesi onlar için karlı bir ortak pazarı ifade etmekteydi. Üçüncüsü ise, Sırp, Hırvat ve Slovenler arasında dinsel ve ufak tefek dinsel farklılıklar olsa da, kültürel ve etnik bir yakınlık bulunmaktadır. Bu yakınlık onların birleşmelerini kolaylaştırmaktadır (Sancaktar, 2010: s. 20).

Sırp hükümeti ile Yugoslav Komitesi arasında imzalanan ilk ortak belge olmasına rağmen Korfu Deklarasyonu'nda sadece üç halka (Sırp-Hırvat-Sloven) değinilmiştir. Bunların dışında kalan Makedonlar, Karadağlılar, Arnavutlar ve Bosna-Hersek'te yaşayanlar ayrı bir halk olarak düşünülmemiştir. Ayrıca bu belge

---

¹⁷ Bu tehlikeyi ortadan kaldırmak amacıyla Zivkoviç tarafından, Apis'in Kara El örgütüne karşı "Beyaz El" adından bir örgüt kurulmuştur. Haziran 1917'de Apis ve iki arkadaşı yargılanmış ve sonunda da idam edilmiştir. Kara El ve Apis'e yakın olan iki yüz kişi de hapse atılmıştır. Bkz. Jelavich, 2006: s. 155; Glenny, 2001: s. 351-352

¹⁸ Savaş devam ederken Rusya'da iç karışıklıklar hat safhaya çıkmıştı. Halk savaştan yorulmuştu ve bir an önce savaşın bitmesini istemekteydi. Bu nedenle 1917 yılında ülkede Bolşevik Devrimi gerçekleşmiş ve Rus Çarlığı tarih sahnesinden silinmiştir. Yönetimi ele geçiren Komünist rejim, Rusya'nın savaştan çekildiğini ilan etmiştir. Bu dönemde Rusya'da yaşanan olaylar hakkında daha fazla bilgi için Bkz. Eric Hobsbawm, **Kısa 20. Yüzyıl: Aşırılıklar Çağı 1914-1991**, Çev. Yavuz Alogan, 6.b., İstanbul: Everest Yayınları, 2012, s. 71-92

her iki tarafın niyet beyanından öte bir şey değildi. Yani belgenin hiçbir bağlayıcılığı ve yasal gücü bulunmamaktaydı (Jelavich, 2006: s. 156).

1 Ekim 1918’de Viyana yönetimi tarafından imparatorluk içinde yaşayan Güney Slavların taleplerini dikkate alacak şekilde monarşinin yeniden yapılandırılması kararı alınmıştır. Ancak bu karar savaşın sonlarına doğru alındığı için geç kalınmıştı (Demir, 2013a: s. 96). 8 Ekim 1918’de Hırvatistan, Slavonya, Bosna-Hersek, Dalmaçya ve imparatorluk içinde yaşayan diğer Güney Slav partileri Sloven, Hırvat ve Sırp *Ulusal Konseyi*’ni kurdular (Özkan, 2013: s. 354). Ulusal Konsey, kendisini, “Hırvatistan-Slavonya, Fiume, Dalmaçya, Bosna-Hersek, İstria, Trieste, Carnola, Gorica, Styria, Karintiya, Backa, Banat, Baranja, Medjumurje ve diğer Güney Slav” topraklarında yaşayan Sloven, Hırvat ve Sırp’ların siyasi temsilcisi ilan etmiştir (Sancaktar, 2010: s. 21). Konseyin amacı imparatorluk topraklarında yaşayan tüm Güney Slav halklarını bağımsız bir devlet çatısı altında toplamaktır (Kenar, 2005: s. 41). 29 Ekim 1918’de Hırvat Saboru, Avusturya-Macaristan’dan ayrıldığını ilan etmiş (Taşar vd., 1996: s. 37) ve yönetimi Ulusal Konsey’e devretmiştir. Böylece Slovenlerin, Hırvatların ve Sırp’ların içinde yer aldığı yeni bir bağımsız devletin ortaya çıktığı ilan edilmiştir (Malcolm, 1999: s. 261). Ayrıca Ulusal Konsey tarafından “Yugoslav Komitesi’ne uluslararası ilişkilerde kendi temsilcisi olarak hareket etme yetkisini tanıyarak bu kuruma ilk kez gerçek bir otorite vermiş oldu” (Jelavich, 2006: s. 156). Voyvodina ve Bosna-Hersek’te Konsey’e katılma kararı almışlardır (Castellan, 1995: s. 415).

Savaşın sona ermesinden sonra Pasiç Cenevre’ye gitmiştir. Cenevre’de muhalefet liderleri, Yugoslav Komitesi ve Ulusal Konsey üyeleriyle görüştüktan sonra Pasiç, Zagreb’de bulunan Ulusal Konsey’i eski Avusturya-Macaristan yönetimi altındaki Güney Slavların meşru hükümeti olarak tanımış ve onları İtilaf Devletleri’yle olan ilişkilerinde destekleme yönünde karar almıştır. Ancak 9 Kasım 1918’de Pasiç tarafından imzalanan Cenevre Deklarasyonu, Prens Aleksander’ın ve Zagreb’in karşı çıkması ile uygulanamamıştır (Özkan, 2013: s. 355-356; Pavlowitch, 2002: s. 105-106). Bu zaman zarfında İtalya, Londra Antlaşması’yla kendisine verilen toprakları ele geçirmeye başlamıştır. İtalya’nın İstria ve Dalmaçya’yı ele geçirmesi üzerine Sırbistan ile birleşilmesi fikri yoğunluk kazanmaya başlamıştır (Demir, 2013a: s. 96).

Zagreb’de görüş ayrılıkları yaşanmaktaydı. Trumbiç’in liderliğini yaptığı bir grup, öncelikle Habsburg topraklarının bir araya getirilmesini ve daha sonra Belgrad yönetimiyle eşit bir şekilde müzakerelere girilmesini dile getirmiştir. Sırp Bağımsız Partisi’nin başkanı Svetozar Pribiçević’in öncülüğünü yaptığı bir grup, bir an önce birleşmenin gerçekleştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Hırvat Köylü Partisi lideri Stefan Radiç ise, Sırbistan ile derhal birleşmesi fikrine şiddetle karşı çıkmıştır (Jelavich, 2006: s. 156-157). Konsey’de Drinkoviç’in birleşme yönünde yaptığı konuşma Zagreb’deki siyasetler üzerinde büyük etki bırakmıştır:

Bizler ne Büyük Sırbistan’ı ne de Büyük Hırvatistan’ı kuruyoruz, kurduğumuz devlet büyük, sağlam ve güçlü Yugoslav devletidir. Fakat bizler bu savaşta Sırp Krallığının kazanan tarafta bizlerin de yenilen tarafta olduğumuzu itiraf etmemiz gerekmektedir. Ortak akıl ve dürüstlük her vatanseverin millet ve devletin birleşmesini desteklemesi talep etmektedir (Abdula, 2013: s. 81).

Bu tartışmalardan sonra Sırlar ile görüşmek üzere bir heyet görevlendirilmiştir. Heyet 28 Kasım’da Belgrad’a varmış ve Prens Aleksander’a resmi bir bildiri sunmuştur (Jelavich, 2006: s. 157). Bildiride birleşmenin gerçekleşmesinin mutlak bir zorunluluk olduğu vurgulanmış ve Ulusal Konsey’de Sloven, Hırvat ve Sırların tek bir devlet çatısı altında Sırbistan ve Karadağ ile birleşmesinin kararlaştırıldığı belirtilmiştir (Özkan, 2013: s. 358).

Böylece naip Prens Aleksander’ın bildiriye kabul etmesiyle “*Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı*” (SHS) 1 Aralık 1918’de kurulduğu ilan edilmiştir (Sancaktar, 2010: s. 23; Çelik, 2013: s. 28; Kenar, 2005: s. 42; Jelavich, 2006: s. 157; Güveloğlu, 2009: s. 60; Demir, 2013a: s. 97; Pavlowitch, 2002: s. 108; Glenny, 2001: s. 305; Özkan, 2013: s. 358; Castellan, 1995: s. 416; Abdula, 2013: s.81-82; Taşar vd., 1996: s. 37; Anderson, 2001: s. 358; Malcolm, 1999a: s. 322; Pavlowitch, 2003a: s. 27; Mitrovic, 2003: s. 53; Üçyıldız, 2006: s. 7). Buna göre;

- i. SHS Krallığı, Karayorgiyeviç hanedanı idaresinde Sırp, Hırvat ve Slovenlerin Birleşik Krallığı olacak,
- ii. Sırp, Hırvatlar ve Slovenler için ortak vatandaşlık ve dinsel açıdan eşitlik sağlanacak ve hem Kiril hem de Latin alfabelerinin ikisi de kullanılacak ve
- iii. Ülkede seçimler gizli oy usulüyle doğrudan seçilen bir temsilciler meclisiyle parlamenter bir monarşiye sahip olacaktır (Kenar, 2005: s. 43; Yürür, 2008: s. 161).

Prens Aleksander Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nın kurulduğunu şu sözlerle ilan etmiştir:

Birleşme kararını bildiren haberinizi almakla birlikte, yaptığım bu işle asil görevimin gereğini yerine getirdiğimi ve bu vesileyle soyumuzun – Tuna, Sava ve Drina boylarının her iki tarafındaki üç ulusun –büyük babam Prens Aleksandar I ve Prens Mihail'in şanlı hatırasının hakimiyeti altında ne işler başardıklarını ve halkımın istek ve büyük amaçlarının neler olduğunu fark ettim. Saygıdeğer Majesteleri Kral Petar I adına ben, Sırp, Hırvat ve Sloven Birleşik Krallığı'nda bağımsız Sloven, Hırvat ve Sırp devletinin toprakları ile Sırbistan'ın birleştiğini ilan ediyorum.

Bu şanlı ve tarihi gerçek, göstermiş olduğumuz çabaların, Ulusal Konsey'deki meslektaşlarınızın ve gözü pek devrimleri ile kendilerini yabancıların boyunduruğundan kurtaran yoldaşlarınızın en güzel ödülü olsun, ulvi ulusal bilinciniz ve Ulusal Konsey'in temsil ettiği halkların tüm kesimlerinin yaptıkları büyük fedakarlıkların ödülü olsun. Bu büyük gerçek, özgürlük uğruna yaşamlarını yitiren askerlerimizin kutsal mezarlarının şerefi ve güçlü müttefiklerimizin büyük ve cömert yardımları ile benimle birlikte azametli düşmanlarımıza karşı zafer kazanma gururunu yaşayan bahtiyar yoldaşlarımızın gönüllerinin hediyeleri olsun.

Diğer tüm vazifelerde olduğu gibi bu vazifemde de halkımızın sonsuza kadar birlik içinde kalmasını, gücünü kaybetmemesini, kendisini bekleyen yücelik ve mutluluğun haklı gururu ve saygınlığıyla bu yepyeni hayata

başlamasını ümit ediyorum. Sayın delegeler, sizlerden özgürlük ve birlik içindeki Yugoslavyamızın dört bir yanında yaptığım bu kraliyet konuşmasını ve kutlamayı tüm değerli kardeşlerimize iletmenizi istiyorum.

Yaşasın Sırp, Hırvat ve Slovenlerin bütünlüğü!

Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı ebediyen mesut ve şanlı olsun! (Özkan, 2013: s. 358-359).

2.4.2.Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı (1918-1929)

SHS Krallığı kurulduğunda bünyesinde çok sayıda etnik unsurda yer almıştır.¹⁹ Krallık 12 milyonluk bir nüfusa sahipti. Sırp lar %38.83 (4.666.851), Hırvatlar %23.77 (2.856.551), Slovenler %8.53 (1.024.761), Bosnalı Müslümanlar %6.05 (727.650), Makedon ve Bulgarlar %4.87 (585.558), diğer Slavlar %1.45 (174.466), Almanlar %4.27 (513.472), Macarlar %3.93 (472.409), Arnavutlar %3.68 (441.740), Romenler, Ulahlar ve Çingeneler %1.91 (229.398), Türkler %1.40 (168.404), Yahudiler %0.53 (64.159), İtalyanlar %0.11 (12.825), diğerleri %0.67 (80.079) gibi çok karışık bir etnik nüfus bulunmaktaydı (Güveloğlu, 2009: s. 68-69). Bir başka ifadeyle denilebilir ki, “Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı, dağılan Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorlukları ile boy ölçüşecek kadar etnik çeşidi bünyesinde barındırıyordu” (Kenar, 2005: s. 43).

Bu etnik çeşitlilik Birinci Yugoslavya'nın varlığı süresince birçok sorunun yaşanmasında temel etken olacaktır. Kenar, bu sorunlu durumu şu sözlerle açıklamıştır:

Bu devlet içerisinde biraraya gelen halklar birbiri hakkında çok az şey biliyorlardı, ekonomi karışık, sosyal gerginlikler yüksekti. Yugoslavya'nın yaratılması, birbirinden farklı, çoğu zaman da birbirine karşıt altyapıları

¹⁹ Yugoslavya'daki etnik yapı hakkında daha ayrıntılı bilgi edinmek için Bkz. Hasan Samani, “Yugoslavya'da Etnik Yapı ve Politika”, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1997

biraraya getirmişti; örneğin yasal sistem pekçok alt parçalara ayrılmıştı, yeni devlet içinde tek bir para birimi kullanılmıyordu. Daha önemlisi, çok farklı hükümet sistemleri ve kurumlar biraraya getirilmişti (Kenar, 2005: s. 45).

SHS Krallığı kurulduktan sonra 16 Aralık 1918'de bir geçici meclis meydana getirilmiştir (Sancaktar, 2010: s. 23). Sırp Radikal Parti'den Stojan Protić başbakan; Anton Koroseç başbakan yardımcısı; Trumbiç de dışişleri bakanı olmuştur. Bu geçici hükümetin temel amacı, kurucu meclis için gerekli hazırlıkların yapılmasını sağlamaktır (Jelavich, 2006: s. 157). Sırp, krallıkta %40'tan az nüfusa sahip olmalarına rağmen ilk hükümet içerisinde 20 bakanlıktan 13'ünü üstlendiler. Bunun dışında kalan bakanlıkların 4'ü Hırvatlar, 2'si Sloven ve 1'i de Bosnalı Müslümanlara tahsis edilmiştir (Demir, 2013a: s. 98). Yani SHS Krallığı kurulduktan hemen sonra Sırp egemenliği kendini hissettirmeye başlamış ve bu üstünlük krallıkta gelecek yılların siyasi hayatını şekillendirmiştir.

Ocak 1919'da Paris Barış Konferansı toplanmıştır.²⁰ Pasiç'in içinde yer aldığı heyet Paris Barış Konferansı'nda tanınma yönünde faaliyette bulunmuşlardır. SHS Krallığı ilk olarak 26 Ocak 1919'da Norveç tarafından tanınmış ve ardından Şubat 1919'da ABD tarafından tanınmıştır. ABD'nin tanınmasından sonra SHS Krallığı Haziran 1919'da İngiltere ve Fransa tarafından tanınmıştır (Özkan, 2013: s. 360-361; Pavlowitch, 2002: s. 110). 10 Eylül 1919'da krallık ile İtilaf Devletleri arasında Sain-Germain-en Laye Barış Antlaşması imzalanmış ve böylece Birinci Yugoslavya uluslararası arenada bağımsız bir devlet olarak tanınmıştır (Güveloğlu, 2009: s. 61; Buze, 1992: s. 41). İtalya ile devam eden toprak sorunlarını çözmek için 12 Kasım 1920'de Rapallo Antlaşması imzalanmıştır (Castellan, 1995: s. 417).

1 Aralık 1918'de kurulan SHS Krallığı, 1929 yılında ülkede yaşanan karışıklıklar nedeniyle Güney Slavları anlamına gelen Yugoslavya Krallığı'na

---

²⁰ Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra toplanan Paris Barış Konferansında imzalanan barış antlaşmalarından biri olan Trianon Antlaşması'nda hem Hırvatları hem de Slovenleri rahatsız eden bir ibare bulunmaktaydı. Antlaşmaya göre Voyvodina yeni kurulan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'na bırakılıyor; Adriyatik sahilleri, Trieste ve Rjeka gibi önemli bölgeler ise İtalyanlara bırakılıyordu. Bu kayıplar Hırvat ve Slovenlerde, Sırp'ların İtalyanlara taviz verdiği ve Hırvat-Sloven topraklarına gereken özeni göstermedikleri şeklinde yorumlanmış ve bu durumun doğal bir sonucu olarak Hırvatlar ve Slovenlerde hayal kırıklığı yaratmıştır. Bkz. Akşin ve Fırat, 1993: s. 97

dönüştürülmüştür (Ağanoğlu, 2012: s. 373). 1918-1928 yılları arasında parlamenter demokrasi ile yönetilen SHS Krallığı'nın siyasi yaşamına birçok parti etkide bulunmuştur. 1929 sonrasında ise ülke Kral Aleksander tarafından ilan edilen dikta rejimi ile yönetilmiştir. Kurucu Meclis için yapılacak Kasım 1920 seçimlerine 40 civarında siyasi parti katılmıştır.

Krallık içinde partilerin neredeyse tamamı milli temelde kurulmuştur. Milletaşırı iki siyasi parti mevcuttu: Burjuva Demokratik Parti ve Yugoslavya Komünist Partisi. Bu iki parti dışındaki Sırp Radikal Halk Partisi, Hırvat Köylü Partisi, Sloven Halk Partisi ve Bosna-Hersek'in en güçlü partisi Yugoslavya Müslüman Organizasyonu milli temelli partilerdir (Bora, 1991: s. 36). Şimdi bu partilere biraz daha yakından bakalım.

Yugoslavya'da en güçlü ve etkili parti Nikola Paşiç'in liderliğini yaptığı Sırp Radikal Partisi'dir (Sancaktar, 2010: s. 24). İlk ortaya çıktığında tabanı köylülerden oluşsa da, bu dönemde işadamları, tüccarlar, bürokratlar, üniversite mezunları, ordu ve yargı mensuplarının da yer aldığı Sırp orta sınıfının çıkarlarını temsil etmekteydi. Ancak hala birçok Sırp köylüsü Radikal Parti'ye desteğini vermektedir ve seçimlerde köylülerden oy alabilmektedir. Bu durumun nedeni Sırp Radikal Partisi'nin Sırp ulusal haklarını savunmasından kaynaklanmaktaydı (Jelavich, 2006: s. 157-158). Radikal Parti, merkezîyetçi bir idari yapıyı desteklemiş ve SHS Krallığı'nı, Büyük Sırbistan düşüncesinin gerçekleştiği bir devlet olarak görmüştür (Demir, 2013a: s. 100).

Bir diğer önemli Sırp partisi ise Sırp Demokratik Partisi'dir. Bu parti, 1919 yılında sol kanattan bir grubun Ljubomir Davidoviç ve Svetozar Pribiçeviç'in liderliğinde bir araya gelmesiyle kurulmuştur (Jelavich, 2006: s. 158). Radikal Parti gibi merkezi bir devlet yapısını savunan Sırp Demokratik Partisi, krallık içerisinde Sırpların, Hırvatların ve Slovenlerin Yugoslav adı altında birleşmelerini savunmaktaydı. Bir başka ifadeyle bu halkların devlet tarafından Yugoslavlara dönüştürülmelerini belirtmektedir (Demir, 2013a: s. 100).

Hırvatistan'da en güçlü parti 1904 yılında Ante Radiç ve Stefan Radiç kardeşler tarafından kurulan Hırvat Köylü Partisi'dir. Parti oy hakkının sınırlı olmasından dolayı Sabora ancak birkaç temsilci gönderebilmiştir. Savaşın sonra

tüm yetişkin erkeklere oy hakkı tanınmış ve bu değişiklik ile Hırvat Köylü Partisi, krallık parlamentosunda en etkili partilerden biri haline gelmiştir. 1919 yılında Ante Radiç'in ölmesiyle partinin tek hakimi Stefan Radiç olmuştur (Jelavich, 2006: s. 158-159). Paris Barış Konferansına "*Tarafsız Hırvat Köylü Cumhuriyeti*"nin kurulmasını içeren bir dilekçe göndermiştir (Demir, 2013a: s. 99). Hırvat Köylü Partisi, ülkede yaşayan Sırp, Hırvat, Sloven, Bosna-Hersek, Karadağ, Makedonya, Voyvodina gibi tarihi halkları içeren gevşek bir konfederal yapının savunucusu olmuştur (Banac, 1997: s. 99). Radiç dilekçenin sunulmasından sonra tutuklanmıştır. Parti içindeki üst düzey yöneticiler de Radiç ile aynı kaderi paylaştılar. Radiç ve diğer Hırvat Köylü Partisi yetkilileri 1920 seçimlerine kadar hapiste kaldılar (Jelavich, 2006: s. 159).

Krallığın kurucularından olan Slovenya'da, Sloven halkın hak ve menfaatleri Anton Koroseç liderliğindeki Sloven Halk Partisi tarafından savunulmuştur (Jelavich, 2006: s. 159). Bu parti, 1905 yılında Avusturya ve Slovenya'daki Katoliklerin birleşmesi sonucu kurulmuştur. Sloven Halk Partisi imparatorluk içinde aktif bir siyaset izlemiş ve bu sayede büyük bir deneyim kazanmıştır. Ayrıca bu parti, merkeziyetçi bir devlet yapısının oluşmasına karşı çıkmakta ve Lubliyanada bölgesel bir meclisin kurulmasını istemekteydi. Koroseç tarafından asıl amaçlanan krallık içerisinde Slovenya'ya otonominin verilmesiydi (Demir, 2013a: s. 99).

Bosna-Hersek'te Müslümanların büyük bir kısmı tarafından desteklenen parti, Şubat 1919'da Saraybosna'da Mehmet Spaho liderliğinde kurulan Yugoslavya Müslüman Organizasyonu'dur (Alkan, 1995: s. 22; Malcolm, 1999: s. 263). Parti Boşnak toprak sahiplerinin menfaatlerini korumak için kurulmuş olmasına rağmen, parti bünyesine kısa sürede din adamları, entelektüeller, tüccarlar ve köylüleri de çekmiştir (Sancaktar, 2010: s. 25). Partinin temel amacı Krallık içerisinde Bosna-Hersek'in özerk kimliğini muhafaza etmektir (Malcolm, 1999: s. 264). Ayrıca Kosova ve Makedonya'daki Türk ve Müslüman Arnavutlar tarafından Dzemijet isimli bir parti kurulmuş ve bu parti 1920 seçimlerine katılmıştır (Sancaktar, 2010: s. 25).

SHS Krallığı'nda bir başka güçlü parti Yugoslavya Komünist Partisi'dir. Nisan 1919'da kurulmuştur. Başlangıçta Yugoslavya İşçi Partisi adını almış olsa da, 1920 yılında Yugoslavya Komünist Partisi adını almıştır (Bora, 1991: s. 36-37). Yugoslavya Komünist Partisi, SSCB Komünist Partisi ve Komintern'in etkisinde

kalmış (Kenar, 2005: s. 51) ve partinin sendikalar ve gençlik yapılanmaları ile ilişkileri bulunmaktaydı. Ayrıca Sovyet güdümündeki Üçüncü Komünist Enternasyonal'in bir üyesiydi (Sancaktar, 2010: s. 25).

28 Kasım 1920'de Kurucu Meclis için seçimler gerçekleştirilmiştir. Adil bir şekilde yapılan seçimlerde bir düzine parti 419 sandalyeyi paylaştılar (Castellan, 1995: s. 427). Krallıktaki 2.480.623 oy hakkına sahip seçmenden 1.607.205 kişi oy kullanmıştır. Seçimlere katılım %65 civarında olmuştur (Demir, 2013a: s. 100). Seçim sonuçlarına göre "419 koltuktan, Sırp Demokratları 94, Sırp Radikalleri 89, Komünist Parti 58, Hırvat Köylü Partisi 50, Sloven ve Hırvat Ruhban Partileri 27, Bosnalı Müslümanlar 24, sosyal demokratlar da 10 koltuk kazandı. Geriye kalan koltuklar diğer küçük partilerin temsilcilerinin oldu" (Jelavich, 2006: s. 160). Hiçbir partinin salt çoğunluğu elde edememesi nedeniyle koalisyon kurma yoluna gidilmiş ve merkezîyetçi yapı savunucusu iki Sırp Partisi –Sırp Radikal Partisi ile Sırp Demokratik Parti –bir araya gelerek bir koalisyon hükümeti kurmuşlardır (Kenar, 2005: s. 49). Yeni hükümette Sırp Radikal Parti'den Nikola Pasiç başbakan olmuştur. Bu hükümetin temel amacı, anayasanın hazırlanmasını sağlamaktır (Jelavich, 2006: s. 160). Hükümetin göreve başladıktan sonraki ilk icraatı tüm milletvekillerinin 12 Aralık 1920'de açılacak mecliste, kralın önünde yemin etme kararı almasıdır. Hırvat Köylü Partisi'nden Radiç bu kararı tanımayacağını çünkü anayasa hazırlanmadan böyle bir kararın alınmasının Sırp üstünlüğünün bir kabulü olacağını ifade etmiştir (Güveloğlu, 2009: s. 75-76). Ayrıca Radiç anayasanın hazırlanmasında tüm bölgelerin dikkate alınacağını ve anayasanın bir anlaşma ile kabul edileceğini düşünmekteydi. Ancak yeni anayasanın mecliste çoğunluk oyu dikkate alınarak kabul edileceğini öğrendiğinde Radiç, partisinin ismini Hırvat Cumhuriyetçi Köylü Partisi²¹ olarak değiştirmiş (Demir, 2013a: s. 101) ve bu parti Kurucu Meclisi boykot etme kararı almıştır (Banac, 1997: s. 99).

Komünist Parti seçimlerden başarı ile ayrılmıştır. Seçimlerde en fazla milletvekili çıkaran üçüncü parti olmuş ve Karadağ'da %38, Makedonya, Kosova ve Sancak'ta %27 ve Sırbistan ve Dalmaçya'da ise %16 oy almıştır. Kenar'a göre bu durum, krallıkta yaşanan sosyal gerginliklerin, sınıfsal farklılıkların ve Prens

---

²¹ Bu çalışma boyunca partinin adının değişmesine rağmen Hırvat Köylü Partisi denilmeye devam edilecektir.

Aleksander'ın merkeziyetçi yönetimine karşı bir tepkinin sonucuydu (Kenar, 2005: s. 51). Haziran 1921'de Prens Aleksander'a suikast girişiminin yaşanması ve içişleri bakanının bir komünist tarafından öldürülmesi sonucunda, Temmuz 1921'de Devlet Savunma Kanunu (Kamu Güvenliği ve Düzeni Koruma Yasası) çıkarılarak Komünist Parti yasadışı ilan edilmiş ve en sonunda parti kapatılmıştır. Parti teşkilatı yeraltına inerek faaliyetlerine illegal bir şekilde devam etmiştir (Jelavich, 2006: s. 159-160; Ülger, 2016: s. 38). İkinci Dünya Savaşı'na kadar Komünist Parti'ye ait tüm yayın ve çalışmalar durduruldu; meclis içerisinde Komünist Parti milletvekillerinin dokunulmazlıkları kaldırıldı; parti uzun yıllar yasadışılığa mahkum oldu.

Kurucu Meclis'te en hararetli tartışma konusu anayasanın nasıl olacağıyla ilgili olmuştur. Mecliste iki farklı görüşü temsil edenlerin bir tarafında merkeziyetçiler diğer tarafında ise federal sistemi savunanlar vardı (Sancaktar, 2010: s. 26). Koalisyon hükümeti tarafından merkeziyetçi bir anayasa taslağı hazırlanmıştır. Sırlar anayasanın kabul edilmesi için Yugoslavya Müslüman Organizasyonu ile Makedonya ve Kosova'da Müslümanların etkisindeki Dzemijet'in desteğine ihtiyaç duydular. 1921 yılında Sırp tarafı hem Yugoslavya Müslüman Organizasyonu hem de Dzemijet ile anlaşma sağlamıştır (Demir, 2013a: s. 101-102). Böylece Sırların hareket sahası açılmıştır ve anayasa Haziran 1921'de tamamlanmıştır. Hazırlanan anayasa tamamen Sırp tarafının çıkarlarına hizmet etmekteydi (Jelavich, 2006: s. 160). 28 Haziran 1921'de mecliste oylamaya sunulan anayasa, 35 ret oyuna karşı 223 oyla kabul edilmiştir (Güveloğlu, 2009: s. 76; Sancaktar, 2010: s. 28; Abdula, 2013: s. 88). Hırvat Köylü Partisi lideri Radiç meclisi boykot etme kararını anayasa oylaması anında da devam ettirmiş ve anayasa oylamasına katılmamıştır (Djokiç, 2007: s. 50-51). SHS Krallığı'nın anayasası 28 Haziran 1921'de ilan edilmiştir (Glenny, 2001: s. 332; Pavlowitch, 2003: s. 63; Ural, 2014: s. 153; Üçyıldız, 2006: s. 8). Bu anayasaya, Sırların kutsal kabul ettiği 28 Haziran Vidovdan gününe atfen "*Vidovdan Anayasası*" denilmiştir²² (Güveloğlu,

---

²² Vidovdan Anayasası, Sırlar açısından önemli birbirine zıt iki olayı çağrıştırmaktaydı. İlki, 28 Haziran 1389'da Kosova'da Osmanlı ordusu ile Sırp ordusu arasında bir savaş yapılmış ve savaş sonrasında Sırlar, Osmanlı egemenliğini kabul etmişlerdir. Sırp milliyetçileri açısından çok önemli olan bu gün bayram olarak kutlanmakta ve bu bayrama da Aziz Vitüs Günü –Vidovdan – denilmektedir. Diğeri, 28 Haziran 1914'te Saraybosna'da Avusturya-Macaristan'ın veliht Prensi Franz Ferdinand'ın Bosnalı bir Sırp milliyetçisi Gavrilo Princip tarafından öldürüldüğü günü ifade etmektedir. Bu durum Sırlar için birisi "ölüm", diğeri de "yeniden diriliş" anlamına gelmektedir. Bkz. Kenar, 2005: s. 50; Demir, 2013a: s. 102; Taşar vd., 1996: s. 42

2009: s. 76). Anayasa ile kurulan yeni yönetim meşruti bir monarşi olacak; krallık meclisi dört yıl için gizli oyla seçilen 315 vekilden oluşacak; iktidarın merkezi ise Sırbistan'ın başkenti Belgrad olacaktır (Jelavich, 2006: s. 160).

SHS Krallığı kurulduğunda temel prensibi tek dil, tek millet anlayışını savunmakla birlikte, uygulamada ise tam tersine eski Sırp Krallığı'nın genişlemiş ve birleşmiş bir versiyonunu ifade etmekteydi. Başbakan Nikola Paşiç'e göre SHS Krallığı Sırp için yeni bir devlet değildi; tüm Sırp'ların birleşmesi için Sırbistan tarafından verilen savaşların bir ürünüydü (Banac, 1997: s. 98). Ayrıca Sırp savaş sırasında Hırvat ve Slovenlere göre çok daha fazla insani ve maddi kayıp yaşamışlardı. Sırbistan'da yarım milyon insan hayatını kaybetti; ülke içindeki fabrikalar, demiryolu hatları ve köprüler yok edildi (Sancaktar, 2010: s. 27). Birinci Dünya Savaşı'nda kahramanca mücadele ettiklerini ve bu kahramanlığın, Sırp'lara göre yeni devlette kendilerine ayrıcalıklar kazandıracığını ve Sırp'ların fiili de olsa bağımsızlık deneyimlerinin olması, onlara otomatikman bir ayrıcalık kazandırmıştır. Sırp Radikal Partisi yöneticilerinden biri 1920 yılında Hırvat heykeltıraş İvan Mestrovich'e şunları söylemiştir:

Eğer sizinkiler hepimizin eşit olacağımızı sanıyorlarsa henüz gerçeği kavramamış demektirler. Bu en azından önümüzdeki birkaç yıl içinde imkansızdır. Sırbistan kendi kurumlarına sahip bir devlettir ve bunu bir gece içinde sökemezsiniz. Başka bir şey daha söyleyeyim... Eğer Almanlar ve Avusturyalılar savaş kazanmış olsalardı, şimdi bunları Zagreb'de oturmuş konuşuyor olacaktık. Biz Sırp'ların çoğunlukta olmamıza rağmen siz Hırvatların sesinizin daha güçlü olduğu gerçeğini yutmak zorunda kalacaktık (Glenny, 2001: s. 333).

Sırp'lar, Hırvatların muhalefetine karşı derin bir nefret duyuyorlardı. Kendilerini, Güney Slavları hem Osmanlı hem de Avusturya-Macaristan idaresinden kurtaranlar olarak görüyorlardı. Sırp'lar arasında ulusal bilinç ve kendi kiliselerine bağlılık diğer Güney Slav halklarına göre daha fazladır (Jelavich, 2006: s. 161). Sırp'lar, anayasadan da kaynaklanan avantaj ile uzun yıllar krallık içerisinde hakim

unsur olmuşlardır. Bu hakimiyet özellikle askeri ve siyasi alanda kendini göstermiştir. Jelavich Sırpların Yugoslav hayatı üzerindeki hakimiyetlerini şu sözlerle ifade etmiştir:

İki savaş dönemi arasında sadece tek bir hükümeti, Sırp olmayan bir başbakan yönetti ve genellikle hükümetteki önemli bakanlıklar (dışişleri, içişleri, ordu ve donanma bakanlıkları gibi) sadece Sırlara veriliyordu. Parlamenter demokrasi dönemi Aralık 1918-Ocak 1928 tarihleri arasında iktidara gelen 24 kabinenin 7 başbakanının hepsi de Sırp'tı. Bunu izleyen dönem olan Ocak 1929 ve Mart 1941 tarihleri arasında, on beş farklı kabinenin toplam 121 bakanının beşte üçü (73) Sırp'tı. Sloven Anton Koroseç 27 Temmuz 1928'den 6 Ocak 1929'a kadar başbakanlık yaptı. Sadece savaştan hemen sonra kurulan altı kabinede (20 Aralık 1918'den 1 Ocak 1929'a kadar) Sırp olmayan tek bir kimse (Hırvat Ante Trumbić) dışişleri bakanlığı yaptı. Koroseç, içişleri bakanlığı yapan tek Sırp olmayan kişiydi (iki kez: 27 Temmuz 1928 – 6 Ocak 1929; 24 Haziran 1935 – 21 Aralık 1938). 39 kabinenin tamamında ordu ve donanma bakanı her zaman muvazzaflardan bir Sırp generali oldu. Yine, 1938'deki 165 generalden sadece ikisi Hırvat, ikisi Sloven'di; geri kalanların tamamı Sırp'tı (Jelavich, 2006: s. 162).

Stavrianos'da, Birinci Yugoslavya'da Sırp hegemonyasını şu sözlerle açıklamıştır:

1918 Aralık ayından 1929 Ocak ayına kadar olan parlamento dönemi boyunca – 121 aylık bir periyotta – Sırlar 117 ay süreyle Başbakanlık, 121 ay süreyle ordu ve donanma bakanlığı, 111 ay süreyle içişleri bakanlığı (polisi kontrol eden), 100 ay süreyle dışişleri bakanlığı, 118 ay süreyle ekonomi bakanlığı, 110 ay süreyle eğitim bakanlığı, 105 ay süreyle adalet bakanlığı yaptılar. Ocak 1929'dan Mart 1941'e kadar olan diktatörlük döneminde – 147 aylık bir periyotta – Sırlar 147 ay süreyle başbakanlık, ordu ve donanma

bakanlığı, dışişleri bakanlığı, 129 ay süreyle içişleri bakanlığı, 98 ay süreyle ekonomi bakanlığı ve 132 ay süreyle de adalet bakanlığı yaptılar (Stravrianos, 1958: s. 624-625).

Yeni anayasaya en sert muhalefet Hırvatlardan gelmiştir. Çünkü Hırvatlar 1868’de Nagodba (Uzlaşma) ile kazandıkları özerk statüyü kaybetmişlerdi. Nagodba ile Hırvatistan, Habsburg İmparatorluğu egemenliğinde olsa da, kendilerine ait Saboru ve banı vardı. Vidovdan Anayasası ile tüm kazanımlar ortadan kalkmıştı (Sancaktar, 2010: s. 29). Hırvat milliyetçileri tarafından vurgulanan tarihi Hırvat devlet geleneği fikri kesintiye uğramıştır.

Slovenler ve Boşnaklar Sırp lar ile Hırvatlar arasındaki çatışmadan bir miktar kazanç elde etmişlerdi. Müslüman siyasiler toprak reformu ile ilgili kazançların yanı sıra kültürel ve dinsel imtiyazlar da elde ettiler (Jelavich, 2006: s. 163) ve bu sayede mevcut yapıya destek verdiler. Slovenler ise 1918 yılından sonra SHS Krallığı’nda daha önce sahip olmadıkları eğitim kurumlarını oluşturacaklar ve mevcut kültürlerini koruyacaklarını düşünmüşlerdir. Ayrıca “Slovenya, Sırp nüfusun bulunmaması nedeniyle, hiçbir zaman “Büyük Sırbistan” taraftarlarının çıkar ve ilgi alanında olmamıştı” (Kenar, 2005: s. 48). Sloven siyasiler, Avusturya-Macaristan yönetiminde yetenekli politikacılar haline gelmişlerdir. Ayrıca dilleri Sırpça ve Hırvatça’dan farklı olduğu için bir istiladan korkmuyorlardı. Merkezîyetçi bir devlet yapısına karşıydılar ancak yeni sistem, onlara çok şey kazandırmıştı (Jelavich, 2006: s. 162). Koroseç 1924 yılında bir Hırvat Köylü Partisi üyesine bu konuda şunları söylemiştir:

...Avusturya-Macaristan idaresinde, biz Slovenlerin kendimize ait liselerimiz yoktu ve bir Sloven üniversitesi ütöpik bir hayal gibi görünüyordu. Hıvatların ilkokuldan üniversiteye kadar kendi okulları vardı; Hıvat topraklarında resmi dil Hırvatça’ydi. Sloven vilayetlerinde ise Almanca dayatılıyordu. Yeni devlette, Slovenler daha önce sahip olmadıkları her şeye; liselere, üstüne üstlük bir de üniversiteye sahip oldu. Partim hükümette temsil

edildiği müddetçe, Belgrad Slovenya'yı kendi arzularımıza göre idare etmemize izin verecektir (Jelavich, 2006: s. 163).

Böylece, denilebilir ki, Sırp milliyetçiliğine ve siyasi yaşamın merkezi bir yapıya bürünmesine en güçlü muhalefet, Birinci Yugoslavya boyunca, hep Hırvatlardan gelecektir. Bu muhalefetin lideri de 1928 yılında öldürülünceye kadar Hırvat Köylü Partisi'nin lideri Stefan Radiç olacaktır.

Başbakan Nikola Paşiç 18 Mart 1923'te seçimlere gitme kararı almıştır (Güveloğlu, 2009: s. 77). Seçimlerden Sırp Radikal Partisi ile Hırvat Köylü Partisi milletvekili sayısını artırarak çıkmışlardır (Abdula, 2013: s. 89). Sırp Radikal Partisi 108, Hırvat Köylü Partisi 70 sandalyeye sahip olmuştur. Yugoslavya Komünist Partisi ise siyasi faaliyetlerinin yasaklı olmasından dolayı seçimlerde yer alamamıştır. Sırp Demokratik Parti ise seçimlerden önce kendi içerisinde ayrışma yaşamasından dolayı ancak Radikal Parti'nin yarısı kadar milletvekili çıkarabilmiştir (Demir, 2013a: s. 104). Seçimlerden sonra Radiç, bir koalisyon hükümeti kurmak için çaba harcarsa da başarı sağlayamamıştır (Sancaktar, 2010: s. 35). Nisan ayında Paşiç-Pribiçević (P-P hükümeti) hükümeti kurulmuş ancak kısa sürede koalisyon çökmüştür. Haziran ayında yeni bir hükümet kurulmuştur. Ancak Davidoviç tarafından kurulan hükümet de dağılmış ve yerine Kasım ayında yeniden Paşiç-Pribiçević hükümeti kurulmuştur (Djokiç, 2007: s. 59).

Hırvat Köylü Partisi milletvekilleri meclisin oturumlarına katılmama kararlarını devam ettirmişler ve Temmuz 1923'te Radiç, federal Hırvatistan isteğine destek aramak için yurtdışına gitmiştir (Jelavich, 2006: s. 164). 1924 yılında Radiç tarafından gerçekleştirilen uluslararası ziyaretler SHS Krallığı'ndaki Sırp siyaseti endişeye sevk etmiştir. Özellikle Moskova ziyareti Radiç'e yönelik şüpheleri doruk noktasına çıkarmıştır (Abdula, 2013: s. 90). Radiç Moskova ziyaretinde, Hırvat Köylü Partisi'ni Bolşeviklerin desteklediği Köylü Enternasyonal'in bir üyesi yapmıştır (Demir, 2013a: s. 106).

Bu dönemde SHS Krallığı tarafından SSCB resmi olarak tanınmamaktaydı ve Yugoslavya Komünist Partisi ise yasaklanmıştı. 1924 Ağustosunda ülkeye dönen Radiç sert bir muhalefete başladı ve toplu gösteriler vasıtasıyla Belgrad yönetimini

şiddetli bir şekilde eleştiriye tabi tutmuştur. Kasım ayında tekrar iktidara gelen Pasiç, Radiç ve Köylü Partisi'ne karşı sert tedbirler almaya başladı. Aralık ayında Hırvat Köylü Partisi yasadışı ilan edilmiş (Jelavich, 2006: s. 165) ve çıkarılan Devleti Koruma Kanunu ile Pasiç-Pribiçević hükümeti, Radiç ve Vladko Macek'i tutuklatmıştır (Djokiç, 2007: s. 61). Bu kanunun amacı “komünistlerle mücadeleledi ve Köylü Partisi ve liderlerine yöneltilen suçlama Komintern’le işbirliği etmektir” (Jelavich, 2006: s. 165). Radiç'in Moskova'ya gitmesi ve Komintern ile ilişkide bulunması, onun suçlanmasına ve hapse atılmasına yol açtı. Bu nedenle Hırvat Köylü Partisi 1925 yılı seçimlerine katılamamıştır (Bora, 1991: s. 39).

Hırvatların en güçlü partisinden yoksun yapılan seçimlerde 2.177.051 kişi oy kullanmıştır. Seçimlere katılım %73.7 olmuştur. Seçim sonuçlarına göre Sırp Radikal Partisi 143, Hırvat Köylü Partisi 67²³, Sırp Demokratik Parti 37, Sloven Halk Partisi 21, Bağımsız Sırp Demokratik Parti 21, Yugoslavya Müslüman Organizasyonu ise 15 milletvekili kazanmıştır (Demir, 2013a: s. 107).

Seçimlerin ardından Radiç önceki meclis dışında kalma politikasından vazgeçerek parlamentoda daha aktif siyaset yürütmeyi amaç edinmiştir. Ayrıca federalizm ya da konfederalizm yönündeki taleplerinden vazgeçmiş ve Hırvatistan için otonomi statüsünü kabul edeceğini belirtmiştir (Demir, 2013a: s. 107-108). Radiç cezaevindeyken yazdığı bir mektubu yeğenine (Pavle Radiç) vererek parlamentoda okumasını istemiştir. Radiç parlamentoya şöyle seslemiştir:

Vidovdan Anayasası bugün de facto olarak buradadır ve Karacorçević hanedanının devlet başkanı olduğu bu durum politik bir gerçektir. Bu gerçeği koşulsuz olarak kabul ediyor ve onaylıyoruz. Kardeşlerimize taviz vermiş gibi görünüyorsak da, kardeşlerimiz Sırp halkıdır ve ortak geleceğimizi temsil etmektedirler (Glenny, 2001: s. 334).

---

²³ Tüm yasaklara rağmen Hırvat Köylü Partisi siyasilere seçim listelerinde yer almayı başarmışlardır. Parti bir önceki seçimlere (1923) göre üç milletvekili kaybetmesine rağmen, Radiç ve diğer üst düzey parti üyelerinin tutukluluk hallerinin devam etmesi onların seçim çalışmalarına etkin katılımını engellemiş ve bu yüzden 1925 seçimlerinde kazandıkları milletvekili sayısı onlar adına bir başarıyı simgelemektedir.

Radiç'in söylemleri Sırp Radikal Partisi içinde de olumlu karşılanmış ve 1925 yılında Radiç'in katılımıyla SHS Krallığı'nda ilk kez bir Sırp-Hırvat koalisyonu kurulmuştur. Nikola Pasiç yeni hükümette başbakan olurken, Radiç kendi isteği doğrultusunda eğitim bakanı olmuştur²⁴ (Güveloğlu, 2009: s. 78). Bu hükümette dört Hırvat Köylü Partisi üyesi de yer almıştır. Radiç eski eğitim bakanı Pribiçević tarafından görevlerinden uzaklaştırılan Zagreb üniversitesi profesörlerini tekrar görevlerine iade etmiştir. Bunun yanında kırsal alanda yaşayanlara yönelik ilköğretim ve mesleki eğitim konularında çalışmalar yürüttü ve bir Yugoslav tarihi, dili ve kültürü yaratmak yerine Hırvat tarihini, dilini ve kültürünü öne çıkaran çalışmalar gerçekleştirmiştir (Sancaktar, 2010: s. 36-37).

Radiç değişik mizaca sahip bir siyasi olmuştur. Rakiplerinden 'domuz', 'kumarbazlar', 'gangsterler', 'zorbalar' ve 'ajanlar' şeklinde bahsetme alışkanlığını sürdürmüş ve 1926 Nisanında da hükümetten ayrılmıştır (Jelavich, 2006: s. 165). Pasiç'de aynı şekilde oğlunun yolsuzluğa karışmasından dolayı hükümetten ayrılmıştır. Birkaç ay sonra Sırp siyasetinin en etkin ve güçlü ismi Nikola Pasiç 81 yaşında hayatını kaybetmiş ve böylece Pasiç dönemi resmen sona ermiştir. Hükümet bir yıl daha yeni Radikal Parti lideri Nikola Uzunoviç ve bir Radikal Parti üyesi Velimir Vukiçević başbakanlıklarıyla ayakta kalsa da Eylül 1927'de seçimlere gidilmiştir (Djokiç, 2007: s. 64). Seçimlerden Sırp Radikal Partisi 112 milletvekili çıkarırken, Sırp Demokratik Parti ise bir önceki seçimlere göre yükselişe geçmiş ve milletvekili sayısını 37'den 61'e çıkarmıştır. Hırvat Köylü Partisi oy kaybı yaşayarak 61, Yugoslav Müslüman Organizasyonu ise 18 milletvekili çıkarmayı başarmıştır (Demir, 2013a: s. 109).

Seçimlerden sonra SHS Krallığı'nın siyasi hayatı çok karışık bir hal almış ve 1928 yılında da ülkede felç yaşanmıştır. Bu karışık ortam kendisini kurulan hükümetlerde de göstermekteydi. Svetozar Pribiçević liderliğindeki Sırp Bağımsız Demokratik Parti ile Stefan Radiç liderliğindeki Hırvat Köylü Partisi arasında bir yakınlık meydana gelmiş ve iki parti "Demokratik Köylü Koalisyonu" adında

---

²⁴ Radiç, SHS Krallığı'nı bir köylü devletine dönüştürmeyi hedeflemekteydi. Koalisyonunda yer aldığı süre boyunca köylülerin ekonomik çıkarlarını korumak için uğraştı. Ayrıca Radiç, köylülerin yerel yönetimlerde yer almasını ve onların eğitim seviyelerini yükseltebilmek için reformlar yapmayı planlıyordu. Bu nedenle eğitim bakanı olmayı istemiştir. Bkz. Demir, 2013a: s. 108 Ayrıca Radiç, koalisyonun kurulmasından sonra partinin adından "Cumhuriyetçi" sözcüğünü çıkarmış ve bir anlamda eski fikir ve hedeflerinden vazgeçtiğini ilan etmiştir.

birleşerek muhalefete ortak cephede devam ettiler (Güveloğlu, 2009: s. 79). Krallıkta siyasi dengeler bozulmuştu. Tamamen Sırları içeren partilerde bile hizipleşmeler görülmekteydi (Jelavich, 2006: s. 165) ve bu karışık siyasi ortam içinde 1928 yılına gidilmiştir.

SHS Krallığı için 1928 yılı bir anlamda sonun başlangıcıdır. 1918'den itibaren ülke içerisinde artan hoşnutsuzluk on yıl sonra doruk noktasına ulaşmıştır. Bu durumun yaşanmasında eski liderler Nikola Paşiç ve krallığın ilk başbakanı olan Protiç'in ölümlerinin de etkisi bulunmaktadır. Çünkü bu siyasiler her ne kadar sert politikalar yürütseler de ülke içerisinde karışıklıkların çıkmasını engelleyebilecek güce sahiplerdi. Krallığın bir başka sorunu tarihsel nedenlerden kaynaklanıyordu. Birinci Yugoslavya altında yaşayan halklar uzun yıllar boyunca farklı devletler altında yaşayarak birbirlerinden farklı tecrübeler kazanmalarına neden olmuştur. Bu farklı tecrübeler siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel ve dinsel gibi çok değişik alanlarda kendini göstermiştir. Bu yüzden Birinci Yugoslavya'da iki alfabe (Kiril ve Latin), üç din (Ortodoks, Roma Katolik ve Müslümanlık), üç büyük dil (Sırpça-Hırvatça, Slovence ve Makedonca) ve beş ulus (Sırp, Hırvat, Sloven, Boşnak, Makedon ve Karadağ) gibi karmaşık bir ortam oluşmuştur (Sancaktar, 2010: s. 30).

SHS Krallığı'nda 20 Haziran 1928 tarihinde gerçekleşen olaylar krallığın siyasi tarihini değiştirecek ve artık yeni bir dönem başlayacaktır. Vukiçeviç tarafından yeni hükümetin kurulmasının ardından mecliste yolsuzluk konusunda sert tartışmalar yaşanmaya başlamış ve hatta fiziksel saldırılar da meydana gelmiştir. Sırp Radikal Partisi'ne yakın olan değişik yayın organlarında –*Jedinstvo, Politika gibi* – Hırvat Köylü Partisi ve özellikle parti lideri Radiç hakkında çeşitli yazılar kaleme alınmıştır. Hatta Politika adlı yayın organında Radiç'in öldürülmesi gerektiği çünkü bir hain olduğu yazılmıştır. Sırp Radikal Parti üyesi Punisa Raçiç'e karşı usulsüz şekilde toprak kazanımında bulunduğu gerekçesiyle yapılan suçlama sonrasında, Raçiç ve bir diğer Radikal Parti üyesi Toma Popoviç, Radiç'in bir an önce öldürülmesi gerektiğini söylemişlerdir. Çünkü onlara göre Radiç barışın önünde bir engel vazifesi görüyordu (Demir, 2013a: s. 110). Birçok siyasi Radiç'e meclis oturumlarına katılmaması yönünde uyarılarda bulunsa da, Karadağ Federalistlerinin bir üyesine Radiç şunları söylemiştir:

Pavle de öldürülebileceğim hakkında dün beni uyardı ve ben bile ortada hoş olmayan bazı şeyler döndüğünü hissediyorum. Ama Sekula, ben Hırvat halkının hakları için siperde çarpışan bir asker gibiyim. Siperimden ya muzaffer olarak çıkacağım ya da Hırvat halkı oradan cesedimi çıkaracak (Glenny, 2001: s. 336).

Tüm uyarılara rağmen Radiç meclis oturumlarına katılmıştır. 20 Haziran 1928’de Radikal Parti milletvekili Raçiç, mecliste oturum devam ederken silahını çekerek beş Hırvat Köylü Partisi milletvekilini vurmuştur. Radiç’in de yer aldığı üç kişi yaralanmış (Djokiç, 2007: s. 65) ve Radiç’in yeğeni Pavle Radiç ile Djuro Basaricek hemen orada ölmüşlerdir (Demir, 2013a: s. 110). Radiç olaydan bir ay sonra 8 Ağustos’ta hayatını kaybetmiştir (Glenny, 2001: s. 338).

Radiç’in ölmesinden sonra Hırvat milletvekilleri meclise gitmeme kararı aldılar ve federal bir sistem uygulamaya sokuluncaya kadar gösterilere devam edeceklerini belirttiler. Hırvatların federalizm istekleri hükümet tarafından reddedilince, Hırvat milletvekilleri Zagreb’de ayrılıkçı bir Hırvat meclisi kurdular (Güveloğlu, 2009: s. 80). 1 Aralık’ta krallığın kuruluşunun yıldönümü kutlamaları için Zagreb’de resmi törenler düzenlendi. Bu törenlerde öğrenciler üç siyah bayrak açtılar. “Bunlardan biri Yugoslavya’nın kurulması, ikincisi Sırp askerlerinin bir gösteride on dört kişiyi öldürmesi, üçüncüsü de Radiç’in ölümü için açılan yas bayraklarıydı.” Bu sırada polis ve göstericiler arasında olaylar çıkmış ve üç öğrenci hayatını kaybetmiştir (Glenny, 2001: s. 338).

Temmuzda Sırp olmayan bir hükümet Sloven Halk Partisi lideri Koroseç’in başbakan olmasıyla kurulmuştur (Jelavich, 2006: s. 166). Hırvat Köylü Partisi’nin liderliğine Radiç’ten sonra ikinci adam Vladko Macek getirilmiştir. Kral Aleksander, ülkede yaşanan krizi sonlandırmak amacıyla Macek ve Pribiçeviç ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Macek ve Pribiçeviç krallıkta birtakım reformlar yapılması gerektiğini ifade etmişlerdir. Tarihi bölgelere dayanan bir federalleşmenin olmasını; bu plan dahilinde yerel birimler yalnızca dış politika, savunma, gümrük ve parasal konularda merkeze karşı sorumlu olacaktı. Kral ise sembolik bir konumda sadece birleştirici misyona sahip olacaktı (Jelavich, 2006: s. 166). Kral Aleksander bu istekleri kabul etmenin Sırp egemenliğini sonlandıracağını varsaymış ve ülke içindeki azınlıkların sadece krala bağlanarak bir arada yaşayabileceğine inanmıştır

(Akşin ve Fırat, 1993: s. 103). Böylece SHS Krallığı, Kral Aleksander'ın 6 Ocak 1929'da diktatörlüğünü ilan etmesiyle son bulmuştur (Sancaktar, 2010: s. 39; Wachtel, 2009: s. 120; Perovic, 2015: s. 13). 1921 yılında kabul edilen Vidovdan Anayasası yürürlükten kaldırıldı ve parlamento feshedildi (Castellan, 1995: s. 429). Kral Aleksander başbakanlık görevine general Peter Zivkoviç'i getirmiştir (Akşin ve Fırat, 1993: s. 103). Ayrıca kral tarafından ülkenin ismi “*Yugoslavya Krallığı*” olarak değiştirilmiştir (Perovic, 2015: s. 13; Sükan, 2001: s. 34-35). Türkeş'e göre SHS Krallığı'nın Yugoslavya Krallığı'na dönüştürülmesi sadece bir isim değişikliğini ifade etmemektedir. Türkeş bu konuda şunları söylemiştir:

...üniter bir devlet oluşturma arayışını da ifade etmekteydi. Bu değişimin amacı görünüşte yurttaşlık temelinde dayalı üniter bir devlet oluşturmak gibi görünmekle birlikte, izlenen politikalar ve bu politikalara direnen etnik unsurların izlediği politikalar topluca irdelendiğinde açıkça görülmektedir ki, bu girişim aslında Sırpların baskın olduğu üniter bir yapı oluşturmaktan ibaretti (Türkeş, 2013: s. 17).

2.4.3. Yugoslavya Krallığı (1929-1941)

6 Ocak 1929'da meclisi feshederek diktatörlüğünü ilan eden Kral Aleksander'ın temel amacı Yugoslavya'da milli birlikteliğin oluşmasını sağlamaktır. Kral Aleksander bu konuda şunları söylemiştir:

Parlamentarizm, millet ve devletin birliğine dair ruhunu geliştirmek ve güçlendirmekten ziyade manevi ayrışmayı ve milli uyuşmazlığın oluşmasına neden olmuştur. Benim kutsal görevim devletin ve milletin birliğini her anlamda korumaktır. Ve ben bunu tereddütsüz bir şekilde azimle yerine getirmek için çalışacağım. Milli birliği korumak ve devleti bütünleştirmek benim hükümdarlığımın en önemli hedefidir, bu aynı zamanda da hem benim için hem de herkes için en büyük kural olmalıdır (Abdula, 2013: s. 114).

Kral Aleksander, yukarıda belirtildiği gibi anayasayı yürürlükten kaldırdı; dini, bölgesel ve milli temele dayalı tüm siyasi partileri kapattı; ülke içerisindeki milli sembolleri yasakladı; parlamentonun başarısız olduğuna inandığı için parlamentoyu kapattı. Kral'ın en güvendiği kurum ise orduydü. Bu nedenle de General Zivkoviç'i başbakan ilan ederek yeni hükümeti kurmasını sağladı. Yugoslavya'da "tek Kral, tek millet, tek devlet" söylemini öne çıkararak birleşik bir Yugoslavya düşüncesini gerçekleştirmeye çalıştı (Kenar, 2005: s. 53; Bağcı, 1994: s. 8). Dönem içerisinde devlet düzenini sağlamak adına bir kanun çıkarıldı ve bu kanuna dayanarak devlet düzenini ve bütünlüğünü bozucu faaliyetlerde bulunanlara yirmi yıl ya da ölüm cezası verileceği ifade edildi (Güveloğlu, 2009: s. 106). Demir'e göre Kral Aleksander, Büyük Sırbistan'ın yaratılması fikrine bağlıydı ve devletin siyasi hayatında Sırp hegemonyasının sürdürülmesinden yanaydı (Demir, 2017a: s. 62).

Milliyetçi çağrışımlar taşıyan tarihi bölünmeleri ortadan kaldırmak amacıyla bir kararname ile ülkenin idari yapısı yeniden düzenlendi (Castellan, 1995: s. 429). Bu kararnameye göre ülke *banovina* adı verilen dokuz ayrı idari bölüme ayrıldı. Bunların sınırları geleneksel bağlılıkların ortadan kaldırılmasını sağlamak için çizildi (Jelavich, 2006: s. 212). Banovinalar genellikle nehir adları baz alınarak oluşturulmuştur (Malcolm, 1999: s. 271; Ural, 2014: s. 153). Ayrıca bu bölgelerin başına da birer vali atanmıştır. Bu banovinaların adları ise şöyledir: Savska, Dunavska, Vardarska, Drinska, Moravska, Dravska, Zetska ve Primorska (Sancaktar, 2010: s. 41). Başkent Belgrad ise kararnameyle özel bir statüye sahip olmuştur. Yeni idari düzenlemeye göre Sırbistan altı, Hırvatlar iki ve Slovenler ise bir banovinada çoğunluk oluşturmuşlardır. Bunların dışında kalan Arnavutlar, Boşnaklar ve Makedonlar ise tüm banovinalarda azınlık durumuna düşmüşlerdir (Demir, 2017a: s. 62). Düzenlemenin Yugoslavya'da birlik sağlamak adına yapıldığı söylene de, aslında tek gerçekleşen şey Sırp hakimiyetinin artmasıydı. Devletin en önemli mevkilerinde hala Sırp lar bulunmaktaydı; Slovenler de yeterli derecede temsile sahip olmuşlardır. Ancak Hırvatlar ve Boşnaklar ise geri plana itilerek temsiliyetleri sınırlandırılmıştır (Jelavich, 2006: s. 212).

Zivkoviç 1929 ile 1932 yılları arasında görevde kaldığı süre boyunca Kral Aleksander ile birlikte baskıcı düzenlemelere imza atmışlardır. Ulusal adlar taşıyan spor kulüpleri, dernekler, müzik grupları ve öğretmen birliklerinin çalışmaları sonlandırıldı ve bu kapatılan kuruluşlar yerine Yugoslav ismini içeren yenileri kuruldu (Demir, 2017a: s. 62). Çıkarılan Basın Kanunu ile birçok dergi, gazete ve yayın organına sansür uygulandı. Yugoslavizm ruhunu canlandırmak için yeni bir eğitim sistemi meydana getirildi. Bu eğitim sistemiyle ülkede tek ulus (Yugoslav ulusu) yaratmak amaçlandı. Ayrıca yeni eğitim sisteminin amacına uygun olarak ders kitapları hazırlandı. Ancak Höpken'e göre hazırlanan ders kitapları tek bir ulus yaratmak için yeterli olamamış çünkü yeni kitaplarda yer alan fikre göre Sırp tarih bilincini ve Büyük Sırbistan idealini çağrıştıracı bölümler yer almaktaydı (Kenar, 2005: s. 55).

Kral Aleksander ve başbakan Zivkoviç tarafından uygulanan baskılar krallıkta huzursuzluklara neden oldu ve Kral'a karşı muhalefet belirmeye başladı. Kral Aleksander tüm hoşnutsuzluklara rağmen 1931 Eylülünde yeni bir anayasa çıkardı (Sancaktar, 2010: s. 42). Eylül Anayasasına göre iki kabineden oluşan yasama meclisi kuruldu ve üst meclis üyeleri bizzat Kral tarafından atanıyordu. Meclisin kanun teklif etme ve muhalefet yapma yetkisi olsa da, bağımsız bir şekilde tek başına yasa çıkaramıyordu. Siyasi faaliyetler sınırlı yapılırsa da, tam aksine sıkı bir kontrol uygulanıyordu (Jelavich, 2006: s. 212). Ayrıca bu dönemde bir seçim kanunu da kabul edilmiştir. Kanuna göre seçimler açık oy usulü ile yapılacak ve tek bir aday listesi seçimlerde yer alabilecektir (Demir, 2017a: s. 63). Seçimlerde oy çoğunluğunu sağlayan partiye mecliste üçte iki temsil ve aynı zamanda geriye kalan üçte birlik kısımdan da nispi bir pay vermekteydi. 1931 seçimleri öncesi tüm milliyet temelli partiler kapatıldı. Bir partinin çalışmalarını yürütebilmesi için tüm bölgelerden yeterli sayıda destek sağlaması gerekmekteydi. Ancak bu uygulama Hırvatlar, Slovenler ve diğer kesimlerin seçimlerde aday listesi çıkartmasını engelliyordu. Çünkü yeni idari düzenlemeyle Sırp haricinde Hırvatlar, Slovenler ve diğer halklar birçok eyalette azınlık durumuna düşmüşlerdi (Jelavich, 2006: s. 212). Böylece 1931 seçimlerine sadece hükümet partisi Birleşik Radikal Köylü Partisi'nin listesi girmiştir (Güveloğlu, 2009: s. 117). Diğer partiler yeni seçim kanununa göre yasadışı ilan edilmişti ve bu durumu boykot eden eski siyasi partiler seçimlere katılmama kararı

aldılar (Demir, 2017a: s. 63). Seçimlerden sonra yeni hükümet Kral Aleksander'ın kararı doğrultusunda 1932 Martında Milan Srskiç tarafından kurulmuştur. Yeni hükümet iki önemli sorunla karşı karşıya gelmiştir: İlki Kral Aleksander diktatörlüğüne karşı gelişen güçlü muhalefet ve diğeri ise 1929'da gerçekleşen Büyük Ekonomik Buhran sonrasında ekonomide yaşanan sorunlar (Sancaktar, 2010: s. 43).

Hükümet kendileri ile aynı görüşü paylaşmayan ve mevcut rejime muhalif olanlara yönelik sert tedbirler uygulamaktaydı. 1932 yılında Hırvat lider Vladko Macek devletin siyasi açıdan yeniden düzenlenmesini öngören *Zagrebacke Puntajije* isimli belgeye imza atması nedeniyle tutuklanmış ve 3 yıl hapis cezası almıştır (Demir, 2017a: s. 63). Hükümet tarafından bu belge mevcut rejimi yıkmaya yönelik bir tehdit şeklinde algılandı ve Macek'in hapsedilmesinin ardından Demokratik Köylü Koalisyonu liderlerinden Pribiçević ise Fransa'ya sürgüne yollanmıştır (Güveloğlu, 2009: s. 119). Daha sonra Trumbiç ve Koroseç de benzer tecrübeler yaşayarak mahkumiyet almışlardır (Jelavich, 2006: s. 213). Yugoslav Müslüman Organizasyonu lideri Mehmed Spaho da belgeye imza attığı gerekçesiyle tutuklandı (Taşar vd., 1996: s. 45).

Pek çok Hırvat siyasi 1929 sonrasında ülkeden kaçmak zorunda kalmıştır. Bu kaçanlar arasında Hrvatska Stranka Prava (Hırvat Haklar Partisi) üyelerinden Ante Paveliç'te vardı (Glenny, 2001: s. 353). Paveliç önce Bulgaristan'a, sonra Macaristan'a geçmiş ve İtalya ile Macaristan'ın maddi yardımlarını kabul etmiştir (Castellan, 1995: s. 429). Paveliç en radikal Hırvat siyasetçilerinden birisidir (Malcolm, 1999: s. 272). Makedonya'da Yugoslav hegemonyasını ortadan kaldırmayı amaçlayan Makedonya İç İhtilalci Örgütü (İMRO) ile temasa geçti. Paveliç bu görüşmeler sırasında kalabalıklara ithafen şunları söylemiştir:

O orman eşkıyasına (Sırp/Yugoslavlar) karşı elimizde bir dua kitabıyla savaşamayız. Dünya Savaşından sonra pek çok kimse barış olacağına inanmıştı... Ama Hırvatlarla Makedonlar tutsakken bu nasıl barıştır? Bu iki halk büyük bir yalana dayanarak tutsak edilmişlerdir: Sırp'ların Makedonya ve Hırvatistan'da yaşadıkları ve Makedonya halkının Sırp olduğu yalanı... Eğer

ellerimizi bağlar ve uygar dünyanın bize yardım etmesini beklersek torunlarımız köle olarak öleceklerdir. Yurdumuzun kurtulduğunu görmek istiyorsak ellerimizin bağıni çözmeli, savaşmalıyız (Glenny, 2001: s. 353).

Paveliç İtalya'ya geçtikten sonra Mussolini'nin de desteğiyle Ustaşa (Hrvatska Revolucionarna Organizacija) örgütünü kurmuştur (Sancaktar, 2010: s. 41). Örgütün temel hedefi devrim ve şiddet yoluyla Hırvatistan'ın Yugoslavya Krallığı'ndan ayrılarak Büyük Hırvatistan'ın kurulmasıydı (Jelavich, 2006: s. 213; Bora, 1991: s. 44; Perovic, 2015: s. 14). Ustaşalar, 19.yüzyılda Hırvat milliyetçiliğinin formülünü oluşturan Ante Starçević'in milliyetçi görüşlerini temel referans almışlardır (Demir, 2017a: s. 64). Banac'a göre Ustaşa hareketi Kral Aleksander tarafından uygulanan baskı politikalarına karşı ortaya çıkmıştır. Çünkü Kral'ın diktatörlük rejimi hiçbir sorunu çözüme kavuşturamamıştır (Banac, 1997: s. 100). Ayrıca Ustaşa yetkilileri tarafından Berlin'de –Almanlar Ustaşaları desteklemedikleri için 1934'te kapatıldı- *Croatia Press* ve *Hırvat Devleti* isimli iki gazete çıkarılmıştır. Yugoslavya'ya dönen Ustaşa'nın önemli isimlerinden Mile Budak tarafından *Hrvatski Narod* (Hırvat Ulusu) adında bir gazete çıkarılmaya başlanmıştır (Demir, 2017a: s. 64). Örgüt biri İtalya'da diğeri de Makedonya'da olmak üzere iki eğitim kampı kurmuştur (Glenny, 2001: s. 353).

Başbakan Srskiç'in yaşadığı sorunlardan diğeri 1929 Ekonomik Buhran²⁵ sonucu ekonomide meydana gelen bozulmaydı. Tarihe “Kara Perşembe” olarak geçen krizle birlikte finansal sektör büyük bir hızla çökmüştür. Amerika'da başlayan bunalım daha sonra Avrupa'ya sıçramıştır. Bunalım sonucunda satın alma gücünde azalma yaşandı; fiyatlar düştü ve işsizlik oranı yükseldi (Sander, 2013: s. 41-42). 1933 yılında krizin başladığı ülke ABD'de 14 milyon işsiz ortaya çıkmış ve krizin etkilerinin dünya geneline yayılmasıyla beraber sadece sanayileşmiş ülkelerde yaklaşık 30 milyon kişi işsiz kalmıştır. Bu sayı dünya genelinde ise yaklaşık 50 milyon civarındadır (Arıboğan, 2007: s. 184-185). Buhran sonrasında Yugoslavya'da ekonomi bozuldu; halkın yaşam kalitesi büyük bir hızla aşağı doğru indi.

²⁵ 1929'da gerçekleşen Ekonomik Buhran hakkında daha fazla bilgi edinmek için Bkz. John Kenneth Galbraith, **Büyük Kriz 1929**, Çev. Özkan Özdem ve Elif Nihan Akbaş, İstanbul: Pegasus Yayınları, 2013; Selwyn Parker, **Büyük Çöküş 1929 Krizinin ve Dünyanın Ekonomik Buhrana Sürüklenişinin Öyküsü**, Çev. Burcu Çekmece, İstanbul: Arkadaş Yayınları, 2017

Bunalımdan özellikle köylü nüfus etkilenmiştir. Köylülerin satın alma kapasiteleri 1929 ile 1933 arasında %44 oranında azalmıştır. Böylece Srskiç hükümeti yukarıda açıklanan iki sorundan dolayı gücünü kaybetmiş ve öte yandan bu iki neden muhalefetin güç kazanmasına yol açmıştır. Ülke nüfusunun %70'ini oluşturan köylü nüfus yoksullaşmalarının suçu olarak Srskiç hükümetini göstermiştir (Sancaktar, 2010: s. 44-45).

Dönemin uluslararası ortamına baktığımızda totalitarizmin hızla yükseldiğini görmek mümkündür. 1917'de Bolşevik Devrimi'nden sonra Komünist Parti genel sekreteri Lenin'in ölmesiyle genel sekreterliğe Stalin getirilmiş ve ülke hızla otoriter bir yapıya bürünmüş; Birinci Dünya Savaşı'nın ardından ekonomisi zayıflayan ve sosyal bir çöküntü yaşayan İtalya'da 1922 yılında Mussolini tarafından faşist bir rejim kurulmuş ve bu faşist yönetim yayılcı bir politika izlemiş; 1933 yılında ekonomik kriz sonucu Almanya'da hayat standartların altına düşmüş ve bu durum insanlarda öfke ve korkuya yol açmıştır. "Öfke ve korku" duyguları politikacılar tarafından istismar edilmek için büyük bir malzeme olmuştur. Ancak korku duygusu, diğerleriyle kıyaslanamayacak derecede siyasi bir güç oluşturmaktaydı (Arıboğan, 2017: s. 75-76). İşte Almanya'da 1933 yılında iktidara gelen Hitler, Alman halkının üzerinde uzun yıllardır bir yük olarak duran Versailles'in zincirlerinden kurtarmayı ve 1929 yılındaki ekonomik krizinin Alman halkında yarattığı öfke ve korku duygusunu siyasi propaganda malzemesi yapmıştır. Yugoslavya'da dönemin uluslararası konjonktüründen kaçınılmaz olarak etkilenmiştir. Özellikle yukarıda açıklanan 1929 Ekonomik Krizi'nin etkileri sonucunda Yugoslavya Krallığı da, tıpkı diğer Balkan ülkeleri gibi otoriter eğilimler taşımaya başlamış (Kalaycıoğlu, 1994: s. 59) ve bu doğrultuda sert politikalar uygulamaya sokulmuştur. Ekonomik bunalımın etkileri Kral Aleksander'ın diktatörlük rejimi döneminde ortaya çıkmıştır (Abazi, 2007: s. 15). Bir başka ifadeyle 1929 Büyük Buhranı ile ortaya çıkan toplumsal, sosyal, ekonomik ve siyasi sonuçlar nedeniyle Avrupa ve dünyada diktatörlük rejimleri belirmeye başlamıştır (Yürür, 2008: s. 159).

İki savaş arası dönemde İtalya ve Almanya'da totaliter rejimlerin başa geçmeleri Avrupa ve dünyada büyük bir endişeye yol açmıştır. 1934 yılında İtalya ve Almanya'ya karşı, Yugoslavya, Yunanistan, Romanya ve Türkiye arasında savunma

amaçlı Balkan Pakti²⁶ oluşturulmuştur (Zürcher, 2012: s. 297; Akşin, 2015: s. 217; Çufalı, 2014: s. 250; Armaoğlu, 2012: s. 231). Ancak savunma, yalnızca Balkan ülkelerinden bir işgal gelirse sağlanacaktı. Bunun dışında büyük devletlerden gelen bir saldırıda ise anlaşma uygulanamayacaktı. Balkan Pakti'nin yetersizliği, İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla kendini göstermiş ve Pakt devre dışı kalmıştır (Ülger, 2016: s. 40-41; Sander, 1969: s. 11-14).

Aralık 1933'te Kral Aleksander'a Zagreb'de üç komplocu tarafından suikast yapılmak istenmiş ancak bunlar eylemlerini gerçekleştiremeden Yugoslav polisince yakalanmışlardır. Eylemciler verdikleri ilk ifadelerde İtalya'da bir kampta eğitim aldıklarını söylediler. Ayrıca suikastçilerden Petar Oreb, Macar pasaportu taşıdığını ve Yugoslavya'dan Trieste'ye geçerken İtalyan faşistlerinin yardım ettiğini ifade etmiştir (Leab, 1970: s. 660). 1934 yılında mahkemede İtalya'daki Ustaşa eğitim kamplarında kaldıklarını, bu kampta silah kullanma ve bombalama üzerine eğitim aldıklarını ve kampta kaldıkları süre boyunca Ante Paveliç ve Milo Budak gibi üst düzey Ustaşa önderlerinin ziyarette bulduklarını belirtmiştir (Güveloğlu, 2009: s. 126). Kral Aleksander, ülkedeki ekonomik bunalımı düzeltmek için Mussolini ile yakınlaşmak istemişti. Ayrıca Ustaşa'nın İtalya'daki etkinliğini ortadan kaldırmak ve Yugoslavya Krallığı'nın dış ticaretini canlandırmak isteyen Kral'ın, İtalya'nın yardımına ihtiyacı vardı. Ancak 1933 yılında suikast girişiminin ardından Kral Aleksander, Mussolini ile görüşmeleri durdurmuştur. Kral, Metroviç'e konuyla ilgili şunları söylemiştir:

Dün Mussolini'den dostça ilişkiler kurmamız için en iyi niyetlerini belirten bir mektup aldım ve şimdi de beni öldürtmek için katiller gönderiyor!
(Glenny, 2001: s. 356).

İlk suikast girişiminin başarısız olmasıyla, Ustaşa yöneticileri Kral Aleksander'ın Yugoslavya'da değil, Fransa ziyareti sırasında öldürülmesine karar

---

²⁶ Balkan Pakti hakkında daha fazla bilgi için Bkz. Melek Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler", Ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 1 1918-1980**, 18.b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s. 350-353

verdiler. Ustaşalar, Makedonya İç Devrimci Örgütü (İMRO) ile bir suikast planı hazırladılar (Demir, 2017a: s. 64-65). Suikast planı doğrultusunda Kral Aleksander Ekim 1934'te Marsilya'da bir Makedon devrimci tarafından öldürülmüştür²⁷ (Sancaktar, 2010: s. 45; Glenny, 2001: s. 356; Jelavich, 2006: s. 213; Castellan, 1995: s. 430; Perovic, 2015: s. 15; Taşar vd., 1996: s. 45; Taçalan ve Etingü, 1973: s. 426-431; Aruçi, 2013: s. 575). Kral Aleksander'dan sonra yerine 11 yaşındaki oğlu Peter II geçmiş ancak reşit olmaması nedeniyle Yugoslavya Krallığı'nın başına Aleksander'ın kuzeni Prens Paul²⁸ naip kral olarak geçmiştir (Kenar, 2005: s. 55). Prens Paul ilk icraat olarak Sırskiç hükümetini görevden aldı ve eski dışişleri bakanı Bogoljub Jevtiç'e hükümeti kurma yetkisini verdi (Sancaktar, 2010: s. 45). Bundan sonra Macek ve diğer tutuklular serbest bırakıldı; ülkedeki polis denetimi ve sansür uygulaması azaltıldı; diğer partilere de seçimlerde yer almak hakkı verildi (Jelavich, 2006: s. 213; Demir, 2017a: s. 65). Jevtiç hükümeti kurulduktan sonra yönetimini sağlamlaştırmak için seçimlere gitme kararı aldı ve Mayıs 1935'te seçimler gerçekleştirildi.

1935 seçimlerine Macek önderliğinde –Demokratik Köylü Koalisyonu, Yugoslavya Müslüman Organizasyonu, Demokrat Parti ve Sırp Köylü Partisi – Birleşik Muhalefet de katılmıştır (Güveloğlu, 2009: s. 162). Tüm olumsuzluklara rağmen Birleşik Muhalefet seçimlerde %37.4 oranında oy almıştır. Jevtiç'in listesi ise %60.6 oranında oy alabilmiştir. Hükümetin listesi seçimlerde birinci çıksa da Prens Paul yeni hükümeti kurma görevini Jevtiç'e değil, eski maliye bakanı Milan Stojadinoviç'e vermiştir (Sancaktar, 2010: s. 45-46). Stojadinoviç hükümetinde Sloven Halk Partisi lideri Anton Koroseç ile Yugoslavya Müslüman Organizasyonu

---

²⁷ Bu olay tarihe “Marsilya Suikasti” olarak geçmiştir. Kral Aleksander ile birlikte Fransız Dışişleri Bakanı Louis Bartho'da bu suikast sonucu hayatını kaybetmiştir. Akşin ve Melek'e göre bu suikast Sovyet kaynaklarında Tötonik Kılıç Operasyonu olarak adlandırılmakta ve Sovyetler, suikastın Alman faşistlerinin planı olduğunu belirtmektedir; Batılı kaynaklarda ise İtalya'nın himaye ettiği Ustaşa örgütünün planı doğrultusunda gerçekleştiği ifade edilmektedir. Bkz. Akşin ve Melek, 1993: s. 124 Ayrıca Marsilya Suikasti öncesinde ve sonrasında yaşanan olayları incelemek için Bkz. Güveloğlu, 2009: s. 122-161; Daniel J. Leab, “Marsilya Suikasti”, Çev. Mahur Tümer, **20. Yüzyıl Tarihi Devrimler Yüzyılının Devrimci Tarihi**, Cilt 2, İstanbul: Arkın Kitabevi, 1970, s. 657-660. Türkiye'de Marsilya Suikasti'nin yankılarını incelemek için Bkz. Gülşah Kurt Güveloğlu, “Marsilya Suikasti (Yugoslavya Kralı Aleksander'ın Öldürülmesi) ve Türkiye'deki Yankıları-9 Ekim 1934”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 34, Sayı: 57, 2015, s. 249-269

²⁸ Prens Paul, liberal fikirlere önem veren bir kişiydi. İngiltere'de eğitim görmüş ve İngiliz kurumlarının hayranı olmuştur. Kral Aleksander'ın sert ve disiplinli kişiliğinden farklı olarak Prens Paul siyasi işlere doğrudan karışmayan ince ruhlu ve kültürlü bir karaktere sahiptir. Bkz. Güveloğlu, 2009: s. 161; Demir, 2017a: s. 65

lideri Mehmed Spaho da yer almıştır. 1935 yılında Stojadinoviç, Koroseç ve Spaho'nun partileriyle birleşerek “Yugoslav Radikal Birliği” adında yeni bir parti kurulmuştur (Malcolm, 1999: s. 273). Stojadinoviç'e göre kendisinden önceki Zivkoviç, Srskiç ve Jevtiç hükümetlerinin düşmesinin iki nedeni vardı: İlki muhalefetin güçlü olması ve diğeri ise ekonomik sıkıntılar. Hükümet bu sorunları bertaraf etmek için iki temel hedef belirledi: Birincisi, güçlü muhalefeti bölerek zayıflamasına neden olmak ve ikincisi, mevcut ekonomik sorunları çözecek etkin çalışmalar gerçekleştirmek (Sancaktar, 2010: s. 46).

Bu dönemde Ustaşa hareketine ek olarak bir Sırp faşist hareketi de bulunmaktadır. Bu örgüt Dimitrije Ljotić liderliğinde *Zbor* (Miting) adıyla kurulmuştur. Merkezîyetçi bir örgüt yapısına sahip olan Zbor, Sırp milliyetçiliğini savunmaktadır. Temel hedefi İtalya'da Mussolini tarafından kurulan faşist rejimin bir benzerini kurmaktır. Aynı zamanda Beyaz Kartal adında bir gençlik örgütü de bulunmaktadır (Jelavich, 2006: s. 214).

Başbakan Stojadinoviç'e göre krallıktaki en güçlü muhalefet Hırvatlardan gelmekteydi. 1 Temmuz 1935'te mecliste yaptığı konuşmada ülkede bir güven ortamı yaratmak istediğini ve bu güvenli ortamda Hırvat sorununun daha kolay çözülebileceğini belirtmiştir. Böylece ilk defa bir Sırp siyasi tarafından Hırvat sorununun varlığı kabul edilmiş oldu. Ancak Kral Aleksander döneminde kabul edilen diktatörlük anayasası hala yürürlükteydi. Bu anayasa merkezîyetçi bir yapıyı garanti altına aldığı için Hırvat sorununun çözülmesinin önünde bir engel oluşturmaktaydı (Demir, 2017a: s. 66). Macek liderliğindeki Hırvatlar kurucu meclisin oluşturularak anayasanın değiştirilmesi ve devletin federal bir yapıda düzenlenmesini istediler (Abdula, 2013: s. 139) Ancak Stojadinoviç Hırvat taleplerini kabul etmemiş ve Hırvat sorununu çözeceğini ifade etmesine rağmen Hıvatlarla çok az konuda fikir birliği sağlayabilmiştir (Kenar, 2005: s. 56). Krallık içerisinde Hırvat sorunu gerginliklere neden olmuş ve Hırvat Köylü Partisi tarafından Sırp milliyetçisi Çetniklere ve kolluk kuvvetlerinin saldırılarına karşı koyabilmek amacıyla 1936 yılında Macek'in direktifi doğrultusunda “Hırvat Köylü Koruma Gücü” adlı bir örgüt kurulmuştur (Demir, 2017a: s. 66-67).

Macek'in gücünü azaltmak isteyen Stojadinoviç hükümeti, Kral Aleksander döneminde hazırlanan ve Katolik Kilisesi ile devlet arasındaki ilişkileri düzenlemeyi

amaçlayan bir anlaşmayı 1937 yılında meclise taşıdı (Güveloğlu, 2009: s. 163). Ancak Sırp Ortodoks Kilisesi “Konkordat²⁹” adı verilen bu antlaşmaya şiddetle karşı çıkmıştır. Çünkü Kilise asırlardır Sırp milleti ve devleti içerisindeki konumunu kaybedeceği ve Katolik Kilisesi ile eşit konuma geleceğini belirtmiştir. Velimiroviç bu konuda şunları söylemiştir:

Üç parmağınızı kaldırın Ortodoks Sırplar! Bu meşhur ayaklanma vatanımıza zarar değil güç vermektedir. Tüm millet karşıtı öğeler aşağıya: parazitler ve kan emiciler, kapitalistler, Allahsızlar ve komünistler! Sırp inancı kırıldığı için uyandı. Sırp milli bilinçliliği ve Roma papazı ve onun kilisesi – Avrupa’da en eski uluslararası, en eski faşist, en eski diktatör –ile köprüler kuranların saldırılarına karşı uyandı (Abdula, 2013: s. 145).

Hem Sırp milliyetçileri hem de Sırp Ortodoks Kilisesi tarafından şiddetle karşı çıkılan anlaşma uygulanma imkanı bulamadı. Anlaşma meclisten geçse de Senato tarafından onaylanmadı ve gelen tepkilerden dolayı da Stojadinoviç hükümeti anlaşmayı geri çekmek zorunda kaldı (Güveloğlu, 2009: s. 163-164).

1937 yılında bir başka gelişme de Yugoslavya Komünist Partisi’nde yaşanmıştır. Partinin genel sekreterlik makamına İkinci Yugoslavya’nın kurucusu ve uzun yıllarda liderliğini yapacak Josip Broz Tito getirilmiştir.

Stojadinoviç hükümeti 1929’dan beri devam eden ekonomik sorunları gidermek için Almanya ile yakın ekonomik münasebetler kurma yoluna gitmiştir. 1935’te İtalya’nın Etiyopya’yı işgal etmesine karşı Cemiyet-i Akvam’da (Milletler Cemiyeti) alınan yaptırım kararına uyan Yugoslavya da, Alman sermayesi ve yatırımları giderek artmaktaydı. 1936 yılında Yugoslav ekonomisinde Alman ihracatının payı %37.3’e kadar yükselmiştir (Demir, 2017a: s. 67). 1938’de ise ihracat payı %42’ye çıkmıştır. Yugoslavya’nın Almanya’dan yaptığı ithalat oranı %28.1’den %39.4’e kadar yükselmiştir. Alman sermayesi özellikle Yugoslav

---

²⁹ Sırp Ortodoks Kilisesi tarafından Konkordat’a gösterilen tepkiler ve kriz hakkında daha fazla bilgi edinmek için Bkz. Abdula, 2013: s. 140-147

endüstrisini geliştirmek amacıyla tarımdan çok sanayi üretimine aktarılmıştır. Almanya ile ekonomik ilişkilerin gelişmesi olumlu gibi görüñse de, aslında tam tersine olumsuz bir duruma yol açmıştır. Çünkü Yugoslavya giderek Almanya'ya bağımlı hale gelmiştir. Ayrıca Krallık içerisinde Hitler ve Nazi hayranı siyasiler hızla artmış ve özellikle Stojadinoviç, Hitler'in büyük bir hayranı haline gelmiştir (Sancaktar, 2010: s. 47-48). Denilebilir ki 1935-1938 yılları arasında görev yapan Stojadinoviç hükümetiyle, Yugoslavya'da Alman etkisi artmış ve bu durumdan endişelenen naip Prens Paul 1938 seçimleri öncesinde Stojadinoviç'e olan güvenini yitirmiştir.

1938 seçimlerine Stojadinoviç liderliğindeki Radikal Birliği –Radikal Parti, Sloven Halk Partisi ve Yugoslavya Müslüman Organizasyonu –bloğu ve Hırvat lider Macek önderliğindeki Birleşik Muhalefet –Hırvat Köylü Demokratik Koalisyonu, Sırp Demokrat Parti, Yugoslav Milliyetçileri ve Komünistler –bloğu katılmıştır (Djokiç, 2007: s. 185). Seçim sonuçları Stojadinoviç hükümetinin listesi için tam bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Radikallerin listesi %54.1'lik oy kazanırken, muhalefetin listesi ise %44.9 oranında oy almıştır (Jelavich, 2006: s. 215). Prens Paul, Stojadinoviç'in Mihver güçleri –Almanya ve İtalya –ile yakın ilişkilerinden dolayı rahatsızlık hissetmiştir. Bu nedenle Prens Paul, Stojadinoviç'ten kurtulmanın yolunu aramaktaydı. En sonunda Stojadinoviç hükümetinden dört bakan Prens Paul'ün direktifiyle istifa etmiş ve böylece Stojadinoviç dönemi resmen sona ermiştir. Yeni hükümet Dragisa Cvetkoviç başbakanlığında kurulmuştur. Berlin büyükelçiliği de yapan Aleksander Cincar-Markoviç dışişleri bakanı olmuştur (Jelavich, 2006: s. 227). Cvetkoviç hükümetinin temel hedefi Hırvat sorununu çözmek ve bu sayede Hırvatların hükümete ve devlete olan güvenlerini geri kazanmaktır (Djokiç, 2007: s. 191).

Yugoslavya'da bu gelişmeler yaşanırken Hitler Südetland bölgesindeki Almanları bahane ederek 1939 yılında Çekoslovakya'yı işgal etmiştir (Weinberg, 2017: s. 192-196). 1938 yılında Avusturya, Almanya ve Arnavutluk'ta 1939 yılında İtalya tarafından işgal edilmiştir (Taşar vd., 1996: s. 46). Çekoslovakya'nın işgal edilmesinden sonra Mihver güçlerine yakın *Bağımsız Slovakya* devletinin kurulması Hırvat sorununu çözümünün aciliyetini ortaya çıkarmıştır. Çekoslovakya'nın başına gelenler Yugoslavya'nın da başına gelebilirdi ki, bu durum önlenmeliydi (Demir,

2017a: s. 69). Macek İtalya himayesindeki Ustaşa örgütünden çekinmekteydi. Çünkü 1934 yılında Kral Aleksander'ın öldürülmesi Ustaşa'nın, Hırvatlar arasındaki popülaritesini artırmıştır. Aynı zamanda Hırvat köylülerinin ekonomik sıkıntıları onları yeni alternatifler aramaya sevk etmiştir. Çekoslovakya'nın işgali sonrası 1938'de toplanan Münih Konferansı'nda İngiliz ve Fransızların, Çekoslovakya'nın işgaline ses çıkarmamaları ve hatta onaylamaları Prens Paul ve Cvetkovic Hükümetini Hırvatlarla derhal anlaşma yapmaya yönlendirmiştir (Sancaktar, 2010: s. 49-50).

Hırvat sorununu çözmek için müzakereler Nisan 1939'da başladı (Jelavich, 2006: s. 215). Ancak görüşmeler Bosna-Hersek üzerindeki talepler her iki tarafın anlaşmalarını engellemekteydi. Hem Sırlar hem de Hırvatlar tarihi milliyetçilik altyapılı iddiaları nedeniyle Bosna-Hersek topraklarının kendilerine ait olduğunu belirtiyorlardı (Güveloğlu, 2009: s. 166-167). Görüşmelerin tıkanıp sırada Macek, İtalya dışişleri bakanı Ciano ile temasa geçerek Hırvatistan'ın, Yugoslavya'dan ayrılması ve İtalya ile ortak bir hanedanlık altında birleşme fikri gündeme gelmiştir (Demir, 2017a: s. 70). Nihayet tüm sorunlar giderilmiş ve 26 Ağustos 1939'da başbakan Cvetkoviç ile Hırvat lider Macek arasında *Sporazum* (Anlaşma) imzalanmıştır (Perovic, 2015: s. 15; Castellan, 1995: s. 430; Kenar, 2005: s. 57; Taşar vd., 1996: s. 46).

Sporazum ile Yugoslavya sınırları içerisinde Hırvatistan-Slavonya'nın çoğunluğunu, Dalmaçya ve Bosna-Hersek topraklarının bir kısmını kapsayan özerk bir Hırvat Banovinası kuruldu (Banac, 1997: s. 101). Anlaşmaya göre Hırvat Banovinasını Kral tarafından atanacak bir vali yönetecektir. Kral tarafından atanan ilk vali İvan Subasiç olmuştur (Demir, 2017a: s. 70). Bu bölge savunma, dış işleri, ticaret ve güvenlik konularında Yugoslavya Krallığı'na bağlı olacak (Güveloğlu, 2009: s. 167) ancak tarım, sanayi, sosyal politika, sağlık ve eğitim gibi iç işlerini ilgilendiren konularda Hırvat Banovinası yetkili olacaktır (Demir, 2017a: s. 70). Anlaşma bir bakıma 19.yüzyılda Avusturya ile Macaristan tarafından imzalanan Ausgleich'a ve bir başka yönden de 1918 yılına dek Zagreb'i Macaristan'a bağlayan düzenlemelere benzemektedir (Jelavich, 2006: s. 215). Ayrıca Sporazum imzalandıktan sonra Hırvat Köylü Partisi hükümet içinde yer almış ve Macek başbakan yardımcısı olurken üç Hırvat da bakanlık almıştır (Sancaktar, 2010: s. 50).

Sporazum'un imzalanmasının hemen ardından birçok etnik gruptan tepki gelmiştir. Hatta bir kısım Hırvat dahi tepki göstermiştir. Sırp milliyetçileri, Yugoslavya kurulurken kendilerinin daha çok çaba harcadıklarını ancak Hırvatlara, kendilerinin sahip olması gerektiğinden daha fazla hak verildiğini ifade etmişlerdir (Güveloğlu, 2009: s. 168). Sırlar arasında özellikle Sırp generaller Sporazum'a karşı çıktılar. Çünkü Hırvat Banovinası içerisinde beşte bir oranında Sırp nüfus bulunmaktaydı ve bu durum Sırbistan'ın tarihi iddialarına darbe indirmektedir. Krallıktaki gösterilerde Ortodoks din adamları, eski Sırp siyasetleri, Çetnik grupları ve diğer Sırp milliyetçileri "Büyük Sırbistan" kurulması yönünde sloganlar atmışlardır (Taşar vd., 1996: s. 46). Sırp siyasi Dragoljub Jovanoviç, "Hırvatlarla yapılan anlaşmanın Hırvat sorununu çözdüğünü ancak ülkede çözüm bekleyen bir "Sırp Sorunu"nun da bulunduğunu belirtti" (Demir, 2017a: s. 71). Yugoslav Müslüman Organizasyonu lideri Spaho da Sporazum'a itiraz etmiştir. Anlaşmaya göre 168.000 Boşnak, Bosna-Hersek'ten kopararak Hırvat Banovinasına dahil edilmişti. Bosna-Hersek'in %13'ünü oluşturan bu nüfus Hırvat Banovinası içinde %3'lük bir Müslüman azınlık yaratmıştı (Güveloğlu, 2009: s. 169). Macek ve Cvetkoviç, Bosna-Hersek'teki bölünen Müslümanların durumunu soran bir gazeteciye şunları söylemişlerdir: "*Onlar yokmuş gibi yapıyoruz*" (Bora, 1994: s. 38). Sporazum'a bir başka muhalefet Ante Paveliç ve diğer Ustaşa yöneticilerinden gelmiştir. Ustaşaların temel amaçları Hırvatistan, Dalmaçya, Slavonya ve Bosna-Hersek'i içine alan Büyük Hırvatistan'ı kurmaktı ancak Sporazum ile Hırvatistan sadece özerk bir statüye kavuşmuştu. Bu yüzden Paveliç, Sporazum'a destek vermedi (Sancaktar, 2010: s. 51).

1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'ya saldırmasıyla İkinci Dünya Savaşı başlamış (Aydın, 2013: s. 399; Atabay, 2013: s. 115; Taylor, 1970: s. 689; Kürkçüer, 1968: s. 205) ve Yugoslavya 2 Eylülde tarafsızlığını ilan etmiştir (Demir, 2017a: s. 72). Yugoslavya ekonomik sorunlarını çözmek için Almanya ile yakınlaşmış ancak bu yakınlık yukarıda da belirtildiği gibi ekonomik açıdan Almanya'ya bağımlılığı doğurmuştur. 1940-1941 yıllarında Mihver güçleri, Yugoslavya'ya kendilerine katılmaları yönünde baskı yapmaktaydı. Savaş sırasında Yugoslavya'nın komşuları Macaristan, Romanya ve Slovakya tek tek Mihver güçlerinin yörüngesine girmiş ve bu durum ülkede endişeye neden olmuştur (Bora, 1991: s. 42). Yaşananlar üzerine

Prens Paul'ün isteğiyle Başbakan Cvetkoviç ve Dışişleri Bakanı Markoviç Almanya'ya gitmişlerdir (Güveloğlu, 2009: s. 171). Görüşmeler sonunda 25 Mart 1941'de Yugoslavya ile Almanya arasında Mihver'e katılma anlaşması imzalanmıştır (Karakuzu, 2013: s. 177; Aruçi, 2013: s. 575). Kısa süre sonra anlaşmayı protesto etmek için Belgrad sokaklarında gösteriler yapılmaya başlandı (Demir, 2017a: s. 74). Sırp ve Hırvat milliyetçiler anlaşmanın imzalanmasından dolayı suçlu olarak Prens Paul'ü göstermişlerdir (Banac, 1997: s. 101). 27 Mart 1941'de General Bora Mirkoviç komutasında çıkan bir ayaklanmayla Cvetkoviç-Macek hükümeti devrilmiştir. Bir gün sonra New York Times gazetesinde “*parlak bir ışık karanlık bir arka planı aydınlattı*” şeklinde manşet atılmıştır (Palmer, 1970: s. 737). Naip Prens Paul ise darbe sonrasında görevini bırakmıştır. Kral olarak tahta 17 yaşındaki Kral Peter II geçirildi. General Simoviç başbakan yapıldı ve Hırvat lider Macek de Simoviç hükümetinin içerisinde yer aldı (Jelavich, 2006: s. 248). Ancak Yugoslavya Krallığı, Hitler'in emriyle 6 Nisan 1941'de bombalandı (Aruçi, 2013: s. 575) ve Alman ve İtalyan kuvvetleri ülkeyi hızla işgal etti (Demir, 2017a: s. 74). 17 Nisanda da Yugoslavya ordusu koşulsuz bir şekilde teslim olduğunu ilan etti (Kahramanyol ve Emgili, 2016: s. 320-321).

1918 yılında kurulan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı, 6 Ocak 1929'da Kral Aleksander'ın diktatörlüğünü ilan etmesiyle isim değişikliği meydana gelmiş ve en sonunda da tarihte Birinci Yugoslavya olarak anılan devlet İkinci Dünya Savaşı'nda Mihver güçlerinin işgal etmesi sonucunda yıkılmıştır (Alkan, 2013: s. 33). Birinci Yugoslavya'daki iç bilançoyu Taşar şu sözlerle özetlemektedir:

Yönetimde, ekonomide, finans politikasında, tarım reformunda, kültür ve din politikalarında karar verici iradenin yokluğu kesinlikle hissedilmekle birlikte, bu alanlardaki sürekli çatışmalar, gerilimin daha da artmasını sağladı. Devletin kuruluşundan sonraki yıllarda Hırvatların Parlamento boykotu, 1921 Vidovdan-Anayasasının uygulanış tarzı, sonraki yıllarda parlamenterizmin can çekişmesi, partilerin meşruiyetinin kalmaması, yasama ve yargının işlemeyişi, Hırvat lider S. Radiç'in öldürülmesi (1928), 1929 yılında Kralın kendi diktatörlüğünü ilan etmesi ve 34'te öldürülmesi, sonraki yıllarda -30'lu yıllar –göstermelik bir parlamentonun iş başında olması,

muhtemel diyalog imkanlarını ortadan kaldırdı. Yugoslavya'daki sorunların sadece Hırvatlarla-Sırlar arasındaki sorunlara indirgenmesi de, diğer halklar için ülkeyi bir "halklar hapishanesi"ne dönüştürmüştü. Bunun doğal sonucu olarak Yugoslavya'yı oluşturan halklar sisteme yabancılaştırıldı (Taşar vd., 1996: s. 47).

2.5.İkinci Dünya Savaşı'nda Yugoslavya ve İç Savaş

Bu başlık altında Yugoslavya'da İkinci Dünya Savaşı boyunca meydana gelen olaylara yer verilecektir. Yugoslavya'da Mihver güçlerinin işgalinin ardından 20-21 Nisan 1941'de Hitler ve Mussolini Viyana'da yaptıkları görüşmenin ardından Yugoslavya topraklarını dokuz işgal bölgesine ayırma kararı almışlardır (Castellan, 1995: s. 465): Slovenya toprakları Almanya, İtalya ve Macaristan arasında; Sırbistan'ın, Makedonya'nın ve Kosova'nın bazı bölgeleri Bulgaristan tarafından; Karadağ'ın tamamı ve Slovenya'nın güney kesimleri ile Dalmaçya kıyıları İtalya tarafından; İtalya'nın yardımlarıyla Kosova ve Makedonya'da Arnavut halkın yaşadığı yerler Arnavutluk tarafından işgal edilerek "Büyük Arnavutluk" devleti kurulmuştur (Kenar, 2005: s. 60). Yine işgal sonrasında Hırvat Köylü Partisi lideri Macek Zagreb'e giderken, naip Prens Paul ve Kral Peter, Yugoslavya Krallığı hükümeti ile önce Kahire'ye sonra da Londra'ya gitmişlerdir. Burada İvan Subasiç liderliğinde bir sürgün hükümeti kurmuşlardır. Yugoslavya'da işgal yıllarında üç önemli hareket ortaya çıkmıştır: Yugoslavya Komünist Partisi (partinin lideri Josip Broz Tito) ve parti güdümündeki Partizan hareketi; Hırvat Ustaşa hareketi ve Ustaşaların liderliğinde kurulan Bağımsız Hırvatistan Devleti (BHD); Sırp Çetnik hareketi. Bu üç örgüt arasında 1941-1945 yıllarında çok şiddetli bir iç savaş yaşanmıştır (Sancaktar, 2009: s. 89). Yugoslavya'nın parçalara ayrılması ve her bölgede farklı otoritelerin bulunması Yugoslav halkları, özellikle Sırlar ve Hırvatlar arasında, geçmiş hesapların görülmesine yol açacaktır. Bir başka ifadeyle, yıllar süren anlaşmazlıklar ve çatışmalar sonucunda biriken öfke, İkinci Dünya Savaşı'nda, Mihver güçleri tarafından kukla rejimler aracılığıyla dışa aktarılacak ve kısaca bir 'devlet terörü' yaşanacaktır (Glenny, 2001: s. 394). Aşağıda alt başlıklar altında,

Yugoslavya topraklarında savaş süresince aktif hareket eden Ustaşa ve onlar tarafından kurulan Bağımsız Hırvatistan Devleti'ne, Sırp Çetnik hareketine ve Yugoslavya Komünist Partisi ve partinin milis gücü Partizanlara değinilecektir.

2.5.1.Ustaşa Hareketi ve Bağımsız Hırvatistan Devleti

Almanya öncülüğündeki Mihver güçleri 1941 Nisanında Yugoslavya'yı işgal ettikten sonra kendi güdümlerinde olacak bir Hırvat devleti kurmak istemişlerdir. Alman yetkililer, Hırvat devleti kurması için ilk önce Hırvat Köylü Partisi'nden Vladko Macek ile temasa geçtiler ancak Macek tarafından bu teklif kabul edilmedi (Sancaktar, 2010: s. 77). Çünkü Macek'e göre savaşı Müttefikler kazanacaktı ve Almanlarla işbirliğine girmek Hırvatlara hiçbir şey kazandırmayacaktı. Böylece Almanlar, İtalya'nın yıllardır himaye ettiği Paveliç'in liderliğindeki Ustaşalara yönelmişlerdir. 10 Nisan 1941'de, Alman destekli Paveliç liderliğindeki Ustaşalar tarafından *Bağımsız Hırvatistan Devleti* (BHD) kurulmuştur (Taşar vd., 1996: s. 54; Cipek, 2003: s. 78; Lampe, 2000: s. 208; Güven, 2016: s. 107). Bu devlet 1941-1945 yıllarında var olmuş ve Almanya, İtalya, Macaristan, Bulgaristan, Romanya, Slovakya, Finlandiya, İspanya, Japonya, Burma ve Mançuko devletleri tarafından tanınmıştır (Jelavich, 2006: s. 278). Ancak bir şeye dikkat edilirse BHD, Mihver güçlerinin güdümünde ya da faşist yönetimlere sahip devletlerce tanınmıştır. Bunların dışındaki hiçbir demokratik niteliğe sahip devlet Bağımsız Hırvatistan Devleti'ni tanımamıştır. Bu durum, aslında Hırvat devletinin *de facto* bir bağımsızlığa sahip olduğunu net bir şekilde göstermektedir.

Ustaşa hareketinin ideolojisi milliyetçi hedefler taşımaktaydı. Milliyetçi hedefler doğrultusunda Hırvatistan, Dalmaçya, Slavonya ve Bosna-Hersek topraklarını da içeren Orta Çağ'da Kral Tomislav'ın "Büyük Hırvatistan'ın yeniden hayata geçirmeyi istemişlerdir. İtalyan ve Alman faşist ideolojilerinden etkilenen Ustaşalar, anti-Sırp, anti-komünist, anti-demokratik ve anti-modern bir ideolojiye sahiptiler. Ayrıca Hırvatların Slav soyundan gelmediğini belirterek Hırvatların etnik kökenlerini Sırlardan ayırma yoluna gitmişlerdir. Onlara göre Hırvatlar "Got" kökenlidir (Sancaktar, 2010: s. 77). Ustaşalar 1941 yılına kadar sadece 12.000 üyeye sahipti ancak iktidara gelince durum hızla değişmeye başladı. SHS Krallığı (1918-

1929) ve Yugoslavya Krallığı (1929-1941) dönemlerinde Sırp merkezîyetçiliğine karşı yoğun bir şekilde savaştıktan sonra çok sayıda Hırvat, 'Bağımsız Hırvatistan Devleti'ne desteklerini sundular (Malcolm, 1999: s. 280). Ayrıca Zagreb başpiskoposu Stepinac'ın yeni devleti kutsaması desteğin artmasında etkili oldu. Hırvat Köylü Partisi'nin bir kısmı da bağımsızlık büyümesine kapılarak Ustaşa rejimine destek verdi (Bora, 1991: s. 44-45; Ognyanova, 2000: s. 2). Hatta Köylü Partisi'nin bünyesindeki Hırvat köylü koruma gücü de Ustaşaların denetimine girmiştir. Ancak kısa süren göz kamaştırmadan sonra Ustaşa rejimine verilen destek azalma eğilimi göstermiştir. Çünkü Paveliç, Mussolini ile imzaladığı bir antlaşmada bir kısım şehirlerin de içerisinde yer aldığı Dalmaçya'nın önemli bölgelerini ve Adriyatik'te bulunan Pag, Brac ve Hvar dışındaki tüm adaları İtalya'ya bırakmıştır. Bu kayıplar hem Hırvat halkı hem de bazı Hırvat milliyetçiler arasında hoşnutsuzluğa neden olmuştur (Demir, 2017b: s. 151). Ayrıca yine bu görüşmelerde Speleto Dükü ve İtalya Kralı'nın kuzeni olan Prens Aimone, II. Tomislav adıyla Bağımsız Hırvatistan Devleti'nin kralı yapılmıştır. Ancak yeni kral hiçbir zaman Hırvat devletini ziyaret etmedi (Sancaktar, 2010: s. 79). Bu anlamda yeni kral sembolik bir varlıktan öte başka bir anlama sahip olamadı. Ustaşa rejimi lideri Paveliç'e de "Poglavnik"³⁰ ünvanı verilmiştir (Malcolm, 1999: s. 280)

Bağımsız Hırvatistan Devleti, teoride Mihver müttefikiydi ve diğer Doğu Avrupa ülkeleri Bulgaristan, Romanya, Macaristan ve Slovakya ile aynı düzeye sahipti. Devletin sınırlarına Bosna-Hersek'in dahil edilmesi Hırvat milliyetçilerinin memnun kalmasına neden olmuştur. Ancak yeni devlet, sahip olduğu mevcut sınırlarla birlikte etnik açıdan karmaşık bir yapıya bürünmüştür. Hırvat devletinin nüfusu 6.5 milyondur ve bu nüfusun 3-4 milyonunu Hırvatlar oluşturmaktaydı. Geriye kalan nüfusun 1.9 milyonu Sırp, 700 bini Müslüman, 150 bini Alman, 18 bini Yahudi ve az sayıda da İtalyan'dan meydana gelmiştir (Jelavich, 2006: s. 277-278). Bu durum homojen bir devlete sahip olmak isteyen Ustaşaları zor durumda bırakmaktaydı. Yeni devlet, tıpkı Birinci Yugoslavya'da olduğu gibi bir "halklar hapishanesi" gibiydi. Almanya'da Hitler nasıl "Yahudisiz Avrupa" istemişse, Paveliç'te Hırvat devleti içerisinde "Sırpsız Hırvatistan" tasavvur etmiştir (Taşar vd.,

---

³⁰ Poglavnik, Ustaşa lideri Ante Paveliç'e takdim edilen bir liderlik ünvanıdır. Birçok faşist rejim liderleri kutsamak adına onlara bu tür sıfatlar vermektedir. Örneğin İtalya'da Benito Mussolini'ye "Duçe"; Almanya'da Adolf Hitler'e "Führer" denilmektedir.

1996: s. 56). Sırp etkisini ortadan kaldırmak için Kiril alfabesi ve Sırpça kökenli sözcüklerin kullanımı yasaklandı. Ayrıca Paveliç tarafından hazırlanan bir eylem planında “Sırpın üçte biri yok edilecek, üçte biri sürülecek, kalan bölümü ise mezhep değiştirmek suretiyle Katolikliğe kazanılacaktı” (Ülger, 2016: s. 59). Sırpı karşı yürütülecek politikayı Bağımsız Hırvatistan Devleti’nin Eğitim ve Kültür Bakanı Mile Budak şu sözlerle açıklamıştır:

Ustaşa hareketinin temeli din’dir. Sırp, Yahudiler ve Çingener gibi azınlıklara yetecek milyonlarca mermimiz vardır. Sırpın bir kısmını öldüreceğiz. Kalanları sınır dışı edeceğiz, geri kalanların ise Roman Katolik dinini kabul etmesini zorlayacağız. Bu durumda önümüzdeki 10 sene içerisinde %100 Katolik olmayı hedefleyen Yeni Hırvatistan koynunda bulunan tüm Sırpıdan kurtulacaktır (<http://dstercume.blogspot.com.tr/2010/03/soykitim-mi-degil-mi-1.html> 12.02.2018).

Ustaşalar, kitle kıyımına kılıf bulmak için birtakım kanunlar yürürlüğe koydular. “Halk ve Devletin Korunması Yasası” 17 Nisan 1941’de uygulamaya sokuldu. Bu kanunun birinci maddesinde şu ifadeler yer almaktaydı:

Bağımsız Hırvatistan Devletinin varlığını veya devlet otoritesini düşünce yoluyla da olsa tehdit edenler, Hırvat milletinin şerefini ve hayati çıkarlarına karşı suç işleyenler veya işlemiş olanlar vatana ihanet suçu işlemiş sayılacaklardır (Glenny, 2001: s. 404).

30 Nisan 1941’de Vatandaşlık Kanunu çıkarıldı ve bu kanun kapsamında Hırvat vatandaşlığına kabul edilmek için “ari ırkıdan olma” şartı –Hırvat olmak – getirildi (Demir, 2017b: s. 152). Ayrıca ari olanlar ile ari olmayanlar arasında evlenmek yasaklandı. Hırvat kadınların Yahudi erkeklerle ilişkiye girmesi suç kapsamına alındı ve Yahudilerin 45 yaşından küçük Hırvat kadınlarını çalıştırmaları

yasaklandı. 3 Mayıs 1941’de Din Değiştirme Yasası yürürlüğe girdi. Bu yasayla Sırlar “Doğu-Yunanlıları” şeklinde ayrıma tabi tutuldular. “Katolik din adamları ‘Doğu Yunanlı öğretmenlerin, papazların, tüccarların, zengin sanayicilerin ve zengin köylülerin ve genelde aydınların’ din değiştirme istemlerine karşı uyarıldılar.” Böylece tıpkı Çingenele ve Yahudilere olduğu gibi Sırlara da Bağımsız Hırvatistan Devleti vatandaşlığı yasaklandı (Glenny, 2001: s. 404). 4 Mayıs 1941’de “Kamu Düzeni ve Güvenliği Kurumu” kurularak bankalar hızlıca kamulaştırıldı; ülkedeki polis teşkilatı Ustaşalara bağlandı. Bunların yanı sıra, Alman ve İtalyan faşistlerinden örnek alınarak “Ustaşa Gençlik Organizasyonu” ve “Ustaşa Kadınlar Birliği” kurulmuştur. Bu birlik vasıtasıyla Hırvat kadınlarına iyi birer eş, anne ve ev hanımı olma görevleri yüklenmiştir (Demir, 2017b: s. 152).

Paveliç, Bağımsız Hırvatistan Devleti’nde yaşayan Ortodoks halka karşı olmadıklarını belirtmiş ve asıl karşı olduklarının Sırp Ortodoks Kilisesi olduğunu ifade etmiştir. Paveliç’e göre Hırvat topraklarında bir Sırp Ortodoks Kilisesi’nin olması, Sırp devletini çağrıştırmaktaydı. Ustaşa ideolojisine göre Sırp Ortodoks Kilisesi, Sırp devletinin bir temsilcisiydi ve nihai amaç olan Büyük Hırvatistan’ın kurulmasına karşı güçlü bir engel oluşturmaktaydı. Bu nedenle Ustaşalar, Sırp Ortodoks Kilisesi’nin faaliyetlerini yasakladı ve Sırları, Katolik mezhebine döndürmeyi hedefledi. Ayrıca Ortodokslar üzerindeki baskıyı azaltmak; Sırp Ortodoks Kilisesi’nin kaldırılmasıyla hayal kırıklığı yaşayanların tepkilerini engellemek; Ortodoks nüfus üzerinde kontrolü sağlamak amacıyla Hırvat devleti içerisinde Ustaşa rejimi tarafından “Hırvat Ortodoks Kilisesi” kurulmuş ve 7 Haziran’da Rus Germogen Hırvat Ortodoks Kilisesi’nin Metropolitan’ı seçilmiştir (Sancaktar, 2010: s. 80-81). 29 Haziran 1941’de *Hrvatski Narod*’da Peder Mate Mugosa’nın Udbina’da verdiği vaaz yayınlandı. Mugosa vaazında şunları söylemişti:

Şu ana kadar Katolik inancı için kutsal kitap ve haçla çalıştık. Bundan sonra zaman, tüfek ve tabancayla mücadele etme zamanıdır. Sırları Hırvatistan’dan süreceğiz ya da onları toptan imha edeceğiz. Ve Sırların topraklarını Hırvatlara dağıttığımızda çok mutlu olacağım. Ustaşa acımasızca savaştacak ve NDH’ye, onun Liderine ve kurucusuna sadık kalmayanların

kökünü kazıyacak. Yanımda duran 16 Ustaşa askerine bakın, 16,000 tane fişekleri var ve 16,000 Sırp öldürecekler... (Johnstone, 2004: s. 203).

Mayıs ayından itibaren devletin her köşesindeki Sırlara yönelik şiddet eylemleri başlamıştır (Davies, 2011: s. 1074). Haziran'da Mostar şehrinde Sırların tamamı tutuklandı ve bunların birçoğu vurularak, cansız bedenleri Neretva Nehri'ne atıldı; Saraybosna'daki Sırp köylerinin tamamı yok edildi. Bunun gibi olaylar Bağımsız Hırvatistan Devleti'nin birçok bölgesinde daha yaşanmıştır (Malcolm, 1999: s. 282). 28 Nisan 1941'de Sırların ve Hırvatların birlikte yaşadıkları Gudovac'ta 187 Sırp, Ustaşa milislerince öldürüldü. 1941 Temmuzunda Glina'da 500 civarında kadın ve çocuklarında dahil olduğu Sırp tutuklanarak kurşuna dizilmiştir. Savaş sonrasında savaş suçlularını yargılamak için kurulan Nürnberg Mahkemesinde Glina'da yaşananlar şu şekilde anlatılmıştır:

Ustaşa Katolikliğe dönenlere af ilan etti. Köylülerden bir kısmı bunu kabul ederek köyelerine döndüler. Din değiştirme Glina'da Sırp Ortodoks kilisesinde yapılacaktı. Gelen 250 kişiyi altı Ustaşa üyesi karşıladı. Hepsini içeri girince kapılar kilitlendi. Köylüler yere yatırıldılar ve altı Ustaşa ucu çivili sopalarla bunları dövmeye başladı. Daha sonra Ustaşaların sayısı arttı ve köylülerin hepsi böylece öldürüldü (Glenny, 2001: s. 404).

Glina'daki olaylar sırasında 14 yaşında olan Sırp Svetozar Babic ise yaşananları şöyle aktarmıştır:

Savaş başladığı zaman Alman birliklerinin geçtiğini hatırlıyorum. Savunma yoktu, kavga yoktu, sadece geçtiler. Sonra, Hırvatlar bizim ve diğer Sırp ve Yahudilerin dükkanlarını tazminat ödemededen millileştirdiler. Ancak kimsenin hayatını tehdit etmediler. Mayıs başında beş ya da altı Yahudi aileyi götürdüler. 'Tamam, onlar Yahudilere karşı, ama bizler Hıristiyanlarız' diye

düşündük. Bize karşı olduklarını düşünmedik. Sonra, 10-11 Mayıs gecesi geldi. Ustaşa, yerli halk değil, silahlı adamlar, gece yarısı evde kimlerin olduğunu sormak için kapıları çalıyorlardı. Babamı ve kardeşimi almışlar. Annem yalan söyledi ve on iki yaşında olduğumu söyleyerek hayatımı kurtardı. Bunun bir soruşturma olduğunu söylediler ve caddenin dışında bir grup insan hazır bekliyordu. Ertesi gün tutuklananlara yiyecek getirmemiz için izin verildi, ancak 13.günde hepsinin Almanya'ya götürüldüğünü söylediler. Birkaç gün sonra ise hepsinin öldürüldüğünü duyduk (Sancaktar, 2010: s. 82).

Hırvatistan'daki Lika ve Kardun gibi bölgelerde Sırlar canlı canlı yakılmış ve pek çok Yahudi topluluk ise tamamen katledilmiştir (Bora, 1991: s. 45). Bir Sırp tarihçi Milorad Ekmecic, Hersek'in Prebilovici köyünde meydana gelen olayları şöyle anlatmıştır:

1941'de büyük katliam başladığı zaman bir komşum, babamı, amcalarımı ve diğerlerini öldürdü. Ailemin 78 üyesi öldü. En genci dört aylık Andjelina'ydı ve en yaşlısı da 72 yaşındaki büyükbabamdı. Kalanlar tarafından ilk Partizan birliği kuruldu (Sancaktar, 2010: s. 83).

Ustaşa rejiminin katliamları öyle boyutlara varmıştı ki, işgalci güçler dahi rahatsızlık duymuştur. İşgalci güçlerin komutanı General Edmund von Glaise-Horstenau, Ustaşalar tarafından gerçekleştirilen katliamların Alman askeri çıkarlarına zarar verdiğini ve bu nedenle de yapılan devlet terörünün bir an evvel durdurulmasını istemiştir. Ancak Ustaşa rejiminin yaptıklarına destek veren Almanlar da vardı. Siegfried Kasche, Almanların tek güvенеbileceği grubun Hırvatlar olduğuna inanmaktaydı ve bu nedenle de, Horstenau'nun görüşlerine karşı çıkmaktaydı (Jelavich, 2006: s. 279).

Ustaşa rejimi, Sırlara uyguladığı şiddet politikasının benzerini Bosnalılara ilk zamanlarda uygulamamıştır. Hatta Müslümanları, Hırvatlarla beraber Bağımsız Hırvatistan Devleti'nin sahibi olan milli unsurlar arasında saymışlardır. Çünkü

Ustaşalar, “Boşnakların “aslen” Hırvat olduğundan hareket ediyordu” (Bora, 1994: s. 40). Boşnaklar savaş sırasında Sırlardan çok Hırvatlarla yakın ilişki içerisine girmişlerdir. Hatta Ustaşa rejimine destek veren Müslümanlar, Sırların katledilmesine de yardım etmişlerdir (Ronen, 1997: s. 80). “Müslümanlar Hırvatların yok olmak, ülkeden çıkarılmak ya da Katolik olmak seçenekleri arasında kalan Sırlara karşı giriştikleri eylemleri destekledi” (Jelavich, 2006: s. 279). Boşnaklar İslami geleneklerin uygulanması konusunda özgür olacakları garanti edilince Hırvatları desteklemişlerdir. Paveliç, Yugoslavya Müslüman Organizasyonu lideri Fehim Spaho’ya bir elçi göndererek onların, “kendilerini ‘özgür, hoşnut ve eşit haklara sahip’ hissetmelerini” sağlamak istemiştir. Müslümanlara dini özgürlük ve eğitim sistemleri açısından serbestlik tanınmış ve Yugoslavya Müslüman Organizasyonu’ndan Cafer Kulenovic Kasım 1941’de Hırvat devletinin başkan yardımcısı yapılmıştır (Malcolm, 1999: s. 295). Ustaşa rejimi, Boşnakları kendi yanlarına çekmek amacıyla Zagreb’deki bir resim atölyesini büyük ve görkemli bir cami haline getirmiştir (Bora, 1994: s. 40). Yine de Müslümanlar devlet içerisinde her zaman ikinci sınıf vatandaş muamelesine maruz kalmışlar ve bu nedenle de zaman içerisinde Ustaşalara verdikleri desteği geri çekmeye başlamışlardır. Ayrıca Almanlarla irtibata geçen Boşnaklar, 1941 yılında Alman SS³¹ birliklerinin komutanı Heinrich Himmler tarafından yönetilen bir askeri birlik olan *Handzar*’ı (Hançer) kurmuşlardır (Baugarel, 2003: s. 104-105). 13.SS birliği Hançer 21 bin Boşnak askerden oluşmaktaydı. Hançer, Çetnik ve Partizan ayaklanmalarını bastırmak için kullanılmaktaydı. Müslümanlar arasında savaş sırasında Ustaşa rejimine karşıt duygular besleyenlerin sayısı artmaya başlamıştır. 1944 yılında Bağımsız Hırvatistan Devleti’nden toplanan Hançer birliği dağıtılmıştır (Malcolm, 1999: s. 301-303). Kenar, Müslümanların savaş sırasındaki amaçlarını şu sözlerle açıklamıştır:

İkinci Dünya Savaşı sırasında Bosnalı Müslümanların tüm çabası, savaş sonunda oluşturulacak düzen içerisinde BiH’in bütün halinde varlığını

---

³¹ SS kısaltmasının açılımı Almanca *Schutzstaffel*’dir. Almanya’da Hitler’in isteği kurulan SS birlikleri, Hitler’a bağlı olan bir koruma timidir. İlk kurulduğunda kolluk gücü görevini yerine getiren SS birlikleri, zamanla Hitler’in kişisel koruma görevini de üstlenmişlerdir. İkinci Dünya Savaşı sırasında SS birliklerinin komutanı Heinrich Himmler’dir.

korumasını ve Müslümanların kendi kültürlerini devam ettirebilmelerinin garanti altına alınmasını sağlamaya çalışmaktı (Kenar, 2005: s. 67).

1941-1945 yıllarında Ustaşa rejimi tarafından birçok katliam gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Hırvat devletinin birçok bölgesinde toplama kampları kurulmuştur. Drnj bölgesindeki Danica fabrikasının arazisi içerisinde ilk toplama kampı kuruldu. Bu kampı Pag adasındaki Jadovno, Slanom ve Metajini kampları izlemiştir. Ancak 1941-1945 yıllarında en fazla kişinin öldürüldüğü kamp Jasenovac ve Stara Gradiska toplama kamplarıdır (Demir, 2017b: s. 153). Ustaşa rejimi birçok katliamı Jasenovac toplama kampında gerçekleştirmiştir. Almanlar ve İtalyanlardan sağlanan silah yardımıyla *Hrvatske Oruzane Snage* (Hırvat Silahlı Kuvvetleri) adında bir ordu kurulmuştur. Bu ordu homojen, saf “Büyük Hırvatistan”ı meydana getirmek amacıyla Hırvat devleti içerisindeki Sırlara, Müslümanlara ve Yahudilere karşı etnik temizlik gerçekleştirmiştir (Sancaktar, 2017: s. 59). Ustaşa rejimi tarafından Judt’a göre 200 binden fazla Sırp ve Müslüman katledildi (Judt, 2009: s. 55); Samary’e göre 400 binden fazla Sırp, Yahudi ve Çingene öldürüldü (Samary, 1995: s. 213); Ülger’in aktarımıyla 300 bin Sırp yerlerinden edilmiş ya da öldürülmüştür ve Dragnich’e göre Sırların yanı sıra 50 bin Yahudi ve 20 bin Çingene kurşuna dizildi (Ülger, 2016: s. 47-48); Sırp Ortodoks Kilisesi’nin araştırmasına göre 1941-1942 yıllarında 800 bin civarında Sırp öldürüldü, 300 bini yerlerinden edildi ve 250 bini de zorla Katolik yapıldı; Tomasevich’e göre 350 bin Sırp öldürüldü ve yaklaşık 200 bin-300 bin Sırp Katolik yapıldı (Sancaktar, 2010: s. 83); 1988’de yayınladığı bir çalışmada Vladimir Dediye’e göre yaklaşık 800 bin Boşnak, Sırp, Yahudi ve Çingene öldürüldü (Bora, 1991: s. 45); Malcolm’a göre Bosna-Hersek’teki 14 bin Yahudi’nin yaklaşık 12 bini öldürüldü (Malcolm, 1999: s. 281); Taşar’a göre sadece Jasenovac’taki toplama kampında 200 binden fazla insan öldürülmüştür (Taşar vd., 1996: s. 56); Glenny’e göre Hırvatistan, Slovenya, Srijem ve Bosna-Hersek’teki 40 bin Yahudi’nin 20 bin-31 bini öldürülmüştür (Glenny, 2001: s. 405).

Ustaşa rejiminin gerçekleştirmiş olduğu Sırlara ve diğer kesimlere yönelik katliamı, onarılması zor büyük yaralara yol açtı ve birleşik Yugoslavya inancına zarar verdi. Sırlar, Bağımsız Hırvatistan Devleti’nde yaşanan vahşet karşısında intikam duygusuna büründüler ve bu nedenle yalnızca Ustaşaları izleyenleri değil,

Hırvat ulusunun tamamını suçladılar (Sancaktar, 2010: s. 85). Ustaşa rejiminin katliamına destek olan ve katılan bir dindar Katolik'in kendisine işlediği suçlardan dolayı Tanrı'dan korkup korkmadığı sorulduğunda verdiği cevap Hırvat milliyetçiliğinin en güzel örneklerinden birisidir:

Bana bunu sormayın... Ki ben kendim için ambarda neyin saklı olduğundan tamamıyla haberdarım. Ben geçmişte yaptıklarım, bugün yapıyor olduklarım ve gelecekte yapacak olduklarımdan dolayı cehennemde yanacak olabilirim. Ama en azından bunu Hırvatistan için yapmış olurum (Jelavich, 2006: s. 280).

1941-1945 yıllarındaki iç savaş sırasında Ustaşa rejimine karşı Partizanların ve Çetniklerin saldırıları artmış ve bu durum Hırvat devletinde bir güvenlik zafiyetine neden olmuştur. Ayrıca çok sayıda tren istasyonu ve yol Partizanlar ve Çetniklerce tahribata uğratılmıştır. Tahribatlar gıda sıkıntısına yol açmış, karaborsa hızla artarak 25-30 kilogram un ancak bir memur maaşı ile alınabilmeye başlamıştır. Köylerde de yeterli gıda üretimi yapılamamış ve üretilen ürünlere de köylüler tarafından yüksek fiyatlar biçilmiştir. Sonuç olarak Bağımsız Hırvatistan Devleti'nde açlık sıkıntısı yaşanmış ve ülke içerisinde yağmalama olayları artmıştır. Ancak Ustaşa rejimi tüm bu sıkıntılara rağmen Partizanların saldırıları dolayısıyla yıkılmamış; İkinci Dünya Savaşı'nı Mihver güçlerinin kaybetmesi ve Müttefiklerin kazanmasından dolayı yıkılmıştır (Demir, 2017b: s. 156).

2.5.2.Sırp Çetnik Hareketi

Almanya öncülüğündeki Mihver güçlerinin Nisan 1941'de Yugoslavya Krallığı'nı işgal etmelerinin ardından Sırp milliyetçiliğinin savaş sırasındaki üç aktörü belirlemiştir: Birincisi, Mihver güçlerinin yardımlarıyla General Milan Nediç liderliğinde kurulan Sırp kukla devleti; ikincisi, işgal sonrasında Londra'da İngilizlerin yardımlarıyla kurulan Sırp sürgün hükümeti; üçüncüsü ise işgalcilere karşı mücadele etmek için Albay Draza Mihailoviç liderliğinde kurulan Sırp Çetnik

hareketidir. Bu üç aktör İkinci Dünya Savaşı boyunca Sırp milliyetçiliğini temsil ettiklerini iddia etmişlerdir (Sancaktar, 2010: s. 85-86).

Almanlar, işgal ettikleri Sırbistan'ı kontrol altında tutabilmek amacıyla General Milan Nediç'e bir kukla Sırp devleti kurdurmuşlardır. Nediç'in en temel hedefi 1941 yılından beri süre gelen ayaklanmaların bastırılmasını sağlamaktır (Taşar vd., 1996: s. 58). Ancak Nediç hükümetinin çok fazla yönetsel yetkisi bulunmamaktaydı ve sürekli olarak Alman idarecilerin müdahaleleri altında kalmaktaydı. Bu nedenle Sırp devletine verdikleri desteği kısa süre sonra geri çektiler (Castellan, 1995: s. 475). Devletin sınırları 1912 yılındaki Sırp devletinin sınırları ile aynıdır. Bu devlet içerisinde nüfusun %10'unun Belgrad'da ikamet ettiği 3.810.000 kişi yaşamaktadır. Belgrad yönetimi, halkın Almanlara destek vermelerini sağlamak için imzalı bir bildiri yayınlamıştır. Bildiriye imza atanlar arasında Sırp Ortodoks Kilisesi'nin bazı din adamları, Belgrad Üniversitesinden profesörler ve Sırp barosu vardır. Nediç bir Sırp milliyetçisiydi ancak onun milliyetçi fikirlerinin içerisinde antisemitizm duyguları da bulunmaktaydı. Bu nedenle Nediç hükümeti, bazı yayın organlarında Yahudilerin, Sırp halkının eski düşmanları olduğundan söz etmekteydi (Demir, 2017b: s. 156-157). Sırp kukla devletinin dışişleri bakanı bulunmamaktaydı ve zaten her konuda en son kararı Alman yetkililer vermektedir. Almanlar tarafından Partizanları yok etmek için *Serbian State Guard* (Sırp Devlet Muhafızları-SSG) adında 30 bin kişilik bir ordu kurulmuştur. Bu ordunun 12 bini, 1934 yılında Zbor adıyla faaliyet yürüten Sırp faşist hareketinin kurucusu Dimitrije Ljotić'in emrindeydi; 13.400'ü ise bir Beyaz Rus milisi olan Kosta Pecanac'a bağlıydı. SSG, Sırp köylülerin çıkardıkları ayaklanmaları bastırmak için de kullanılmıştır. Bu nedenle Nediç hükümetinin kendisini "Ulusal Kurtuluş Hükümeti" olarak nitelendirmesine rağmen gerçekte durum tam tersiydi. Bir başka ifadeyle Sırp kukla devleti ve Nediç hükümeti savaş boyunca Mihver güçleriyle birlikte hareket etmiş (Sancaktar, 2010: s. 86-87) ve bu yüzden Sırp halkının gözünde asla bir direniş ve kurtuluş hareketi sıfatına nail olamamıştır.

Mihver güçlerince Yugoslavya işgal edildikten sonra bir kısım ordu mensubu silahlarını da yanlarına alarak Bosna-Hersek, Karadağ ve Sırbistan'daki dağlara ve ormanlara kaçmışlardır. Bu askerler, Albay Draza Mihailoviç liderliğindeki Çetnik direniş hareketinin çekirdeğini oluşturmuştur (Glenny, 2001: s. 394). Sırbistan'da

işgale karşı ilk direniş Mihailoviç liderliğindeki Sırp Çetnik hareketinden gelmiştir (Bora, 1991: s. 46). Mihailoviç, kuvvetlerine “Yugoslav Ordusu Çetnik Müfrezesi” adını vermiştir (Jelavich, 2006: s. 281). Londra’daki Sırp sürgün hükümetinin ve kraliyetin devamını temsil ediyordu ve savaş sırasında Mihailoviç, Sırp sürgün hükümeti tarafından generalliğe terfi ettirilmiştir. Aynı zamanda Savaş Bakanı olarak atanmıştır (Ülger, 2016: s. 45).

Çetniklerin temel amacı, Yugoslavya toprakları içerisinde Sırp hegemonyasını tesis etmek ve ülkeden Almanlar da dahil olmak üzere tüm Sırp olmayan etnik unsurları temizlemektir (Bora, 1991: s. 46). Çetnikler Bosna-Hersek, Dalmaçya, Karadağ, Hırvatistan ve Slavonya’nın bazı bölgeleri ve hatta Arnavutluk’un bazı kısımlarını Sırbistan topraklarıyla birleştirerek “Büyük Sırbistan” kurma idealini taşımışlardır. Sırp milliyetçisi ve Çetnik üyesi Stevan Moljevic, Haziran 1941’de “*Homojen Sırbistan*” başlığını taşıyan bir bildiri kaleme almıştır. Bu belgede, Büyük Sırbistan’a dahil edilmesi gereken topraklar ve Sırp’ların temel görevi belirtilmiştir: “*Üzerinde Sırp’ların yaşadığı bütün etnik toprakları kapsamaması gereken homojen bir Sırbistan yaratmak ve teşkil etmek*”tir (Malcolm, 1999: s. 285). Homojen Sırbistan’ı yaratmak için Hırvatların, Sırbistan’dan sürülmeleri ya da öldürülmeleri gerekirken Boşnakların ise Ortodoksluğa dönmelerini sağlamak gerekmektedir.

Çetnikler Yugoslavya Krallığı’nın yıkılmasından ve daha sonra işgale uğramasından dolayı Hırvatları suçlamaktadırlar. Aynı zamanda Ustaşa rejimi tarafından Sırp’ların katledilmesi, Çetnikleri intikam almak için tahrik etmekteydi (Sancaktar, 2010: s. 89-90). Mihailoviç bir konuşmasında Sırp milliyetçilerini harekete geçirmek için şunları söylemiştir:

Ben Sırp Sumadija’sından [orta Sırbistan bölgesi] geliyorum, Sırp toprağından ve Sırp kanından. Bu sıfatla, bir Sırp insanının sahip olabileceği en yüce idealler için savaşacağım: bütün Sırp topraklarınının kurtarılması ve sonsuza dek birleştirilmesi için... her nerede bir Sırp mezarı varsa, işte orası bir Sırp toprağıdır (Malcolm, 1999: s. 286).

Ancak bu milliyetçi Çetnik perspektifi, Yugoslavya topraklarında yaşayan birçok halkın Çetnik direniş hareketine katılımını engellemekteydi (Bora, 1991: s. 46). Çünkü Çetnik hareketi daha en başta diğer Yugoslav halkları dışlayıcı bir söylemde bulunmuştur. Ayrıca Çetniklerin, Büyük Sırbistan ideali için Sırp olmayan halkları yerlerinden etmeleri ya da öldürmeleri desteklerinin azalmasına yol açmıştır.

Mayıs 1941’de Partizanların yönlendirmesiyle Sırbistan kırsal kesimlerinde yaşayan halk Alman askerlerine saldırarak zarar görmelerine neden olmuştur. Bunun üzerine Alman yetkililer 16 Eylül 1941’de bir bildiri yayınladılar. Belgede Almanlara karşı yapılanların komünistlerin planı olduğu ve bu kişilerin Moskova’dan direktif aldıkları belirtilmiştir (Sancaktar, 2010: s. 87). Belgenin devamında Alman yetkililer saldırılar devam ederse misilleme olarak neler yapacaklarını şu sözlerle ifade etmişlerdir:

Bundan böyle öldürülen her asker için yüz, yaralanan her asker için elli tutuklu veya rehine kurşuna dizilecektir. Her bölge garnizonu kendi savaşma kapasitesini tehlikeye atmadan mümkün olduğu kadar çok komünist, milliyetçi, demokrat ve Yahudi tutuklayacaktır. Tutuklanarlara ve yakınlarına operasyonun amaçları halk önünde ilan edilecektir (Glenny, 2001: s. 393).

Bu bildirinin yayınlanmasının ardından Ekim 1941’de Sırbistan’ın sanayi şehri Kragujevac’da 10 Alman askeri öldürülmüş ve 26 asker de yaralanmıştır. Alman General Böhme olaydan sonra bir misillemenin yapılması gerektiğini açıklamış ve bölge komutanın emri doğrultusunda komünist olduğundan şüphelenilenler ve Yahudiler tutuklanmıştır. Tutuklular iki gün bekletildikten sonra 20 Ekimde Alman askerleri, tutukluların bulunduğu yere girerek rastgele ateş açmışlar ve bu sırada hayatını kaybedenler Kragujevac katliamının ilk kurbanları olmuşlardır (Glenny, 2001: s. 398-399). Daha sonra Alman askerler, okul çocukları da dahil olmak üzere 7000 kişiyi öldürmüşlerdir (Jelavich, 2006: s. 283). Glenny Kragujevac katliamını şöyle anlatmaktadır:

Ertesi sabah saat tam yedide Kraljevo'daki olay tekrarlandı. Kışladan elli kişi alıp hemen arkadaki küçük ırmağın kıyısına iki sıra halinde dizildi. Sonra bunlar ağır makineli tüfikle tarandı. Yedi saat süreyle 50 ila 120 kişilik yetişkin ve çocuk grubu aynı yere götürüldü. Savaştan sonra en az otuz bir toplu mezar bulunmuştu. Alman istatistiklerine göre Wehrmacht (ki, günü kent merkezinde bir kutlama resmi geçidiyle tamamlamıştı) on ölü ve yirmi altı yaralıya misilleme olarak 2324 kişi öldürmüştü. Yüz kırk dört orta okul öğrencisi başlarında öğretmenleri olduğu halde kurşuna dizilmişti... Öldürülenler arasında on iki yaşında beş çocuk da vardı (Glenny, 2001: s. 399).

Savaşın bir döneminde hem Çetnikler hem de Partizanlar işgalcilere karşı birlikte hareket etmişlerdir. Ancak bu işbirliği kısa vadeli olmuş ve hatta kısa süre sonra bu iki direniş hareketi birbirlerine karşı savaşmaya başlamışlardır. 1941 yılının ortalarından itibaren Çetnikler neredeyse tüm enerjilerini Partizanlarla savaşmak için harcamaya başladılar. 19 Eylül 1941'de Mihailoviç ve Partizanların lideri Tito, Alman işgaline karşı işbirliği için son bir kez bir araya geldiler. Tito, görüşmeler sırasında Mihailoviç'in Partizanlar ve Çetniklerin birleşmesiyle ortaya çıkacak yeni ordunun başına geçmesini istemiş ve yine Tito hazırladığı bir işbirliği programını Mihailoviç'e takdim etmiştir. Ancak Mihailoviç işbirliğini reddetmiştir (Demir, 2017b: s. 159-160). Çetnikler ve Partizanlar arasındaki temel anlaşmazlık noktası eylemseldi. Partizanlar, Yugoslavya'da inisiyatifi ellerine almak için işgalcilere karşı sert eylemler yapmaktaydı ve bu durum işgalcilerin sivil halkı katletmesine yol açmaktaydı (Ülger, 2016: s. 46-47). Çetnikler ise daha ihtiyatlı davranmayı ve başarısızlığa ve büyük kayıplara yol açabilecek eylemlerden uzak durulmasını istemekteydiler. Birçok Çetnik lider Müttefik zaferi beklentisi taşımaktaydı (Jelavich, 2006: s. 283).

Çetnikler, Partizanlara karşı savaşmak için taktik ittifaklara da yönelmişlerdir. Örneğin Çetnikler işgalci güçler Almanya ve İtalya ve hatta bunların güdümündeki Ustaşa rejimi ile de ittifak gerçekleştirmişlerdir (Banac, 1997: s. 103). Çetnikler, "monarşi yanlısı, koyu Ortodoks, Hırvat ve komünist düşmanı olan "Büyük Sırp"lardı" (Castellan, 1995: s. 474). Çetnikler, Alman ordusunun ve Sırp

kukla devletinin lideri Nediç'in ordusunun yardımıyla Partizanları yok etmek istemişler ve Çetnik-Alman-Nediç ittifakıyla Partizanlar yenilgiye uğratılmıştır. Bu yenilgi sonrası Tito ve Partizan birlikleri Sancak'a çekilme kararı aldılar (Sancaktar, 2010: s. 91).

Partizanlara karşı mücadele eden Çetnikler, sivil halka yönelik kıyımlar gerçekleştirmeye başladılar. 1941 yılının sonlarında Pale, Rogatica ve Visegrad'daki Çetnik milisleri Goca'ya saldırdılar. Bu sırada Çetnik zulmünden kaçarak kurtulmayı başaran bir kişi daha sonraları yaşanan olaylar hakkında şunları söylemiştir:

Bizi demiryolu köprüsüne götürdüklerinde eşkıyalardan biri, "Neden bu kadar az adam getirdiniz?" diye sordu. İkincisi bu 16 kişinin yakaladıkları 84 kişinin ilk grubu olduğunu söyledi. Ondan sonra kıyım başladı. Söyle öldürüyorlardı. Bir Çetnik sol elinde kocaman bir bıçakla diz çökmüş duruyordu. Kurbanların bıçağın altına yatması gerekiyordu. Bunu yapmadığı takdirde dipçiklerle dövülerek zorla yatırılıyor, başka bir Çetnik kendisini bıçağın altına çekiyordu. Her cinayetten sonra kurbanın üstü aranıyor ve az da olsa değerli her şey alınıyordu. Sonra cesedin bağırsaklarını deşip nehre atıyorlardı. Sıra bana gelene kadar bu böyle devam etti. Gözlerimin önünde öldürülenleri şu anda hala görebiliyorum. Ama ölme sırası bana geldiğinde başımdaki Çetnik nöbetçi bir ara dönünce ben de kaçtım... Vurulmama rağmen Drino'ya erişebilmişim. Ben yüzerken kardeşim Yusuf'un cesedi de yanımdan geçti gitti (Glenny, 2001: s. 400-401).

En büyük Çetnik katliamı Müslümanlara karşı yapılmıştır. Bosna-Hersek'in güneydoğusunda bulunan Foça kasabasında Ağustos 1942'de en az 2000 kişi öldürülmüştür. Şubat 1943'te ise 8000 ihtiyar, kadın ve çocuktan oluşan 9000'den fazla Müslüman öldürülmüştür (Malcolm, 1999: s. 298). İkinci Dünya Savaşı'nda Yugoslavya'daki Müslümanların hayatı çok zor geçmiştir. Çünkü Boşnaklar hem Hırvatlar hem de Sırlara göre sırasıyla Müslümanlaşmış Hırvat ve Sırp'tı. Bu durum Boşnakların savaş boyunca her iki tarafın onları, karşı taraftan olmakla suçlamalarına yol açmıştır. Güveloğlu'nun Banac'tan aktardığına göre, "Sırp Çetnikleri için

Müslümanlar kendilerini “Hırvat” saymakla Sırp olmayı inkar ediyorlardı; “Sırp” olduklarını söylemelerinin ise anlamı yoktu çünkü onlar “Türk”tü” (Güveloğlu, 2009: s. 176).

İngiltere, savaş sonrasında Akdeniz üzerinde söz sahibi olmak ve Yunanistan üzerinde de bazı imtiyazlar edinmek için Balkanlardaki direniş hareketlerini desteklemekteydi (Jelavich, 2006: s. 284). İtalya’nın Eylül 1943’te savaştan çekilmesinin ardından Almanlar ile Çetnikler arasındaki yakınlık artmış ve bazı Çetnik liderleri ile Almanlar ateşkes yaparak Partizanlara karşı hareket etmişlerdir (Sancaktar, 2010: s. 92). Partizanlara karşı işbirliği yapmak için Sırp kukla devletinin lideri Nediç ile yakınlaşan Çetniklere, bu yakınlaşmadan sonra yapılan Müttefik yardımlarının seyri değişmeye başlamıştır (Ülger, 2016: s. 49). 6 Haziran 1943’deki İngiliz raporunda bu işbirliğine ilişkin şu ifadeler yer almıştır:

Çetniklerin, Hersek ve Karadağ’da Mihver güçleriyle umutsuz bir ilişkiye girerek taviz verdikleri, Savaş Bürosu’ndan edinilebilecek bilgilerde açıktır. Yapılan son savaşlar sırasında, en iyi organize olan, Mihver güçlerinin altındaki Çetnikler değil, Partizanlar olmuştur (Stavrianos, 1958: s. 780).

Savaşın sonlarına doğru iyice zayıf düşen Çetnikler arasında bölünmeler baş göstermiş ve bazı Çetnik grupları Partizan saflarına katılmıştır. Bir kısım Çetnik de, Batı Avrupa’ya kaçmıştır. Çetniklerin lideri Draza Mihailoviç, Londra’da sürgünde bulunan Kral Peter II tarafından 28 Ağustos 1944’te ordu komutanlığı görevinden alınmıştır. Savaş boyunca Çetniklerin yaklaşık 50 bin Hırvat ve Müslüman’ı öldürdüğü varsayılmaktadır (Demir, 2017b: s. 160-161). Alkan’a göre Çetnikler Foca, Gorajde, Vişegrad, Sbreñıka ve Rogtica’da yaşayan kadın ve çocuklarda dahil Boşnakları katletmiştir. Bu katliamlarda yaklaşık 148 bin Müslüman, Sırp milliyetçisi Çetnikler tarafından öldürülmüştür (Alkan, 1995: s. 24).

2.5.3. Yugoslavya Komünist Partisi ve Partizan Hareketi

Yugoslavya’da işgale karşı bir diğer direniş Tito önderliğindeki Yugoslavya Komünist Partisi ve Partizan hareketinden gelmiştir. Nisan 1941’de Alman işgaline karşı tepki gösteren Yugoslavya Komünist Partisi Mayıs 1941’de bir toplantı düzenlemiş ve bu toplantıda bir Halk Cephesi kurma kararı alınmıştır. Böylece Yugoslavya Komünist Partisi tarafından ilk Partizan birlikleri meydana getirilmiştir (Sancaktar, 2010: s. 98-99; Kahramanyol ve Emgili, 2016: s. 321). Tito’nun temel hedefi yalnızca ülkeyi işgalcilerden temizlemekten ibaret değildi; savaş sonrasında Yugoslavya’da komünist bir rejim kurmayı da istemekteydi ve bunun için yönetimi eline geçirmesini sağlayacak bir direniş eylemi planlamaktaydı (Malcolm, 1999: s. 284). Tito önderliğindeki Partizan kuvvetleri, hem dış hem de iç düşmanlara karşı savaş vermekteydi. Almanlar, İtalyanlar, Macarlar ve Bulgarlardan oluşan Mihver güçlerine karşı dış mücadele verirken, içeride de Alman güdümündeki faşist Nediç hükümetine, Paveliç’in faşist Ustaşa rejimine ve Sırp milliyetçisi faşist Çetniklere karşı savaşıyordu (Bora, 1991: s. 50-51).

Tito aslında savaşın başladığı 1939 yılında, Yugoslavya Krallığı’nın tarafsızlık ilan etmesine destek vermişti. Mihver güçleriyle imzalanan Üçlü Pakta karşı çıkan Tito, 27 Mart darbesine ise olumlu yönde bakmıştır. Bu nedenle Simoviç hükümetini SSCB ile ittifak yapması yönünde teşvik etmiştir. 1940 yılında Yugoslavya Komünist Partisi’nin beşinci konferansında savaşın emperyalistlerin bir mücadelesi olduğunu belirtmişler ve “Yugoslavya’yı savaşa sürüklememek için her şey yapılmalı” söyleminden hareket ederek tarafsızlığın devam etmesini dile getirmişlerdir (Sancaktar, 2010: s. 98). 22 Haziran 1941’de Almanya’nın SSCB’ye saldırması üzerine Komintern yaptığı bir çağrıda tüm komünist partilerin ve komünistlerin Mihver güçlerine karşı ayaklanmalarını istemiştir. Bu çağrı üzerine Yugoslavya Komünist Partisi’de harekete geçmiş ve Haziran 1941’de *Yugoslavya Partizan Hareketi Ulusal Kurtuluş Komuta Merkezi* kurulmuştur (Demir, 2017b: s. 161).

Ekim 1940’da Yugoslavya Komünist Partisi’nin yalnızca 6600 üyesi ve 17.800 kişilik de bir gençlik örgütlenmesi bulunmaktaydı (Banac, 1997: s. 103). İyi bir teşkilatçı olan Tito, 1941’de partinin üye sayısını 18 bine çıkartmıştır. Ayrıca

Halk Kurtuluş Cephesi hızla etkinliğini artırarak 10 bin kişiden, sadece altı ay içerisinde 80 bin kişiye ulaşmıştır (Bora, 1991: s. 50). Partizan birliğinin çekirdeğini 1936 yılında kurulan Uluslararası Tugaylar oluşturmaktaydı. Bunlar İspanya iç savaşında General Franco'ya karşı savaşan 1300 Yugoslav komünistten geriye kalan 300 kişiden meydana gelmiştir (Bora, 1991: s. 47). İlk Partizan birlikleri genelde dağlık bölgelerde yaşamını sürdüren köylüleri içermektedir. Bunlar düzenli bir ordu gibi hareket etmek yerine genellikle gerilla taktikleri kullanarak savaşmaktaydı (Jelavich, 2006: s. 282). Sırbistan'ın batısında yer alan Stolice'deki bir konferansta ilk Partizan Tugayları'nın kurulmasına karar verilmiş (21 Aralık 1941) ve 1942 yılının sonlarına doğru Yugoslav Halk Kurtuluş Ordusu kurulduğunda Partizanların tugay sayısı 28'e çıkmıştır (Sancaktar, 2010: s. 99-100).

Tito Eylül 1941'de Sırbistan'ın *Uzice* şehrinde bir karargah kurmuştur. Uzice'de silah üretiminin yapıldığı bir fabrikayı ele geçiren Partizanlar, fabrikada kendileri için silah üretmeye başladılar. Ayrıca Tito, gittiği her bölgede çeşitli yönetimler kurma yoluna gitmiştir (Glenny, 2001: s. 395). Halk Kurtuluş Komiteleri³² bu yönetimlerde işgalci güçlere karşı savaşanların ihtiyaçlarını karşılamak ve onlara lojistik destek sağlamak, bölgedeki asayışı ve güvenliği sağlamak, sivil halkın temel gıda ve barınma ihtiyaçlarını karşılamak, ekonomik organizasyonu ve iletişimi organize etmek gibi görev ve yetkilere sahiptirler (Sancaktar, 2010: s. 99; Sancaktar, 2017: s. 64). Uzice Cumhuriyeti adıyla bilinen bu bölgede Partizanlar, posta sistemi ve 145 kilometre uzunluğunda bir tren hattı kurmuşlardır. “Okullar, sinemalar ve dans salonları açıldı. Yeni kurulan *Borba* (Mücadele) gazetesi iki günde bir çıkıyordu. Uzice bankasının altındaki mahzende kurulan bir silah fabrikasında günde 400 tüfek ve çok önemli miktarlarda cephane üretilmekteydi” (Glenny, 2001: s. 395). Ancak Uzice Cumhuriyeti, Almanlar tarafından bombalanarak yıkıldıktan sonra Tito ve Partizanlar Karadağ'a kaçmak zorunda kalmışlardır (Demir, 2017b: s. 162).

---

³² Bu yerel Komiteler, komünistler tarafından *Narodna Vlada* (Halk Hükümeti) şeklinde adlandırılmıştır. Vladimir Bakariç'e göre bu komiteler, gelecekte kurulacak Yugoslavya Sosyalist Özyönetim sisteminin çekirdeğini oluşturacaktır. Bir başka ifadeyle Halk Kurtuluş Komiteleri, İkinci Yugoslavya'daki Sosyalist Özyönetim uygulamasının ilk öncülleri idi. Bkz. Sancaktar, 2010: s. 99 Yugoslavya'da Sosyalist Özyönetim uygulaması hakkında daha fazla bilgi edinmek için Bkz. Alpaslan Işıklı, **Kuramlar Boyunca Özyönetim ve Yugoslavya Deneyi**, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1983, s. 91-183; Caner Sancaktar, **Yugoslavya'da Sosyalist Özyönetim Deneyimi: Yugoslavya'nın Ekonomi-Politik Analizi**, İstanbul, Doruk Yayıncılık, 2017

İtalyan kuvvetlerinin saldırısı sonrasında Tito ve Partizanlar, Bosna'nın Bihac şehrine yerleşmişlerdir. Tito Bihac'ta kaldığı süre zarfında bazı Bosnalı Sırp ve Hırvat'ın kendi saflarına katılmalarını sağlamıştır (Malcolm, 1999: s. 290). 26-27 Kasım 1942'de Bihac'ta bir konferans gerçekleştirilmiş ve Yugoslavya'nın bağımsızlığını kazanması için çalışacak *Yugoslavya Halk Kurtuluşu Antifaşist Kurulu* (AVNOJ) kurulmuştur (Nobırdalı ve Selim, 1977: s. 78). Konferansa Yugoslavya coğrafyasının çeşitli bölgelerinden 54 temsilci iştirak etmiştir. Ancak konferansta Yugoslavya Komünist Partisi'nin hakimiyeti bulunmaktaydı. AVNOJ'un görev ve amacı şu şekilde belirlenmiştir:

...tüm Yugoslav halklarının bağımsızlığını gerçekleştirmek ve bağımsız kardeşçe toplum içinde kesin özgürlük ve eşitlik koşullarını yaratmak için ortak mücadeleyi ilerletmek (Sancaktar, 2017: s. 63).

Aralık 1942'de Tito, "*Halk Kurtuluş Savaşı Işığında Yugoslavya'da Ulusal Sorun*" adında bir makale yayınlamıştır. Makalede Yugoslavya'da yaşayan tüm halklar kucaklanıyor ve bu halklar tarafından işgalcilere açılan savaşın haklılığı vurgulanıyordu. Ayrıca Yugoslav halklarının hak ve özgürlüklerinin garanti altında olduğu belirtilmiştir. Tito, makalesinin devamında kimlerle neden savaştıklarını şöyle açıklamıştır:

YKP bundan sonra da tüm Yugoslavya halklarının kardeşlik ve beraberliği, özgürlük ve bütünlüğü içinde bir arada yaşayabilmeleri için savaşıacaktır. Yugoslav halklarının kardeşlik ve beraberlik içinde yaşamalarına engel olmaya ve ara bozuculuğa yeltenen emperyalist güçlerine karşı olduğu kadar Yugoslavya'nın öteki halklarını yeniden sömürmek ve baskı altında tutmak isteyen büyük Sırp hegemonyasına karşı da aynı şiddetle savaşıacaktır (Nobırdalı ve Selim, 1977: s. 81-82).

Yugoslavya Komünist Partisi, Sırp Çetnikler ve Hırvat Ustaşalardan farklı olarak kadınların desteğini almak için çaba sarf etmiştir. 6-8 Aralık 1942'de Bosanski Petrovac'ta bir konferans düzenlenmiş ve konferans sonunda *Antifasisticki Front Zena Jugoslavije* (Antifaşist Kadın Cephesi) adında bir örgüt kurulmuştur. Kadınlar savaş sırasında erkeklerle hem siyasi hem de askeri açıdan eşit konuma geldiler ve Partizan kuvvetleri içerisinde yaklaşık 100 bin kadın yer aldı. Çetnikler ve Ustaşalar savaş boyunca kadınları dışlayıcı bir politika yürütmüşler ve bu nedenle de Yugoslavya topraklarında yaşayan kadınları cezbedememişlerdir. Ayrıca 1941-1945 yıllarında 25 bin kadın savaş sırasında yaşamını yitirmiştir (Sancaktar, 2010: s. 101).

1943 yılında Almanlar, Partizanları Bosna'nın kuzeybatı kısmından temizlemeye karar verdiler ve sonunda Partizanlar, Hersek'e sürüldüler. Bu sırada Tito ise Çetniklerin peşlerine düşerek onları yok etmeyi hedeflemiştir. Alman kuvvetleri Partizan birliklerinin bir kısmını Karadağ'da bulunan Durmitar Dağı'nda kuşattılar. Ancak Partizanlar büyük bir direnç göstererek kuşatmayı parçalamışlar ve Bosna'nın Jajce bölgesine kaçmışlardır. Tito, burada bir karargah kurmuştur (Malcolm, 1999: s. 291-293).

İtalyan yetkililer 1943 yılında teslim olduklarını ilan ettiler (Keegan, 2016: s. 360-361). İtalya'nın teslim olması Partizan birliklerine büyük fayda sağlamıştır. Çünkü İtalyan askerleri geri çekilme sırasında yüklü miktarlarda askeri teçhizatı bırakmıştır. Bu sayede Partizan birliklerinin gücü artmıştır (Taşar vd., 1996: s. 63; Castellan, 1995: s. 477-478). Aynı yıl, Partizanlar tarafından Yugoslavya'da kurtarılmış bölgelerin toplamı, tüm Yugoslavya'nın neredeyse yarısına denk gelmekteydi. Kurtarılan bölgelerde "800 belediye, 240 ilçe, 50 kadar il, 14 bölge ve eyalet" meydana getirilmiştir (Nobırdalı ve Selim, 1977: s. 82-83). Kurtarılan bölgelerde toplamda 5 milyon civarında nüfus bulunmaktaydı. Ayrıca bu sırada Partizanların saflarına katılımlar devam etmekteydi ve Partizan birliklerinin %44'ü Sırp, %30'u Hırvat, %10'u Sloven, %5'i Karadağlı, %2.5'u Makedonyalı ve %2.5'u da Müslümanlardan oluşmaktaydı (Demir, 2017b: s. 164).

Tito, Jajce'de ikinci AVNOJ toplantısını gerçekleştirmiştir. AVNOJ'a Yugoslavya'nın hükümeti sıfatı verildi; bir vekalet yaratılarak Dr. İvan Ribar başkan yapıldı; Tito'ya mareşel unvanı verildi; sürgündeki Yugoslav hükümetinin otoritesi kabul edilmedi; Kral Peter II ve Yugoslav hükümetinin bakanlarının ülkeye

dönmeleri yasaklandı (Jelavich, 2006: s. 286). Toplantıda savaş sonrasında Yugoslavya'nın devlet yapısıyla ilgili şu karar alınmıştır:

Yugoslavya halkları egemenlik ilkesinin gerçekleştirilmesi bütün halkların gerçek yurdunu temsili ve herhangi bir topluluğun çıkar hedefi olmaması için Sırp, Hırvat, Sloven, Makedon, Karadağ ve Bosna-Hersekliilerin; daha doğrusu bu halkların eşit olabilmelerini sağlama yolunda; Yugoslavya, federatif ilkeler üzerine gelişimini sürdürmektedir (Nobırdalı ve Selim, 1977: s. 86).

Tito ve Partizanlar, tüm bu gelişmeler sonucunda İngilizler tarafından desteklenmeye başlandı. İngilizler daha önce Mihailoviç liderliğindeki Çetniklere yardım yapıyorlardı ancak Çetniklerin Mihver güçleriyle işbirliğine yönelmeleri yardımların Partizan birliklerine kaydırılmasına neden oldu (Davies, 2011: s. 1097-1098). Çetnik bölgelerindeki İngiliz yetkililer, İngiltere'nin politikasını değiştirmesi ile Partizan bölgelerine yerleşmeye başladılar. 1944 yılından itibaren Müttefikler tarafından yapılan tüm yardımlar Partizanlara aktarılmıştır. İngiltere Başbakanı W. Churchill, 1943 yılında Tahran'da yapılan konferansta Roosevelt ve Stalin'i, tüm yardımların Partizanlara kaydırıldığı konusunda bilgilendirmiştir. Almanlar ise İtalya'nın savaştan çekilmesinden sonra İtalya'nın elindeki bölgeleri işgal etmiştir. Tito bu gelişme üzerine önce İtalya ve daha sonra da İngilizlerin kontrol ettiği Vis Adasına kaçmıştır (Castellan, 1995: s. 478).

İkinci Dünya Savaşı'nda Tito ile Stalin arasında yaşananlar her iki liderin arasının açılmasına neden olmuştur. Partizan birlikleri her kurtardıkları bölgede komiteler kurarak bölge halkının karar alma süreçlerine dahil olmasını sağlamaktaydı. Stalin, Partizanların komiteler kurmasına karşı çıkmış çünkü bu tür uygulamalar Müttefiklerin tepkisini çekebilir ve aynı zamanda SSCB-Müttefik ittifakına da zarar verebilirdi. Ayrıca Müttefikler, Stalin'e baskı yaparak Tito'nun Mihailoviç ile anlaşmasını istemişlerdir. Hatta Stalin, Partizanların Çetniklerle savaşmamalarını ve onlara tabi olmalarını Tito'ya bildirmiştir. Bu yüzden Stalin 1942 yılında Tito'nun silah ve cephane yardımı talebine herhangi bir karşılık

vermemiştir. Ayrıca Stalin'in direktifiyle Partizanların AVNOJ'u kurmaları ve Kral Peter II'nin ülkeye dönüşünü yasaklama kararını "Sovyet Radyosu" sansüre tabi tutmuştur (Bora, 1991: s. 47-52; Martinet, 1975: s. 119). Stalin'e göre Tito'nun söylemleri ve Partizanların eylemleri bir kışkırtmadan öte başka bir anlam taşımamaktaydı. Ayrıca Stalin Partizan birlikleri hakkında şunları söylemiştir:

Kasketlerinize kızıl yıldız takma saçmalığı nedir? Biçim önemli değildir. Başardığımız şey önemlidir. Ve sizler kızıl yıldızlarla dolaşp duruyorsunuz! En son isteyeceğimiz şeydir kızıl yıldızlar! (Glenny, 2001: s. 427).

1944 yılında Stalin ve Churchill, Moskova'da bir araya gelerek savaş sonrasına ilişkin Doğu Avrupa'nın paylaşımı konusunda bir anlaşma imzalamışlardır. Bu anlaşma tarihe "*Yüzdeler Antlaşması*" olarak geçmiştir. Antlaşmaya göre savaş sonrasında Yugoslavya toprakları %50-%50 SSCB ve Batı'nın etkisinde olacaktır³³(Sander, 2013: s. 209-210; Judt, 2009: s. 134; Işıklı, 2002: s. 6-7). 1945 yılında Yalta'da yapılan konferansta Churchill, Stalin ve Roosevelt, Yüzdeler Antlaşmasını kabul etmişlerdir.³⁴ Drulovic, "Yalta'nın gölgesi...küçük ülkelerin yazgısı bakımından bir simgedir bu... Geleceğimizi de ne yazık ki, 'büyüklerin' sayısız baskı ve hırs eylemlerinin bulutları karartmaktadır" sözlerini söyleyerek Yalta Konferansını eleştirmiştir (Drulovic, 1976: s. 52). Tito, Yüzdeler Antlaşmasına tepkisini 1945 yılında yaptığı bir konuşmada şöyle dile getirmiştir:

Bu savaşın haklı bir savaş olduğu söylendi ve biz öyle gördük. Ancak, biz aynı zamanda haklı bir son için çaba sarfediyoruz; biz istiyoruz ki herkes

---

³³ Yüzdeler Antlaşmasına göre paylaşım Romanya'da %90 SSCB, %10 diğerleri; Macaristan'da %50 SSCB, %50 diğerleri; Bulgaristan'da %75 SSCB, %25 diğerleri; Yunanistan'da %90 ABD ve İngiltere, %10 SSCB şeklinde gerçekleştirilmiştir. Bkz. Mustafa Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye, 1939-1945", Ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 471

³⁴ Orta Avrupa sözlüğünde, "Yalta", batılı ihanetin karşılığı olarak yer almaktadır. Batılıların Polonya ile birlikte diğer küçük devletleri Rusya ve Almanya'ya satmalarını ifade etmektedir. Bkz. Judt, 2009: s. 134-135

kendi evinin efendisi olsun; başkalarının hesabını ödemek istemiyoruz; uluslararası pazarlıkta rüşvet olarak kullanılmak istemiyoruz; bir nüfus bölgeleri politikası içine karışmak istemiyoruz (Işıklı, 1983: s. 99).

1944 yılında İngiltere'nin baskısıyla Kral Peter II, sürgün hükümetin başbakanı Sırp Bozidar Puriç'i görevinden almış ve yerine Hırvat İvan Subasiç'i getirmiştir. Puriç bir Sırp milliyetçisiydi ve bu nedenle de Sırp Çetnik hareketi lideri Mihailoviç ile işbirliği yaparak "Büyük Sırbistan" idealini gerçekleştirmek istemiştir (Sancaktar, 2017: s. 67). Subasiç, göreve geldikten sonra Tito ile görüşmek üzere Vis Adasına gitmiş ve burada Tito ile bir antlaşma imzalamıştır. *"Bu antlaşma Londra hükümetinin AVNOJ'u Yugoslavya içerisindeki tek siyasal otorite ve partizan ordusunu da resmi silahlı kuvvetler olarak tanımasını gerektiriyordu. Monarşi meselesi ile de savaştan sonra ilgilenilecekti"* (Jelavich, 2006: s. 286). Yine İngilizlerin baskısıyla Kral Peter II, 26 Ağustos 1944'te radyoda bir mesaj yayınlamıştır. Mesajda, tüm Yugoslav halklarının Partizan birliklerinin saflarına katılmalarını ve Tito'yu da, Yugoslav topraklarında savaşmakta olan tüm direniş kuvvetlerinin lideri olarak tanıdığını ilan etmiştir (Castellan, 1995: s. 490).

Tito Eylül 1944'te Stalin ile görüşmek üzere Sovyetler Birliği'ne gitmiştir. Tito ve Stalin görüşmeler sırasında bir antlaşma imzalamışlar ve bu antlaşmaya göre Kızıl Ordu, Yugoslavya topraklarına girerek Alman askerlerini takip edecek ancak Tito Belgrad'a ilk girecek olanların Partizanlar olmalarında ısrar etmiştir. Ekimde, Belgrad Kızıl Ordu'nun da yardımıyla Partizanların eline geçmiştir (Jelavich, 2006: s. 286; Castellan, 1995: s. 490; Davies, 2011: s. 1104). Belgrad'ın kurtarılması sırasında Partizanlar 2953, SSCB 1000 askerini kaybetmiş; Almanların ise 16 bin askeri hayatını kaybederken 8 bin askeri de esir alınmıştır (Sancaktar, 2010: s. 103-104). Faşist Nediç hükümeti, Mihailoviç'in Çetnikleri ile birleşerek Partizanlara karşı saldırıya geçtiler. Ancak Çetniklerin sayısı giderek azaldığı için Kızıl Ordu tarafından kısa sürede etkisiz hale getirildiler (Castellan, 1995: s. 490).

1 Kasım 1944'te Tito ile Subasiç arasında ikinci antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşma doğrultusunda Kral Peter II halk tarafından yapılacak bir oylamada ülkeye geri dönmesi istenirse tekrar Yugoslavya'ya dönebilecek; Kral Peter II, naiplik

aracılığıyla temsil edilecek; ülkede Sırbistan, Hırvatistan, Slovenya, Makedonya, Karadağ ve Bosna-Hersek'ten oluşan altı federe birimden meydana gelen altı bakanın yer alacağı yeni bir ortak hükümet kurulacak; bu yeni hükümet Yugoslavya'yı uluslararası alanda yapılacak tüm görüşmelerde temsil etme yetkisine sahip olacak; yeni anayasa kabul edilene kadar bu hükümet görev başında kalacak; ayrıca yeni hükümet tüm faaliyetlerini AVNOJ'a karşı sorumlu olarak gerçekleştirecektir (Sancaktar, 2017: s. 68).

Şubat 1945'te ikinci Yalta Konferansı'nda Churchill, Stalin ve Roosevelt, bu antlaşmayı kabul etmişlerdir. Ayrıca Kral Peter II antlaşmayı baskılar sonucunda kabul etme zorunda kalmış ve kralı temsil edecek naip bir Sırp, biri Hırvat ve biri de Sloven arasından Tito tarafından seçilmiştir. 5 Mart 1945'te İvan Subasiç tüm sorumluluğu Tito'ya bırakmıştır (Castellan, 1995: s. 491). Yeni hükümet 28 kişiden oluşurken, bunların 23'ü Tito'nun takipçisiydi. Tito yeni hükümet programını ve ülkenin yeni adını ilan etmiştir: *Demokratska Federativna Jugoslavija* (Demokratik Federal Yugoslavya) (Sancaktar, 2010: s. 104).

Her ne kadar Tito ve Partizanlar etkinliklerini arttırmış olsalar da, hala Ustaşa rejimi ve Çetnik artıklarıyla ve faşist Nediç ile Ljotić'i takip edenlerle uğraşmaktaydılar. Partizanlar Yugoslavya'da silahlı güçlerin başında yer almaktaydı. Bu avantaj onların hem savaş sırasında işgalcilerle işbirliği yapanlardan temizlenmesi hem de ülkede hiçbir muhalefetin kalmaması için kullanılmıştır. Örneğin Almanlarla işbirliği yapan Çetniklerin savaş sonlarında sayıları 10 bin-12 bin kadardı. Partizan birlikleri, bunları bir süre sonra yakalayıp öldürmüşlerdir (Jelavich, 2006: s. 287). Çetniklerin lideri Draza Mihailović ise Bosna'ya kaçtı ancak daha sonra yakalanarak yargılandı ve 1946 yılında da savaş suçlusu olmasından dolayı idam edildi (Glenny, 2001: s. 427). Ustaşa rejimi ve takipçilerinin kaderi de Çetniklere benzemektedir. Ustaşaların lideri Paveliç ve yanındaki 100 bin-200 bin civarındaki Ustaşa milisi, Avusturya sınırına yakın Bleiburg kasabasında İngilizlere sığındılar. Ancak İngilizler taraf oldukları bir antlaşma gereğince Ustaşa milislerini, Partizanlara teslim etmişlerdir. Slovenya'da Maribor şehrine yapılan yürüyüş sırasında 30 bin Ustaşa öldürülmüştür. “20 Mayıs'ta Tezna köyü yakınlarında 50.000 Hırvat askeri ve çoğunluğu kadın ve çocuk olan 30.000 mülteci beş gün içinde

öldürüldü... Bu 'Bağımsız Hırvatistan Devleti'nin korkunç sonuydu" (Glenny, 2001: s. 427).

9 Mayıs 1945'te Almanların teslim olmasından sonra Tito "Zafer Günü" dolayısıyla yaptığı bir konuşmada şunları söylemiştir:

...Yugoslav halkları! Sırlar, Hırvatlar, Slovenler, Makedonlar, Karadağlılar ve Müslümanlar! Öteden beri özlemle beklediğiniz mutlu gün gelmiş bulunuyor. Sizleri boyunduruk altına almak isteyen o güç yenilgiye uğratılmıştır. Alman ve İtalyan faşistleri, sizleri birbirinizle kırdırmak için aralarında nifak tohumlarını saçmıştı. Fakat en iyi evlatlarınız, kendi yurduna, yurttaşlarına ve sizlere karşı içten gelen sevgi ve saygılarıyla düşmanın bu korkunç planını engellemiş oldular. Aradaki çeyememezlik ve düşmanlık yerine, şimdi şu anda siz, yeni ve mutlu bir Yugoslavya çerçevesinde kardeşçesine birleşmiş bulunuyorsunuz. Saygın ve türlü haksızlıklar yüzünden çürümeye yüz tutmuş Yugoslavya yerine, bugün biz, eşit haklara sahip halkların Demokratik Federatif Yugoslavya'sına sahibiz. Bu, şanlı Yugoslavya ordusunun elde ettiği zaferinin bir sonucudur; sizin direncinizin, fedakarlığınızın ve haklı davanıza inancınızın da sonucudur (Nobırdalı ve Selim, 1977: s. 94-95).

7 Ağustos 1945'te AVNOJ üçüncü toplantısını gerçekleştirmiştir. Toplantıda alınan kararlar ışığında AVNOJ kendisini Yugoslav parlamentosu ilan etmiş ve bir seçim kanunu hazırlanmıştır. Yine toplantıda toprak reformuna ve mahkemelerin idari yapısının düzenlenmesine ilişkin kanunlar kabul edilmiştir (Taşar vd., 1996: s. 66).

11 Kasım 1945'te parlamento seçimleri yapılmış ve Tito'nun Halk Cephesi seçimlerde %90 civarında oy alarak olağanüstü bir zafer kazanmıştır (Nobırdalı ve Selim, 1977: s. 95). Meclis ilk oturumunu 29 Kasım 1945'te Yugoslavya Komünist Partisi'nin egemenliği altında icra etmiştir. Aynı gün, *Federativna Narodna Republika Jugoslavija* (Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti) kurulmuş ve böylece

monarşi resmen sona erdirilmiştir. 1 Aralıkta Tito başbakan ilan edilmiştir (Sancaktar, 2010: s. 107). Yeni devlet Sırbistan, Hırvatistan, Slovenya, Karadağ, Makedonya ve Bosna-Hersek olmak üzere altı federe birimden meydana gelirken Kosova ve Voyvodina ise özerk bölgeler olarak Sırbistan federe devletine bağlanmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın bilançosu Yugoslavya'da çok ağırdı. Resmi makamların açıklamasına göre 1.700.000 insan yaşamını yitirmiştir. Bu kayıp savaş öncesindeki Yugoslavya nüfusunun %10.8'ini oluşturmaktaydı. Branko Horvat toplam nüfusun dokuzda birinin hayatını kaybettiğini ifade etmiştir (Sancaktar, 2017: s. 71). Judt'a göre Yugoslavya'da 1.500.000 sivil hayatını kaybetmiştir. Ayrıca savaş sırasında ülke nüfusuna oranlandığında en fazla asker kaybı veren dört ülke ordusundan birisi de Yugoslavya ordusu olmuştur. Hem sivil hem de asker kayıpları dikkate alındığında Yugoslavya yine en fazla kayıp yaşayan dört ülkeden birisi olmuştur. Bu istatistiklere göre Yugoslavya'da savaştan önceki nüfusun sekizde biri yaşamını yitirmiştir (Judt, 2009: s. 35-36). Faverjon ise savaş sırasında 1.500.000 insanın hayatını kaybettiğini ve toplam Yugoslavya nüfusunun %10.6'sına tekabül ettiğini belirtmiştir (Faverjon, 1994: s. 268). Daha sonra yapılan araştırmalarda Yugoslavya'da 1.027.000 kişinin öldüğü ve bununda nüfusun %5.9'una tekabül ettiği belirtilmiştir. Yugoslavya topraklarında yaşayan halkların kayıplarına baktığımızda Hırvatistan %7.82 (298.000), Karadağ %11.7 (50.000), Voyvodina %4.4 (76.000), Kosova %1.5 (10.000), Makedonya %2.2 (25.000), Sırbistan %3.5 (141.000), Bosna-Hersek %13.6 (382.000) ve Slovenya %2.2 (35.000) bölgelerinde yaşamını yitirmiştir (Demir, 2017b: s. 166). Rakamlardan da görüldüğü üzere nüfusuna oranla en fazla kaybı Bosna-Hersek'te yaşayan Müslüman vermiştir. Bu durumun nedeni savaş boyunca hem Hırvat milliyetçisi Ustaşalar hem de Sırp milliyetçisi Çetnikler, Müslümanları karşı taraftan olmak ve işbirliği yapmak suçlamasıydı.

Sonuç olarak Birinci Yugoslavya deneyimi büyük bir başarısızlıkla sona ermiştir. 1918-1941 yıllarında devletin hakimiyetini ellerinde tutan Sırp, tarihten gelen milliyetçi iddialarını uygulamaya geçirmek için hareket etmişler ve en temel hedefleri Belgrad'ın merkezde olacağı "Büyük Sırbistan" devletini kurmak olmuştur. Hırvatlar da kendi tarihsel deneyimleri sonucunda ortaya çıkan milliyetçi

söylemlerinden hareket ederek Hırvatistan'ın merkezde olduğu "Büyük Hırvatistan" devletini kurmak istemişlerdir. Sırp ile Hırvatlar arasındaki bu mücadele İkinci Dünya Savaşı'nda daha da derinlik kazanmış ve milliyetçi ve faşist eğilimlere sahip olan Hırvat Ustaşa rejimi ile Sırp Çetnikler arasında kanlı savaflara yol açmıştır. Ustaşalar tarafından homojenleştirme politikası uygulanarak Sırp ve diğer Hırvat olmayan azınlıklara karşı etnik temizlik gerçekleştirilmiştir. Alman güdümündeki faşist Nediç hükümeti ve Sırp Çetnikleri de Ustaşalara karşı benzer politikalar yürüterek Sırp olmayan azınlıklara yönelik kısımlar gerçekleştirmişlerdir. Sırp ve Hırvat milliyetçilerinin bu faşizan uygulamaları Yugoslavya'da yaşayan diğer halkların hayal kırıklığı ve nefret duygusuna kapılmalarına neden olmuştur. Tito önderliğindeki Partizan birlikleri ise Sırp ve Hırvat milliyetçilerinden farklı olarak dışlayıcı bir politika izlememişler ve Tito tarafından diğer Yugoslav halklarının varlığı tanınmıştır. Partizanların temel öncelikli hedefi, işgalcilere ve işbirlikçilerine karşı savaşarak Yugoslavya'yı işgalden arındırmaktı. Daha sonra ise federal ve sosyalist niteliklere sahip ve Yugoslav halklarının eşit temsilini öngören bir Yugoslavya kurmayı amaçlamışlardır. Bu hedefler Yugoslav halklarının Partizanların saflarına katılmasında etkili olmuştur. Tito Birinci Yugoslavya'daki milliyetçi ideolojilerden kaynaklanan başarısızlığın farkında olarak yeni devletin sosyalist bir ideoloji temelinde kurulmasını sağlamıştır. Ancak Tito'nun iyimserliği, 1918-1941 yıllarındaki deneyim ve özellikle 1941-1945 yıllarında yaşanan iç savaş dikkate alınır ise geçici bir hayalden öte bir şey değildir. Çünkü bir kere İkinci Yugoslavya'nın temellerine iç savaş sırasında görünmez ama her an patlamaya hazır dinamitler yerleştirilmişti. Bu dinamitler zamanı gelince yine Sırp ve Hırvat milliyetçilerinin tarihi hedeflerini gerçekleştirmek için harekete geçmeleriyle patlayacaktı ve İkinci Yugoslavya da tıpkı Birinci Yugoslavya gibi tarihin tozlu sayfalarındaki yerini alacaktı. Bora'nın da söylediği gibi "*iç savaşın acı mirası, "İkinci Yugoslavya"nın üzerinde kolay kalkmayacak bir gölge olacaktı*" (Bora, 1991: s. 53).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ YUGOSLAVYA: MİLLİYETÇİLİĞİN YÜKSELİŞİ VE DAĞILMA

İkinci Dünya Savaşı, birçok açıdan Avrupa'yı ve Dünya'yı felakete sürüklemiştir. Hitler öncülüğündeki Alman birlikleri Avrupa'nın pek çok şehrini işgal etmiştir. Bu işgal sırasında çok sayıda şehir harap olmuş; önemli fabrikalar ve işletmeler kullanılamaz hale gelmiştir. Beyaz Rusya'daki Minsk şehrinin %80 gibi nerdeyse tamamı savaş sonuna kadar yıkılmış; Ukrayna'daki Kiev şehri adeta bir yangın yerine dönmüş; savaş sonlarına doğru geri çekilen Alman birlikleri Polonya'nın başkenti Varşova'yı baştan aşağı ateşe vermiş; Almanya'nın başkenti Berlin ise savaş sonunda bu tahribat ve yıkımdan nasibini almış ve şehrin büyük bir kısmında moloz ve demir artığından başka bir şey kalmamıştır. Fransa toprakları Alman işgaline maruz kalmış ve bu işgal anında Fransa ağır kayıplar vermiştir. Ancak Alman birliklerinin işgal ettiği Fransa, Belçika, Hollanda, Danimarka ve Norveç kayıplara maruz kaldılarsa da yine şanslıydılar. Çünkü savaşın asıl görüldüğü yer Doğu Avrupa topraklarıydı. Sovyetler Birliği, savaş süresince 70 bin köy, 1700 kasaba, 32 bin fabrika ve tahminen 65 bin kilometre uzunluğundaki demiryolu hattını kaybetmiştir. Bunun yanında Sovyetler Birliği, sivil ve asker olmak üzere yaklaşık 25 milyon vatandaşını kaybetmiştir, ki bu sayı savaşta ölenlerin yarısına yakındır (Judt, 2009: s. 33-35). Avrupa'da savaş sonunda insanlar yıkıntılar üzerinde yaşıyorlardı; Avrupalıların temel ihtiyaçları ABD yardımlarıyla giderilebiliyordu; eski güçlü Avrupa para birimleri artık kullanılamıyordu; Müttefik askerleri sigara, konserve jambon ve et konservelerinin paradan daha değerli olduğunu anlamışlardır (Roberts, 2015: s. 679). İngiltere, savaş devam ederken işgale uğramamış ancak Alman uçaklarının bombardımanları sonucunda bazı bölgeleri harabeye dönmüştür. Bir zamanlar “batmayan güneş” olarak nitelendirilen İngiltere ya da Büyük Britanya, savaşın bitmesiyle ABD kredilerine muhtaç hale gelmiştir. 1946 yılında İngiltere’de ekmek gibi temel gıda maddesi ilk defa karne usulüyle verilmeye başlanmıştır – oysaki savaş devam ederken bu tür bir uygulama yapılmamıştır. 1947 yılı itibariyle

İngiltere'nin küresel bir güç olmadığı tüm çıplaklığıyla ortaya çıkmıştır (Roberts, 2015: s. 685). ABD ise savaşta herhangi bir işgale maruz kalmamıştır. Kayıpları fazla olsa da, Müttefiklerin kayıpları dikkate alındığında önemsiz gibi duruyordu. Savaş süresince ABD sadece kendi ordularını değil, Müttefik ordularını da donatmıştır. Savaş sırasında ekonomisi ve gücü iyiden iyiye artan ABD, savaşın sonra Avrupa ülkelerinin pek çoğuna borç ve karşılıksız yardımlar yapıyordu. Ancak ABD halkı, savaşın sonra ülkelerinin Avrupa bataklığından çıkmalarını istiyordu (Roberts, 2015: s. 681-682). Çünkü ABD dış politikasının temel amacı, “ABD'nin fiziki sınırlarının güvenliğini korumak ve bunu ittifak anlaşmaları ve askeri güçle değil ülkeyi okyanuslarla diğer kıtalardan izole eden jeopolitik konumunu kullanarak gerçekleştirmekti.” Bu dış politikanın yansıması 1820'li yıllarda ilan edilen Monro Doktrinine dayanmaktadır. Doktrine göre ABD, Avrupa'nın iç siyasetine müdahil olmayacak karşılığında Avrupa da, ABD'nin iç işlerine karışmayacaktır (Behlül Özkan, 2011: s. 58). Uzun yıllar Avrupa siyasetinden kendisini izole eden ABD, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu dış politika kurgusunu değiştirmek zorunda kalmıştır.

Savaşı Müttefikler kazandı ancak savaş sonrasında yalnızca iki kazanan vardı: ABD ve SSCB. Her iki devlet savaşın ardından tartışmaya mahal vermeyecek bir şekilde “süper güç” olarak uluslararası konjonktürde yerlerini almışlardır. İki süper güç arasında bir ideolojik kutuplaşma ya da kamplaşma ortaya çıkmıştır. Sovyet orduları savaş sırasında Doğu Avrupa'yı işgal ederek savaşın sonra kendi güdümünde olan komünist yönetimlerin başa geçmesini sağlamıştır. ABD ise savaş sonrasında yok olmakla yüz yüze kalan Batı Avrupa'ya Truman Doktrini ve Marshall Planı çerçevesinde yardımlar yapmış ve böylece kendisine sadık rejimlerin kurulmasının önünü açmıştır. Churchill'in ifadesiyle 1946 yılından sonra Avrupa'ya “demir perde” inmiş ve Avrupa ikiye bölünmüştür (Goldstein ve Pevehouse, 2015: s. 69; Roskin ve Berry, 2014: s. 81; Roberts, 2015: s. 685). 1947-1991 yılları arasında yaşanan bu kamplaşma literatürde “Soğuk Savaş” olarak adlandırılmaktadır.³⁵ İki kamp birbirlerine karşı kalkan oluşturmak amacıyla askeri örgütlenme yoluna gitmiştir. Bir yanda Batı'nın Nisan 1949'da kurduğu NATO, diğer tarafta Doğu'nun

---

³⁵ Soğuk Savaş hakkında daha fazla bilgi için Bkz. John Lewis Gaddis, Soğuk Savaş: Pazarlıklar, Casuslar, Yalanlar, Gerçek, Çev. Dilek Cenkçiler, 2.b., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2015

1955 yılında kurduğu Varşova Paktı vardır (Hook ve Spainer, 2014: s. 57; Sander, 2013: s. 271).

3.1.Tito Döneminde Yugoslavya ve Milliyetçilik

İkinci Dünya Savaşı'nın bilançosu Yugoslavya için çok ağır olmuştur. Savaş başlamadan evvel zaten kötü bir ekonomik görüntü içerisinde olan Yugoslavya, savaşın ardından ise iflas etmiş bir ekonomiyle karşı karşıya kalmıştır. Savaşta 1.700.000 Yugoslav hayatını kaybetmiş ve ülke 9 milyar dolardan fazla maddi zarara uğramıştır (Drulovic, 1976: s. 55). Savaştan evvel mevcut konutların beşte biri yok olmuş; sadece başkent Belgrad'da konutların %40'tan fazlası yıkılmış veya tahrip olmuştur. Savaş sonunda Yugoslav nüfusunun yaklaşık %25'i evsiz kalmıştır (Sancaktar, 2017: s. 73). Ülkede bağların %25'i, canlı hayvanların %50'si, karayollarının %60'ı, tarım alanlarıyla beraber demiryolu köprülerinin %75'i, sanayi tesislerinin üçte biri yok olmuştur (Judt, 2009: s. 34). Demiryolu lokomotiflerinin %76'sı, vagonların %83'ü tamamen kullanılamaz hale gelmiştir. Açık deniz gemilerinin %95'inden %56'sı sular altında kalmıştır. Toplam 28 kilometre çapındaki köprüden %65 uzunluğunda olanları yıkılmıştır. Aynı zamanda ülkenin işgal edildiği 1941 yılında ülke genelinde 210 hastaneden 179'u tahrip edilmiş ya da tamamen kullanım dışı kalmıştır (Drulovic, 1976: s. 55-56). Tarımda kullanılan makine veya büyükbaş hayvanlar işgalcilerce yok edilmiştir. Makinelerin %80'i tahrip edilmiş; köylülerin tarım arazilerinde kullandığı büyükbaş hayvanların %60'ı yok olmuş; atların %62'si, koyunların %63'ü, domuzların %59'u ve kümes hayvanlarının %55'i işgalciler tarafından yağmalanmıştır. 289 bin çiftlik ise ya tamamen yok edilmiş ya da kullanılamaz hale gelmiştir (Sancaktar, 2017: s. 73). Savaş sonrasındaki genel durumu ve havayı Judt, İngiliz Subay William Byford'un sözleriyle şöyle ifade etmiştir:

İşsiz güçsüz insanlar! Kocalarını ve çocuklarını kaybeden kadınlar, kadınlarını kaybeden erkekler; evlerini ve çocuklarını kaybetmiş kadınlarla erkekler; geniş çiftlik arazilerini, servetlerini, dükkanlarını, içki

imalathanelerini, fabrikalarını, un değirmenlerini, malikanelerini kaybetmiş aileler. Tek başlarına yollara düşmüş çocuklar da vardı, sırtlarındaki küçük bohçalara dokunaklı notlar iliştilmişti. Her nasılsa annelerinde kopmuşlardı, anneleri ölmüş ve yersiz yurtsuz kalmış başka biri tarafından yolda bir yere gömülmüş de olabilirdi (Judt, 2009: s. 41).

İşte böyle bir yıkımdan çıkan Tito ve takipçileri, var olmaya çalıştılar ve en önemlisi Yugoslavya'yı var etmeye çabaladılar. Yeni devlet 6 temel esas üzerine oturtulmuştur. Birincisi ve en önemlisi Yugoslavya'da yaşayan uluslara ve azınlıklara eşit mesafede yaklaşan karizmatik lider Tito'dur. Diğerleri sosyalist piyasa ekonomisi, özyönetim, federalizm, bağlantısızlık hareketi ve "1941 Kulübü." 1941 Kulübü, Partizan hareketinin kuruluş yıllarında kullanmış olduğu addır (Ülger, 2016: s. 53).

Tito savaşın ardından 1945-1950 yılları arasında devletçi politikaları uygulamaya koymuştur. Tito'nun devletçi politikalar uygulamasının nedeni savaş zamanında büyük yıkım yaşayan Yugoslavya'yı devlet kontrolü altında tekrar canlandırmaktır. Ayrıca savaş yıllarında şiddeti artan Sırp ve Hırvat milliyetçiliğini ortadan kaldırmaktır. Çünkü her iki milliyetçilik hareketi önce SHS Krallığı'nın yıkılmasına, sonra Yugoslavya Krallığı'nın zayıflayıp işgal edilmesine ve 1941-1945 yılları arasında da Yugoslavya'da yaşayan ulusların birbirlerine karşı kin ve nefret beslemelerine neden olmuştur. Bu doğrultuda ilk olarak Ağustos 1945'te "Toprak Reformu Yasası" yürürlüğe girmiştir. Bu yasayla, ülke genelinde toprak ağalarının ve burjuvazinin gücünü ortadan kaldırmak, köylülerin yaşam kalitesini artırmak, savaşla birlikte düşen tarımsal üretimi yeniden yükseltmek ve tarım alanında sosyalist ekonomik düzen tesis etmek amaçlanmıştır (Sancaktar, 2017: s. 75). Ayrıca bu yasayla düşmanla işbirliğine giden yerli işbirlikçilerinin mallarına el konulmuştur. Özellikle savaş döneminde Ustaşalara ve Çetniklere yardım eden milliyetçilerin tüm malvarlıkları kamulaştırılmıştır. Ülke dışına kaçmış Ustaşa ve Çetnik artıklarının, savaş sırasında Ustaşalara ve Çetniklere yardım eden ve savaştan sonra ülkeden kaçan pek çok grubun ve kapitalistlerin mal ve mülklerine yine bu yasayla el konulmuştur (Koka, 2013: s. 25).

İkinci Yugoslavya'nın ilk anayasası 30 Ocak 1946'da kabul edilmiştir (Aruçi, 2013: s. 576). 1946 Anayasası, 1936 Sovyet Anayasası'nın bariz bir biçimde benzeriydi (Uzgel, 1992: s. 224). 1946 Anayasası ile Yugoslavya federal bir örgüt yapısına kavuşmuştur. Yugoslavya'nın kurucu halkları arasında Sırlar, Hırvatlar, Slovenler, Makedonyalılar ve Karadağlılar sayılırken Kosova'da yaşayan Arnavutlar ve Bosnalı Müslümanlar kurucu halk statüsüne tabi tutulmamışlardır (Sipahioğlu, 2010: s. 168-170). Ayrıca Sırbistan Halk Cumhuriyeti içerisinde biri Arnavutların çoğunluğu oluşturduğu "Kosova-Metoya Özerk Bölgesi" ve diğeri de Macar azınlığın yoğun yaşadığı "Voyvodina Özerk Eyaleti" kurulmuştur (Sancaktar, 2017: s. 80-81). Tito'ya göre federal bir örgütlenme meydana getirmek zorunluluktur. Çünkü Yugoslavya'daki geçmiş tecrübelerden acı dersler çıkarılmıştır; ülke içerisinde özellikle Sırlar ve Hırvatlar tarihi milliyetçi iddialarını hayata geçirmek için harekete geçebilirlerdi ve yeni devletin "kardeşlik ve birlik" sloganını ortadan kaldırılabiliyorlardı. Bu yüzden Tito'nun önceki Yugoslavya deneyiminden çıkardığı ders açıktı: İkinci Yugoslavya merkeziyetçi bir yapıya sahip olmayacaktır. Sırp milliyetçilerinin temel hedefi olan merkeziyetçiliğin ortadan kaldırılması için Sosyalist Yugoslavya, federal bir yapıya kavuşturuldu ve aynı zamanda Sırbistan'da özerk yönetimler meydana getirilerek hem Sırların çoğunluk olması engellenmiş hem de Sırp milliyetçilerine bir darbe vurulmuştur. Tito ancak bu sayede Yugoslavya'da milliyetçilik temelli problemleri ortadan kaldırabileceğini düşünmüştür (Kenar, 2005: s. 71-73). Bir başka şekilde ifade edilecek olursa Tito, tüm halkların eşit bir ortamda yaşayacağı "Büyük Yugoslavya" yaratmak istemiştir.

Tito'nun bir başka önem verdiği mesele eski tarihsel sembollerin ortadan kaldırılmasıdır. Örneğin 1848 Devrimleri sırasında Macar ayaklanmasının bastırılmasında etkin olan Hırvat Ban'ı Josip Jelacic heykeli 1947 yılında Zagreb meydanından kaldırılmıştır. Çünkü Jelacic, Macar Devrimini bastırdığı için Yugoslavya Komünist Partisi içerisinde işçi sınıfı düşmanı olarak gösterilmiştir. Jelacic yerine 1573 yılında köylü ayaklanmasının lideri Matija Gupec ön plana çıkartılmıştır (Demir, 2017: s. 94). Bunun yanında eski Hırvat krallığının ve 1941-1945 yılları arasında da BHD'nin kullandığı amblemlerin kullanılması yasaklandı. Örneğin Mavi, Beyaz ve Kırmızı fon üzerinde damalı sembollerin yer aldığı tarihi Hırvat bayrağı artık kullanılmayacaktı. Ayrıca savaş döneminde Ustaşalara ve

Çetniklere destek verdikleri gerekçesiyle bu dönemde Katolik Kilisesi ve Ortodoks Kilisesi'ne birtakım baskılar uygulanmıştır. Özellikle Katolik Kilisesi bu baskılardan nasibi fazlasıyla almıştır. Çünkü bazı Katolik din adamları, savaş döneminde Ustaşa rejimi ile yakın temas içerisinde olmuşlar ve Ustaşa milislerinin katliamlarına onay vermişlerdir. Bu nedenle bazı Kiliseler yıkılmış ve erkek ve kadın manastırlarının yer aldığı ilahiyat okulları kapatılmıştır (Malcolm, 1999: s. 307). Sırp Ortodoks Kilisesi ise Hırvat Katolik Kilisesi'ne nazaran daha az baskıya tabi tutulmuş olsa da savaş zamanında sürgündeki yönetimle ve Sırp milliyetçisi Çetniklerle işbirliği yapan Ortodoks din adamları tutuklanarak hapse atılmıştır. Zagreb Başpiskoposu Alojzije Stepinac, savaşta Hırvat milliyetçisi Ustaşa rejimiyle işbirliği yaptı. Ustaşa Hareketi'nin lideri Ante Pavelic'in Hırvat ulusu tarafından meşruiyet kazanmasında büyük katkısı vardı. Stepinac, Pavelic'e "*Tanrının Eli*" unvanını verdi ve Pavelic'i, Hırvat ulusunun kaderinde büyük değişiklikler gerçekleştirecek "büyük adam" olarak selamladı (Johnstone, 2004: s. 202). Bu ve buna benzer faaliyetleri dolayısıyla Stepinac mahkemeye çıkarılmış ve 16 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Daha sonra 1951 yılından 10 Şubat 1960'ta ölene kadar Krwsic'te ev hapsine mahkum edilmiştir (Akmadza, 2007: s. 95-96). Tutuklamalar ve yargılamalar dışında her iki kilisenin topraklarına ve diğer mülklerine el konulmuştur. Baskı artırılarak Kiliselerin eğitim alanında sadece din adamı yetiştirmeleri denetim koşuluyla serbest bırakılmıştır. Ayrıca kilisenin devlet iç işlerine karışması ve kamusal alanda faaliyet yürütmesi yasak kapmasına alınmıştır (Sancaktar, 2017: s. 76-77). Müslümanlar ise Hıristiyanlara oranla daha az baskı ile karşılaştılar. Hatta komünist rejimin Sırp Ortodoks Kilisesi ve Hırvat Katolik Kilisesini baskı altında tutması Sırp ve Hırvat milliyetçi emellerinin Müslümanlar üzerinde uygulanmasına mani olmuştur. Denilebilir ki Boşnak ulusal kimliği Sosyalist Yugoslavya'da, ilk Yugoslavya deneyimine göre korunmuştur. Bu sayede de Boşnaklık ve Boşnak milliyetçiliği bir gelişim yaşamıştır (Sancaktar, 2010: s. 120).

Her şeye rağmen Yugoslavya çok milletli, çok dilli ve çok dinli bir ülke olmayı sürdürdü ve Birinci Yugoslavya gibi "halklar hapisanesi" olmaya devam etti. Savaş zamanında yaşanan acı olayları Yugoslav halklarının hafızasından silmek için çaba harcandı ve Sosyalist Yugoslavya federe cumhuriyetlere, özerk yönetimlere ve ulusal azınlıklara bölündü. Ülkede Hırvatça, Sırpça, Slovence ve Makedonca dört

resmi dil olarak kabul edildi. Ayrıca Katolik, Ortodoks ve İslam üç temel din olarak yer aldı (Jelavich, 2006: s. 315). Bu çok uluslu, çok dilli ve çok dinli ortamda Yugoslavya'yı endişeye sokan en önemli mesele her zaman milliyetçilik olacaktır. Savaş zamanında Sırp ve Hırvat milliyetçileri mağlup edilse de, Sosyalist Yugoslavya'nın 46 yıllık varlığı boyunca bazen yer altında olsa da en tehlikesi milliyetçilik siyasetidir. Nitekim Yugoslav lider Tito da birçok kez Yugoslavya'nın en büyük düşmanının ayrılıkçılık yani milliyetçilik olduğunu söylemiştir (Sancaktar, 2009: s. 90).

3.1.1. Tito Döneminde Sırp Milliyetçiliği

1945-1980 yılları arasında Sırp milliyetçiliğinin üç şikayeti vardı: (1) Sosyalist Özyönetim Sistemi ile başlayan süreçte Yugoslavya giderek ademi-merkezleşme içerisine girmektedir. Sırp milliyetçileri, Büyük Sırbistan Projesi'ni hayata geçirmek için öncelikle Belgrad'ın merkezde olacağı bir devlet yapısını oluşturmaya çalışmaktadırlar. Yugoslavya'nın ademi-merkezleşmesi demek ülkenin parçalanması demektir. Bu yüzden Sırp milliyetçileri öncelikli sorun olarak ademi-merkezleşmenin önlenmesini gerekli görmekteyiz. (2) Yugoslavya'da Sırp baskılara maruz kalmaktaydı. Sırbistan toprakları, Hırvat Tito'nun Sırbistan'ı güçsüz bırakmak istemesinden dolayı parçalara ayrılmıştı. "Güney Sırbistan" olarak nitelenen Makedonya ayrı bir cumhuriyet yapılmıştı; Kosova ve Voyvodina ise Sırbistan'dan koparılarak özerk yönetimlere dönüştürülmüştü. Ayrıca Sırbistan'dan koparılan Kosova ve Voyvodina Özerk Bölgelerine, 1974 Anayasası ile nerdeyse cumhuriyetlerin sahip oldukları haklar verildi. Sırp milliyetçilerine göre özerk bölgelere bu tür hakların verilmesi "zayıf Sırbistan=güçlü Yugoslavya" yaratılmak istenmesinin bir sonucudur. Bu parçalanmaya bir an önce son verilmelidir. (3) Bu dönemde Sırp milliyetçiliğinin en önemli temsilcisi Aleksander Rankovic'in tasfiye edilmesidir. Sırp milliyetçilerine göre bu tasfiye Sırlara vurulmuş büyük bir darbeydi. Aşağıda bu sorunlar ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

SSCB ve Kominform ile yolların ayrılması Tito için yeni bir yol belirlemeyi öncelikli mesele haline getirdi. Amaç SSCB ve diğer komünist yönetimlerden farklılık taşımaktı. Nitekim "Sosyalist Özyönetim Sistemi" (SÖS) uygulanmaya

başlandı. “Fabrikalar işçilerin, toprak köylülerin” sloganıyla uygulamaya konulan SÖS ile devletin yapısı giderek gevşetilmeye başlandı. 2-7 Kasım 1952’de, YKP’nin 6. Kurultayı’nda partinin adı *Yugoslavya Komünistler Birliği* (League of Communists of Yugoslavia-LCY) olarak değiştirildi (Sancaktar, 2010: s. 135). Daha sonra Şubat 1953’te Belgrad’da yapılan Halk Cephesi’nin 4. Kurultayı’nda, Halk Cephesi’nin adı *Yugoslavya Emekçi Halkın Sosyalist Birliği* olarak değiştirildi (Nobırdalı ve Selim, 1977: s. 114). Bu isim değişikliklerinin yapılmasının amacı “Sovyet tipi” partilerden farklı olduğunu ispatlamak ve göstermekti (Glenny, 2001: s. 460). 6. Kurultay’da alınan önemli kararlardan birisi ülkedeki merkezi yapının gevşetilmesine ilişkindi. Bu noktada cumhuriyetlerin güçleri arttırılarak yerel idarenin en temel birimleri olan mahalli yönetimlere de önemli yetkiler verildi (Jelavich, 2006: s. 417). Ancak SÖS ile başlayan ademi-merkezileşme Sırp milliyetçilerinin seslerini yükseltmelerine neden olmaya başladı. 1960’lı yıllara kadar merkeziyetçi yapı giderek gevşetildi ve 1960’lı ve 1970’li yıllarda kabul edilen Anayasalar ya da anayasa reformlarıyla cumhuriyetlerin yetkileri federal devlet aleyhine gittikçe genişletildi. Bu gelişmeler geçmiş tartışmaların yeniden alevlenmesine neden oldu. Sırp ve Hırvatlar arasında 1918-1929 SHS Krallığı’nda, 1929-1941 Yugoslavya Krallığı’nda siyasi yaşama egemen olan merkeziyetçilik-(kon)federalizm mücadelesi, Sırp ve Hırvat milliyetçilerinin çabalarıyla gün ışığına çıkmaya başladı. Tarihi hedefleri Büyük Sırbistan Projesi’ni hayata geçirmek olan Sırp milliyetçileri Yugoslavya’nın merkezi yapısının gevşetilmesinden memnun değildi.

Nisan 1963’te Yugoslavya’nın yeni anayasası kabul edildi. Bu anayasayla cumhuriyetlere geniş yetkiler içeren alanlar bırakıldı. Ayrıca yeni anayasayla ülkenin adı *Sosyalist Yugoslavya Federal Cumhuriyeti* (Socialist Federative Republic of Yugoslavia-SFRY) olarak değiştirildi (Sancaktar, 2010: s. 142). 1963 Anayasası ile ülke içerisindeki halklar üçlü bir sınıflandırmaya tabi tutuldular. İlki Yugoslavya dışında bir devlete sahip olmayan kurucu halklardır. Bunlar Sırp, Hırvatlar, Slovenler, Karadağlılar, Makedonlar ve Boşnaklardır. Boşnaklar ilk defa 1963 Anayasası ile kurucu halk statüsüne yükseltildi. İkincisi Yugoslavya’da yaşayan ancak Yugoslavya dışında kendi devletlerine sahip olan halklardır. Bunlar Arnavutlar (Kosova’da yaşayan), Macarlar (Voyvodina’da yaşayan), Türkler, Çekler, İtalyanlar,

Romenler, Slovaklar ve Bulgarlardır. Son sınıflandırmada ise ülke içerisinde az nüfusu olan azınlıklar sayıldı. Bunlar Yahudiler, Çingenerler, Polonyalılar ve Ruslardır (Tılıç, 1999: s. 58). İkinci sınıflandırmadaki halkların kendi kaderini belirleme (Self determinasyon) ve ayrılma hakları bulunmasa da, 1963 Anayasası ile kendi dillerini kullanma ve geliştirme özgürlüğü verildi. Ayrıca milliyetini ve kültürünü yaşaması garanti altına alındı. Bu sayede Yugoslavya’da yaşayan pek çok halk kendi anadillerinde eğitim veren okullar açmaya başladı. 1964 yılında Arnavutların 4851, Macarların 1565, Slovakların 261, Bulgarların 222 ve Rumenlerin 177 okul ya da okul içinde kendi dillerinde dersler aldıkları bölümler bulunmaktaydı (Sancaktar, 2010: s. 142-143). Kosova’da yaşayan Arnavutlara ulus olma hakkı tanınmasa da, yeni anayasa ile Kosova’nın statüsü “özerk il”den “özerk bölge”ye yükseltildi (Ural, 2014: s. 159). 1946 Anayasası ile Sırbistan topraklarında Kosova ve Vojvodina özerk yönetimlerinin oluşturulması, bu dönemde Sırp milliyetçilerini en çok rahatsız eden konulardan biridir. 1963 Anayasası’nda da bu statünün devam etmesi ve ayrıca iki özerk bölgeye ulus olma yolunda önemli haklar verilmesi Sırp milliyetçilerine göre yarı Hırvat yarı Sloven Tito’nun Sırbistan’ı cezalandırması anlamına gelmekteydi. Bir başka deyişle Sırbistan’ın zayıflatılarak “güdükleştirilmesi”nin ifadesiydi (Malcolm, 1999a: s. 387).

1963 Anayasası ile ortaya çıkan ademi-merkeziyetçi yapı 7-13 Aralık 1964’teki LCY’in 8. Kurultayı’nda tartışma konusu olmuştur. Kurultay’da bir tarafta ademi-merkezi bir yönetim anlayışına sahip olan Kardelj ve diğer tarafta daha merkezi bir yönetimden yana tavır koyan Aleksander Rankovic vardı. Rankovic Tito döneminde Sırp milliyetçiliğinin önemli bir temsilcisi olmuştur. Devletin daha merkezi bir yapıda örgütlenmesini arzu etmesi Sırp milliyetçileriyle arasında yakınlık oluşmasını sağladı. Kardelj ve Rankovic, 8. Kurultay’da karşıt görüşler içeren iki rapor sundular. Kardejl raporunda Yugoslavya’da özel girişimin payının daha fazla artırılarak dünya pazarına açılmak gerektiğini, federal devletin hem siyasi hem de ekonomik alanda payının azaltılmasını, ülkeyi meydana getiren cumhuriyetlerin kendi kaynakları üzerinde daha çok tasavvur hakkının olmasını, herhangi bir artı gelir sağlamayan ve sadece siyasi amaçlar dikkate alınarak kurulan fabrikaların kapatılmasını isteyen liberal düşünceler yer aldı. Rankovic ise tam tersine federal yönetimin zayıflatılmamasını, cumhuriyetlerin yetkilerinin federal yönetim lehine

azaltılmasını savunarak ülkenin daha fazla merkezi bir örgütlenme içerisine girmesini istedi. Tito, iki görüş arasından Kardelj cephesinin savunduğu fikirleri benimsedi. Böylece Tito, Yugoslavya'nın ademi-merkezi yapıda örgütlenmesini bir nevi garanti altına almış oldu. Ayrıca Kurultay'da cumhuriyetlerin ekonomik bağımsızlığının sağlanmasını garanti altına almak, LCY'in cumhuriyet ve bölgesel birimlerinin otonomisini arttırmak, milliyetçilik ve şovenizm gibi ayrılıkçı ideolojilere karşı savaşmak gibi birtakım kararlar da alındı (Sancaktar, 2010: s. 148-149). Diyebiliriz ki, 1963 Anayasası ile başlayan ademi-merkezileşme süreci, 8. Kurultay'da da devam etmiş ve bu sayede federal yönetimin kontrol ettiği alanların sınırları daraltılmıştır. Cumhuriyetlerin ise federal yönetime oranla güçlerinde artış olmuştur.

Yukarıda ifade edildiği gibi Sırp milliyetçiliğinin bu dönemdeki temsilcisi Aleksander Rankovic idi. Her ne kadar Yugoslavya Sırp milliyetçilerinin istediği gibi yapılanmasa da Rankovic'in ülke yönetiminde söz sahibi olması onları memnun etmekteydi. Rankovic, 1963 yılına kadar İçişleri Bakanlığı ve Devlet Güvenlik Servisi UDBA'nın başkanlığını yürütmüştür. 1963 yılında Federal Meclis tarafından alınan bir kararla Tito'nun yardımcısı yapılmıştır (Sancaktar, 2010: s. 160). Sırbistan Komünistler Birliği'nin (SKB) de liderliğini yapan Rankovic, Tito'nun yardımcısı olarak Yugoslavya'da ikinci adam haline gelmiştir. Bu durum eğer Tito'ya bir şey olursa Tito'dan sonra ülkenin başına geçmesinin yolunu açmıştır. Sırp milliyetçileri Rankovic'in ikinci adam olmasından memnundular ancak kısa süre sonra Rankovic tüm görevlerinden uzaklaştırılacaktı.

Rankovic, Sırlar haricinde tüm halklar arasında kötü bir üne sahipti. Özellikle Kosova'da yürüttüğü sertlik yanlısı tutum, Arnavutlar arasında Sırp milliyetçiliğinin bir dışa vurumu olarak yorumlanmıştı. Sırp milliyetçileri, Yugoslavya'da kendilerine karşı izlenen politikalarından hoşnut değillerdi. Örneğin Sırbistan'dan koparılan "tarihi Sırbistan toprakları" rahatsızlığın en büyük nedenlerinden birisidir. Makedonya'da Sırp olmayan bir nüfus bulunsa da, 1912-1913 Balkan Savaşı'nda Makedonya'nın ele geçirilmesi, Sırp milliyetçilerin Makedonya'yı "Güney Sırbistan" olarak görmelerine neden oldu. 1945 sonrasında Makedonya'ya cumhuriyet statüsü verilmesi Sırp milliyetçilerinin gözünde Sırbistan'ın parçalanması ve bir Sırp toprağının çalınması olarak görüldü. Bir başka

toprak sorunu ise aslında Sırbistan'ın hiçbir zaman bir parçası olmayan ve aynı zamanda %50'den az Sırp nüfusun bulunduğu Voyvodina'dır. Tito'nun Voyvodina'ya özerklik tanınması, hiçbir zaman Sırp toprağı olmasa da, Sırp milliyetçilerinin hoşnutsuzluğuna neden oldu (Malcolm, 1999: s. 321). Kosova, Balkan Savaşları sırasında Sırbistan tarafından işgal edilmişti. Ancak Kosova'da çoğunluğu Arnavut halk oluşturuyordu. Yine de Sırp milliyetçilerinin belleklerinde Kosova'nın çok önemli bir yeri vardı. 1389 Kosova Savaşı'nın yapıldığı ve Sırp Krallığı'nın yıkıldığı topraklardı. Ayrıca Kosova efsanelerin konusuydu. Kosova Savaşı'nı konu edinen birçok mit üretiliyordu. Tito'nun Kosova'yı Sırbistan'dan ayırarak özerklik vermesi, bugün bile Sırp'lar tarafından kara bir leke olarak görülmektedir. Belki de Kosova'da, Rankovic ve UDBA'nın Arnavutlara karşı sert müdahalelerde bulunmasının nedeni Sırbistan topraklarının çalınmasına ve parçalanmasına bir tepkidir. Kosova'da 1950'li yıllarda başlayan Sırp şiddet eylemleri 1955-1956 yıllarında doruk noktasına ulaştı. Haziran ve Temmuz 1956'da, hiçbir elle tutulur kanıt bulunmasa da çok sayıda Arnavut ağır suçlamalara maruz bırakılarak hapse atıldı. Bu kişilerden bazıları 12 yıl sonra serbest bırakılırken, bazıları da hapishanedeki kötü yaşam koşulları ve işkencelerin ardından hayatını kaybetmişti. Kosova'dan kaçmak zorunda kalan pek çok Arnavut kendisini "Türk" olarak ifade etmişti. Malcolm'a göre 1945 ile 1966 yılları arasında Yugoslavya genelinde yaklaşık 246 bin kişi Türkiye'ye göç etti. Kosova bölgesi için net bir sayı olmasa da tahminen 100 bin kişi göç etmişti (Malcolm, 1999a: s. 379-381). Bir başka kaynakta 1953-1967 yılları arasında Türkiye'ye yaklaşık 412 bin göç gerçekleşmişti (Aruçi, 2002: s. 220). Yugoslavya basınında çıkan bir haberde, "Türk sultanları, Sırp ve Karadağ kralları bile bu kadar zalimlik yapmamışlardı" diyerek Rankovic'in şiddet eylemlerinin büyüklüğünü gözler önüne sermiştir (Bora, 1991: s. 75). Kosovalı Arnavutlara yönelik Rankovic'in baskıları, 1966 yılında, Rankovic'in tasfiye edilmesine kadar devam etmiştir (Türkoğlu, 2000: s. 112).

UDBA'nın artan şiddet eylemleri çeşitli protesto ve gösterilerde eleştirilmeye başlandı. UDBA'ya karşı artan şikayetleri soruşturmak amacıyla Federal Hükümet, General Ivan Gosnjak liderliğindeki Ordu İstihbarat Servisi'ni görevlendirdi. Ayrıca Tito, 16 Haziran 1966'da, Makedonya Komünistler Birliği (MKB) Sekreteri Krste Crvenkovski başkanlığında, Rankovic ve UDBA'nın

faaliyetlerini araştırmak üzere bir komisyon kurulmasını istedi (Sancaktar, 2010: s. 161). Soruştırma sırasında UDBA'nın tüm ülkeyi ve hatta Tito'yu bile dinlediği ortaya çıkarıldı. Tito, kendisinin de dinlendiğini öğrenince 1937 yılından beri yoldaşlık ettiği Yugoslavya'nın ikinci adamı Rankovic'i tasfiye etmeye karar verdi (Jelavich, 2006: s. 422-423). 1 Temmuz 1966'da, LCY Merkez Komitesi'nin yürütme kurulu toplantısında hem Rankovic hem de gizli polis teşkilatının başkanı Svetislav Stefanovic görevlerini kötüye kullanmak, içinde buldukları kurumun ve kendi menfaatlerini arttırmak, üst düzey yöneticiler ve toplum hakkında yasadışı istihbarat toplamak ve uzun yıllardır Kosovalı Arnavutlara karşı şiddet uygulamakla suçlandılar (Nobırdalı ve Selim, 1977: s. 136-137). Tüm bu suçlamaların ardından 1966 yılında, Aleksander Rankovic tüm görevlerinden azledildi (Poulton, 1993: s. 24; Stankovic, 1983: s. 1-2; Uzgel, 1992: s. 226; Banac, 1997: s. 107; Malcolm, 1999: s. 312; Malcolm, 1999a: s. 382; Glenny, 2001: s. 465; Muzbeg, 2009: s. 29). Rankovic tasfiye edildi ancak herhangi bir ceza almadı. Kendisi ve yönetimindeki pek çok kişi emekli edildi. Sırp milliyetçileri, Rankovic'in tasfiyesini "Hırvat-Sloven komplosu", "Sırpların yenilmesi", "Tito-Kardelj ikilisinin oyunu" şeklinde yorumladılar (Jelavich, 2006: s. 422-423).

1968 yılına gelindiğinde tüm dünyada olduğu gibi Yugoslavya'da da öğrenci gösterileri yapılmaya başlandı. Sırp milliyetçileri özellikle Kosova'daki öğrenci gösterilerinden dolayı büyük tedirginlik yaşadılar. Uzun yıllar Rankovic'in baskısına maruz kalan Kosovalı Arnavutlar, 1968 yılından itibaren şu soruyu soruyorlardı: "*Neden 1.2 milyon Arnavut tam özerkliğe bile kavuşmuş değilken, 370.000 Karadağlımın kendi cumhuriyeti var*" (Malcolm, 1999a: s. 383). 27 Kasım 1968'de, Kosova'nın başkenti Priştina'da binlerce Kosova Öğrenci Gençlik Birliği (Rinia Studentore e Kosoves) üyesi öğrenci ayaklandı ve temel hedefleri ve sloganları Kosova'nın bağımsız bir cumhuriyet statüsüne sahip olmasıydı (Dyker and Veyvoda, 2014: s. 140; Aruı, 2002: s. 220; Ülger, 2016a: s. 46). Göstericiler "Kosova Cumhuriyeti", "Üniversite İstiyoruz!", "Kahrolsun Kosova'daki Sömürü" gibi sloganlar atıyorlardı. Polis göstericilere müdahale etmişti ancak dikkat çeken bir husus polisin eskisi gibi sert müdahalede bulunmaktan kaçınmasıydı. Gösterileri yatıştırmak amacıyla 1968 yılında bir anayasa değişikliği yapılarak hem Kosova'nın hem de Voyvodina'nın siyasi ve ekonomik özerklikleri genişletildi (Coşkun, 2010: s.

57). Her iki özerk bölge, artık konseyde Sırp tarafından temsil edilmeyecekti ki bizzat kendi temsilcileri bulunacaktı. Ayrıca Kosova'nın kendi ulusal simgelerini içeren bir bayrağının ve milli marşının olması kabul edildi. Bunların yanı sıra ilk ve ortaöğretimin Arnavutça yapılması ve daha önce Belgrad Üniversitesi bünyesinde eğitim veren Kosova'daki fakülteler, 1969 yılında, Priştina Üniversitesi'ne dönüştürüldü. Böylece eğitim alanında Arnavutçanın kullanım alanı genişletilerek Kosova'nın eğitimdeki özerkliği arttırıldı (Elsie, 2005: s. 199; Poulton, 1993: s. 73; Malcolm, 1999a: s. 384; Jelavich, 2006: s. 427). Kosova'daki değişiklikler Sırp milliyetçilerine göre Kosova'nın bağımsızlığı yolunda atılmış büyük bir adımdı. Sonuç olarak Kosovalı Arnavutlar cumhuriyet statüsü elde edemedilerse de, yapılan anayasa reformlarıyla neredeyse cumhuriyetlerle aynı statüye sahip oldular.

Daha önce belirtildiği gibi Sırp milliyetçileri “Güney Sırbistan” olarak gördükleri Makedonya'ya cumhuriyet statüsü verilmesini eleştirmişlerdi. 1968 yılında bir adım daha ileri gidilerek Makedon Ortodoks Kilisesi, Sırp Ortodoks Kilisesi'nden koparıldı ve Makedon Ortodoks Kilisesi bağımsız bir statüye kavuşturuldu. Böylece Makedon ulusu standart bir dil, resmi bir tarih ve kendisine ait ulusal bir kilise ile tam anlamıyla modern ulus hüviyetine sahip oldu. Bundan sonra Makedon milliyetçiler, yalnızca Bulgar ve Yunan milliyetçilerine karşı değil, 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren Yugoslavya'da da Sırp milliyetçilerine karşı mücadele vermeye başladı. Çünkü Sırp milliyetçilerine göre Makedonya toprakları, Sırbistan'ın bir parçası olan Güney Sırbistan'dı (Bora, 1991: s. 76).

Sırp milliyetçileri için Büyük Sırbistan Projesi'nin en önemli parçalarından birisi de Bosna-Hersek topraklarıydı. Boşnaklar (Müslüman), 1963 Anayasası'na kadar bir ulus olarak kabul edilmemişlerdi. 1963 Anayasası ile ulus statüsü elde eden Boşnaklar, 1965 yılındaki Bosna-Hersek Komünistler Birliği (BHKB) toplantısında, Bosna-Hersek'in Sırp, Hırvat ve Müslüman halktan oluştuğu belirtildi (Malcolm, 1999: s. 313). Federal birimlerin Bosna-Hersek'e yönelik tutumları 1968 yılından sonra bir değişim içerisine girdi (Coric, 2016: s. 40-41). Bu değişimin temel nedeni 1968 yılında Yugoslavya genelinde öğrenci ayaklanmalarının meydana gelmesi ve 1960'lı yıllardan itibaren Sırp milliyetçiliği ile Hırvat milliyetçiliğinin uyanmaya başlamasıdır. Hem Sırp milliyetçiliğine hem de Hırvat milliyetçiliğine karşı Bosna-Hersek'in bir tampon vazifesi göreceği düşünülerek, Müslüman ulusal kimliğinin

varlığı 1968 yılında resmen kabul edildi (Bora, 1994: s. 49). Çünkü hem Sırp milliyetçileri hem de Hırvat milliyetçileri Bosnalıları Müslümanlaşmış Sırlar ve Hırvatlar olarak görmekteydiler. 1971 yılındaki nüfus sayımıyla da “Müslüman” sözcüğü ayrı bir ulusu ifade edecek biçimde kullanıldı (Malcolm, 1999: s. 313-314; Poulton, 1993: s. 49; Ülger, 2016a: s. 46).

1971 yılında bir anayasa değişikliği yapıldı ve bir başkanlık sistemi oluşturuldu. Buna göre her cumhuriyetten üçer ve her özerk bölgeden de ikişer temsilcinin yer alacağı başkanlık sisteminde, her cumhuriyetten bir temsilci sırayla başkanlık koltuğuna oturacaktı. Ancak yalnızca Tito ömür boyu başkanlık yapacaktı (Jelavich, 2006: s. 432-433; Drulovic, 1976: s. 177).

1963 Anayasası, zamanla önemini yitirerek günün koşullarına uymamaya başlamıştı. Her ne kadar birçok değişiklik yapılsa da yeterli olmamıştı ve cumhuriyetlerin taleplerini karşılayamaz hale gelmişti. Bu yüzden 21 Şubat 1974’te, Yugoslavya’nın son anayasası kabul edildi (Işıklı, 1983: s. 109). 1974 Anayasası ile başkanlık sisteminde değişikliğe gidildi ve bundan sonra her cumhuriyet ve özerk bölgeden bir temsilcinin bulunacağı başkanlık sisteminde 9 üye olacaktı (Jelavich, 2006: s. 433).

1974 Anayasası ile cumhuriyetler ve Kosova ve Voyvodina Özerk Bölgelerinin egemenlik alanları genişletildi. Cumhuriyetler bir ulus devlet şeklini alırken özerk bölgeler ise anayasada ulus devlet olarak sayılmasalar da cumhuriyetlerle birçok yönden eşit olmuşlardı (Kadriaj, 2008: s. 12; Taşar, 1999: s. 8). Özellikle Sırp ulusal tarihinde önemli bir yere sahip Kosova, diğer cumhuriyetlerin elindeki pek çok yetkiyi *de jure* (hukuki) kullanamasa da *de facto* (fiili) kullanabiliyordu (Poulton, 1993: s. 73-74). Bu yeni durum Sırp milliyetçilerinin tepkisine neden oldu. Onlara göre 1974 Anayasası ile bir konfederal yapı oluşturulmuştu ancak bu durum ülkenin birliğini ve bütünlüğünü tehdit etmekteydi. Ayrıca yeni anayasa Tito ve Kardelj’in Sırbistan’a komplo kurduğunu belirten Sırp milliyetçileri, yeni anayasa Yugoslavya’nın merkezi yapısının tamamen ortadan kalktığını söylediler (Pavkovic, 1997: s. 88-89). SKB’de Dragoslav Markovic başkanlığında kurulan komisyon *Blue Book* (Mavi Kitap) adında bir rapor hazırladı. Raporda Kosova ve Voyvodina’nın yetkilerinin genişletilmesi Sırbistan’ın güçsüz düşürülmesine neden olduğu ifade edildi. Anayasanın kabulünden bir yıl

sonra Sırbistan’da, anayasanın ortadan kaldırılmasına ilişkin görüşler belirtilmeye başlandı. Temmuz 1977’de, Tito Sırbistan, Kosova ve Voyvodina yöneticileri ile bir görüşme gerçekleştirdi. Görüşmede özerk bölgelerin 1974 Anayasası ile kazandıkları statünün korunması gerektiğini belirtti (Demir, 2017: s. 149). Tito’nun bu sözleri Sırp milliyetçileri için bir hayal kırıklığı yarattı ve 1974 Anayasası’nı revize etme planlarını daha sonraki yıllara ertelemek zorunda kaldılar. Nitekim 1981 yılında Kosova’da başlayan gösteriler Sırp milliyetçilerinin bekledikleri fırsatı ortaya çıkardı ve 1974 Anayasası’nı lağvetmeye yönelik bir siyaset izlediler. Ayrıca Yugoslavya’nın konfederalleşmesini engellemeyi başaramayan Sırp, 1980 yılından sonra tüm enerjilerini ülkenin merkezileşmesi ve Büyük Sırbistan’ın kurulması için harcadılar.

3.1.2. Tito Döneminde Hırvat Milliyetçiliği

Tito döneminde Hırvat milliyetçilerinin üç şikayeti vardı: (1) Yugoslavya ulusların eşitliği prensibi üzerine kurulmuştu. Ancak gerçekte bir eşitlik söz konusu değildi. Sırp, ülke nüfusunun yarısını dahi oluşturmasalar da, ülkedeki tüm kademelere egemendiler. Hırvat milliyetçileri Sırp egemenliğinin sonlandırılmasını istemektedirler. (2) Hırvatistan, ekonomik açıdan ülkeye diğer cumhuriyetlerden (Slovenya hariç) daha fazla girdi sağlamaktadır. Ancak federal fonlara aktarılan girdinin çok az bir kısmı Hırvatistan’a geri dönmektedir. Federal fondan az gelişmiş cumhuriyetlere daha fazla kaynak aktarımı yapılmaktadır. Hırvat milliyetçilerine göre Hırvatistan, diğer cumhuriyetlere oranla daha fazla fedakarlık yapmaktadır. (3) Yugoslavya bir an evvel konfederalleştirilmelidir. Çünkü ancak bu sayede Hırvatistan ekonomik girdilerini başkalarına aktarmaktan kurtulabilir. Bu nedenle Hırvat milliyetçileri konfederal bir yapının kurulması için sürekli baskıda bulunmaktadır.

Bu dönemde Hırvat milliyetçiliğinin en önemli temsilcileri arasında 1968-1971 Hırvat Baharı’nda (Croating Spring) etkin olan *Matica Hrvatska* grubu ve yine aynı dönemde siyasi sahnede Hırvat milliyetçiliğinin sorunlarını çözmeye çalışan Savka Dapcevic Kucar ve Miko Tripalo gibi milliyetçi-liberal siyasileri de saymak mümkündür.

Hırvat milliyetçileri geçmişte olduğu gibi bugün de Sosyalist Yugoslavya'da Sırp egemenliğinin devam ettiğini vurgulamaktadırlar. Joseph Krulic'e göre Hırvatlar merkeziyetçi bir devlet altında yönetilmeyi hiç istemediler. Hırvat milliyetçilerinin gözünde Yugoslavya'nın anlamı başta bankacılık sektörü olmak üzere federal yönetimin aşırı güçlü olması ve güvenlik organlarında da Sırp'ların ezici bir üstünlüğe sahip olması demekti (Pluric, 1998: s. 90). Pluric'in söylediklerinden hareketle Hırvat milliyetçileri, kendi ülkelerinde kültürlerinin Sırp'lar tarafından geri plana itildiğini ve Sırp'ların nerdeyse her alanda üstün olduklarını belirttiler. Sırp egemenliğinin somut göstergeleri şöyledir:

Yugoslav bürokrasisinde ve hükümette Sırp'lar, Hırvatlardan daha etkili ve belirleyici nitelikteydi. 1964 yılında, LCY üyelerinin %51.5'i Sırp ve %18.6'sı Hırvat'tı. 1958 yılında, Sırbistan Komünistler Birliği'nin %2.8'ini Hırvat üyeler oluştururken, Hırvatistan Komünistler Birliği'nin %26'sını Sırp üyeler oluşturmaktaydı. 1963 yılında, Federal İcra Komitesi'nde 10 Sırp, 8 Hırvat, 6 Makedon, 5 Sloven ve 3 Karadağlı; LCY'in Merkez Komitesi'nde 44 Sırp, 19 Hırvat, 19 Sloven, 14 Karadağlı ve 12 Makedon vardı. 1963 yılında, Sırbistan Komünistler Birliği Merkez Komitesi'nde 82 Sırp ve yalnızca 1 Hırvat varken, buna karşılık Hırvatistan Komünistler Birliği Merkez Komitesi'nde 55 Hırvat ve 13 Sırp vardı. Ayrıca, aynı yılda, Bosna-Hersek Komünistler Birliği Merkez Komitesi'nde 52 Sırp ve 13 Hırvat; Bosna-Hersek Komünistler Birliği Parti İcra Komitesi'nde 7 Sırp ve 2 Hırvat vardı. Ayrıca, Sırp'lar, Yugoslav Halk Ordusu'nda da (YPA) baskın ve üstündü. 1971 yılında, YPA içindeki personelin %60.4'ü Sırp ve yalnızca %8.4'ü Hırvat'tı (Sancaktar, 2010: s. 158).

Jelavich de, Hırvat milliyetçilerinin Sırp üstünlüğünden rahatsızlık duyduklarını şu sözlerle belirtmektedir:

Modası geçmiş, merkeziyetçi ve otoriter bütün benzetmeler “Belgrad” içindir. Belgrad Sırbistan’ın başkentidir. Sırbistan’ın namlı “Sırp burjuvazisi” işbaşındaydı ve savaş öncesi Yugoslavya’ında kendisinden daha zengin, daha gelişmiş Hırvatistan’ı ve Slovenya’yı acımasızca sömürmüştü. Kısa bir zaman önce de Rankovic, Sırp ağırlıklı parti ve polis bürokrasisi aracılığı ile yeniden atağa geçti. Sırp politikacıları, eğitim açısından ilkel, talim konusunda yetersizdir. Sonuç olarak tanım itibarıyla ya “Yeni Stalinci” ya da en azından “dogmatik komünist”tirler. Sömürgeci ve otoriter Sırp hegemonyası, niçin Hırvatistan’ın Danimarka kadar zengin ve demokratik olmadığını öncelikli sebebi, belki de tek sebebidir (Jelavich, 2006: s. 424).

Sırp egemenliğinin en somut göstergesi Aleksander Rankovic idi. Rankovic 1941-1945 yılları arasında Ustaşa katliamının hafızalarda tazeliğini koruduğunu ve bu nedenle hiçbir Hırvat’a güvenilmemesi gerektiğini söylemekteydi. Ustaşa katliamlarını iyi bir araç olarak kullanan Rankovic, Hırvatistan’daki devlet kademelerine ve özellikle güvenlik mekanizmasına hep Sırpı atadı (Bora, 1991: s. 75-76). Hırvatistan gizli servisinin %76’sına ve polis teşkilatının da %80’ine Sırp egemen olmuştu. Ancak Rankovic görevini kendi çıkarları adına kullanmak ve yasadışı dinleme faaliyeti yürütmekle suçlanarak LCY’den tasfiye edildi. Hırvat milliyetçileri için Rankovic’in tasfiyesi Sırpı karşı kazanılan bir zafer anlamına gelmekteydi (Jelavich, 2006: s. 423).

Hırvat milliyetçilerinin en çok tepki gösterdikleri konulardan birisi işçi göçü meselesidir. Hırvatistan, Slovenya’dan sonra Yugoslavya’daki en yaşlı nüfusa ve en düşük doğum oranına sahip cumhuriyetti. Hırvatistan’daki Split şehrinin %11’i, 1961-1971 yılları arasında göç etmişti. 1971-1981 yılları arasında da Hırvatistan nüfusu 3.51 milyondan 3.45 milyona düştü. Bu sayısal değerlerin göstergesi Hırvatistan’ın diğer cumhuriyetlere oranla işçi göçünden çok daha olumsuz etkilenmesidir. Hırvat milliyetçileri, Hırvat işgücünün Batı Avrupa’ya göç etmesini genç, dinamik ve yetenekli nüfusun kaybı olarak değerlendirdiler ve bu kaybın bir “Sırp planı” sonucu olduğunu belirttiler (Sancaktar, 2010: s. 155-156). Ayrıca göç nedeniyle Hırvatistan’dan ayrılan Hırvatların yerine ülkenin değişik bölgelerinden getirilen Sırpıların kasıtlı olarak yerleştirildikleri söylenmekteydi.

Hırvatistan Yugoslavya'da petrol sanayisinin %73'ünü, çimento sanayisinin %50'sini, gemi yapımının %86'sını ve deniz filosunun %65'ini tek başına meydana getiriyordu. Ayrıca Dalmaçya gibi önemli bir kıyı şeridinin Hırvatistan'da olması yüksek turizm geliri elde etmesini sağlıyordu. Tüm bunlara rağmen 1969 yılında yurtdışında çalışan Hırvat işçilerin Hırvatistan'a gönderdiği 1 milyar dolarlık dövizin yalnızca 200 milyon doları Hırvatistan'a aktarılmıştı. Geriye kalan döviz miktarı ise federal yönetim tarafından az gelişmiş cumhuriyetlere ve Sırbistan'a aktarılmıştı. 1960-1970 yılları arasında Hırvatistan tek başına Yugoslavya'nın %27'lik gelirini oluşturmuş olsa da, aynı yıl aralığında federal yatırım fonlarından yalnızca %11'lik pay alabilmişti. Sırbistan ise gelirin %33'ünü oluşturmasına rağmen federal yatırım fonlarından %60'dan fazla pay almıştı. Hırvat milliyetçileri Yugoslavya'ya ekonomik açıdan çok şey kattıklarını ancak Yugoslavya'nın kendilerine hiçbir şey katmadığını açıkça belirttiler. Hırvatistan'ın paraları Sırbistan tarafından sömürülmektedir. Bu yüzden Hırvatlar, federal yatırım fonlarının bir an önce kaldırılmasını ve çeşitli yatırım fonlarının da cumhuriyetlerin kontrolüne bırakılmasını istediler. Sırlar ise Hırvatların eleştirilerine karşılık İkinci Dünya Savaşı'nda çok acı çektiklerini ve bu yüzden de Sırbistan'a fazla yatırım yapılmasının gerektiğini söylediler (Demir, 2017: s. 135-136; Bora, 1991: s. 83). Bu dönemde Hırvat milliyetçilerinin talepleri 1968-1971 yılları arasında cereyan eden Hırvat Baharı'nda temsil edildi. Bu açıdan Hırvat Baharı, Hırvat milliyetçileri için önemli bir yere sahiptir.

1960'ların ikinci yarısından itibaren Hırvatistan, gelecek kaygısı içindeydi. Yukarıda belirtildiği gibi Yugoslavya'daki cumhuriyetler arasında en düşük doğum oranına sahip ve en çok yurtdışına göç veren cumhuriyet olması bir ulusal kaygı doğurdu. Hırvatlar ulusal kimliklerini kaybetme korkusuna kapıldılar. Hırvat milliyetçileri bu kaygıları ortadan kaldırmak için 1960-1970 yılları arasında bir kültür hareketi başlattılar.

Geçmişten beri devam eden Sırp-Hırvat güvensizliği, 1967 yılında ortaya çıkan dil sorunuyla bir kez daha kendisini gösterdi. 100'den fazla Hırvat entelektüel ve *Matica Hrvatska*'nın da dahil olduğu 19 kültürel kuruluş *Hırvat Edebi Dilinin Adı ve Durumuna İlişkin Deklarasyonu* yayınladılar (Kamusella, 2009: s. 230). Bu belgeyle 1954 yılında Sırp-Hırvat dilini düzenleyen Novi Sad Antlaşması

geçerliliğini yitirdi. Deklarasyonda Hırvatça ve Sırpçanın birbirinden farklı iki dil olduğu ve Hırvatçanın da, Sırpça gibi resmi bir dil olarak tanınması gerektiği ifade edildi. Belgeye imza atan entelektüellere göre Sırp edebi dili, ülke içerisindeki diğer uluslara zorla empoze edilmeye çalışılıyordu. Hırvat edebi dili ise bir bölgesel lehçe haline getiriliyordu. Ayrıca Hırvatistan eğitim kurumlarında Sırpça-Hırvatça olarak değil sadece Hırvatça okutulmasını istediler. Hırvatçanın resmi olarak kullanımının anayasa ile garanti altına alınmasını da talep ettiler (Glenny, 2001: s. 467-468; Taşar vd., 1996: s. 85; Tasopoulos, 2013: s. 40; Jelavich, 2006: s. 424). Deklarasyona imza atanlar arasında Hırvatistan'ın en ünlü yazarı Miroslav Krzela ve Zagreb İşçi Hareketi Tarihi Enstitüsü müdürü Dr. Franjo Tudjman da vardı. Hırvatların dil konusunu gündeme getirmelerinden rahatsızlık duyan Sırp'lar, Hırvatistan'da yaşayan 700 bin Sırp vatandaşın da Sırp edebi dilini kullanmasını istediler.

Tito, deklarasyona hiddetle karşı çıkarken, belgeye imza atanları da şovenistlikle suçladı. Ayrıca Hırvatistan Komünistler Birliği (HKB) lideri Bakaric de belgeyi reddetti. Hırvat entelektüellerin dil meselesini gündeme getirmelerine karşı tepkilerin çığ gibi artması üzerine belgeye imza atanlar LCY'den tasfiye edildiler (Cviic, 1993: s. 372). Jelavich'e göre dil meselesi diğer Yugoslav cumhuriyetlerin içinde de tartışma konusu yapılmaya başlandı ve bu durum "Yugoslavluk" ulusal bilincinin gerilediğinin bir göstergesiydi (Jelavich, 2006: s. 425).

Hırvatistan'da 1971 yılında meydana gelen olaylar Yugoslavya'yı derinden sarstı. Hırvat milliyetçileri ve liberalleri, üniversite öğrencileri, entelektüeller, gazete ve dergi çevreleri ve Hırvat Katolik Kilisesi gibi pek çok grup Hırvat Baharı'nda etkin bir şekilde yer aldı. Hırvat Baharı'nda mevcut rejime yönelik eleştiriler dile getirildi. Sancaktar bu eleştirileri yedi maddede özetlemiştir:

Birincisi Hırvatlara, Hırvatistan içinde bile ikinci sınıf vatandaş muamelesi yapılmakta ve bu nedenle Hırvat çıkarları, Sırp'ların çıkarlarının arkasından gelmektedir. İkincisi Belgrad tarafından kontrol edilen rejim, Hırvat dilini ve kültürünü yok ederek Hırvatları Sırplaştırmaya çalışıyor. Üçüncüsü Sırp'lar geçmiş acıları körükleyerek Hırvatları, Ustaşa ile özdeşleştiriyorlar. Bu durum tüm Hırvatların potansiyel bir suçlu olarak görülmesine neden olmaktadır. Dördüncüsü Hırvatistan'ın kültürel ve bilimsel açıdan gelişiminin önüne geçmek için Hırvat bilim insanlarına karşı baskı ve ayrımcılık yapılmaktadır. Beşincisi Sırp milliyetçileri başta

olmak üzere diğer uluslar Hırvat topraklarında hak iddia etmektedir. Altıncısı SHS Krallığı ve Yugoslavya Krallığı dönemlerinde Hırvat ulusal çıkarlarını aktif biçimde savunan Hırvat Köylü Partisi ve lideri Stephan Radic ile Vladko Macek; Ustaşa Hareketi ve lideri Ante Pavelic; Hırvat Katolik Kilisesi ve Başpiskopos Alojzije Stepinac, Belgrad tarafından vatan haini olarak görülmektedir. Yedincisi ise Hırvatistan dışında yaşayan Hırvat azınlıklar baskı ve ayrımcılığa maruz bırakılmaktadır (Sancaktar, 2009a: s. 178-179).

Hırvatistan'da bu dönemde HKB Başkanı Savka Dapcevic-Kucar, HKB Sekreteri Miko Tripalo ve Zagreb Belediye Başkanı Pero Pirker gibi isimler öne çıkmaya başladı. Bu isimlerin temel istekleri Hırvatistan'ın, Yugoslavya içindeki konumunu iyileştirmek ve ekonomik alanda daha fazla reformun yapılmasını sağlamaktı (Pickering and Baskin, 2008: s. 524).

1970-1971 yıllarında, Hırvat tarihine ve tarihi kişiliklerine olan ilgide bir artış yaşandı. Hırvatistan'ın ulusal duygularının dışa vurumu Matica Hrvatska ile yapılmaktaydı. Matica Hrvatska, 2 Şubat 1842'de Hırvat dilinin gelişmesine ve korunmasına katkı sağlamak amacıyla kuruldu (www.matica.hr/omatici/ 12.02.2018). Matica Hrvatska tarafından haftalık yayınlanan *Hrvatski Tjednik* gazetesi kısa sürede 100 binlik tiraja ulaşmayı başardı (Lampe, 2000: s. 307). 1971 yılında, Matica Hrvatska'nın üye sayısı 40 bine kadar çıktı ve nerdeyse her hafta yeni şubeler açılıyordu. *Hrvatski Tjednik*'de Sırp, Yugoslavya nüfusunun %15'ini oluşturmalarına rağmen, neden Zagreb'deki güvenlik mensuplarının %56.5'u Sırp ve %40.8'i Hırvatlardan oluşmaktadır gibi yanıtlanması zor sorular sorulmaktaydı (Glenny, 2001: s. 471-472). *Hrvatski Tjednik* dışında *Kritika* (Kritik) adlı dergide Hırvat Köylü Partisi, Ustaşa Hareketi ve bunların liderleri hakkında övücü milliyetçi yazılar yazılıyordu. Tudjman, Hırvatistan'ın federal bir örgütlenme içinde başarılı olamayacağını belirtti. Ona göre konfederal sistem altında Hırvatlar daha başarılı olacaklardı. *Kritika*'da Hırvat ulusunun diğer cumhuriyetlerde baskı ve ayrımcılığa maruz kaldığı yazılıyordu ve bu tür sorunların giderilmesi isteniyordu (Sancaktar, 2010: s. 168).

Hırvat milliyetçiler, anayasada yapılmasını istedikleri birtakım değişiklikleri sıraladılar. Bu değişiklikler şunlardır:

Hırvatistan'ın "Hırvat ulusunun bağımsız ulusal devleti" olduğu şeklinde bir tanımlama yer almaktaydı... Bağımsız olmak, "ayrılma hakkı da dahil olmak üzere, kendi hür irade hakkına sahip olmaktır." Hırvatça tek resmi dil olmalıdır. Hırvat otoriteler, Hırvatistan'da toplanan bütün vergiler üzerinde mutlak anlamda kontrol yetkisine sahip olmalıdır... Bağımsız bir Hırvat para politikası ve tahvil bankası olmalıdır. Yugoslav Halk Ordusu'ndaki Hırvat askerler sadece Cumhuriyet içerisinde görev yapmalı ve bağımsız bir Hırvat bölgesel ordusu olmalıdır (Jelavich, 2006: s. 425-426).

Hırvat Baharı, ilk başta dil ve kültür meselesiyle ortaya çıktı, ancak zamanla SÖS'ni tehdit eden ekonomik ve siyasal talepler ileri sürülmeye başlandı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ülke dışına kaçan Ustaşa artıkları, Hırvat Baharı sürecine destek verdiler ve aynı zamanda silahlı eylemlerde de bulundular (Sancaktar, 2009a: s. 179-180). Nisan 1971'de, Yugoslavya'nın Stocholm Büyükelçisine saldırı düzenlendi ve Büyükelçi hayatını kaybetti (Lampe, 2000: s. 308). Bir yıl sonra bir uçak ve trenin bombalanması sonucunda 28 kişi hayatını kaybetti ve 6 kişi de yaralandı. Yine aynı yıl, LCY'in yayın organı Borba'nın binasına bombalı saldırıda bulunuldu ve 5 kişi hayatını kaybetti (Sancaktar, 2009a: s. 180). Ustaşa faaliyetlerinin artması sonucunda, ilk başta çok fazla tepki toplamayan Hırvat Baharı'na karşı sert eleştiriler yöneltilmeye başlandı. Olayları yakından takip eden Tito, Hırvatistan'da milliyetçiliğin gelişiminden ve başka cumhuriyetlere yayılmasından büyük endişe duymaya başladı. Tito, Temmuz 1971'de, HKB liderlerini olayların kritiğini yapmak üzere yanına çağırdı (Pickering and Baskin, 2008: s. 524). Tito, Hırvat liderlerine görüşme sırasında şunları söyledi:

Hırvatistan'daki durum iyi değildir. Buna ilişkin çeşitli yerlerden bilgi alıyorum. Milliyetçiliğin kudurması bakımından Hırvatistan ana sorunu oluşturmaktadır. Bu tüm cumhuriyetlerde vardır, ancak şimdi en kötüsü sizdedir (...) Sizlerden en sert savaşı ve en kararlı eylemi bekliyorum (...) Kimi köylerde, tedirginlik yüzünden, Sırp'lar nöbet tutup silahlanıyorlar. Ustaş ile

Çetnik yandaşı olanlar şimdi türlü tehditlerle ortaya çıkıyorlar. Yeniden mi 1941 yılını yaşayacağız? Bu gerçekten bir yıkım olabilir. Başkaları bunu seyrediyor. Yurdumuzda bir tedirginlik olursa buna başkalarının karışacağına bilincinde misiniz? (Tito, 1978: s. 136-137).

Hırvat Baharı'nda sadece entelektüeller ya da siyasiler yoktu; üniversite öğrencileri de vardı. 1968 yılında, Zagreb Üniversitesi'nde öğrenciler için ayrılan dekan yardımcılığı seçimleri gerçekleştirildi. Seçim sonuçlarına göre komünist partinin desteklediği aday dışarıdan seçimlere katılan adaya yenildi. Üç yıl sonra, bir genel kurul toplantısında Üniversite Öğrenci Derneği Yönetim Kurulu görevinden uzaklaştırıldı ve yeni bir yönetim kurulu seçildi. Yeni kurul, Hırvat ulusal haklarını savunduklarını ve bu nedenle de üniversitede 15 gün boyunca dersleri boykot edeceklerini ilan ettiler (Martinet, 1975: s. 152). Böylece 1971 yılında, Hırvat milliyetçisi öğrenciler Zagreb Üniversitesi Öğrenci Federasyonu'na hakim oldular. Işıklı'ya göre bu öğrenciler, "ayrılıkçılık yanlısı örgütlü politik" bir gruptu (Işıklı, 1983: s. 182). Marko Veslica ve Dragon Budisa gibi milliyetçi öğrenci liderleri Radic, Macek ve Pavelic'in fikirlerinin savunucusu ve takipçisi oldular ve bu yüzden kendilerini hem Hırvat Köylü Partisi'nin hem de Ustaşa Hareketi'nin varisleri olarak gördüler. Birleşmiş Milletler (BM) bünyesinde Hırvatistan'ın temsil edilmesini istediler. En önemli ve belki de en tehlikeli talepleri Hırvatistan sınırlarının Hersek ve Karadağ üzerine genişletilmesini içeren istekleriydi. 22 Kasım 1971'de, 30 bin öğrenci ayaklandı ve HKB yöneticilerinin ekonomik özerklik taleplerini kabul etmelerini istediler. İsteklerinin kabul edilmesi için grev yapma kararı aldılar. Ayrıca öğrenciler *Nasi Dani* (Bizim Günlerimiz) adında bir bildiri yayınladılar. Belgede Zagreb Üniversitesi öğrencileri tarafından Hırvat Katolik Kilisesi'ne, Hırvat Köylü Partisi'ne ve Ustaşa Hareketi'ne methiyelerin yer aldığı yazılar bulunmaktaydı (Sancaktar, 2010: s. 169).

Tito, Temmuz 1971'de Hırvat liderlere uyarılarda bulundu ancak Hırvat milliyetçilerinin eylemleri sonlandırılmadı. Bunun üzerine ılımlı gömleğini üzerinden çıkaran Tito, kararlılığını göstermek için olaylara bizzat müdahale etti (Pavkovic, 1997: s. 68-69). 1-2 Aralık 1971'de, LCY Başkanlığının 21. Toplantısında Tito, sisteme karşı en tehlikeli unsurun "milliyetçilik ve şovenizm"

olduğunu söyledi. Konuşmasının devamında Yugoslavya'nın kardeşlik ve birlik temelini korumak ve sürdürmek için milliyetçi ve şovenist siyaset izleyenlere karşı savaş verilmesi gerektiğini ifade etti (Tito, 1978: s. 88-89). Ayrıca Tito, komünist sistemin eğitim politikasındaki eksikliğini vurgulayarak okullarda gerektiği gibi Marksist öğretinin öğrencilere aktarılamadığından yakındı. Eğitim sorununun yanı sıra bürokratik-teknokratik yönetici sınıfı ve liberal düşünceler de problemler arasında yer almaktadır.

Toplantının ardından cumhuriyetlerde tasfiye süreci başlatıldı. Hırvat Baharı'nda etkinlik gösteren Savka Dapcevic-Kucar, Miko Tripalo ve Pero Pirker istifaya zorlandı. HKB yönetimi emperyalizm uşaklığı yapmakla itham edildi (Bora, 1991: s. 84-85). Bu üç isim dışında Hırvatistan'da 427 kişi "halka ve devlete karşı suç işlemek" gerekçesiyle tutuklandı. İçlerinde Vlado Gotovac, Franjo Tudjman ve Marko Veslica gibi isimlerin de olduğu pek çok kişi yargılandı ve yedi yıla kadar hapis cezası aldılar (Poulton, 1993: s. 38). Görevden uzaklaştırmalar ve tutuklamalar sadece Hırvatistan ile sınırlı kalmadı. Diğer cumhuriyetlerdeki milliyetçi-liberal isimler de kervana dahil edildi. 1968 yılından beri Sırbistan Komünistler Birliği (SKB) başkanlığını yürüten Marko Nikezic ve Yugoslav Kadınlar Birliği Başkanı Latinca Perovic Ekim 1972'de görevlerinden uzaklaştırıldılar (Glenny, 2001: s. 472-473). Slovenya Komünistler Birliği'nin (SLKB) Başbakanı Stane Kavcic, "Slovenya'yı Yugoslavya'dan koparmak ve Almanya'nın Bavyera eyaletine bağlamaya çalışmak" suçlamasından dolayı tasfiye edildi. Her ne kadar çok sayıda tasfiye yapılsa da tüm milliyetçiler görevlerinden uzaklaştırılamamıştı. Milliyetçilerin bir kısmı yer altına inerek faaliyetlerini sürdürmeye devam ettiler ve doğru zamanın gelmesini beklediler.

3.2.Tito Sonrası Yugoslavya ve Yükselen Milliyetçilik

1980 yılı, Yugoslavya için sonun başlangıcı oldu. Tito'nun 35 yıllık yönetiminin başarılı bir şekilde çok sayıda ulusu bir arada tuttuğu düşünülüyordu. Ancak 1980 sonrasında yaşananlar bu başarının beyhude bir inançtan başka bir şey olmadığını kanıtladı. 4 Mayıs 1980'de, Slovenya'nın başkenti Lübljana'da, Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin Başkanı Josif Broz Tito hayatını

kaybetti (Turan vd., 2009: s. 31; Jelavich, 2006: s. 433; Aruçi, 2013: s. 577; Ülger, 2016: s. 68-69; Glenny, 2001: s. 495; Uzgel, 2013: s. 59; Ülger, 2016a: s. 46; Banac, 1997: s. 108; Taşar vd., 1996: s. 86; Samary, 1995: s. 157; Alkan, 2013: s. 34; Koka, 2013: s. 31; Baş, 2009: s. 16; Yılmaz, 2011: s. 113; Judt, 2009: s. 798; Bora, 1991: s. 88; Ural, 2014: s. 161; Lampe, 2000: s. 360). Şimdi ne olacaktı? Yugoslavya yıkılacak mıydı ya da varlığını devam ettirecek miydi? Uzun yıllar ülkeyi kardeşlik ve birlik altında yönetmeyi başaran Tito'dan sonra ülkeyi kim nasıl ve ne şekilde yönetecekti? Tito'nun büyük bir özveriyle dizginlediği tarihi sorunlar yeniden alevlenecek miydi? 1980 yılında bu sorulara hiç kimse tam olarak cevap veremezdi. Bugün biliyoruz ki 1980 sonrasında Yugoslavya için en büyük sorun milliyetçilik idi. Tito, milliyetçileri tamamen ortadan kaldıramadı ancak onları dizginlemeyi başarmıştı. Ancak şimdi uzun yıllardır yeraltında karanlık içinde yaşadktan sonra uyanmayı ya da uyandırılmayı bekliyordu. Nihayet 1981 yılında, milliyetçilik uzun kış uykusundan uyanmıştı ve bir daha asla uyumayacaktı. Calhoun'a göre Yugoslavya'da yıllardır biriken etnik problemler bir düdüklü tencere gibi kapağının açılmasıyla patlamaya hazır ve patlamayla yıllardır biriken dini ve ulusal sorunlar ortaya çıktı (Calhoun, 2007: s. 84-85). 1981 yılında Kosova'da başlayan gösteriler ülkenin parçalanmasının başlangıcını oluşturdu.

11 Mart 1981'de, Kosova'da Priştine Üniversitesi'nde öğrenciler, üniversite yemekhanesindeki yemeklerin kötü olduğunu belirtmek için gösteriler düzenlemeye başladılar (Poulton, 1993: s. 75; Taşar, 1999: s. 8; Samary, 1995: s. 157; Glenny, 2001: s. 496). Malcolm'un eserinde aktardığına göre bir öğrencinin yemeğinden hamamböceği çıkmıştı (Malcolm, 1999a: s. 392). Gösterilerde öğrenciler yemeklerin yanında sunulan hizmetlerin yetersiz ve kalitesiz olmasından, yemek kuyruklarının uzamasından ve kaldıkları yurtların şartlarının hijyenik olmamasından da şikayet ettiler (Jakupi, 2017: s. 193). Gösteriler ilk günlerde masum öğrenci isteklerini kapsıyordu ancak zaman geçtikçe gösteriler Kosova'nın geneline yayıldı ve giderek siyasi karakter taşımaya başladı. Nisan 1981'de ise gösteriler zirve noktasına ulaştı (Türbedar, 2013: s. 140). Göstericiler “Kosova Cumhuriyeti”, “Biz Arnavutuz, Yugoslav Değil”, “Arnavutluk ile Birlik”, “Sırplar Sırbistan'a Gitsin”, “Cumhuriyet İstiyoruz”, “Bağımsızlık ve Eşitlik İstiyoruz”, “Sömürgeciliğe Hayır” gibi siyasi mahiyette sloganlar atıyorlardı (Alkan, 2013: s. 40; Malcolm, 1999a: s. 392-393;

Jakupi, 2017: s. 194). Gösterilerin devam ettiği günlerde, LCY'de Kosova'nın güvenliği ve geleceği ile ilgili tartışmalar yapıldı ve tartışmaların ardından bazı kararlar alındı. Kosova'daki tüm kamu kurum ve kuruluşları koruma altına alınacak, gösterilerin merkezi Priştine'de olağanüstü hal şartları uygulanacak, Priştine'ye girişleri ve çıkışları denetim altına almak için Yugoslavya Halk Ordusu (YHO) gönderilecek ve saat 20:00 ile 05:00 arasında sokağa çıkma yasağı uygulanacaktır (Jakupi, 2017: s. 194-195).

Tüm uyarılara rağmen gösteriler sonlandırılmadı. Bunun üzerine YHO Kosova'ya müdahale etti. Müdahale gereğinden fazla sertlik içerdi. Neticede 11 kişi hayatını kaybetti ve yüzlerce kişi de yaralandı. Gösterilere katılan ya da destek veren yaklaşık 2000 kişi hapse atıldı ve aynı suçlamadan dolayı 200 işçi de işlerinden kovuldu (Türbedar, 2008: s. 20-22; Tılıç, 1999: s. 97). Priştine Üniversitesi'nden 25 akademisyen görevlerinden uzaklaştırılırken 3 akademisyen siyasi faaliyette buldukları gerekçesiyle görevlerine dahi başlayamadılar. Kosova komünist yönetiminden 2376 kişi tasfiye edildi (Jakupi, 2017: s. 196). LCY'den yapılan açıklamada Kosova gösterilerinin arkasında ABD, Avrupa-özellikle Almanya-varı. Ancak asıl sorumlu Kosova'yı topraklarına dahil etmek isteyen Arnavutluk'un Kosovalı Arnavutları kışkırtmasıydı (Bora, 1991: s. 93).

Kosova gösterileri kıvılcımı çakmıştı ve Yugoslavya'da geri döndürülmesi imkansız bir sürecin başlamasına neden olmuştu. Denilebilir ki, Tito'nun büyük emekler vererek kurduğu ve yaşattığı Yugoslavya, önce Tito'nun ölmesiyle sarsıldı ve ardından 1981 Kosova gösterileriyle de giderek zayıflamaya başladı (<https://medium.com/@alibulmaz/kardeşlik-ve-birlik-ten-çatışmaya-yugoslavya-5ee90a098798> 21.03.2018). Kosova gösterileri, Yugoslavya içinde özellikle Sırpı çok tedirgin etmişti. Çünkü onlar için Kosova bir kutsal mekan yani adeta bir "Kudüs"tü (Alkan, 2013: s. 39). Ivo Andrić'e göre "*Kosova je polom srpskog naroda*" yani "*Kosova Sırp halkının kaderidir*" (Taşar vd., 1996: s. 101). Ülger'e göre Kosovalı Arnavutların cumhuriyet talep etmeleri, Tito'nun ölümüne değin uyuyan deviy uyandırmayı başarmıştı (Ülger, 2016: s. 73). Uyuyan dev ise Sırpı yani Sırp milliyetçileriydi.

3.2.1. 1980 ve 1990'larda Sırp Milliyetçiliği

Sırp milliyetçiliğinin dönem içerisinde üç önemli aktörü ve taşıyıcısı vardı: (1) milliyetçilik üzerine çalışmalar yapan entelektüeller; (2) eski zamanlarda Sırp ulusal bilincinin oluşmasına ve korunmasına büyük katkı sağlayan Sırp Ortodoks Kilisesi; (3) 1980'li yılların ikinci yarısından beri Sırp siyasetinde etkisini arttıran Slobodan Milosevic ve yönetimi (Sancaktar, 2009: s. 91).

Sırp entelektüeller arasında en dikkat çeken isim yazar Dobrica Cosic idi. Cosic 1921 yılında Sırbistan'da Veliko Drenova şehrinde doğdu. Belgrad Üniversitesi'nde eğitimini tamamladı ve İkinci Dünya Savaşı'nda Partizan birliklerine katıldı. Savaşın ardından LCY'de yüksek mevkilerde görevler üstlendi. Yugoslavya'da Sırp'ların acı çektiğini işleyen çeşitli romanlar ve denemeler kaleme aldı. Ayrıca eserlerinde Sırp milliyetçiliğini savunan ifadeler de kullanmaktaydı (www.britannica.com/biography/Dobrica-Cosic 25.03.2018). 1966 yılında Rankovic'in tasfiye edilmesinden hoşnut olmadı ve Cosic "eski tarihsel emelin ve ulusal düşüncenin, bir başka deyişle Sırp halkının tek bir devlet çatısı altında birleşmesi düşüncesinin yeniden tutuştuğu, Sırp halkı arasında bile gözlemleniyordu" diyerek Kosova'da Sırp'lara karşı uygulanan baskı ve şiddetten rahatsızlığını dile getiriyordu. Nitekim Cosic, bu sözlerinin ardından LCY'den uzaklaştırıldı (Malcolm, 1999: s. 322). Cosic, 1970 ve 1980'li yıllarda sıkı bir anti-sosyalist, anti-Yugoslavist ve anti-Titoist olmuştu. Cosic'e göre Tito ve Kardelj ikilisi Sırp ulusunu parçalara ayırmıştı. Cosic, Sırp ulusuna şöyle seslendi:

Sırp ulusu toparlanmalıdır. Bu ancak tüm Sırp'ların bir çatı altında toplanması ile olabilir. Tüm Sırp'lar bunun için mücadele etmelidir. Yugoslavya içinde diğer uluslarla birlikte yaşamak Sırp ulusuna her hangi bir faydası olmamıştır ve olamaz. Öyleyse Sırp'lar kendi devletlerini kurup kendi başlarının çaresine bakmalıdırlar (Sancaktar, 2009: s. 92).

Cosic ve diğer milliyetçi entelektüeller "zayıf Sırbistan=güçlü Yugoslavya" formülünün ortaya çıktığı 1974 Anayasası'na tamamen karşıydılar (Banac, 1997: s.

108). Çünkü 1974 Anayasası ile Kosova ve Voyvodina Özerk Bölgelerine, neredeyse cumhuriyetlerle eşit haklar ve yetkiler verildi. Ayrıca entelektüeller Kosova gösterilerinde Sırlara zulüm edildiğini belirttiler ve bu durum Sırp milliyetçiliğinde Müslüman karşıtı duyguları körükledi. Radikal bir Sırp milliyetçisi olan Vuk Draskovic, *Noz* (Bıçak) adlı romanını Müslüman karşıtlığı üzerine kurgulamıştı. Cosic, 1985 yılında yayınlanan bir romanında Çetnik Hareketi'nin kuramcısı Dragisa Vasic'i duygusal ifadelerle anlatmıştı. Yine aynı yıl Sırp milliyetçi tarihçi ve yazar Veselin Djuretic'in kitabı Sırp Bilimler ve Sanatlar Akademisi'nde tanıtılmıştı (Malcolm, 1999: s. 323). Cosic'in Sırp milliyetçiliğine yaptığı katkılar, onun Sırp milliyetçiliğinin "manevi ve entelektüel babası" olarak anılmasına neden oldu (Sancaktar, 2009: s. 92). Bu yıllarda entelektüeller arasında Sırp ulusal bilincinin uyanmasına katkı sağlayan 19.yüzyıldaki milli şairler ve yazarlar gibi olma ve onlar gibi yazma eğilimi yaygındır (Bora, 1991: s. 103). Sırp milliyetçiliğinin Belgrad'daki entelektüeller arasında yayıldığı net olarak görülmektedir.

13 Haziran 1985'te, Sırp Bilimler ve Sanatlar Akademisi'nin 13.toplantısında Paulelvik, Antonije İsakovic, Dushan Kanazir, Mihajlo Markovic, Milosh Macura, Dejan Medakovic, Miroslav Pantik, Nikolla Pantik, Ljubisha Rakik, Radovan Samarxhik, Miomir Vukobratovic, Vasilije Krestik, İvan Maksimovic, Kosta Mihajlovic, Stojan Çelik ve Nikolla Çobeljik gibi entelektüeller Sırbistan ve Sırp halkının mevcut durumunu incelemek üzere bir komite kurulmasına karar verdiler (Jakupi, 2017: s. 203). Komitede yapılan fikir alışverişinin ardından 24 Eylül 1986'da, *Veçerni Novost* adında bir gazetede bir belge yayınlandı. Sırp milliyetçiliğinin en önemli belgelerinden birisi olarak nitelendirildi ve tarihe *Memerandum* olarak geçti. Bu belge 1945 yılından beri sesini çıkaramayan veya çıkarsa da hemen kesilen Sırp milliyetçilerinin adeta bir manifestosu oldu (Sander, 2013: s. 577; Glenny, 2001: s. 497).

Memerandum'da mevcut hükümete tavsiyeler veren maddeler yer almaktaydı ve belgenin tam metni ancak 1989 yılında yayınlanabildi (Malcolm, 1999a: s. 398). Memerandum'da Tito döneminde Sırların ekonomik ve siyasal alanda çeşitli baskılara ve ayrımcılığa maruz kaldıklarına değiniliyordu. 1974 Anayasası ile Sırbistan topraklarının tarihi sınırları dikkate alınmayarak üç parçaya bölündüğünden bahsediliyordu ve 1974 Anayasası sert bir dille eleştiriliyordu. 1981

Kosova gösterilerinden beri Kosova’da yaşayan Sırp ve Karadağlılar, zorla göç ettiriliyordu ve bu durum devam ederse 10 yıl içinde Kosova’da tek bir Sırp bile kalmayacaktır. Bu yüzden Kosova’da gerekli önlemlerin alınmasını talep ediyorlardı. Ayrıca Sırp hükümetinin Kosova’da Sırlara karşı uygulanan zulme sessiz kalması çok sert eleştiriliyordu (Saraç, 2013: s. 84-85; Uzgel, 2013: s. 62; Duffy and Lindstrom, 2002: s. 78-79; Savaş, 2001: s. 107; Poulton, 1993: s. 26). Malcolm’a göre Memerandum’dan çıkarılacak en önemli sonuç gelecekte yürütülecek politikalarda “Sırp halkının bütünlüğü”nün temel öncelik olarak dikkate alınmasıdır (Malcolm, 1999a: s. 398). Jakupi’nin de ifade ettiği gibi Memerandum’un en temel amacı Sırp egemenliğinin tesisini sağlamak yani “Büyük Sırbistan Projesi”ni hayata geçirmektir (Jakupi, 2017: s. 204).

Cosic, Haziran 1989’da, Borba gazetesinde yazdığı bir yazıda tüm Sırpaların birliğinden bahsetti. Yazısında şunları söyledi:

Gelin artık başkalarını kurtarmaktan, korumaktan, kollamaktan ve durmadan biz olmaksızın yaşamlarını sürdüremeyecekleri konusunda onları ikna etmeye çalışmaktan vazgeçelim. Eğer demokratik bir federasyon altında bizimle birlikte yaşamak istemiyorlarsa, gelin onların yalnız ve mutlu olmak arzularına saygı gösterelim. Sırpaların bugün, ulusal sorunları, ulusal nefretleri ve Serbofobisi olmayan bir devlet kurabilmek amacına ulaşmak konusunda, mantıklı ve sürekli bir biçimde başarısızlığa uğradıklarını anlamak güçtür (Banac, 1997: s. 109).

Bugünden geriye baktığımızda Sırp entelektüellerin ve özellikle Dobrica Cosic’in 1980’li yıllarda Sırp milliyetçiliğinin canlanmasına büyük katkı sağladığını net olarak görmekteyiz. Belki de Sırp entelektüeller, Sırbistan’da milliyetçiliği uyandırarak Yugoslavya’nın dağılmasına herkesten çok katkı sağladılar. Bir kere onların eserlerinde yazdıkları, demeçlerinde söyledikleri sözleri ya da hazırladıkları belgelerdeki söylemleri ülkenin temellerine dinamit koydu. 1986’da hazırladıkları Memerandum, Sırp milliyetçilerinin Büyük Sırbistancı duygularının tekrardan kabarmasına yol açtı. 1980’lerin ortasından itibaren Slobodan Milosevic, Sırp

entelektüellerin teorik fikirlerini uygulamaya dökmeye çalıştı. Dennison Rusinow da, Sırp milliyetçiliğinin yükselmesinden ve Yugoslavya'nın dağılmasından Sırp entelektüelleri sorumlu tutmaktadır. Rusinow şunları söylemiştir:

Yugoslavya'nın dağılmasının başlıca sorumlusu (çoğu eski ya da sözde komünist olan) megaloman ve acımasız demagog politikacılar ile (yine çoğu eski komünist olan) milliyetçi entelektüellerdir. Bu kişiler, milliyetçiliğin, kitlelerin desteğini sağlamak, iktidarı ele geçirmek veya iktidarda kalmak için Marksizm'den çok daha güçlü bir araç olduğunu görmüşlerdir. Bu amaçlarla, uzak ve yakın geçmişteki haksızlıkların, gerçekleştirilememiş milli emellerin acı hatıralarını canlandırdılar ve milletin bekasına dair endişeleri körüklediler. Bunlar, “birçok Sırp'ın [ayrıca Slovenlerin, Hırvatların ve diğerlerinin] yüreklerinde uyuklayan şeylerdi, ama bir nefret endüstrisi bunları canlandırdı,” ve çeşitli ulusal topluluklarda kritik yerlerdeki halk kitlelerini zehirlemeye başladı (Rusinow, 2000: s. 115-116).

Sırp milliyetçiliğinin bir diğer önemli taşıyıcısı Sırp Ortodoks Kilisesi'dir. Öyle ki geçmiş dönemlerden beri Sırp ulusunun bilincini canlı tutmak ve korumak için faaliyetlerde bulundu. Sırp Ortodoks Kilisesi bulunduğu her toprak parçasında Sırp ulusal kimliğinin var olmasını sağladı. Ortodoks din adamları, müritlerine çeşitli ayinlerde, toplantılarda, dini gün ve merasimlerde ve alenen var oldukları her yerde Sırp ulusal kimliğini içeren vaazlar verdiler. Geçmişin ne kadar şanlı ve onurlu olduğuna ilişkin bir duygu yaratmak için ayinlerde Nemanja Hanedanlığını göklere çıkaran sözler söylendi. 1389 Kosova Savaşı bir mit haline getirilerek Sırp halkının belleğinde sürekli canlı tutuldu ve savaşı Sırlar kaybetse de, savaş esnasındaki kahramanlıklar kilise tarafından öne çıkarıldı. Kosova Savaşını, Sırların tanrısal imparatorluğa erişmek için dünyevi yaşamda kendi istek ve arzularıyla yenildikleri bir savaş şeklinde tasvir ettiler. Savaşın ardından Sırlar, Tanrı tarafından seçilmiş halk olarak kutsandılar. “*Nebeski Narod*” (Tanrısal bir halk) olarak seçilmek Sırların diğer halklardan ayrılmasını sağladı (Taşar vd., 1996: s. 101). Banac'ın belirttiği gibi Sırbistan bağımsızlığını kazandıktan sonra hiçbir lider ve otorite, Sırp

Ortodoks Kilisesi'ni yasadışı ilan etmedi. Tam tersine kilisenin etkisi arttırılmaya çalışıldı (Banac, 1997: s. 93).

Kilise toplantılarında tüm Sırp topraklarının ve Sırpların bir çatı altında toplanmasından bahsedilmekteydi. Bir başka ifadeyle Büyük Sırbistan'ın kurulması istendi. Mayıs 1982'de, *Yugoslavya Ortodoks Rahipler Birliği* (Association of Orthodox Priests of Yugoslavia) bir bildiri yayınladı. Bildiride Sırp Ortodoks Kilisesi'nin Sırp ulusunun, ulusal kimliğinin, vicdanının ve onurunun ayrılmaz ve vazgeçilmez bir parçası olduğu vurgulandı. Ayrıca kilisenin Sırp ulusu için tarihi önemdeki konular hakkında fikir beyan etme hakkı olduğu ifade edildi (Sancaktar, 2010: s. 214).

Sırp Ortodoks Kilisesi din adamlarından German, Kosovalı Arnavutları "Kilise'nin 400 yıl direndiği" Osmanlı İmparatorluğu ile özdeşleştirdi. Bu sözlerinden sonra eleştirilere uğrayan German, 1980'li yıllarda Sırp milliyetçileri arasında büyük itibar görmeye başladı ve German, buradan aldığı güç ile çok daha sert eleştiriler yapmaya başladı. Örneğin 1968 yılında Sırp Ortodoks Kilisesi'nden ayrılarak Makedon Ortodoks Kilisesi'nin kurulmasını sağladığı için Tito'yu yerden yere vurdu. German'a göre Makedonlar ayrı bir ulus değildi, onlar Sırbistan'ın bir parçasıydı. Yani Makedonya, aslında Güney Sırbistan'dı. German'ın söylemleri Sırp Ortodoks Kilisesi ile Sırp milliyetçiliğinin yek vücut olduğunu net bir şekilde göstermektedir (Bora, 1991: s. 103). Kilise, Kosova'da Arnavutların, Sırlara karşı *jenosid* uyguladığını iddia etmektedir (Poulton, 1993: s. 25). Ayrıca Ortodoks din adamları Kosova'da Sırp kadınlara tecavüz ediyor iddialarını gündeme taşıdılar. Ortodoks Başkesiş Atonasije Jevtic, 1984 yılında bir kitap yayınladı ve kitapta "köylerde rahibe manastırlarında kızlara ve yaşlı kadınlara yönelik tecavüz" olaylarından bahsediyordu (Malcolm, 1999a: s. 396).

Sırp Ortodoks Kilisesi ile Slobodan Milosevic yönetimi birlikte hareket etmeye başladılar. Kilisenin Milosevic yönetimine destek vermesinden dolayı Milosevic yönetimi tarafından kiliseye imtiyazlar tanındı. Aralık 1989'da, kilisenin yayınladığı siyasi ve dini gazete *Pravoslavje*'nin halka açık bir şekilde bayilerde satılmasına izin verildi. Ocak 1990'da, 1945 yılından beri kutlanması yasaklanan Ortodoks Noel'i, Milosevic'in iradesiyle yeniden kutlanmaya başlandı. Haziran 1990'da, uzun yıllardır din adamlarının eleştirilerine konu olan Marksist kaynakların

eğitim m¼fredatından çıkarılması sorunu öz¼me kavuşturuldu. Marksizm klasikleri eğitim m¼fredatın çıkarıldı ve bunların yerine kilisenin hazırladığı kaynaklar eğitimde kullanılmaya başlandı. Milosevic'in ikramlarına karşılık vermek için 28 Haziran 1989'da, Kosova Savaşı'nın 600.yıldön¼m¼ törenlerinde, din adamları tarihi kahramanların yanında Milosevic posterlerini de taşıdılar (Sancaktar, 2010: s. 215).

1989 yılında, yüksek r¼tbeli bir din adamı dinsel-ulusal nitelikler içeren bir program taslağı hazırladı. Programda Sırpların türdeş hale gelebilmeleri için izlemeleri gereken yollardan bahsedildi. Programda şu ifadelere yer verildi:

Tarih bir kez daha, Sırp Devleti ve Sırp kilisesinden hem ÷lke içinde yaşayan, hem de d¼nyanın çeşitli yerlerine dağılmış bulunan b¼t¼n insanların bir araya getirmesini istiyor. Tarih, son bir kez daha b¼t¼n lanet olası ayrılık ve gölerimizin üstesinden gelerek, birbirimizi bağışlayarak ve gizlenmiş tuzakları, işlenmiş kardeş cinayetlerini ve öl¼m tarlalarını bir yana bırakıp birbirimizle uzlaşma arayarak bu halkın geleceğine hizmet etmemizi istiyor, Tüm Sırpların bugün bilmesi gereken şey şu: şu an Anavatanın yüksek çıkarları sahip olduğumuz her türden siyasal ideolojik, bölgesel vb. ayrılıklardan önce gelmektedir (Banac, 1997: s. 109-110).

Sırp milliyetçiliğinin 1980 ve 1990'lı yıllarda siyasi lideri Slobodan Milosevic idi. Milosevic, Sırp Bilimler ve Sanatlar Akademisi'nin teorik fikirlerini içelleştirerek 1987 yılından itibaren uygulamaya koyuldu. 1941 yılında, Sırbistan'ın Pozarevac şehrinde doğan Milosevic, 1964 yılında, Belgrad Üniversitesi Hukuk Fak¼ltesi'nden mezun oldu. Milosevic, kariyer basamaklarını hızlı adımlarla kendinden emin bir şekilde tırmandı. 1973 yılında, Sırbistan'ın en büyük enerji şirketi *Technogas*'ın genel müdür¼ oldu. Beş yıl sonra ise *Beobank*'ın (Belgrad Bankası) başkanı oldu (www.slobodan-milosevic.org/biography.htm 01.03.2018). Milosevic, 1963 yılında, LCY'e katıldı. 1984 yılında, İvan Stambolic'in hamiliğinde siyasi kariyerine Belgrad şehir Komitesi Başkanı olarak başladı. Stambolic, Milosevic'in siyasi kariyerine başlamasında ve zamanla yükselmesinde baş rol¼ oynayan isimdi. Stambolic, 1984-1986 yıllarında SKB'nin başkanlığını yür¼tt¼ ve

1986-1987 yıllarında da Sırbistan devlet başkanı oldu (www.britannica.com/biography/Slobodan-Milosevic 03.03.2018; www.independent.co.uk/new/obituaries/ivan-stambolic-36385.html%3famp 03.03.2018).

Milosevic, Stambolic'in desteğiyle siyasi hayatta emin adımlarla ilerlerken Nisan 1987'de, Priştine'de, Sırp ve Karadağlıların bir toplantısında yaptığı konuşma siyasi kariyeri açısından dönüm noktası oldu. Milosevic toplantıya Stambolic'in isteğiyle katılmıştı. Milosevic kalabalıklara "hiç kimse size el kaldırmaya cüret edemez!" dedi ve devamında önceden hazırlığını yapmadığı doğaçlama bir konuşma yaptı. Milosevic'in konuşmasının bir kısmı şöyledir:

Burada kalmalısınız. Bu sizin toprağınız. Bunlar sizin evleriniz. Sizin çayırlarınız ve bahçeleriniz. Sizin anılarınız. Zorluklar, adaletsizlikler ve bozulmalar karşısında direnmelisiniz ve topraklarınızı terk etmemelisiniz. Sırp ve Karadağlı karakterinin bir özelliği hiçbir zaman, engeller karşısında vazgeçmek; savaşa zamanı geldiğinde kaçmak; zorluklar karşısında moral bozmak değildir. Atalarınızın ve torunlarınızın uğruna burada kalmalısınız. Aksi takdirde atalarınız yok olacak ve torunlarınız hayal kırıklığına uğrayacaktır (Sancaktar, 2010: s. 207).

Bu konuşma Sırp ulusunun, ulusal duygularının kabarmasına zemin hazırladı. Bora'ya göre Kosova'daki konuşma 1986'daki Memerandum'un resmen benimsenmesi ve bir ideoloji haline gelmesini ifade etmektedir (Bora, 1991: s. 106). Sırp radyo ve televizyonlarında Milosevic'in konuşması sürekli yayınladı ve bu durum Sırp ulusunun birlik içinde kalmalarını sağladı. Sırp medyası, Milosevic'in konuşmasının ardından yaşanan bir olayı çarpıtarak Sırp ulusunun ayaklanmasına yol açtı. Eylül 1987'de, bir Arnavut asker cinnet geçirerek ikisi Boşnak, biri Hırvat ve biri de Sırp olmak üzere dört askeri vurdu ve daha sonra kendisi de intihar etti. Sırp medyası cinnet olayını provokasyon için bir malzeme olarak kullandı ve olayı kişisel bir sinir krizi olarak yansıtmak yerine Arnavutların Sırplara zulmetmesi olarak lanse etti. Medyanın tahrikinden etkilenen Sırplar, Sırp askerinin cenazesine akın etti.

Kalabalık Rankovic'in mezarını ziyaret etti ve "Arnavut Defol, Yugoslavya'yı Terk Et" şeklinde sloganlar atmaya başladı (Malcolm, 1999a: s. 399-400).

Milosevic çok iyi bir hatipti. Önceden hazırlık yapmadan doğaçlama olarak yaptığı konuşmalarda kitleleri etkilemeyi başarıyordu. Genelde halkın desteğini sağlamak için "popülist milliyetçi söylem" kullanıyordu (Bora, 1995: s. 56).

SKB içerisinde iki karşıt kanat vardı: Birisi demokratik reformların yapılmasını ve partinin hegominist rolünü terk etmesini isteyen Reformistler; diğer kanat ise devlet-parti birlikteliğini savunan, monolitik ve otoriter eğilimleri destekleyen milliyetçi-muhafazakar kanat. Reformcuların başında Stambolic, milliyetçi-muhafazakar kanadın başında Milosevic bulunuyordu. Eleştirel Marksist teorisyenler, milliyetçi-muhafazakar kanadı "Neo-Stalinist" olmakla itham ediyorlardı (Ülger, 2016: s. 135-136).

Eylül 1987'de, SKB Merkez Komitesi'nin 8. Kongresi yapıldı. Kongreye Milosevic kanadı ile Stambolic kanadı arasındaki sert tartışmalar damga vurdu. Tartışmaların ardından reformcuların önemli ismi Dragisa Pavlovic'in SKB'den uzaklaştırılmasını öngören bir oylama yapıldı ve 11 lehte oya karşılık 5 ret ve 4 çekimsiz oy kullanıldı. Böylece Pavlovic'in tasfiyesi sorunsuz halledildi (Sancaktar, 2010: s. 207). Pavlovic'in ardından tasfiye sırası reformist kanadın lideri Stambolic'e geldi. Milosevic, kendisine bir zamanlar akıl hocalığı yapan ve kariyerinde önemli noktalara gelmesinde etkili olan Stambolic'i komünizm ve Sırp karşıtı politikalar izlemekle suçladı ve Stambolic'i istifaya davet etti (www.cnnturk.com/2006/dunya/03/11/slobodan.milosevic.kimdir/163091.0/index.html 09.03.2018). SKB'de üstünlüğü ele geçirdikten sonra Milosevic, Aralık 1987'de, SKB'nin başkanı oldu. Milosevic göreve gelince karşısında kendisine rakip olabilecek hiç kimse kalmamıştı. Artık Milosevic'in milliyetçi Sırbistan'ının devri başlıyordu.

Milosevic göreve geldikten sonra kendisine bazı hedefler belirledi: Birincisi 1974 Anayasası ile yetkileri artan ve serbest hareket etme imkanı elde eden Kosova ve Voyvodina'nın özerkliklerini kaldırmak ve Sırbistan'a bağlamak. İkincisi Yugoslavya'nın merkezi bir yapıda örgütlenmesini sağlamak. Üçüncüsü SÖS'ü ortadan kaldırmak ve yerine liberal-kapitalist ekonomik sistemi getirmek.

Dördüncüsü ve nihai hedef ise Sırbistan, Kosova, Voyvodina, Bosna-Hersek, Karadağ, Makedonya ve bir kısım Hırvat toprağını kapsayan Büyük Sırbistan'ı kurmak (Sancaktar, 2009: s. 93). Taşar'a göre bir papazın oğlu Milosevic için Garasanin'in Nacertanije'si ikinci İncil idi (Taşar vd., 1996: s. 126).

Milosevic, ilk hedefini gerçekleştirmek için Sırp medyasını devreye soktu. Medya vasıtasıyla Kosova'da Sırp kadınlara Arnavutların tecavüz ettiği haberleri yayımlandı. Ancak daha sonraki bir çalışmada 1982-1988 yılları arasında Kosova'da Arnavutların Sırp kadınlara tecavüz ettiği 17 vaka saptandı. Sırpların, Sırp kadınlara tecavüz ettiği vaka ise 154 olarak ifade edildi (Bora, 1991: s. 106). Yine medyada uzun yıllardır kullanılması yasaklanan Çetnik sembollerinin kullanılmasını teşvik edici yayınlar yapıldı. Çetnik sembolleri Sırp milliyetçilerinin birçok toplantısında kullanılmaya başlandı. Artık pek çok evin duvarlarında Çetnik sembollerini görmek mümkündü (Judt, 2009: s. 803). Radyo ve televizyonlarda Sırp milliyetçiliğinin en büyük düşmanı olarak Hırvatlar gösteriliyordu. Vatikan ve Komintern'in, Sırbistan'a komplo hazırlığı yaptığı söylentileri yayılıyordu (Banac, 1997: s. 112).

İlk hareket Voyvodina üzerine yapıldı. Milosevic, Voyvodina Komünistler Birliği (VKB) yetkililerinin, Kosovalı Arnavutların Sırplara zulmetmesine destek verdiği açıklamasını yaptı. Bunun üzerine binlerce Sırp ayaklandı. Gösterilerde "*Samo sloga Srbina spašava*" (Sırpları sadece birlik kurtarır) sloganları atılıyordu (Taşar vd., 1996: s. 135). Gösterileri bastıramayan VKB yönetimi, Milosevic'ten yardım istemek zorunda kaldı. Milosevic'in ilk oyunu tutmuştu ve Voyvodina komünist yönetimi tasfiye edildi. Bunların yerine Milosevic yanlısı Mihalj Kertes, Radovan Pankov ve Nedeljko Sipovac gibi isimler getirildi (Sancaktar, 2010: s. 210).

Voyvodina'dan sonra sıra Karadağ Komünistler Birliği (KaKB) yönetimine geldi. Milosevic'in kışkırtmasıyla binlerce kişi gösteriler düzenlemeye başladı. Karadağ'ın başkenti Titograd'da binlerce gösterici, Voyvodina'da olduğu gibi "birlik" sloganları atıyordu. LCY Karadağ'daki olaylarda KaKB'nin yanında yer aldı ancak Ocak 1989'da, KaKB yönetimi iktidardan çekilmek zorunda kaldı. Yeni gelen KaKB yönetimi Milosevic yanlısı kişilerden oluşuyordu (Bora, 1991: s. 110; Poulton, 1993: s. 56).

Kosova ise 1981 yılından beri karışıklıklar içindeydi. Kosovalı Sırp liderleri büyük çaplı gösteriler düzenlemeye başladılar. Azem Vllasi ve Kacusa Yaşari gibi KKB liderleri istifa etmek zorunda kaldılar. Ocak 1989'da, KKB'nin başkanlığına Milosevic yanlısı olarak bilinen eski Kosova polis şefi Rahman Morina getirildi (Jakupi, 2017: s. 207). Voyvodina ve Karadağ'ın aksine Kosovalı Arnavutlar Morina'nın KKB'nin başına getirilmesine tepki göstermek için sokaklara akın ettiler. 17 Kasım'da, Trepca'daki maden ocağındaki madenciler yaşananları protesto etmek için Priştine'ye doğru yürüyüşe geçtiler. Bir gün sonra, Priştine'de işçiler, lise ve üniversite öğrencileri ile madenciler birleştiler. Binlerce kişi Vllasi ve diğer yöneticilerin görevlerine iadelerini isteyen sloganlar attılar. Ancak Vllasi ve Yaşari'nin istifaları onaylandı (Malcolm, 1999a: s. 400).

Kosova'da gösterilerin olduğu günlerde Belgrad'da da "Kosova ile Dayanışma" gösterileri yapılıyordu. Milosevic de gösterilere katıldı ve 19 Kasım 1988'de bir konuşma yaptı. Konuşmasında çözülmesi gereken en önemli meselenin Kosova'da barışı ve düzeni korumak olduğunu ifade etti ve bu meselenin sadece Sırbistan için değil, Yugoslavya için de aciliyet taşıdığını belirtti. Konuşmasının ilerleyen kısımlarında milliyetçi bir tavırla "artık üzülmeye zaman değil, mücadele etme zamanıdır", "Sırp halkı savaştan hiçbir zaman korkmadı ve biz savaşa kazanmak amacıyla gireriz", "Sırp halkı açlık ve yoksulluğa katlanabilir, ancak özgürlüklerinin ortadan kaldırılmasına asla" diyerek Sırp halkının ulusal duygularına hitap etti. Ayrıca "her türlü iç ve dış tehdide rağmen Kosova Savaşı'nı kazanacağız; yapılan gizli toplantılar, söylenen karmaşık sözler ve yemek masalarındaki pazarlıklara rağmen zafer bizim olacak" sözlerini de konuşmasının devamında söyledi (www.slobodan-milosevic.org/documents/sm112188.htm 06.04.2018).

Kosova ve Voyvodina'nın özerklikleri 28 Mart 1989'da kabul edilen anayasa değişikliğiyle ortadan kaldırıldı (Aruçi, 2002: s. 220). Kosovalı Arnavutlar bu illegal değişikliği protesto etmek için yeniden sokaklara akın ettiler. Ancak güvenlik güçlerinin olaylara müdahalesi çok sert oldu ve 22 gösterici ile 2 polis hayatını kaybetti (Jakupi, 2017: s. 208). Milosevic gösterilerin bastırılmasının ardından Kosova'da tam hakimiyet tesis etmek için baskısını iyiden iyiye arttırdı. Oral Sander'in, Sabrina Ramet'ten aktardığına göre, "Milosevic amaçlarına ulaşabilmek için siyaseti sokaklara dökmüştü" (Sander, 2013: s. 577). Milosevic Voyvodina,

Karadağ ve Kosova’da kendisine yakın yönetimler getirmesiyle LCY’deki gücünü de arttırdı. Çünkü herhangi bir karar alınırken oylama sırasında Sırbistan, Kosova, Karadağ ve Voyvodina’nın oylarını garantiye aldı (Judt, 2009: s. 803).

28 Haziran 1989’da, Kosova Savaşı’nın 600.yıldönümü kutlamaları Kosova Gazi Mestan’da yapıldı. Kutlamalara Milosevic de katıldı (Emecen, 2002: 223; Judt, 2009: s. 804). Kutlamalarda yaklaşık 1 milyon kişi vardı. Burada bir konuşma yapan Milosevic, Sırp lar arasındaki ayrılığın Sırbistan’ı küçük düşürdüğünü ve bu küçük düşmüşlüğü Kosova’da birlik sağlanarak çözülebileceğini söyledi. Milosevic konuşmasına şöyle devam etti:

Sırp lar, tarihleri boyunca başka toprakları asla ele geçirmediler ya da sömürmediler. İki dünya savaşıyla kendilerini özgürleştirmeyi başardılar ve hatta mümkün olduğu sürece başkalarının özgürleşmesine yardımda bulundular. Kosova kahramanlığı, 6 yüzyıl boyunca ilham kaynağımız oldu. Bir zamanlar cesur ve gururlu bir orduya sahip olduğumuzu ve kaybettiğimiz zaman bile kahramanlığımızı unutmayacağız. 6 yüzyıl sonra, şimdi yeniden bir savaş ve mücadele içindeyiz. Bu henüz bir silahlı savaş olmasa da, yine de göz ardı edilemez. Ancak ne tür bir savaş olursa olsun, geçmiş günlerdeki Kosova’daki asil nitelikler, cesaret ve fedakarlık olmadan kazanılamaz (www.slobodan-milosevic.org/spch-kosovo1989.htm 06.04.2018).

Kosova Yazarlar Birliği Başkanı İbrahim Rugova, Alman dergisi *Der Spiegel*’e verdiği bir demeçte Milosevic’in konuşmasının bir savaş ilanı anlamına geldiğini söyledi (Jakupi, 2017: s. 209).

Milosevic’e göre Sırp ların en büyük düşmanı Hırvatlardır. Hırvatlar, tam anlamıyla İkinci Dünya Savaşı’nın acı hatıralarında yer alan Ustaşa Hareketi ile özdeşleştirilmekteydi. Milosevic’e göre Hırvatlar, “faşist kan emici vampirlerdi.” Hırvatlara yönelik sert söylemler Tito’ya da yapılmaktaydı. Sırp milliyetçileri Tito’nun, Sırp ları sevmediğini ve bu yüzden Sırp topraklarını tarihi sınırlar dikkate alınmadan parçaladığını söylüyorlardı. Zamanla Sırbistan’daki okullarda Tito’nun

resimleri okul duvarlarından ve kamu kurum ve kuruluşlarından kaldırıldı (Bora, 1991: s. 114). Radyo ve televizyonlarda her gün Hırvatlar hakkında yalan-yanlış iddialar yayınlanmaktaydı. Bu yayınlar aracılığıyla Sırlar, Ustaşaların geri döndüğüne inandırılmaya çalışılıyordu. Belgrad radyo ve televizyonlarında, her gün Ustaşa dönemini anlatan programlar, belgeseller veya filmler yayınlanıyordu-Sırp halkının Hırvat düşmanlığı Ustaşa Hareketi ile arttırılıyordu (Glenny, 2001: s. 500). Christopher Bennett, Milosevic'in medya kullanımı ile Nazi dönemi arasında şöyle bir karşılaştırma yapmıştır:

1980'li yıllarda Milosevic Sırbistan'ının medya saldırısı Nazi Almanyası'nın 1930'lu yıllardaki propaganda kampanyasına çok benziyordu. Gerçekten de, ana tema-bütün Sırlar tek bir Sırbistan içinde birleşmelidir-aynıydı. Aradaki büyük fark, medyanın 1980'li yıllarda 1930'lu yıllardan çok daha fazla güçlü olmasıydı ve dolayısıyla da, haberin ve bilginin çarpıtılması kapasitesi 1980'li yıllarda 1930'lu yıllardakine göre çok daha büyüktü. Hitler, politik düşüncesini yaymak için basına, henüz bebeklik aşamasında olan film endüstrisine ve radyo dalgalarına sahipti. Milosevic ise, kendisinin yeni Sırp milliyetçiliğini, televizyon yoluyla Sırbistan'daki her eve gönderme ve sindirme kabiliyetine sahipti (Bennett, 1994: s. 215'ten aktaran Sancaktar, 2009: s. 94).

1990'lı yılların başında Sırbistan'da önemli değişiklikler gerçekleştirildi. 1990 yılında, Sırbistan Komünistler Birliği ile Sırbistan Çalışanları İttifakı birleşti ve bu birleşmeden *Sırbistan Sosyalist Partisi* (Serbian Socialist Party-SSP) ortaya çıktı. Ünlü *Politika* gazetesi SSP'nin kuruluşunu "Yugoslavya'nın kuzeybatısındaki faşizan ve sağ yönelime karşı Sırbistan'ın cevabı demokratik, sol ve sosyalist bir yönelimdir" ifadeleriyle duyurdu. Her ne kadar sol ve sosyalist ifadeleri kullanılsa da gerçek olan şey SSP'nin Sırp milliyetçisi bir parti olmasıydı. Bu durumun en bariz kanıtı sosyalizm karşıtı yayınlar yaptığı dönemde Belgrad Üniversitesi'nden uzaklaştırılan Mihaylo Markovic'in SSP'nin ikinci başkanı yapılmasıydı (Bora, 1991: s. 128-129). SSP'nin yanı sıra 1990'lı yılların başında Vuk Draskovic liderliğinde *Sırp Yenilenme Hareketi* (Serbian Renewal Movement-SRM) kuruldu.

SRM'den başka *Demokratik Parti* de (Democratic Party-DP) bu dönemde kuruldu (www.balkaninsight.com/en/article/who-is-who-political-parties-in-serbia 11.04.2018). SRM, aşırı milliyetçi özelliklere sahip bir partiydi ve Büyük Sırbistan Projesi'nin savunucusuydu. Ayrıca Tito ve Kardelj ikilisini eleştirirken, Mihailovic ve Çetnik Hareketi'ni kucakladılar. DP ise milliyetçi-liberal aydınların kurduğu bir partiydi. SRM'den farklı olarak ılımlı milliyetçilikten yanaydı. Siyasi alanda demokratik, liberal ve parlamenter bir yönetimi tercih ediyordu. Ekonomik alanda ise kapitalizmin kurulmasından yanaydı (Sancaktar, 2010: s. 213).

Sırbistan'da ilk çok partili seçimler Aralık 1990'da gerçekleştirildi. Milosevic'in partisi SSP, 250 sandalyeli Sırp meclisinde 194 sandalye kazanmayı başardı. SSP dışında SRM 19, Voyvadinalı Macarları temsil eden parti 8, Vatandaşlar Grubu 8, DP 7, Demokratik Eylem Partisi 3 ve geriye kalan sandalyeler de küçük partiler arasında paylaşıldı (www.balkaninsight.com/en/article/two-decades-of-election-tumult-in-serbia 11.04.2018). Böylece Milosevic Sırbistan'da üstünlüğünü net olarak sağladı ve bundan sonra en önemli uğraşısı hedeflerini gerçekleştirmek oldu.

3.2.2. 1980 ve 1990'larda Hırvat Milliyetçiliği

1960'lı yıllardan beri Hırvat milliyetçileri arasında hoşnutsuzluklar vardı. Özellikle 1968-1971 yılları arasında yaşanan Hırvat Baharı'nın bastırılmasıyla Hırvat milliyetçilerinin rahatsızlıkları bir kat daha arttı. 1970'li yılların başında Hırvat milliyetçiliği bastırılrsa da, tamamen ortadan kaldırılamadı ve yeraltında faaliyet yürütmeye devam etti. Nitekim Tito'nun ölümünün ardından Hırvat milliyetçileri tekrardan ortaya çıktılar. Hırvat milliyetçiliğinin canlanmasının nedeni Sırbistan'da Milosevic'in Hırvatlara karşı izlediği düşmanca tutumunun etkisiydi. Milosevic'in Hırvatları düşman olarak gösteren milliyetçi söylemleri Hırvatları endişelendirdi. 1980'li yıllarda ve sonrasında Hırvat milliyetçiliğinin en önemli lideri Franjo Tudjman oldu.

Tudjman, Mayıs 1922'de, Hırvatistan'ın Veliko Trgovisce bölgesinde doğdu. 1941 yılında Yugoslavya Krallığı'nın işgalinin ardından Partizan Hareketi'ne katıldı.

Savaş sırasında iyi bir mücadele örneği vermişti ancak bu mücadele sırasında en küçük kardeşinin ölmesine mani olamamıştı. Savaşta verdiği üstün mücadeleden sonra 40 yaşına varmadan generalliğe terfi ettirildi ve bu anlamda en genç general ünvanına sahip oldu. Tudjman 1961 yılında ordudan ayrıldı. Daha sonra İşçi Hareketi Tarihi Enstitüsü müdürlüğünü yaptı ve Hırvat milli tarihini araştırmaya başladı. 1965 yılında Zadar Üniversitesi Sanat Fakültesi'nden doktora derecesi aldı. Tudjman Hırvat milli tarihini araştırdıkça her geçen gün daha çok milliyetçiliğe kayıyordu. 1967 yılında Hırvat edebi dilinin Sırpçadan ayrılmasını ve Hırvatistan'da tek anadil olmasını savunan deklarasyona imza atmasından dolayı partiden tasfiye edildi. Hırvat Baharı'nda da yer alması bardağı taşıran son damla oldu ve Ocak 1972'de tutuklanarak 2 yıl hapis cezasına çarptırıldı. Tito'nun araya girmesiyle 9 ay sonra serbest bırakıldı ancak milliyetçi tavrını korudu. Yurtdışına seyahatler düzenleyerek Ustaşa artıkları ve Hırvat Diasporası ile yakın temaslarda bulundu. Bu faaliyetlerinin ardından Şubat 1981'de, ayrılıkçılık ve rejimi yıkmak suçlarına istinaden tutuklandı ve 5 yıl hapis cezasına çarptırıldı. Hapisten çıktığı zaman ise adeta bir kahraman gibi karşılandı ve artık Hırvat milliyetçiliğinin tartışmasız lideriydi (www.theguardian.com/news/1999/dec/13/guardianobituaries.iantraynor 01.04.2018; www.britannica.com/biography/Franjo-Tudjman 01.04.2018).

1974 yılında, sekiz milliyetçi örgüt, üç siyasi parti ve Washington merkezli *Hrvatska Borba* (Hırvat Mücadelesi) gazetesi Hırvat Ulusal Konseyi'ni oluşturmak amacıyla Toronto'da bir araya geldi. Konseyin temel hedefi Hırvatistan'ın özgürlüğünü sağlamaktır. Yani Yugoslavya'yı ortadan kaldırarak bağımsız Hırvatistan'ı kurmaktır (Johnstone, 2004: s. 207). Yukarıda da belirtildiği gibi Tudjman, 1970'li yıllarda yurtdışına düzenlediği seyahatlerde Ustaşa artıkları ve Hırvat liberal-milliyetçi göçmenlerle yakın temaslarda bulundu. Tudjman hapisten çıktıktan sonra 17 Haziran 1989'da, Zagreb'de gizli bir toplantı esnasında *Hırvat Demokratik Birliği* (Croatian Democratic Union-CDU) adında bir parti kurdu (Cviic, 1993: s. 373). CDU, Ustaşa artıkları ve Hırvat Diasporası tarafından finansal açıdan desteklendi. Bu hizipler 1989-1990 yılları arasında CDU'ya yaklaşık 8.2 milyon dolar yardımda bulundular (Sancaktar, 2009: s. 98). Bunların yanı sıra uluslararası arenada Almanya ve Vatikan, Tudjman ve CDU'yu desteklediler (Johnstone, 2004: s. 37). Ayrıca Tudjman Avustralya, Güney Amerika ve Kuzey Amerika'daki Hırvat

göçmen topluluklarıyla da yakın ilişkilere sahipti. Hırvatistan'daki milliyetçilerin desteğini alması Tudjman'ı Hırvat Diasporası için biçilmiş kaftan yapmaktaydı. Çünkü Hırvatistan'ı Yugoslavya'dan ayırabilecek güce ve prestije sahip tek kişi Tudjman'dı (Johnstone, 2004: s. 208).

Tudjman 1987, 1988 ve 1989 yıllarında bir Fransisken keşiş Ljubo Krasic ve pizza sektörünün önemli ismi Gojko Susak liderliğindeki aşırı milliyetçi bir grupla Toronto yakınlarında Norval'de toplantılar gerçekleştirdi. Toplantılarda bazı kararlar üzerinde uzlaşmaya varıldı: Birincisi ilerleyen zamanlarda Bağımsız Hırvatistan Devleti kurulması, ikincisi eğer Sırbistan ile bir savaş olasılığı belirirse Hırvatistan'daki Sırpların sınır dışı edilmesi, üçüncüsü Hırvatistan için en büyük düşman Sırbistan'dır ve dördüncüsü Bosna-Hersek topraklarında dikkatli bir siyaset izlenmeli ve Batı Hersek'in Hırvatistan topraklarına katılımı sağlanmalıdır (Johnstone, 2004: s. 209-210). Tudjman'ın Hırvatistan dışında Ustaşa artıkları ve Hırvat Diasporası ile yakın ilişkiler geliştirmesi, birkaç yıl sonra Hırvatistan Cumhurbaşkanı olmasında etkisi büyük oldu. Çünkü dışarıdan sağlanan finansman desteği ile çeşitli broşür, kitap, dergi vb. yayınlar yapılmaktaydı ve ayrıca seçim faaliyetlerinin yürütülmesinde de etkili oldu.

Tudjman, 1989 yılında, İkinci Dünya Savaşı'nda büyük kitle katliamları gerçekleştiren Ustaşa Hareketi ve lideri Ante Pavelic'i sahiplenen bir eser yayınladı. Bu eser *Bespuca Povjesne Zbiljnosti* (The Horrors of War-Savaş Korkuları) adını taşıyordu. Tudjman, eserinde soykırımın tarihsel açıdan incelendiği zaman çok doğal bir durum olduğunu söylemekteydi. Ayrıca 1941-1945 yılları arasında Ustaşalar tarafından öldürülenlerin sayısını tartışmaya açtı (Johnstone, 2004: s. 208). Resmi rakamlarda Ustaşa katliamları sonucunda 700 bin kişinin öldüğü vurgulanmaktaydı ancak Tudjman, bu sayının abartılı olduğunu söyledi. Ona göre savaş yıllarında yaklaşık 30 bin kişi Ustaşa katliamlarında öldürülmüştü. Denilebilir ki Tudjman, bu eserinde adeta Ustaşa Hareketi'ni aklamaya çalışmaktaydı (www.wsws.org/en/articles/1999/12/tudj-d16.html 07.04.2018). Ustaşaları aklamaya çalışırken Çetnikleri ise suçlamaya çalışan Tudjman, savaş yıllarında Çetniklerin daha fazla kitle katliamı gerçekleştirdiğini belirtti. Sırp basınında Tudjman'ın bu söylemleri "yeni Pavelic" olarak anılmasına yol açtı (Bora, 1991: s. 121).

Bu dönemde HKB içerisinde bir kutuplaşma vardı. Bir tarafta Stipe Suvar'ın başını çektiği Sosyalist blok ve diğer tarafta İvica Racan ve Drago Dimitrovic'in liderliğindeki milliyetçi-liberal blok vardı. Aralık 1989'daki HKB'nin 11. Kongresi, iki blok arasında iktidar mücadelesine sahne oldu. Stipe Suvar, Yugoslavya'nın ne merkezileşmesini ne de konfederalleşmesini istiyordu. Ona göre merkezileşmek Büyük Sırbistan'ı kurmanın ilk adımıyken konfederalleşmek ise Büyük Hırvatistan'ı kurmanın ilk adımıydı. Stipe Suvar'ın liderliğindeki Sosyalist blok, hem Hırvat milliyetçiliği hem de Sırp milliyetçiliği ile zıtlık içerisindeydi. Stipe Suvar'ın görüşlerinden hoşnut olmayan Hırvat milliyetçiler, Stipe Suvar ve Sosyalist Blok'u tasfiye ettiler. Kongrenin sonlarına doğru *İnsanlık Deklarasyonu* adında bir belge yayınlandı. Deklarasyonda HKB'nin tekelinin ortadan kaldırılması ve çok partili seçimlerin yapılmasına ilişkin ifadeler yer almaktaydı. Ayrıca Hırvat ulusunun menfaatlerini korumak ve sürdürmek için Sırp milliyetçilerine ve özellikle Milosevic'e karşı savaşılması gerektiği belirtilmekteydi. Milliyetçi kanadın liderlerinden Dimitrovic, HKB Başkanlığı sekreteri seçildi. Racan çok partili seçimlerin yapılması konusunda ısrar etmekteydi ve kongre sonunda HKB'nin başkanı seçildi (www.esiweb.org/enlargement/?cat=109#awp:::cat=109 10.04.2018; Sancaktar, 2010: s. 217).

Hırvatistan'da çok partili seçimlerin yapılması yönünde bir karar alındı. Tudjman ve CDU'nun hedefleri şöyledir:

- i. SÖS'ü tamamen ortadan kaldırarak kapitalist ekonomik sistemi benimsemek ve Avrupa Topluluğu'na (AT)-günümüzdeki Avrupa Birliği (AB)-üye olmak.
- ii. Hırvatistan'ı Sırlardan temizleyerek homojen bir devlet yaratmak.
- iii. Milliyetçi-liberal nitelikler taşıyan yeni bir anayasa kabul etmek.
- iv. Güçlü bir Hırvat Ulusal Ordusu kurmak.
- v. Nihai amaç olarak Büyük Hırvatistan'ı kurmaktır (Sancaktar, 2009: s. 98).

Seçim kampanyasında Tudjman, genellikle milliyetçi bir tavra büründü. Yaptığı konuşmalarla Hırvat ulusunun ulusal duygularını ateşlemeyi amaçladı. Söylemlerinde Büyük Hırvatistan'ın kurulmasından bahsederek Hırvat ulusunun ulusal özlemlerini kamçılamaya çalıştı. Hırvatistan'ı Sırp yoğunluklu bölgelerinde de

mitingler düzenledi. Hırvat ulusu Tudjman'a, "cennette Tanrı, anavatanda Tudjman" sloganları atıyordu (Poulton, 1993: s. 40-41). Tudjman'ın seçim kampanyası sırasında temel sloganı "Odlucimo sami o masoj sudbini" (kaderimizi kendimiz belirleyeceğiz) oldu. Tudjman, Hırvat ulusuna kendi kaderini belirleme fırsatı vermesi ve SHS Krallığı, Yugoslavya Krallığı ve 1945 yılından sonra Yugoslavya'da maruz kaldıkları ayrımcılığı ortadan kaldırmayı vaat etmesi Hırvatlar tarafından desteklenmesine neden oldu. Ayrıca seçimlerden sonra Hırvat ulusunun haklarını önceleyen bir ulusal anayasa hazırlayacağını belirtti (Duffy ve Lindstrom, 2002: s. 79). Konuşmalarında Bosna-Hersek'in bir kısmını da içeren tarihi sınırlarından bahsetmesi Hırvat milliyetçiler tarafından memnuniyetle karşılanmaktaydı. "Gerçek demokratik bir anayasalı hakiki bir Hırvatistan", "Hırvatistan Hırvatlara aittir", "1000 yıllık Hırvatistan" gibi sloganlar seçim kampanyası sırasında Hırvat ulusal duygularını canlandırmak için çok sık tekrarlandı (Alkan, 2013: s. 46). Tudjman, seçim konuşmalarında Hırvat halkının en büyük düşmanının Sırp olduğunu vurguluyordu. 16 Nisan 1990'da, seçim çalışmaları devam ederken Tudjman, Hırvat basınına şunları söyledi:

Bugün pek çok yalan yayılıyor ve yarın başka ne tür yalanların icat edileceğini bilmiyorum. Yahudi kökenli olduğum söylendi ama 350 yıl önce Zagorje'de atalarımın olduğunu buldum. Belki bunun bir kısmına sahip olsaydım, bugün sanırım daha zengin olurum ve belki de bir komünist olmayabilirdim. Dahası eşimin bir Sırp ya da Yahudi kökenli olduğunu iddia ediyorlar. Şanslıyım ki, o asla onlardan birisi olmadı (www.wikiwand.com/en/Franjo_Tudman 10.04.2018).

Hırvatistan'da CDU dışında başka partiler de kuruldu. Dobroslav Paraga, 1990 yılında *Hırvat Haklar Partisi*'ni (Hrvatska Stranka Prava-HSP) kurdu. HSP, Ante Starcevic ve Ante Pavelic'in mirasına sahip çıkıyordu. Aşırı milliyetçi ve neo-faşist eğilimler taşıyordu. Paraga, 1980'li yıllarda sosyalist rejime karşı sert muhalefette bulundu. Söylemlerinde Sırbistan'ın büyük çoğunluğunu içeren ve Bosna-Hersek'in de dahil olduğu Büyük Hırvatistan'ın kurulmasından bahsediyordu.

Paraga'ya göre Sırbistan ile bir savaşın yaşanması kaçınılmazdı ve eğer Sırpaların tamamı yenilgiye uğratılmazsa savaş kazanılmış sayılmazdı. HSP üyeleri, tek tip kıyafetler giymeye, faşist selamlar vermeye ve “*Ready for the homeland*” (Vatan için hazırız) gibi eski Ustaşa sloganlarını kullanmaya başladılar (www.britannica.com/topic/fascism/Neofascism#ref339302 10.04.2018).

Çok partili hayata geçme kararından sonra Hırvatistan'da hızlı bir partileşme yaşandı. Hırvat Sosyal-Liberal Partisi, Hırvat Demokrat Partisi, Hırvat Köylü Partisi ve Hırvatistan Sosyal Demokrat Partisi gibi çeşitli küçük partiler kuruldu (Sancaktar, 2010: s. 220-221). Hırvat Baharı'ndan sonra tasfiye edilen Savka Dapcevic-Kucar, Miko Tripalo ve diğerleri 1990 yılında, *Ulusal Uzlaşma Koalisyonu* (Koalicija Narodnog Sporazuma-KNS) adında bir parti kurdular. Hırvatistan Sırpaları ise Tudjman ve diğer Hırvat partilerinin milliyetçi tutumundan rahatsız olunca partileşmeye karar verdiler. Böylece Hırvatistan Sırpaları 17 Şubat 1990'da, Jovan Raskovic liderliğinde *Sırbistan Demokratik Partisi*'ni (Serbian Democratic Party-SDP) kurdular. SDP, Sırp lider Milosevic'e yakın ve Sırp milliyetçiliği yürüten bir partiydi (Poulton, 1993: s. 33; Tatalovic, 1996: s. 167).

Sırbistan'da Sırp Ortodoks Kilisesi ne ise, Hırvatistan'da Hırvat Katolik Kilisesi de aynı tarihi mirasa sahiptir. Slovenya'da Katolik olmasına rağmen, Hırvatistan'da Hırvat Katolik Kilisesi'nin, Hırvat ulusal bilincinin gelişiminde ve korunmasında çok önemli bir yeri vardır. Bu dönemde Hırvat Katolik Kilisesi'nin memnun olmadığı bazı konular bulunmaktaydı: İlki eğitim müfredatında Marksizm propagandası yapan ders kitaplarının okutulmasıdır. Kiliseye göre Marksist kitapların yerine Katolik eğitimi veren ders kitaplarının eğitim müfredatında olması gerekiyordu. Bir diğer sorun Katolik inancına mensup olanların ayrımcılığa maruz kalmalarıydı. Özellikle LCY'de bu ayrımcılık yoğundu ve çok sayıda Katolik görevlerinden uzaklaştırılmaktaydı. Bir başka sorun Hırvat ulusunun Yugoslavya'da haksızlıklara uğramasıydı. Katolik din adamlarına göre Tito-Kardelj ikilisi Hırvat ulusunun ulusal ve dinsel haklarına illegal bir şekilde müdahale etmişti. Bu sorunun çözümü sağlanmalıdır. Bir diğer mesele Katolik mezhebine uygulanan baskıdan kaynaklanmaktaydı. Yugoslavya 1945 yılında kurulduğundan beri Hırvat Katolik Kilisesi baskılara maruz bırakılmakta ve ayrımcılığa uğramaktaydı. Bir an önce sosyalist rejim tarafından Hırvat Katolik Kilisesi'ne uygulanan baskı ve sindirme

siyasetine son verilmelidir. Son sorun ise Hırvat Katolik Kilisesi, LCY'in tek sesliliğinden rahatsızdı ve bu sorunun giderilmesi için çok partili hayata geçilmesi gerektiğini belirtti (Sancaktar, 2010: s. 221).

Sırp Ortodoks Kilisesi'nin Milosevic'e destek verdiği gibi Hırvat Katolik Kilisesi de Tudjman'a destekte bulundu. 1990 yılında, 18 Hırvat Katolik Kilisesi din adamı, dünya Katolik nüfusuna ve Hırvat ulusuna bir çağrıda bulundu. Çağrıda komünist karakter taşıyan ve Sırp/Ortodoks egemenliğindeki Yugoslavya'dan kurtulmanın zamanının geldiği belirtiliyordu (Bora, 1991: s. 148). Bu çağrı açık bir şekilde bağımsız bir Hırvat devletinin kurulmasının gerekliliğinden bahsediyordu.

Hırvat Katolik Kilisesi'nin yayınlarında Tito-Kardelj ikilisini yerden yere vuran yazılar kaleme alınıyordu. Buna karşın 1918-1929 yılları arasında SHS Krallığı'nda Hırvat ulusal haklarının savunuculuğunu yapan Radic ve Hırvat Köylü Partisi; 1941-1945 yılları arasında NDH'nin lideri Pavelic ve Ustaşa Hareketi ve savaş zamanında Ustaşalara destek verdiği gerekçesiyle suçlanan ve ceza alan Stepinac Katolik yayın organlarında övülmekteydi. Stepinac, Pavelic'e "Tanrı'nın eli" diyerek hem NDH'ye hem de Ustaşa Hareketi'ne methiyeler düzmekteydi ve bir başka ifadeyle Ustaşa katliamlarına meşruluk kazandırmaktaydı. Yıllar sonra Stepinac, Hırvat Katolik Kilisesi tarafından bir milli kahraman olarak anılmaya başlandı. Dönemin etkili Katolik yayın organı *Glas Koncila*'da, Tito ve sosyalist rejime karşı sert eleştiriler yapıldı (Johnstone, 2004: s. 202; Sancaktar, 2009: s. 96).

Hırvatistan'da ilk çok partili seçimler 22 Nisan-17 Mayıs 1990 tarihleri arasında gerçekleştirildi. Seçimlerden Tudjman ve partisi CDU zaferle ayrıldı (Tatalovic, 1996: s. 168). Hırvat meclisindeki 386 sandalyenin 205'ini CDU, İvica Racan'ın liderliğindeki *Demokratik Değişim Partisi* (Democratic Change Party-DCP) 101, KNS genel oyların %15'ini ve meclisteki sandalyelerin %4'ünü kazandı. Hırvatistan'da Sırp'ları temsilen kurulan SDP ise mecliste 5 sandalye kazanmayı başardı (Pavkovic, 1997: s. 111-112). Seçimlerin ikinci turunda Tudjman, yeterli oyu alarak devlet başkanı seçildi (Ülger, 2016: s. 121; Poulton, 1993: s. 41; Sancaktar, 2010: s. 222).

3.3.Yugoslavya'nın Dağılması

1990 ve 1991 yılları komünist yönetimler için sonun başlangıcıdır. Özellikle uzun süredir devam eden Soğuk Savaş'ın yorgunluğu, SSCB'de siyasal, ekonomik ve sosyal sorunlara neden oldu. Sovyet cumhuriyetleri yılların verdiği bezginlik, tükenmişlik ve yorgunluk içindeydi. Bir yanardağın patlamasını andırırçasına halklar sokaklara aktılar ve yılların getirdiği öfke patlamasıyla komünist yönetimlerin gitmesini istediler. Daha fazla refah ve özgürlük istiyorlardı. Üzerlerindeki ağır yükü taşıyamayan komünist yönetimler hantallaştılar ve teker teker devrildiler-kimisi barışçıl kimisi de kanlı bir şekilde. Yugoslavya'nın da bu durumdan etkilenmemesi için hiçbir neden yoktu ki zaten ülkede milliyetçilik gün geçtikçe parçalanmayı biraz daha hızlandırmaktaydı. Bu yüzden 1990 ve 1991 yılları Yugoslavya açısından da bir sonun başlangıcıydı.

Yugoslavya'nın dağılmasının ilk sinyalleri 20-22 Ocak 1990'da, LCY'in 14. Olağanüstü Kongresi'nde net bir şekilde görüldü. Dağılmanın bir provası niteliğindedir. 1980'li yıllar boyunca cumhuriyetler arasında ayyuka çıkan her türlü sorun kongrede zirveye ulaştı. Sırbistan, kongre süresince tek hedef belirledi ve bu hedef doğrultusunda hareket etti: Federal yönetim üzerinde denetim kurmak. Slovenya ise merkezîyetçi yapıdan giderek uzaklaşılması gerektiğini açıkça beyan etti. Sırp delegeler Sloven delegelerin bu önerilerine her fırsatta karşı çıktılar. Kongreye Sırp ve Sloven delegeler arasında ülkenin yapısına dair gerçekleştirilen tartışma egemen oldu. Sırp ve Karadağlı delegeler, Sloven delegelerin kürsüde konuşmalarına dahi fırsat tanımadılar. Sloven delegeler, Sırp ve Karadağlı delegelerin tutumlarından dolayı kongreyi terk ettiler. Hırvat delegeler de Sloven delegeleri destekliyorlardı. Kongrenin son gününde Milosevic liderliğindeki Sırp delegelerin Slovenler olmadan kongrede karar almak istemelerini Hırvatlar protesto ettiler. Hırvat delegelerin sözleri Bosna-Hersek ve Makedonya delegeleri tarafından da kabul edildi. Ancak Sırp Kosova, Karadağ ve Voyvodina'nın oylarına sahip olduklarından kongrede kesin bir üstünlük içindeydiler. Hırvat delegeler kongrede bir sonuç alınamayacağını anladıktan sonra Slovenler gibi kongreyi terk ettiler (www.revolvy.com/main/index.php?s=14th+Congress+of+the+League+of+Communist+of+Yugoslavia 11.04.2018). Kongrede yaşananlar cumhuriyetler arasındaki ayrışmanın ne kadar büyük olduğunu gösterdi. 23 Ocak 1990'da, Federal yönetimin

başkanı Milan Paņevski, kongrenin gelecekte bir tarihe ertelendiğini açıkladı. Ancak 14.Kongre, LCY'in son kongresi oldu (Bora, 1991: s. 126).

Seçimlerin ardından Tudjman, Hırvatistan'ı bağımsızlığa götüren adımlar atmaya başladı. 25 Temmuz 1990'da, bir anayasa değişikliği paketi kabul edildi ve Hırvatistan "parlamentar demokrasiye dayalı hukuk devleti" hüviyeti kazandı (Bora, 1991: s. 146). Ayrıca Hırvatistan resmi dili Hırvatça olarak kabul edildi ve Sırpça resmi dil statüsünden çıkarıldı. 1941-1945 yılları arasında NDH dönemindeki gibi *Dilde Saflaşma Programı* başlatıldı. Programın amacı Hırvat edebi dilindeki Sırpça sözcüklerin temizlenerek "ari" bir Hırvat edebi dili oluşturulmasıydı (Bayram ve Emiroğlu, 2016: s. 54). Sosyalist rejim döneminde kullanılmaya başlanılan semboller ve isimler değiştirildi ve NDH döneminde kullanılanlar benimsendi. Örneğin kırmızı, beyaz ve mavi fonun üzerinde kırmızı ve beyaz renklerden oluşan damalı Hırvatistan bayrağı kullanılmaya başlandı (Johnstone, 2004: s. 37). Bu bayrak Ortaçağ'da Hırvat krallarının ve 1941-1945 yılları arasında Ustaşaların kullandığı bayrağın aynısıydı (Bora, 1991: s. 148). Sokak ve meydanların adları da değiştirildi. Örneğin *Faşizm Kurbanları Meydanı* (Trg Zrtava Fasisma), *Hırvat Kahramanları Meydanı*'na (Trg Hrvatskih Velikana); *Tito Meydanı* ise 19.yüzyılda Hırvat banlığı yapan Jelacic'in adı kullanılarak *Jelacic Meydanı*'na dönüştürüldü (Sancaktar, 2009: s. 99). Ayrıca Sırp, üniversitelerden, çeşitli kamu kurum ve kuruluşlarından, medyadan uzaklaştırıldılar. Hırvatistan'ı Sırp nüfustan temizlemek için provokatör saldırılar ve baskılar uygulandı (Johnstone, 2004: s. 37-38). Ağustos 1990'da, Tudjman yönetimi Hırvatistan Sosyalist Cumhuriyeti'ndeki sosyalist kelimesini çıkardı (Ülger, 2016: s. 122-123).

22 Aralık 1990'da, Hırvat meclisinde yeni Hırvatistan Cumhuriyeti Anayasası kabul edildi. Halk arasında bu anayasaya "Noel Anayasası" denilmektedir (www.croatia.eu/article.php?lang=2&id=25 12.04.2018). Anayasada "Hırvatistan Cumhuriyeti, Hırvat ulusunun ulusal devleti olarak kuruludur ve vatandaşı olan diğer ulusların ve ulusal azınlıkların devletidir" sözlerine yer verilmesiyle Hırvatistan'da %12'lik nüfusu bulunan Sırp, dışlamıştır (Bayram ve Emiroğlu, 2016: s. 55). Anayasayla Hırvatistan'da yaşayan etnik gruplara özerklik tanınmadı, azınlık olarak nitelenen uluslara kendi kaderini tayin ve ayrılma hakkı verilmedi. Sırp, Müslümanlar, Slovenler, Çekler, Slovaklar, İtalyanlar, Macarlar, Yahudiler ve diğer

uluslara azınlık statüsü verildi (Sancaktar, 2010: s. 224). Anayasanın 15.maddesinde ulusal azınlıkların konuştukları diller garanti altına alınmış olsa da, 12.madde de Hırvatistan'da resmi dil Hırvatçadır ve resmi yazışmalarda Latin alfabesi kullanılması zorunludur denmesiyle 15.maddenin garantisi azalmaktadır (Gökdağ, 2012: s. 88). Anayasanın 2 ve 140.maddeleri, Hırvatistan'ın Yugoslavya'dan ayrılmasını ve bağımsızlığını ilan etmesi için yasal güvence vermiştir. 2.maddeye göre Hırvatistan başka devletlerle bir birlik kurabilir ya da kurulu bir birlikten ayrılabilir. 140.madde ise Hırvatistan meclisinde aksi bir karar alınmadığı sürece Hırvatistan Cumhuriyeti, Yugoslavya'nın bir parçası olarak kalmaya devam edecektir ifadelerine yer vermiştir (Sancaktar, 2010: s. 224-225).

Hırvatistan'daki gelişmeler ülkede yaşayan Sırp'ları tedirgin etmekteydi. Hırvatistan'daki Sırp'lar yeni anayasayla kurucu ulus olmaktan çıkarıldı ve azınlık statüsüne düşürüldü. Sancaktar'a göre bu durum 1991'in sonunda başlayacak Hırvat-Sırp iç savaşının "hukuki" zeminini oluşturdu (Sancaktar, 2009: s. 100-101). Hırvatistan'ın Krajina bölgesindeki Sırp'lar ülkedeki gelişmelere büyük tepki veriyorlardı. Yukarıda belirtildiği gibi Krajina, Habsburg İmparatorluğu'nun Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bir tampon yaratmak için kurduğu bir sınır bölgesiydi. Habsburg İmparatorluğu bölgeye Sırp'ları yerleştirerek Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bir garnizon oluşturdu. Buradan hareketle Krajina'daki Sırp'lar, Hırvatistan'dan geçmişte sahip oldukları hakların geri verilmesini istemekteydiler ve bölgenin tarihini 300 yıl kadar geriye götürmekteydiler. Hırvatlara göre ise hiçbir zaman ne bağımsız ne de Sırbistan'a bağlı bir Krajina bölgesi yoktu. Bu nedenle Sırp'ların taleplerini reddetmişlerdir (Bora, 1991: s. 150).

Hırvatistan'daki Sırp'ları temsilen 1990 yılında SDP'nin kurulduğunu daha önce söylemişim. SDP'nin başkanı Dr.Jovan Raskovic ve başkan yardımcısı Jovan Opacic idi. Hırvatistan'da seçimleri Tudjman kazanmıştı. Tudjman, hükümet içerisinde Sırp'ları temsilen bir Sırp olmasını istedi ve bu nedenle de SDP Başkanı Raskovic'e bir teklif sundu. Ancak Raskovic, teklifi kabul etmedi. Sırp'ların korkularının yersiz olduğunu göstermek isteyen Tudjman, eski bir komünist Sırp Simo Rayic'i Hırvat meclisinin başkan yardımcısı yaptı (Poulton, 1993: s. 33). Ancak Tudjman Sırp'ların güvenini kazanamadı. Çünkü Sırp'ların büyük çoğunluğu Ustaşa dönemine geri dönüldüğüne ilişkin kaygı taşıyorlardı. Geçmişteki olaylar hala

birçok Sırp'ın anılarında tazeliğini koruyordu. Korkularında da yersiz değillerdi: seçimlerin ardından Sırp kökenli kişilere ayrımcılıklar uygulanmaya başlandı, çok sayıda Sırp işten çıkarıldı, eskiden sahip oldukları haklar anayasal gelişmelerle ellerinden alındı. Ayrıca Ustaşa döneminde kullanılan semboller ve özellikle Hırvat bayrağının kullanılması Sırp'ların korkularını körükledi. Malcolm ise Hırvatistan'daki duruma farklı bir açıdan bakmaktadır. Ona göre Hırvatistan'da komünist parti üyelerinin %40'ı ve Hırvat polis teşkilatının %67'sinde Sırp'lar bulunmaktaydı ve Sırp'ların ülkede ağırlıklı temsil edilmeleri işten çıkarmalarda orantısız ölçüde yer almalarını olağan hale getirmekteydi (Malcolm, 1999: s. 337).

Hırvatistan ile Sırbistan arasındaki gerilim Hırvatistan'daki Sırp'ları harekete geçirdi. Hırvatistan'da Sırp'lar polis ile çatışmaya başladı. Olaylar büyüyordu ve Ağustos 1990'da, Sırp'lar bir özerklik referandumu düzenlemeye karar verdiler. Knin'de sokaklarda Çetnik birlikleri devriye gezmeye başladılar (Malcolm, 1999: s. 337). Çetnikler siyasal alanda *Sırp Radikal Partisi* (Serbian Radical Party-SRP) adıyla örgütlendiler. Hem Çetniklerin hem de SRP'nin lideri Vojislav Şeşelj idi. Çetniklere göre Hırvatlar hiçbir tarihi bağına sahip olmayan köhne, çürümüş ve yoz bir ulustu. Şeşelj göre Hırvatistan'a ancak Zagreb katedrallerinin kulelerinden görülebilecek kadar toprak verilmeliydi. Çetnik birlikleri içinde Sırbistan'dan gelen gençler ve sosyalist rejim döneminde ülkeden kaçmak zorunda kalan kişiler bulunmaktaydı (Bora, 1991: s. 151-153). 1990 yazında referandum kararının alınmasıyla Hırvatistan'da Sırp'lar ile Hırvatlar arasındaki gerilim artmıştı. Glenny'e göre gerilimin artmasının en büyük nedeni Tudjman ve CDU'nun aşırı şovenist uygulamaları ve Milosevic'in Hırvatistan'daki Sırp'ları Çetniklerin yoğun olduğu Kinin'de silahlı eyleme yönlendirmesiydi (Glenny, 2001: s. 501-502).

Referanduma 756.781 kişi katıldı. Kullanılan oylardan 756.549'u Hırvatistan'da Sırp'ların özerkliği lehinde oy kullandı. 30 Eylül 1990'da Sırp Ulusal Konseyi özerklik bildirgesini yayınladı. Belgede Sırp'ların tarihi toprakları olarak addedilen bölgelerde özerklik ilan edildiği duyuruldu. Ve nihayet 22 Aralık 1990'da, Hırvatistan Anayasası'nın kabul edildiği günde *Sırp Özerk Krajina Bölgesi* resmen ilan edildi (Sancaktar, 2010: s. 228-229; Glenny, 2001: s. 505).

Krajina'da yaşananlar üzerine Şubat 1991'de Hırvatistan'ın, Yugoslavya'dan ayrılmasını öngören bir karar alındı. Ayrılma kararı Hırvatistan Anayasası'ndaki

kendi kaderini tayin etme ve ayrılma haklarına dayandırıldı (Sancaktar, 2010: s. 229). 19 Mayıs 1991’de ise bağımsızlık referandumu gerçekleştirildi. Sırpların boykot ettiği referandumda yaklaşık %94 oranında bağımsızlık lehinde oy çıktı (Ülger, 2016: s. 123-124; Alkan, 2013: s. 47). 30 Mayıs 1991’de, Hırvat meclisi, Slovenya’nın 26 Haziran 1991’de Yugoslavya’dan ayrılma kararı almasına uyarak Haziran sonunda Yugoslavya’dan ayrılacağını açıkladı (Bora, 1991: s. 174-175).

Yugoslavya’da ayrılma adımları ilk olarak Slovenya’da atılmaya başlandı. Mart 1990’da Slovenya Komünistler Birliği (SLKB) adını değiştirerek *Demokratik Reform Partisi*’ne dönüştü. Ayrıca siyasi arenada 6 parti birleşerek *Slovenya Demokratik Muhalefeti*’ni (DEMOS) oluşturdular. Slovenya Sosyalist Cumhuriyeti’nden (SSC) sosyalist sözcüğü çıkarıldı. Nisan 1990’da Slovenya’da ilk çok partili seçimler yapıldı ve DEMOS geçerli oyların %55’ini alarak mecliste çoğunluğu elde etmeyi başardı. Eski komünist parti Demokratik Reform Partisi ise ancak %17 oranında oy alabildi. Seçimlerin ikinci turunda Milan Kucan Cumhurbaşkanı seçildi. Slovenya Ulusal Meclisi, 2 Temmuz 1990’da, Slovenya Cumhuriyeti’nin aldığı kararların federal yasalardan önce geldiğini, ülkeden federal yasalardan önce cumhuriyet yasalarının uygulanacağı, cumhuriyet yasaları ile federal yasaların çelişmesi halinde öncelikle cumhuriyet yasalarında olacağı bildirildi. Ayrıca Slovenya Cumhuriyeti’nin dış politikasını ve savunmasını federal yönetimden bağımsız olarak belirleyebileceği de bildirildi (Ülger, 2016: s. 117-118).

23 Aralık 1990’da, Slovenya’nın bağımsızlığı için bir referandum düzenlendi. Bağımsızlık referandumu, ordunun ve Sırbistan’ın her türlü tehdidine rağmen yapıldı ve geçerli oyların %88.5’u Slovenya’nın bağımsızlığı lehindeydi (Alkan, 2013: s. 44; Poulton, 1993: s. 47). Mayıs 1991’den beri açık bir şekilde bağımsızlıktan bahsedilmeye başlanan Slovenya’da, meclis bağımsız bir ulusal ordu kurulması yönünde bir karar aldı (Azarkan, 2011: s. 60).

Nihayet 25 Haziran 1991’de, Hırvatistan ve Slovenya, Yugoslavya’dan ayrıldıklarını resmen duyurdular ve bağımsızlıklarını ilan ettiler (Sander, 2013: s. 578; Moacanin, 1998: s. 399; Azarkan, 2016: s. 62; Samary, 1995: s. 158; Alkan, 1995: s. 41-42; Glenny, 2001: s. 506). Her iki cumhuriyetin bağımsızlıklarını ilan etmeleri, Yugoslavya’da bir savaşa neden olacak ve artık Yugoslavya geri dönülmesi imkansız bir şekilde parçalanacaktı.

SONUÇ

“Yugoslavya’da Sırp ve Hırvat Milliyetçiliği” isimli bu tez çalışması boyunca Sırp ve Hırvat milliyetçiliklerinin tarihsel gelişim süreçleri ve hem SHS/Yugoslavya Krallığı hem de YFHC için doğurduğu sonuçlar irdelenmiştir. Tez çalışması boyunca görüldüğü gibi her iki milliyetçi hareketin birtakım benzer veya farklı özellikler taşıdığı, aktörlerinin kimler olduğu ve Yugoslavya için neden olduğu sonuçlar açıklanmıştır.

Sırp milliyetçiliğinin tarihsel gelişimini dikkate aldığımızda bazı özelliklerinin olduğunu görebiliriz. (1) Sırp milliyetçiliği merkezî bir devlet anlayışına sahip olmuştur. (2) Teorik altyapısı İlija Garasanin tarafından hazırlanan “Nacertanije (Taslak)” programıyla ortaya çıkan “Büyük Sırbistan” hedefi vardır. (3) Sırp milliyetçiliği Yugoslavya birliğine karşıdır. (4) Her Sırp milliyetçisi tarihsel deneyimden yararlanarak kendisinden önceki milliyetçi hareketlerin programından yararlanmıştır. (5) Sırp milliyetçiliği yıkıcı ve parçalayıcı bir karaktere sahiptir. (6) İkinci Dünya Savaşı’nın ardından bir zayıflama süreci yaşanmış ancak 1980 yılından sonra tekrar canlanmış ve hiç olmadığı kadar yükselmiştir. (7) Sırp milliyetçileri Sosyalist Özyönetim Sistemi’ni (SÖS) lağvederek kendi ekonomik programını uygulamaya çalışmışlardır. (8) 1980 yılından sonra yükselen Sırp milliyetçiliği Sırp halkının ulusal duygularını harekete geçirmek amacıyla medya kanallarını etkin bir şekilde kullanmıştır. (9) Sırp milliyetçiliği Sırp Ortodoks Kilisesi ve Sırp milliyetçi entelektüellerle işbirliği içinde olmuştur. (10) Sırp milliyetçiliği savaşların çıkmasına yol açmıştır. (11) Sırp milliyetçiliğinin 1980 yılından sonraki sınıfsal dayanağını “bürokratik-teknokratik yönetici sınıf” oluşturmuştur.

Sırp milliyetçiliğinin gelişmesinde ve yükselmesinde üç önemli aktör başat rol oynamıştır: (1) Sırp Ortodoks Kilisesi: Kilise aracılığıyla Sırp halkında bir ulusal bilinç yaratılmış ve bu ulusal bilinç ise uzun yıllar Sırp Ortodoks Kilisesi tarafından korunmuştur. Çeşitli ayinlerde, vaazlarda ya da toplantılarda *Kosova Miti* gibi efsanelerden yararlanarak Sırp ulusunda bir kahramanlık duygusu oluşturulmuştur. Ayrıca Sırp Ortodoks Kilisesi, SHS/Yugoslavya Krallığı ve YFHC’inde Sırp milliyetçisi politikacılar ve entelektüellerle birlikte hareket etmiş ve onların eylemlerinin Sırp ulusunca meşru görülmesine katkı sağlamıştır. Örneğin 1980

yılından sonra Slobodan Milosevic yönetiminin yanında olarak Sırp ulusunun Milosevic'in fikirlerine destek vermesini sağlamıştır. (2) Sırp milliyetçisi siyasetçiler: Sırp milliyetçiliğinin tarihi gelişimi dikkate alındığında dört önemli siyasi ismi ve onların liderliğindeki partileri veya örgütleri sıralamak olasıdır. Birincisi SHS Krallığı döneminde Sırp Radikal Parti lideri Nikola Pasic; ikincisi İkinci Dünya Savaşı'nda "Büyük Sırbistan" ülküsüyle hareket eden Çetnik Hareketi lideri Draza Mihailovic; üçüncüsü YFHC'inde Sırp merkezietçiliğini temsil eden Aleksander Rankovic (Aslında Rankovic'i doğrudan Sırp milliyetçisi olarak nitelendirmek kolay olmasa da, 1945 yılından tasfiye edildiği 1960'lı yıllara kadar Sırp ulusunun çıkarları doğrultusunda bir siyaset izlemesi, Sırp milliyetçiliğinin aktörleri arasında sayılması için yeterli görülmüştür.); dördüncüsü ise 1980'li yılların ikinci yarısından 1990'lı yıllar boyunca Sırp milliyetçiliğinin taşıyıcılığını üstlenen Sırbistan Cumhurbaşkanı ve Sırbistan Sosyalist Partisi lideri Slobodan Milosevic'tir. (3) Sırp milliyetçisi entelektüeller: Vuk Stefan Karadziç'ten Dobrica Cosic'e kadar sıralayabileceğimiz entelektüeller Sırp milliyetçiliğinin temel önermelerinin oluşmasına büyük katkı sağladılar. Özellikle 1986 yılında Sırp Bilimler ve Sanatlar Akademisi'nin hazırladığı *Memorandum* Slobodan Milosevic'e yön göstermiştir. Milosevic, 1980'li yılların sonu ve 1990'lı yıllar boyunca bu belgedeki fikirleri uygulamaya çalışmıştır.

Sırp milliyetçiliği Birinci Yugoslavya (SHS Krallığı 1918-1929; Yugoslavya Krallığı 1929-1941) ve İkinci Yugoslavya (YFHC 1945-1991) üzerinde bazı sonuçlar doğurmuştur: (1) "Yugoslavizm" ya da "Yugoslavluk" düşüncesi 19.yüzyılda Josip Juraj Strossmayer ve Franjo Rački tarafından meydana getirilmiştir. Josip Broz Tito, Yugoslavluk bilinci yaratmak için "bratsvo i jedinstvo" yani "birlik ve kardeşlik" sloganını öne çıkarmıştır. Tito'nun amacı halklar arasında Yugoslav birliği yaratarak milliyetçiliği zayıflatmaktı ancak 1980 yılından sonra yükselen Sırp milliyetçiliği Yugoslavya birliği düşüncesini ortadan kaldırmıştır. (2) Sırp milliyetçiliği yıkıcı bir etkiye sahiptir. SHS/Yugoslavya Krallığı'nın önce zayıflamasına sonra yıkılmasına neden olmuştur. 1980 yılından sonra Sırp milliyetçisi Milosevic yönetimi tarafından yürütülen milliyetçi siyaset YFHC'nin parçalanmasına yol açmıştır. (3) Sırp milliyetçiliği savaşlara neden olmuştur. SHS/Yugoslavya Krallığı döneminde Sırp milliyetçileri ile Hırvat milliyetçileri arasındaki merkezietçilik-federalizm

mücadelesi, İkinci Dünya Savaşı'nda Sırp milliyetçisi Çetnikler ile Hırvat milliyetçisi Ustaşalar arasında kanlı bir iç savaşa yol açmıştır. Çetnikler “Büyük Sırbistan” kurmak amacıyla çok sayıda Hırvat ve Müslümanı katletmişlerdir. 1990'lı yılların ilk yarısında Milosevic yönetimi, Çetniklerden miras aldıkları “Büyük Sırbistan”ı kurmak için Hırvatistan'da Hırvatlarla ve Bosna-Hersek'te de Hırvatlar ve Müslümanlarla savaşmışlardır.

Hırvat milliyetçiliği de tıpkı Sırp milliyetçiliği gibi birtakım özelliklere, gelişmesini sağlayan aktörlere ve Yugoslavya üzerinde bazı sonuçlara sahiptir. Hırvat milliyetçiliğinin özelliklerini şöyle sıralayabiliriz: (1) Hırvat milliyetçiliği (kon)federal bir devlet tasavvur etmiştir. (2) Hırvat milliyetçiliği “Büyük Hırvatistan” ulusal hedefine sahiptir. (3) Yugoslavya birliği anlayışına karşıdır. (4) Hırvat milliyetçiliği temel önermelerini Hırvat ulusal tarihinden almaktadır. (5) Hırvat milliyetçiliği yıkıcı bir karaktere sahiptir. (6) İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Hırvat milliyetçiliği zayıflamış ancak 1980 yılında Tito'nun ölümünün ardından yeniden yükselmeye başlamıştır. (7) Hırvat milliyetçiliği sosyalist sisteme karşıdır. Hırvat milliyetçileri Sosyalist Özyönetim Sistemi'ni kaldırarak kendi ekonomik sistemlerini uygulamaya çalıştılar. (8) Hırvat milliyetçileri, Hırvat halkının ulusal duygularını harekete geçirmek için medya kanallarını maksimum düzeyde kullanmışlardır. Ayrıca Hırvat Katolik Kilisesi ve Hırvat milliyetçi entelektüellerle işbirliği yapmışlardır. (9) Hırvat milliyetçiliği Yugoslavya topraklarında savaşların çıkmasına neden olmuştur. (10) Hırvat milliyetçiliğinin sınıfsal dayanağını “bürokratik-teknokratik yönetici sınıfı” oluşturmaktadır. (11) Hırvat milliyetçileri hem SHS/Yugoslavya Krallığı'nda hem de YFHC'inde Sırp egemenliğine karşı mücadele etmiştir.

Hırvat milliyetçiliğinin gelişmesinde ve yükselmesinde çok önemli rol oynayan üç aktör vardır: (1) Hırvat Katolik Kilisesi: Sırp Ortodoks Kilisesi kadar etkili olamasa da Hırvat Katolik Kilisesi 1941-1945 yılları arasındaki “Bağımsız Hırvatistan Devleti”ne büyük desteklerde bulunmuştur. Ustaşalar tarafından homojen ve bağımsız “Büyük Hırvatistan”ı kurmak amacıyla çok sayıda Sırp ve Müslüman katledilmiştir. Hırvat Katolik Kilisesi din adamları vaazlarında Hırvat ulusunun biricikliğini dile getirmiş ve Hırvat ulusunun varlığını devam ettirebilmesi için bu tür ölümlerin olmasını normal bir olaymış gibi göstermeye çalışmıştır. Zagreb

Başpiskoposu Alojzije Stepinac, Ustaşa lideri Ante Pavelic'in Hırvat ulusunun gözünde yükselmesinde etkili bir isim olmuştur. 1990'lı yıllarda Hırvat milliyetçisi Tudjman yönetimi, Hırvat Katolik Kilisesi ile işbirliği yapmış ve Stepinac'ı bir ulusal kahraman haline getirmiştir. (2) Hırvat milliyetçisi politikacılar: Hırvat milliyetçiliğinin tarihi gelişimi dikkate alındığında altı isim ve bu isimlerin liderliğindeki parti veya örgütleri sıralamak mümkündür. Birincisi 19.yüzyılın ikinci yarısında Hırvat milliyetçisi Haklar Partisi lideri Ante Starcevic; ikincisi SHS Krallığı'nda Hırvat ulusunun çıkarlarını savunan Hırvat Köylü Partisi lideri Stefan Radic; üçüncüsü Yugoslavya Krallığı'nda kurulan Ustaşa Hareketi ve 1941-1945 yılları arasında "Bağımsız Hırvatistan Devleti" lideri Ante Pavelic; dördüncüsü 1968-1971 yılları arasındaki Hırvat Baharı'nda etkin rol üstlenen Savka Dapcevic-Kucar ve Miko Tripalo; beşincisi 1980'li yılların sonu ve 1990'lı yıllar boyunca Hırvat milliyetçiliğinin taşıyıcılığını üstlenen Hırvatistan Cumhurbaşkanı ve Hırvatistan Demokratik Birliği'nin lideri Franjo Tudjman'dır. Ayrıca Tudjman, Hırvat Baharı'nda da rol oynamış ve Hırvat ulusal duygularını harekete geçirmek için eserler kaleme almıştır. Bu yüzden LCY'den tasfiye edilmiş ve uzun bir süre hapis yatmıştır. (3) Hırvat milliyetçisi entelektüeller: 1836 yılında İliyya Hareketi'ni başlatan Ljudevit Gaj'dan Hırvat Baharı'nda savundukları fikirleri ile 1980 ve 1990'lı yıllarda Hırvat milliyetçilerine yol gösteren entelektüelleri sayabiliriz. Hırvat Katolik Kilisesi, Hırvat milliyetçisi politikacılar ve entelektüeller SHS/Yugoslavya Krallığı ile YFHC'nin yıkılmasında başat rol oynadılar.

Hırvat milliyetçiliği Birinci Yugoslavya (SHS Krallığı 1918-1929; Yugoslavya Krallığı 1929-1941) ve İkinci Yugoslavya (YFHC 1945-1991) üzerinde üç sonuç doğurmuştur: (1) Hırvat milliyetçiliği Yugoslavya birliği düşüncesini kendi ulusal gelişimi üzerinde bir engel olarak telakki etmiştir. Bu yüzden Yugoslav ulusal kimliği ve kültürünün zayıflaması ve en sonunda da ortadan kalkmasına neden olmuştur. (2) Hırvat milliyetçileri, Sırlarla girdikleri (kon)federalizm-merkeziyetçilik mücadelesi sonucunda önce SHS/Yugoslavya Krallığı'nın zayıflamasına ve sonra da yıkılmasına neden olmuştur. Aynı şekilde Hırvat milliyetçisi Tudjman yönetiminin izlediği ayrılıkçı siyaset sonucunda 1991 yılında Hırvatistan bağımsız bir devlet olarak ilan edilmiş ve aynı yıl YFHC yıkılmıştır. (3) Hırvat milliyetçiliği Yugoslavya topraklarında savaşların çıkmasına yol açmıştır.

SHS/Yugoslavya Krallığı boyunca biriken Hırvat-Sırp düşmanlığı, 1941-1945 yılları arasında Hırvat-Sırp iç savaşının çıkmasını sağlamıştır. Hırvat milliyetçisi Ustaşalar ile Sırp milliyetçisi Çetnikler birbirlerine karşı savaşmışlar ve daha sonrası için iki milliyetçi hareket arasında nefret tohumları ekmiştir. Hırvat milliyetçisi Tudjman yönetimi, 1990'lı yılların ilk yarısında Sırp'larla savaşmıştır. Bu savaş Hırvatistan ve Bosna-Hersek topraklarında gerçekleşmiştir.

Yukarıda ayrı ayrı verdiğimiz Sırp ve Hırvat milliyetçi hareketlerinin özelliklerinin bazıları birbiriyle benzerdir/ortaktır: Birincisi, her iki milliyetçi hareket de “*Büyük Ulusal Projelere*” sahiptir. Sırp milliyetçiliğinin temel hedefi “Büyük Sırbistan” devletini kurmak; Hırvat milliyetçilerinin de temel hedefi “Büyük Hırvatistan” devletini kurmaktır. Sırp Radikal Parti lideri Nikola Pašić, daha Birinci Dünya Savaşı'nın başında ilan ettiği *Niş Deklarasyonu* ile temel önceliğinin “Büyük Sırbistan Projesi”ni hayata geçirmek olduğunu belirtmiştir. Bu yüzden 1 Aralık 1918'de kurulan SHS Krallığı'nı “Büyük Sırbistan” devletini kurmak için büyük bir fırsat olarak görmüştür. 1941-1945 yılları arasında Ante Pavelić'in Ustaşa Hareketi'nin temel önceliği “Büyük Hırvatistan” devletini kurmaktır. Pavelić, Almanya'nın desteğiyle kurulan Bağımsız Hırvatistan Devleti'nin sınırlarını, “Büyük Hırvatistan Projesi”nde öngörülen sınırlara genişletmeyi amaçlamış ve bu doğrultuda Sırp'ları ya tamamen ortadan kaldırmış ya da asimile etmiştir. Draža Mihailović'in Çetnik Hareketi'nin de temel önceliği “Büyük Sırbistan” devletini kurmaktır. Bu amaç doğrultusunda Sırbistan'da ve Bosna-Hersek'te yaşayan Hırvat toplumunu yok etmeye yönelik bir siyaset takip etmiştir. Kısaca ifade etmek gerekirse 1941-1945 yılları arasında her iki milliyetçi hareket birbirlerini, kendi ulusal hedeflerinin gerçekleşmesinin önünde bir engel olarak görmüşler ve birbirlerine karşı sindirme politikası izlemişlerdir. 1980'li yıllarda hem Sırp milliyetçiliği hem de Hırvat milliyetçiliği yeniden geliştiler ve yükseldiler. Milošević yönetimi, Sırp milliyetçiliğini sahiplenerek “Büyük Sırbistan” devletini kurma siyaseti izledi. Tudjman yönetimi de, Hırvat milliyetçiliğini sahiplenerek “Büyük Hırvatistan” devletini kurmaya çalıştı.

İkincisi, iki milliyetçilik de “*Yugoslavya birliği*” anlayışına karşı çıkmıştır. Çünkü hem Sırp milliyetçileri hem de Hırvat milliyetçileri bir Yugoslav ulusal kimliği ve kültürü yaratılmak istenmesini kendi ulusal hedeflerinin önünde bir engel

olarak görmüştür. Sonucunda Sırp milliyetçileri, Sırp ulusal değerlerini öne çıkararak Yugoslavya birliği anlayışını ortadan kaldırmaya çalıştı. Aynı şekilde Hırvat milliyetçileri de, Hırvat ulusal değerlerini göz önüne getirerek Yugoslavya birliği anlayışını ortadan kaldırmaya çalıştı.

Üçüncüsü, her iki milliyetçi hareket de temel milliyetçi önermelerini ulusal tarihlerinden devşirmektedir. Sırp milliyetçiliğinde Ortaçağ'ın görkemli Sırp Krallığı'nın kurulmasını sağlayan Stephan Duşan çok önemli bir karakterdir. Aynı şekilde 19.yüzyılın ilk yarısında İlija Garasanin'in formüle ettiği "Büyük Sırbistan Projesi" de Sırp ulusal tarihinde önemli bir yere sahiptir. Sırp milliyetçileri, "Büyük Sırbistan Projesi" ile Duşan döneminin görkemli Sırp Krallığı'na geri dönülmesi amacını taşırlar. Hırvat milliyetçileri de, Ortaçağ'da kurulan "*Üçlü Hırvat Krallığı*"na ulusal tarihleri içinde ayrı bir yer verirler. Ayrıca "*tarihi Hırvat devlet geleneği*" yine Hırvat tarihinden devşirilmiştir. Mihailovic'in Sırp milliyetçisi Çetnik Hareketi, Sırp ulusal tarihinden güç almış; Pavelic'in Hırvat milliyetçisi Ustaşa Hareketi de, Hırvat ulusal tarihinden güç almıştır. 1980 sonrasında Sırp milliyetçiliğinin hamisi Milosevic yönetimi ile 1980 sonrasında Hırvat milliyetçiliğinin lideri Tudjman yönetimi kendilerinden önceki ulusal hareketlerin misyonunu yüklenmiştir. Milosevic yönetimi, Mihailovic'in milliyetçi Çetnik Hareketi'ne; Tudjman yönetimi ise, Pavelic'in faşist-milliyetçi Ustaşa Hareketi'ne sahip çıktı. Milosevic yönetimi, Mihailovic'in Sırp ulusunun ulusal kahramanı ve Çetnik Hareketi'ni de Sırp ulusunun ulusal hareketi olarak görmüştür. Tudjman yönetimi, Pavelic'i Hırvat ulusunun ulusal kahramanı ve Ustaşa Hareketi'ni de Hırvat ulusunun ulusal hareketi olarak nitelendirmiştir. 1980 sonrasında Sırp milliyetçiliği, 1980 ve 1990'lı yıllara adapte edilmiş Çetnik Hareketi ve Milosevic de 1980 ve 1990'lı yıllara adapte edilmiş Draza Mihailovic'tir. 1980 sonrasında Hırvat milliyetçiliği, 1980 ve 1990'lı yıllara adapte edilmiş Ustaşa Hareketi ve Tudjman da 1980 ve 1990'lı yıllara adapte edilmiş Ante Pavelic'tir.

Dördüncüsü, Sırp milliyetçiliği de Hırvat milliyetçiliği de savaflara neden olarak Birinci Yugoslavya ile İkinci Yugoslavya'nın yıkılmasına neden olmuştur. SHS/Yugoslavya Krallığı boyunca Sırp-Hırvat mücadelesi yani merkezîyetçilik-(kon)federalizm mücadelesi Birinci Yugoslavya'nın zayıflamasına ve en sonunda da yıkılmasına yol açmıştır. 1918-1941 yılları arasındaki Sırp-Hırvat mücadelesi, 1941-

1945 yılları arasında Sırp-Hırvat iç savaşının tohumlarını atmıştır. Mihailovic'in milliyetçi Çetnikleri ile Pavelic'in milliyetçi Ustaşaları birbirlerine karşı savaşmışlar ve savaş sırasında çok sayıda Sırp, Hırvat, Boşnak, Sloven, Karadağlı ve Makedon insanı öldürmüşlerdir. İkinci Yugoslavya'da 1980 sonrası Sırp ve Hırvat milliyetçiliği yükselmiş ve yeniden birbirlerine rakip olmuşlardır. Nitekim 1991 yılında Hırvatistan ve Slovenya'nın bağımsızlıklarını ilan etmeleri sonucunda YFHC yıkılmıştır. Milosevic yönetimi, Yugoslavya'nın parçalanmasını önlemek için 1991 yılının ilk yarısında Hırvatistan'da Hırvatlar ve Bosna-Hersek'te hem Hırvatlar hem de Boşnaklarla savaşmıştır. Tudjman yönetimi, Sırbistan'ın Hırvatistan'ın bağımsızlığını tehlikeye düşürmemesi için Hırvatistan'da ve Bosna-Hersek'te Sırplarla savaşmıştır. Savaşın ardından çok sayıda Sırp, Hırvat ve Boşnak hayatını kaybetmiştir.

Beşincisi, her iki milliyetçi hareket de sosyalist sisteme karşı antipati beslemiştir. Milosevic yönetimi, Sosyalist Özyönetimi Sistemi'ni adım adım tasfiye ederek kapitalist piyasa ekonomisine entegre olmayı amaçlamaktaydı. Tudjman yönetimi de, Sosyalist Özyönetim Sistemi'ni lağvederek kapitalist piyasa ekonomisine dahil olmayı amaçlamıştır. Aynı zamanda iki milliyetçi hareket, IMF, Dünya Bankası ve merkezi kapitalist devletler ile yakın münasebetler içine girme taraftarıdır. Çünkü yalnızca bu sayede kapitalist piyasa ekonomisine tam olarak entegre olacaklarını düşünmüşlerdir.

Altıncısı, 1980 sonrasında iki milliyetçi hareket de ulusal hedeflerini topluma yaymak için medyadan fazlasıyla yararlanmışlardır. Milosevic yönetimi, radyo ve televizyon aracılığıyla toplumun en ufak birimlerine kadar ulaşmış ve Sırp ulusu arasında milliyetçi duyguların kabarmasını sağlamıştır. Ayrıca televizyon programlarında sürekli Ustaşa katliamlarından görüntüler yayınlanarak Sırp ulusunun en büyük düşmanının Hırvatlar olduğu gösterilmiştir. Tudjman yönetimi de, tarihi ulusal hedeflerini Hırvat ulusuna yaymak için medya ve basından olabildiğince yararlanmışlardır. Radyo programlarında Hırvat ulusal tarihinden kesitler verilmiş ve televizyon programlarında Ortaçağ'daki Hırvat Üçlü Krallığı'nın ve Ustaşaların kullandığı bayraklar ve çeşitli semboller sürekli yayınlanarak Hırvat ulusal duyguları alevlendirilmiştir. Ayrıca birçok yayında Sırp milliyetçisi Çetnik Hareketi'nin gerçekleştirdiği katliamlara yer verilerek Sırpların, Hırvat ulusunun tarihi düşmanı

olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Milosevic yönetimi, Sırp Ortodoks Kilisesi ve milliyetçi entelektüellerle de işbirliği yapmıştır. Bu işbirliği sayesinde Sırp ulusunun milliyetçilik ideolojisine olan bağlılığı arttırılmıştır. Tudjman yönetimi de, Hırvat Katolik Kilisesi ve milliyetçi entelektüellerle işbirliği kurarak Hırvat ulusunun milliyetçi ideolojiye olan bağlılığını arttırmıştır.

Yedincisi, 1980 sonrasında iki milliyetçi hareketin sınıfsal dayanağını “bürokratik-teknokratik yönetici sınıfı” oluşturmuştur. Sırp Komünistler Birliği içindeki pek çok üst düzey Sırp bürokrat ve ekonomik sektörde yer alan üst düzey teknokrat (yöneticiler), 1980 sonrasında Sırp milliyetçiliğinin temsilcisi oldular. Örneğin Slobodan Milosevic, uzun yıllar bir teknokrat olarak Sırbistan’da önemli ekonomik merkezlerde üst düzey görevlerde bulunmuştu. Hırvat Komünistler Birliği’nde devletin üst mevkilerinde yer alan Hırvat bürokrat ve ekonomik alanda yer alan teknokrat (yöneticiler), 1980 sonrasında Hırvat milliyetçiliğini temsil ettiler. Sırp milliyetçisi Milosevic yönetimi, Sırp bürokratik-teknokratik yönetici sınıfının; Hırvat milliyetçisi Tudjman yönetimi de Hırvat bürokratik-teknokratik yönetici sınıfının temsilcisi haline gelmiştir.

Sırp ve Hırvat milliyetçiliği arasında farklılık da bulunmaktadır. İki milliyetçi hareket arasındaki en büyük farklılık devletin nasıl bir yapıya sahip olacağı konusundaki mücadeleyle ortaya çıkmıştır. Sırp milliyetçiliğinde tarihsel deneyimlerden hareketle merkeziyetçi bir devlet anlayışı vardır. Sırp ulusu yaklaşık 400 yıl Osmanlı İmparatorluğu egemenliğinde kaldıktan sonra 1878’de imzalanan Berlin Antlaşması ile bağımsız bir devlete kavuşmuştur. Bu bağımsız devlet tecrübesi Sırp milliyetçiliğinin merkezi bir devlet anlayışına sahip olmasında büyük etki etmiştir. Hırvat milliyetçiliğinde ise tarihsel deneyimlerden hareketle (kon)federal bir devlet anlayışı söz konusudur. Hırvat ulusu uzun yıllar Macaristan ve Habsburg İmparatorluğu altında kendi meclisine (sabor) ve valisine (ban) sahip bir otonom bölge statüsünde yaşamıştır. Bu statü 1918’de Habsburg İmparatorluğu dağıldıktan sonra 1 Aralık 1918’de kurulan SHS Krallığı’nda da devam ettirilmek istenmiştir. SHS Krallığı, kurulduğu andan itibaren Sırp-Hırvat yani merkeziyetçilik-(kon)federalizm mücadelesine sahne olmuştur. Bu dönemde Sırp ulusunun çıkarlarını Sırp Radikal Parti lideri Nikola Pasic; Hırvat ulusunun çıkarlarını ise Hırvat Köylü Partisi lideri Stefan Radic savunmaktadır. 1921 yılında kabul edilen Vidovdan

Anayasası ile Sırp tezlerine uygun bir şekilde SHS Krallığı merkezi bir yapıda düzenlenmiştir. Bu gelişmeden sonra Hırvatlar, SHS Krallığı'nda Sırlara karşı izledikleri politikayı sertleştirdiler. Sonucunda 1928 yılında bir Sırp Radikal Partisi milletvekilinin, dönem içerisinde Hırvat ulusunun en önemli temsilci Hırvat Köylü Partisi lideri Stefan Radic'i öldürmesiyle, Sırp-Hırvat çatışması zirve noktasına ulaşmış ve en sonunda Kral Aleksander 1929'da ülke yönetimine el koyarak diktatörlüğünü ilan etmiştir. Ayrıca SHS Krallığı'nın ismini Yugoslavya Krallığı olarak değiştirmiştir. Merkezîyetçilik-(kon)federalizm mücadelesi Yugoslavya Krallığı'nda da devam etmiştir. YFHC döneminin ilk yıllarında Sırp ve Hırvat milliyetçiliği bir düşüş dönemine girmiş ve faaliyetlerini yeraltında sürdürmüştür. Ancak iki milliyetçilik için de temel odak noktası değişmemiştir: merkezîyetçilik-(kon)federalizm. Tito ve Kardelj ikilisi, Sosyalist Özyönetim Sistemi ile Yugoslavya'yı giderek merkezîyetçilikten uzaklaştırmışlar ve bu durum Sırp milliyetçilerinin tepkisine yol açmıştır. Aleksander Rankovic, 1966 yılında tasfiye edilene değin Sırp ulusunun çıkarlarının temsilciliğini üstlenmiş ve Yugoslavya'nın merkezileşmesini savunmuştur. Ancak Tito ve Kardelj ikilisi özellikle 1974 Anayasası ile YFHC'nin merkezi yapısını tamamen ortadan kaldırmışlardır. Hırvat milliyetçileri ise federal yönetimin yetki alanının sınırlanarak cumhuriyetlere daha fazla haklar ve yetkiler tanınmasını savundular. Yugoslavya 1960 yılından sonra giderek merkezi yapısını kaybetse de, Hırvatlar her seferinde Yugoslavya'nın daha fazla konfederalleşmesini istediler. Nitekim bu isteklerine 1974 Anayasası ile bir nebze de olsa ulaşmışlardır. Merkezîyetçilik-(kon)federalizm mücadelesi 1980 sonrasında yükselen Sırp ve Hırvat milliyetçiliğine de yansımıştır. Milosevic yönetimi, "zayıf Sırbistan=güçlü Yugoslavya" şiarı doğrultusunda Kosova ve Voyvodina'nın Sırbistan'dan koparılmasını hiçbir zaman hazmedememiştir. Bu durum Sırp merkezîyetçiliğine vurulan bir darbe olarak görülmüştür. Milosevic yönetimi, ilk iş olarak bu iki bölgenin özerkliklerini kaldırmış ve Sırbistan'a bağlamıştır. Tudjman yönetimi de Yugoslavya'nın daha gevşek bir konfederal yapıya sahip olmasını istemiş ve bu doğrultuda politikalar yürütmüştür. Ancak Milosevic yönetiminin Yugoslavya'da giderek etkisini arttırmasından dolayı konfederal yapıdan vazgeçerek Hırvatistan'ın bağımsızlığını ilan etmiştir. Böylece "Sırp merkezîyetçiliği" ile "Hırvat (kon)federalciliği" arasındaki mücadele/çatışma hem

Yugoslavya Krallığı'nın hem de Sosyalist Yugoslavya'nın yıkılıp parçalanmasında büyük rol oynamıştır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Afyoncu, Erhan (2013). “Osmanlı İdaresinde Sırbistan”. Şu Kitapta: Ed. Bilgehan A. Gökdağ ve Osman Karatay, Balkanlar El Kitabı 1.Cilt: Tarih. Ankara: Akçağ Yayınları, s. 345-353

Ağanoğlu, H. Yıldırım (2012). Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Balkanların Makus Talihi: Göç. İstanbul: İz Yayıncılık.

Akçura, Yusuf (2007). Türkçülük: Türkçülüğün Tarihi Gelişimi. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.

Akman, Halil (2006). Paylaşılamayan Balkanlar. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Akşin, Sina (2015). Kısa 20. Yüzyıl Tarihi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Akşin, Sina ve Melek Fırat (1993). “İki Savaş Arası Dönemde Balkanlar”. Balkanlar, İstanbul: OBİV&Eren Yayınevi.

Alkan, Necmettin (2013). “Yugoslavya’nın Dağılması”. Şu Kitapta: Ed. Bilgehan A. Gökdağ ve Osman Karatay, Balkanlar El Kitabı 2.Cilt: Çağdaş Balkanlar. Ankara: Akçağ Yayınları, s. 33-54

Alkan, Necmettin (1995). Dağılan Yugoslavya Mozaiğinde Bosna. İstanbul: Beyan Yayınları.

Alter, Peter (1994). Nationalism. San Val: Incorporated.

Anderson, Perry (2017). Antikiteden Feodalizme Geçişler. Çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları.

Anderson, Matthew Smith (2001). Doğu Sorunu: 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme. Çev. İdil Eser, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Anderson, Benedict (2015). Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması. Çev. İskender Savaşır, İstanbul: Metis Yayınları.

Anderson, James (1986). “Nationalism and Geograpy”. Şu Kitapta: Ed. James Anderson, The Rise of the Modern State. Atlantic Highlands, New Jersey: Humanities Press International.

Arıboğan, Deniz Ülke (2007). Uluslararası İlişkiler Düşüncesi: Tarihsel Gelişim. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları.

Arıboğan, Deniz Ülke (2017). Duvar. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Armaoğlu, Fahir (2012). 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995. İstanbul: Alkım Yayınevi.

Armaoğlu, Fahir (2017). 19.Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914. İstanbul: Timaş Yayınları.

Aslantaş, Selim (2007). 19.Yüzyılın Şafağında Balkanlar: Osmanlı'da Sırp İsyancıları. İstanbul: Kitap Yayınevi.

Aslantaş, Selim (2013). "Sırbistan: İsyancılar ve Bağımsız Devlet". Şu Kitapta: Ed. Bilgehan A. Gökdağ ve Osman Karatay, Balkanlar El Kitabı 1.Cilt: Tarih, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 459-472

Atabay, Mithat (2013). İmparatorluktan Ulus Devletlere Türkiye ve Balkanlar. Ankara: Paradigma Akademi Yayınları.

Aydın, Suavi (1993). Modernleşme ve Milliyetçilik. Ankara: Gündoğan Yayınları.

Aydın, Mustafa (2013). "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye". Şu Kitapta: Ed. Baskın Oran, Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 1: 1919-1980, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 399-476

Babuna, Aydın (2000). Bir Ulusun Doğuşu: Geçmişten Günümüze Boşnaklar. Çev. Hayati Torun, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Bağcı, Hüseyin (1994). Balkanlar (1991-1993). Ankara: Dış Politika Enstitüsü Yayınları.

Balibar, Etienne ve Immanuel Wallerstein (2013). İrk Ulus Sınıf: Belirsiz Kimlikler. Çev. Nazlı Ökten, İstanbul: Metis Yayınları.

Banac, Ivo (1997). "Sırp Milliyetçiliği". Şu Kitapta: Yay. Haz. Kemali Saybaşı ve Gencer Özcan, Yeni Balkanlar, Eski Sorunlar, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, s. 87-116

Banac, Ivo (1992). The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics. USA: Cornell University Press.

Baugarel, Xavier (2003). "Bosnian Muslims and the Yugoslav Idea". Şu Kitapta: Ed. Dejan Djokic, Yugoslavism: Histories of a Failed Idea 1918-1992, London: Hurst&Company Press, s. 100-114

Bennett, Christopher (1994). Yugoslavia's Bloody Collapse: Causes, Course and Consequences. London: Hurst&Company Press.

Bora, Tanıl (1991). Yugoslavya: Milliyetçiliğin Provokasyonu. İstanbul: Birikim Yayınları.

Bora, Tanıl (1994). Bosna Hersek: Yeni Dünya Düzeni'nin Av Sahası. İstanbul: Birikim Yayınları.

Bora, Tanıl (1995). Milliyetçiliğin Kara Baharı. İstanbul: Birikim Yayınları.

Börekçi, Mehmet Çetin (2001). Osmanlı İmparatorluğu'nda Sırp Meselesi. İstanbul: Kutup Yıldızı Yayınları.

Breuilly, John (1993). *Nationalism and the State*. Manchester: Manchester University Press.

Brown, L. Carl (2000). *İmparatorluk Mirası: Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Calhoun, Craig (2007). *Milliyetçilik*. Çev. Bilgen Sütçüoğlu, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Carr, Edward Hallett (2015). *Milliyetçilik ve Sonrası*. Çev. Osman Akınhay, İstanbul: İletişim Yayınları.

Castellan, Georges (1995). *Balkanların Tarihi 14.-20.Yüzyıl*. Çev. Ayşegül Yaraman-Başbuğu, İstanbul: Milliyet Yayınları.

Ceyhan, Nesime (2008). *1. Dünya Savaşı Hikayeleri*. İstanbul: Selis Kitaplar.

Cipek, Tihomir (2003). "The Croats and Yugoslavism". Şu Kitapta: Ed. Dejan Djokic, *Yugoslavism: Histories of a Failed Idea 1918-1992*, London: Hurst&Company Press, s. 71-83

Connor, Walker (1992). "The Nations and Myth". Şu Kitapta: Der. Anthony D. Smith, *Ethnicity and Nationalism*, Leiden: E. J. Brill.

Çufalı, Mustafa (2014). "Lozan Sonrası Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası 1923-1938". Şu Kitapta: Ed. Adem Çaylak, Mehmet Dikkaya, Cihat Göktepe ve Hüsnü Kaplı, *Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi*, Ankara: Savaş Yayınevi, s. 239-256

Çelik, Bilgin (2013). *Dağılan Yugoslavya Sonrası Kosova ve Makedonya Türkleri*. İstanbul: Gürer Yayınları.

Davies, Norman (2011). *Avrupa Tarihi*. Çev. Burcu Çığman, Elif Topçugil, Kudret Emiroğlu ve Suat Kaya, Ankara: İmge Kitabevi.

Delannoi, Gil (1998). "Milliyetçilik ve İdeolojik Kataliz". Şu Kitapta: Haz. Jean Leca, *Uluslar ve Milliyetçilikler*, Çev. Siren İdemem, İstanbul: Metis Yayınları, s. 31-38

Djokic, Dejan (2007). *Elusive Comprimise: A History of İnterwar Yugoslavia*. London: Hurst&Company Press.

Drulovic, Milojko (1976). *Özyönetim*. Çev. Tahsin Yaşamak, Ankara: Bilgi Yayınları.

Dyker, David ve Ivan Vejvoda (2014). *Yugoslavia and After: A Study in Fragmentation, Despair and Rebirth*. London: Routledge Taylor&Francis Group.

Elsie, Robert (2005). *Albanian Literature: A Short History*. London: I.B. Tauris&Company Press.

Erhan, Çağrı (2013). "ABD ve NATO'yla İlişkiler". Şu Kitapta: Ed. Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 1: 1919-1980*, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 522-575

Eroğlu, Hamza (1992). Atatürk ve Milliyetçilik. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.

Erözden, Ozan (1997). Ulus-Devlet. Ankara: Dost Kitabevi.

Fırat, Melek (2013). “Yunanistan’la İlişkiler”, Ed. Baskın Oran, Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 1; 1918-1980. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 325-356

Gaddis, John Lewis (2015). Soğuk Savaş: Pazarlıklar, Casuslar, Yalanlar, Gerçek. Çev. Dilek Cenkçiler, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Galbraith, John Kenneth (2013). Büyük Kriz 1929. Çev. Özkan Özdem ve Elif Nihan Akbaş, İstanbul: Pegasus Yayınları.

Geertz, Clifford (1973). The Interpretation of Cultures: Selected Essays. New York: Basic Books.

Gellner, Ernest (2013). Uluslar ve Ulusçuluk. Çev. Büşra Ersanlı ve Günay Göksu Özdoğan, İstanbul: Hil Yayın.

Giddens, Anthony (1985). The Nation-State and Violence: Volume Two of a Contemporary Critique of Capitalism. Berkeley: California University Press.

Glenny, Misha (2001). Balkanlar 1804-1999: Milliyetçilik, Savaş ve Büyük Güçler. Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Sabah Kitapları.

Goldstein, Joshua S. ve Jon C. Pevehouse (2015). Uluslararası İlişkiler. Çev. Haluk Özdemir, Ankara: BB101 Yayınları.

Gökalp, Ziya (2004). Türkçülüğün Esasları. İstanbul: İnkılap Yayınları.

Gölen, Zafer (2013). “Osmanlı İdaresinde Bosna-Hersek”. Şu Kitapta: Ed. Bilgehan A. Gökdağ ve Osman Karatay, Balkanlar El Kitabı 1.Cilt: Tarih, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 365-378

Guibernau, Montserrat (1997). Milliyetçilikler: 20.Yüzyılda Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler. Çev. Neşe Nur Domaniç, İstanbul: Sarmal Yayınevi.

Hassner Pierre (2010). “Uluslararası İlişkilerde Milliyetçilik ve Şiddet”. Şu Kitapta: Yay. Haz. Alain Diechoff ve Christophe Jaffrelot, Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek: Kuramlar ve Uygulamalar, Çev. Devrim Çetinkasap, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 261-288

Hayes, Carlton J. (2010). Milliyetçilik Bir Din: Batı Siyasal Düşüncesinde “Ulusalçılık” Tasavvuru. Çev. Murat Çiftkaya, İstanbul: İz Yayıncılık.

Hechter, Michael (1975). Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development 1536-1966. Londra: Routledge.

Heywood, Andrew (2014). Siyasi İdeolojiler: Bir Giriş. Çev. Ahmet Kemal Bayram, Özgür Tüfekçi, Hüsamettin İnaç, Şeyma Akın ve Buğra Kalkan, Ankara: Adres Yayınları.

Hobsbawm, Eric ve Terence Ranger (2006). *Geleneğin İcadı*. Çev. Mehmet Murat Şahin, İstanbul: Agora Kitaplığı.

Hobsbawm, Eric (2012). *Kısa 20. Yüzyıl: 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*. Çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Everest Yayınları.

Hobsbawm, Eric (2014). *Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik*. Çev. Osman Akınhay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Hook, Steven W. ve John Spainer (2014). *Amerikan Dış Politikası: İkinci Dünya Savaşı'ndan Günümüze*. Çev. Özge Zihnioğlu Tanırlı, İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Hook, Alex (2005). *Gün Gün I. Dünya Savaşı*. Çev. Nermin Bayçın, İstanbul: Boyut Yayın Grubu.

Horne, Alistair (1970). "Tito Rusya'dan Kopuyor". Çev. Nurcan Arolat, Şu Kitapta: *20. Yüzyıl Tarihi: Devrimler Yüzyılı'nın Devrimci Tarihi, Cilt 2*, İstanbul: Arkın Kitabevi, s. 875-880

Hroch, Miroslav (2011). *Avrupa'da Milli Uyanış: Toplumsal Koşulların ve Toplulukların Karşılaştırmalı Analizi*. Çev. Ayşe Özdemir, İstanbul: İletişim Yayınları.

Huberman, Leo (2016). *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*. Çev. Murat Belge, İstanbul: İletişim Yayınları.

Işıklı, Alpaslan (1983). *Kuramlar Boyunca Özyönetim ve Yugoslavya Deneyi*. İstanbul: Alan Yayıncılık.

Jelavich, Barbara (2006). *Balkan Tarihi 20.Yüzyıl. Cilt 2*, Çev. Zehra Savan ve Hatice Uğur, İstanbul: Küre Yayınları.

Jelavich, Barbara (2016). *Balkan Tarihi 18 ve 19. Yüzyıllar, Cilt 1*, Çev. İhsan Durdu, Gülçin Tunalı ve Haşim Koç, İstanbul: Küre Yayınları.

Johnstone, Diana (2004). *Ahmakların Seferi: Yugoslavya, NATO ve Batının Aldatmacaları*. Çev. Emre Ergüven ve Ergin Bulut, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Judt, Tony (2009). *Savaş Sonrası: 1945 Sonrası Avrupa Tarihi*. Çev. Dilek Şendil, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Kamusella, Tomasz (2009). *The Politics of Language and Nationalism in Modern Central Europe*. New York: Palgrave Macmillan Press.

Karatay, Osman (2013). "Hırvatların Kökeni ve Ortaçağ Hırvat Tarihi". Şu Kitapta: Ed. Bilgehan A. Gökdağ ve Osman Karatay, *Balkanlar El Kitabı 1.Cilt: Tarih*, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 99-108

Karatay, Osman (2013a). "Habsburg İdaresinde Bosna ve Boşnaklar". Şu Kitapta: Ed. Bilgehan A. Gökdağ ve Osman Karatay, *Balkanlar El Kitabı 1. Cilt: Tarih*, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 527-537

Karatepe, Şükrü (2014). *Siyasi İdeolojiler*. İstanbul: İz Yayıncılık.

- Kardelj, Edvard (1977). Bloksuzluğun Tarihsel Kökeni. Çev. F. Kaya, Ankara: Toplum Yayınevi.
- Karpat, Kemal H. (2012). Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik. Çev. Recep Boztemur, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kayapınar, Ayşe ve Levent Kayapınar (2013). "Ortaçağ'da Sırlar ve Devletleri". Şu Kitapta: Ed. Bilgehan A. Gökdağ ve Osman Karatay, Balkanlar El Kitabı 1. Cilt: Tarih, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 133-142
- Kedourie, Elie (1971). Avrupa'da Milliyetçilik. Çev. M. Haluk Timurtaş, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Keegan, John (2016). İkinci Dünya Savaşı. Çev. Samet Öksüz, İstanbul: Say Yayınları.
- Kenar, Nesrin (2005). Bir Dönemin Perde Arkası Yugoslavya: Yugoslavya Sorununun Ulusal ve Uluslararası Boyutu. Ankara: Palme Yayıncılık.
- Kerestecioğlu, İnci Özkan (2012). "Milliyetçilik: "Uyuyan Güzeli Uyandıran Prens"ten Frankeştayn'ın Canavarına". Şu Kitapta: Der. H. Birsen Örs, 19.Yüzyıldan 20.Yüzyıla Modern Siyasal Düşünceler, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 307-350
- Kılıçbay, M. Ali (1996). Uyruktan Vatandaşa, Geçimden İktisada. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kışlalı, Ahmet Taner (2010). Siyasal Sistemler: Siyasal Çatışma ve Uzlaşma. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kohn, Hans (1958). The Idea of Nationalism: A Study in Its Origins and Background. Toronto: Collier.
- Kohn, Hans (2007). Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği. Çev. Agah Oktay Güner, İstanbul: İlgı Kültür Sanat Yayıncılık.
- Koka, Şecaettin (2013). "Sosyalist Yugoslavya Dönemi". Şu Kitapta: Ed. Bilgehan A. Gökdağ ve Osman Karatay, Balkanlar El Kitabı 2.Cilt: Çağdaş Balkanlar, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 23-32
- Krulic, Joseph (1998). "Hırvatlar, Bosnalı "Müslümanlar" ve Sırlar'ın Ulus-Devlet Kavrayışı". Şu Kitapta: Haz. Jean Leca, Uluslar ve Milliyetçilikler, Çev.Siren İdemen, İstanbul: Metis Yayınları, s. 89-94
- Kürkçüer, Orhan Melih (1968). Siyasi Tarih 1789-1950. Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları.
- Lampe, John (2000). Yugoslavia as History: Twice was a country. USA: Cambridge University Press.
- Leab, Daniel J. (1970). "Marsilaya Suikasti". Çev. Mahur Tümer, Şu Kitapta: 20.Yüzyıl Tarihi: Devrimler Yüzyılının Devrimci Tarihi, Cilt 2, İstanbul: Arkın Kitabevi, s. 657-660

- Leca, Jean (1998). “Neden Söz Ediyoruz?”. Şu Kitapta: Haz. Jean Leca, Uluslar ve Milliyetçilikler, Çev. Siren İdemem, İstanbul: Metis Yayınları, s. 11-19
- Lewis, Bernard (1998). The Multiple Identities of the Middle East. New York: Schocken Books.
- Malcolm, Noel (1999). Bosna. Çev. Aşkım Karadağlı, İstanbul: Om Yayınevi.
- Malcolm, Noel (1999a). Kosova: Balkanları Anlamak İçin. Çev. Özden Arıkan, İstanbul: Sabah Kitapları.
- Martinet, Giles (1975). Beş Komünizm. Çev. Bertan Onaran, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Mazower, Mark (2017). Bizans’ın Çöküşünden Günümüze Balkanlar. Çev. Ayşe Ozil, İstanbul: Alfa Basım Dağıtım.
- Mitrovic, Andrej (2003). “The Yugoslav Question, the First World War and the Peace Conference, 1914-1920”. Şu Kitapta: Ed. Dejan Djokic, Yugoslavism: Histories of a Failed Idea 1918-1992, London: Hurst&Company Press, s. 42-56
- Nairn, Tom (1981). The Break-up of Britain: Crisis and Neo-Nationalism. Londra: Verso.
- Nobırdalı, Beyto ve Bedri Selim (1977). Çağdaş Bir Önder: Tito, Çağdaş Bir Ülke: Yugoslavya. İstanbul: Koza Yayınları.
- Oppenheimer, Franz (1997). Devlet. Çev. Alaeddin Şenel ve Yavuz Sabuncu, İstanbul: Engin Yayıncılık.
- Oran, Baskın (1980). Az Gelişmiş Ülke Milliyetçiliği: Kara Afrika Modeli. Ankara: Işık Yayıncılık.
- Öğün, Süleyman Seyfi (2000). Mukayeseli Sosyal Teori ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik. Bursa: Alfa Yayınları.
- Öksüz, Hikmet ve Mehmet Okur (2013). “Birinci Dünya Savaşı’nda Balkanlar”. Şu Kitapta: Ed. Bilgehan A. Gökdağ ve Osman Karatay, Balkanlar El Kitabı 1.Cilt: Tarih, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 623-636
- Önsoy, Murat (2013). “Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nda Milliyetçilik Hareketleri”. Şu Kitapta: Ed. Bilgehan A. Gökdağ ve Osman Karatay, Balkanlar El Kitabı 1.Cilt: Tarih, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 435-446
- Özkan, Ayşe (2011). Miloş’tan Milan’a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Özkan, Ayşe (2013). Bağımsızlıktan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı’na Sırp (1878-1918). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Özkırımlı, Umut (2016). Milliyetçilik Kuramları: “Eleştirel Bir Bakış”. Ankara: Doğu Batı Yayınları.

- Palmer, Alan (1970). "Balkan Seferi". Çev. Oya Özay, Şu Kitapta: 20.Yüzyıl Tarihi: Devrimler Yüzyılıının Devrimci Tarihi, Cilt 2, İstanbul: Arkın Kitabevi, s. 735-738
- Parker, Selwyn (2017). Büyük Çöküş 1929 Krizinin ve Dünyanın Ekonomik Buhrana Sürüklenişinin Öyküsü. Çev. Burcu Çekmece, İstanbul: Arkadaş Yayınları.
- Pavkovic, Aleksander (1997). The Fragmentation of Yugoslavia, Nationalism in a Multinational State. London: Macmillan Press.
- Pavlowitch, Steven K. (2002). Serbia: The History of an Idea. USA: New York University Press.
- Pavlowitch, Steven K. (2003). "The First World War and Unification of Yugoslavia". Şu Kitapta: Ed. Dejan Djokic, Yugoslavism: Histories of a Failed Idea, London: Hurst&Company Press, s. 27-41
- Plamenatz, John (1976). "Two Types of Nationalism". Şu Kitapta: Ed. Kamanka, Nationalism, The Nature and Evolution of an Idea, London: Edward Arnold.
- Poincare, Raymond (2013). Ateş Çemberindeki Balkanlar. Çev. Rıza Katı, İstanbul: Pınar Yayınları.
- Poulton, Hugh (1997). Balkanlar: Çatışan Azınlıklar, Çatışan Devletler. Çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Renouvin, Pierre (1969). Birinci Dünya Savaşı Tarihi (1914-1918). Cilt 1, Çev. Adnan Cemgil, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Robbins, Keith (2005). Birinci Dünya Savaşı. Çev. Müfit Günay, Ankara: Dost Kitabevi.
- Roberts, J. M. (2015). Avrupa Tarihi. Çev. Fethi Aytuna, İstanbul: İnkilap Kitabevi.
- Roger, Antonie (2008). Milliyetçilik Kuramları. Çev. Aziz Ufuk Kılıç, İstanbul: Versus Kitap.
- Ronen, Dov (1997). The Challenge of Ethnic Conflict, Democracy and Self-Determination in Central Europe. London: Frank Cass&Company Press.
- Roskin, Micheal G. ve Nicholas O. Berry (2014). Uluslararası İlişkiler: UI'nin Yeni Dünyası. Çev. Özlem Şimşek, Ankara: Adres Yayınları.
- Rusinow, Dennison (2000). "Yugoslavya'nın Parçalanması ve İç Savaşta Osmanlı Mirası". Şu Kitapta: Der. L. Carl Brown, İmparatorluk Mirası: Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Mirası, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 113-143
- Rusinow, Dennison (2003). "The Yugoslav Idea before Yugoslavia". Şu Kitapta: Ed. Dejan Djokic, Yugoslavism: Histories of a Failed Idea, London: Hurst&Company Press, s. 11-26
- Said, Edward W. (1993). "Yeats ve Sömürgeleşme". Şu Kitapta: Haz. Terry Eagleton, Fredric Jameson ve Edward W Said, Milliyetçilik, Sömürgecilik ve Yazın, Çev. Ş. Kaya, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, s. 65-92

- Samary, Catherine (1995). Parçalanın Yugoslavya: Bosna'da Etnik Savaş. Çev. Bülent Tanatar, İstanbul: Yazın Yayıncılık.
- Sancaktar, Caner (2010). The Serbo-Croat Relations in Yugoslavia. İstanbul: Tasam Publication.
- Sancaktar, Caner (2017). Yugoslavya'da Sosyalist Özyönetim Deneyimi: Yugoslavya'nın Ekonomi-Politik Analizi. İstanbul: Doruk Yayıncılık.
- Sander, Oral (1969). Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965). Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Sander, Oral (2012). Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e. Cilt 1, Ankara: İmge Kitabevi.
- Sander, Oral (2013). Siyasi Tarih 1918-1994. Cilt 2, Ankara: İmge Kitabevi.
- Saral, Emre (2013). "Voyvodina". Şu Kitapta: Ed. Bilgehan A. Gökdağ ve Osman Karatay, Balkanlar El Kitabı Cilt 2: Çağdaş Balkanlar, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 81-96
- Schnapper, Dominique (1995). Yurttaşlar Cemaati/Modern Ulus Fikrine Dair. Çev. Özlem Okur, İstanbul: Kesit Yayıncılık.
- Seton-Watson, Hugh (1977). Nations and States: An Enquiry into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism. Londra: Methuen Press.
- Sipahioğlu, Bahtiyar (2010). Dünden Bugüne Balkanlar. İstanbul: Akademi Matbaacılık.
- Sloane, William M. (1987). Bir Tarih Laboratuvarı Balkanlar. İstanbul: Süreç Yayıncılık.
- Snyder, Louis (1954). The Meaning of Nationalism. New Brunswick: Rutgers University Press.
- Smith, Anthony D. (2002). Ulusların Etnik Kökeni. Çev. Sonay Bayramoğlu ve Hülya Kendir, Ankara: Dost Kitabevi.
- Smith, Anthony D. (2002a). Küreselleşme Çağında Milliyetçilik. Çev. Derya Kömürcü, İstanbul: Everest Yayınları.
- Smith, Anthony D. (2016). Milli Kimlik. Çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Stargardt, Nicholas (1995). "Origins of the Constructivist Theory of the Nation". Şu Kitapta: Der. Sukumar Periwal, Nations of Nationalism, Budapeşte: Central European University Press, s. 83-105
- Stavrianos, L. S. (1958). The Balkans Since 1453. New York: Holt.
- Strachan, Hew (2014). Birinci Dünya Savaşı. Çev. Ümit Hüsrev Yolsal, İstanbul: Say Yayınları.

Sükan, Özer (2001). 21.Yüzyıl Başlarında Balkanlar ve Türkiye. İstanbul: Harp Akademileri Yayınları.

Taşalan, Nurdoğan ve Turgut Etingü (1973). İlk Çağlardan Günümüze Kadar Suikastler ve Ayaklanmalar Tarihi. İstanbul: Milliyet Yayınları.

Taşar, M. Murat, Burhan Metin ve Altay Ünaltay (1996). Bosna Hersek ve Postmodern Ortaçağa Giriş. İstanbul: Birleşik Yayıncılık.

Taştan, Yahya Kemal (2013). “Balkanlarda Ulusçuluk Hareketleri”. Şu Kitapta: Ed. Bilgehan A. Gökdağ ve Osman Karatay, Balkanlar El Kitabı Cilt 1: Tarih, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 403-434

Taylor, A. J. P. (1970). “Savaşın Patlayışı”. Çev. Oya Özay, Şu Kitapta: 20.Yüzyıl Tarihi: Devrimler Yüzyılıının Devrimci Tarihi, Cilt 2, İstanbul: Arkın Kitabevi, s. 689-692

Tılıç, Doğan L. (1999). Milliyetçiliğin Pençesindeki Kartal Kosova. Ankara: Ümit Yayıncılık.

Tito, Josif Broz (1978). Özyönetimli Sosyalizm. Çev. İlhami Emin, İstanbul: Koza Yayınları.

Todorova, Maria (2015). Balkanlar’ı Tahayyül Etmek. Çev. Dilek Şendil, İstanbul: İletişim Yayınları.

Turan, Betül, Rezzan Ünalp ve İskender Özbay (2009). Geçmişten Günümüze Kosova Tarihi ve Türkiye Kosova İlişkileri. Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Türbedar, Erhan (2013). “Kosova Sorunu”. Şu Kitapta: Ed. Bilgehan A. Gökdağ ve Osman Karatay, Balkanlar El Kitabı Cilt 2: Çağdaş Balkanlar, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 135-148

Türkeş, Mustafa (2013). “Yugoslav Devletinin Kuruluşu ve Krallık Dönemi”. Şu Kitapta: Ed. Bilgehan A. Gökdağ ve Osman Karatay, Balkanlar El Kitabı Cilt 2: Çağdaş Balkanlar, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 15-21

Türkoğlu, Emir (2000). “Kosova Arnavutlarının Milliyetçiliği”. Şu Kitapta: Der. Ömer E. Lütem ve Birgül Demirtaş Coşkun, Balkan Diplomasisi, Ankara: Asam Yayınları, s. 103-131

Uçarol, Rıfat (2010). Siyasi Tarih (1789-2010). İstanbul: Der Yayınları.

Uzgel, İlhan (2013). “Yugoslav Federasyonu’ndan Sırbistan’a”. Şu Kitapta: Ed. Bilgehan A. Gökdağ ve Osman Karatay, Balkanlar El Kitabı Cilt 2: Çağdaş Balkanlar, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 59-70

Üçok, Coşkun (1968). Siyasal Tarih 1789-1950. Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları.

Ülger, İrfan Kaya (2016). Yugoslavya Neden Parçalandı? Balkan Dramının Perde Arkası. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.

Ülman, A. Haluk (2002). I. Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş. Ankara: İmge Kitabevi.

Ünver-Noi, Aylin (2007). Avrupa'da Yükselen Milliyetçilik. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Wachtel, Andrew Baruch (2009). Dünya Tarihinde Balkanlar. Çev. Ali Cevat Akkoyunlu, İstanbul: Doğan Kitap.

Weinberg, Gerhard L. (2017). "Barışta ve Savaşta Dış Politika". Şu Kitapta: Ed. Jena Caplan, Hitler Almanyası 1933-1945, Çev. İdem Erman, İstanbul: İnkilap Kitabevi.

Yakut, Kemal (1999). "Kapitalizm, Sosyalizm ve Milliyetçiliğin Ortaya Çıkması". Şu Kitapta: Ed. İhsan Güneş ve Cahit Bilim, Çağdaş Dünya Tarihi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, s. 85-111

Yerasimos, Stefanos (2015). Milliyetler ve Sınırlar: Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu. Çev. Şirin Tekeli, İstanbul: İletişim Yayınları.

Yıldız, Ahmet (2004). "Ne Mutlu Türküm Diyebilene" Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938). İstanbul: İletişim Yayınları.

Zürcher, Erik Jan (2012). Modernleşen Türkiye'nin Tarihi. Çev. Yasemin Saner, İstanbul: İletişim Yayınları.

Makale, Bildiriler ve Diğer Basılı Yayınlar

Abazi, Burhan (2007). Yugoslavya'nın Siyasal Sisteminin Yıkılışı. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Abdula, Sevda (2013). Din ve Milliyetçilik: Sırp Ortodoks Kilisesi ve Sırp Milliyetçiliği Örneği. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Akıncı, Abdulvahap (2014). "Milliyetçilik Kuramları". C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 15, Sayı 1, s. 131-150.

Akkaş, Sema Önal (2006-2007). "Vico ve Milliyetçilik". Doğu Batı Düşünce Dergisi, Sayı 39, s. 115-127.

Akmadza, Miroslav (2007). "The Position of the Catholic Church in Croatia 1945-1970". Review of Croatian History, Vol. 2, No. 1, s. 89-115.

Aruçi, Muhammed (2002). "Kosova (Osmanlı Dönemi Sonrası)". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, Cilt 26, s. 219-221.

Aruçi, Muhammed (2013). "Yugoslavya: Balkanlar'da 1990'lı Yıllarda Dağılan Federal Devlet". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, Cilt 43, s. 573-579.

Aslantaş, Selim (2006-2007). “Sırp İsyancıları (1804-1815): Milli Bağımsızlık Hareketi Mi Burjuva Devrimi Mi Köylü Ayaklanması Mı?”. Doğu Batı Düşünce Dergisi, Sayı 39, s. 83-96.

Azarkan, Ezeli (2011). “Slovenya, Hırvatistan ve Bosna'nın Bağımsızlık Mücadeleleri ve Yugoslavya'nın Dağılışı”. Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, Cilt 8, Sayı 2, s. 52-91.

Azarkan, Ezeli (2016). “Slovenya, Hırvatistan ve Bosna-Hersek Devletlerinin Tanınmasında Siyaset ve Hukukun Etkisi”. Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 21, Sayı 35, s. 39-78.

Babuna, Aydın (2009-2010). “Osmanlı Döneminde Bosna ve Boşnaklar”. Doğu Batı Düşünce Dergisi, Sayı 51, s. 181-192.

Baş, Numan (2009). Kosova Sorununun Ortaya Çıkışı ve Balkanlar Üzerine Etkileri. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Bayram, Mürsel ve Hüseyin Emiroğlu (2015). “Hırvat Milliyetçiliğinde Dil Unsurunun Rolü”. Uluslararası Hukuk ve Politika, Cilt 11, Sayı 43, s. 39-67.

Berktaş, Deniz (2006). “Güney Slavları'nın ‘Birlik’ Mücadelesi”. Strateji Dergisi, Sayı 91.

Bozgöz, Faruk (2006-2007). “Arap Milliyetçiliği”. Doğu Batı Düşünce Dergisi, Sayı 39, s. 97-112.

Boztemur, Recep (2006). “Tarihsel Açından Millet ve Milliyetçilik: Ulus-Devletin Kapitalist Üretim Tarzıyla Birlikte Gelişimi”. Doğu Batı Düşünce Dergisi, Sayı 38, s. 161-180.

Buze, Özcan (1992). “Yugoslavya'nın Parçalanmasının Ardından: Balkanlar'da Yeni İttifaklar ve Çelişmeler”. İkibin'e Doğru, Cilt 6, Sayı 34.

Can, İsa (1992). “Yugoslavya ve Bosna Hersek Bunalımı: Tarihsel Bir Arka Plan”. Dünya ve İslam, Sayı 12.

Coric, Azemina (2016). Ulusal Kimlik ve Dış Politika: Dayton Sonrası Bosna Hersek'te Ulusal Kimlik Tartışmaları ve Dış Politika. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Coşkun, Birgül Demir (2010). “Kosova'nın Bağımsızlığı ve Türk Dış Politikası (1990-2008)”. Uluslararası İlişkiler, Cilt 7, Sayı 27, s. 51-86.

Cviic, Christopher (1993). “Croatia's Violent Birth”. Current History 92, No. 577, s. 370-375.

Çancı, Haldun (2008). “Değişmeyen Boyutları Bağlamında Milliyetçiliğe Teorik ve Kavramsal Bir Bakış”. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 13, Sayı 2, S. 105-116.

Çancı, Haldun (2010). “Hızlı Dönüşümler Çağında, Milliyetçi Düşüncenin Kökenlerinin Yeniden Gözden Geçirilmesi”. *Öneri Dergisi*, Cilt 9, Sayı 33, s. 217-225.

Demir, Hakan (2012). “XIX. Yüzyılda Hırvat İlerizm Hareketi”. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, s. 209-239.

Demir, Hakan (2013). “Hırvatistan’da Yugoslavcılık Düşüncesi”. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, s. 115-168.

Demir, Hakan (2013a). “Federalizm-Üniterizm İkileminde Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı’nda Siyasal Yaşam (1918-1929)”. *Balkan Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, s. 91-114.

Demir, Hakan (2017). *Birinci ve İkinci Yugoslavya’da Hırvat Sorunu*. Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Demir, Hakan (2017a). “Yugoslavya Krallığı Siyasal Yaşamında Hırvat Sorunu”. *Balkan Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, s. 57-77.

Demir, Hakan (2017b). “II. Dünya Savaşı’nda Yugoslavya (1939-1945): “Hırvat Ustaşalar, Sırp Çetnikler ve Komünist Partizanlar””. *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 55, s. 147-168.

Duffy, Gavan ve Nicole Lindstrom (2002). “Conflicting Identities: Solidarity Incentives in the Serbo-Croatian War”. *Journal of Peace Research*, Vol. 39, No. 1, s. 69-90.

Eller, Jack D. ve Reed M. Coughlan (1993). “The Poverty of Primordialism: The Demystification of Ethnic Attachments”. *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 16, No. 2, s. 183-201.

Emecen, Feridun (2002). “Kosova Savaşları”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi*, Cilt 26, s. 221-224.

Eryılmaz, Banu (2010). “Bir Söylem Olarak Milliyetçilik”. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, s. 177-202.

Faverjon, Philippe (1994). “İkinci Dünya Savaşı’nın Bilançosu”. *Tematik Ansiklopedi, İnsan ve Tarih*, Cilt 1, s. 268-269.

Giray, Bahadır (2001). “Batı Literatüründe Milliyetçilik Tipolojileri ve Eleştirisi”. *Türkiye ve Siyaset, Özel Sayı*, s. 68-80.

Gökarp, Emre (2007). “Milliyetçilik: Kuramsal Bir Değerlendirme”. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, s. 279-298.

Gökdağ, Bilgehan Atsız (2012). “Balkan Ülkelerinin Anayasalarında Dil Kullanımı ile İlgili Düzenlemeler”. *Turkish Studies: International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Cilt 7, Sayı 4, s. 69-97.

Güldiken, Nevzat (2006). “Ulus, Ulus-Devlet ve Uluslaşma Kavramlarına İlişkin Tartışmalar ve Türkiye”. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 7, Sayı 2, s. 157-168.

Güveloğlu, Gülşah Kurt (2009). Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı Dönemi’nde Yugoslavya’nın Siyasal Hayatı ve Türkiye İle Siyasi İlişkiler. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Güveloğlu, Gülşah Kurt (2015). “Marsilya Suikasti (Yugoslavya Kralı Aleksander’in Öldürülmesi) ve Türkiye’deki Yankıları-9 Ekim 1934”. Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt 34, Sayı 57, s. 249-269.

Güven, İbrahim Fevzi (2016). “Yugoslavya’nın Dağılması Bağlamında Josip Broz Tito ve Slobodan Miloseviç’in Söylem ve Politikalarının İncelenmesi”. International Crimes and History, Sayı 17, s. 101-128.

Hekimoğlu, H. Birsen (1989). “Modernleşme ve Siyasal İstikrarsızlık”. Toplum ve Bilim Dergisi, Sayı 46-47.

Işıklı, Alpaslan (2002). “Yugoslavya Örneği”. Yeni Hayat Dergisi, s. 6-11.

Jakupi, Amir (2017). “Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti İçindeki Kosova Özerk Bölgesi Sorunu (1980-1989)”. Balkan Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Cilt 6, Sayı 1, s. 189-215.

Kaçmaz, Muhammet (2014). “Balkan Coğrafyası”. Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Cilt 1, s. 11-37.

Kadriaj, Shqipran (2008). Kosova Sorunu. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Kahramanyol, Mustafa ve Fahriye Emgili (2016). “Tito ve Balkan Siyaseti”. Avrasya Etüdleri, Cilt 50, Sayı 2, s. 315-349.

Karakuzu, Taner (2013). Mikro Milliyetçilik: Yugoslavya Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Karamuço, Sencar (2009). Sırp Milliyetçiliğinde Kosova Algısı. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Manetovic, Edislav (2006). “İlija Garasanin: Nacertanije and Nationalism”. The Historical Review/La Revue Historique, Vol. 3, s. 137-173.

Moacanin, Nenad (1998). “Hırvatistan”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, Cilt 17, s. 397-400.

Muzbeg, Bengi (2009). Kosova Savaşlarından UNMIK Yönetimine Kosova Türklerinin Siyasi ve Hukuki Statüsü. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Ognyanova, Irina (2000). “Nationalism and National Policy in Independent State of Croatia (1941-1945)”. IWM Junior Visiting Fellows Conferences, Vol. 6, No. 5, s. 1-26.

Özkan, Behlül (2011). “Soğuk Savaş Sonrası Amerikan Dış Politikası”. Stratejik Araştırmalar, Cilt 9, Sayı 16, s. 51-91.

Perovic, Latinka (2015). “The Kingdom of Serbians, Croats and Slovenians (1918-1929)/the Kingdom of Yugoslavia (1929-1941): Emergence, Duration and End”. Belgrade, s. 1-26, www.yuhistorija.com/yug_first_txt01.html Erişim Tarihi: 18.01.2018.

Pickering, Paula M. ve Mark Baskin (2008). “What is to be done? Succession from the League of Communists of Croatia”. Communists and Post-Communists Studies, Vol. 41, No. 4, s. 521-540.

Samani, Hasan (1997). Yugoslavya’da Etnik Yapı ve Politika. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Sancaktar, Caner (2009). “1980 Sonrası Yugoslavya’da Sırp ve Hırvat Milliyetçiliği”. Uluslararası Balkan Kongresi: Balkan Milletleri Arasında Etkileşim, s. 89-121.

Sancaktar, Caner (2009a). Yugoslavya’da Sosyalizmden Kapitalizme Geçiş: Özyönetim Uygulaması. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Sancaktar, Caner (2011). “Balkanlar’da Osmanlı Hakimiyeti ve Siyasal Mirası”. Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, s. 27-47.

Sancaktar, Caner (2015). “Osmanlı Hakimiyeti Altında Boşnak Ulusunun Doğuşu”. Akademik İncelemeler Dergisi, Cilt 10, Sayı 2, s. 23-44.

Savaş, Hüseyin (2001). “Dünü ve Bugünüyle Kosova Sorunu”. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 25, Sayı 1, s. 101-111.

Selçuk, Senem Sönmez (2012). “Dünden Bugüne Milliyetçilik: Küresel Dünyada Yükselen Sesler”. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 12, Sayı 3, s. 117-136.

Shils, Edward (1957). “Primordial, Personal, Sacred and Civil Ties”. British Journal of Sociology, Vol. 8, No. 2, s. 130-145.

Smith, Anthony D. (1998). “Milliyetçilik ve Kültürel Kimlik”. Türkiye Günlüğü Dergisi, Sayı 50.

Stankovic, Slobodan (1983). “Aleksander Rankovic-Political Profile of Yugoslav “Stalinist””. Radio Free Europe Research, RAD Background Report/205, s. 1-5.

Şahin, Köksal (2007). “Bir İdeoloji Olarak Milliyetçilik”. Akademik Bakış Dergisi, Sayı 12, s. 1-9.

Tasopoulos, Konstantinos-Angelos (2013). Nationalism and Nationalist Ideology in Yugoslavia; Nationalism as a legacy of self-management socialism?. Universitat Wien Titel der Masterarbeit, Wien.

Taşar, M. Murat (1999). “Kosova Arnavutlarının Bağımsızlık Mücadelesi”. Ülke Dergisi, Sayı 33, s. 1-33.

Tatalovic, Sinisa (1996). “Military and Political Aspects of the Croato-Serbian Conflict”. Croatian Political Science Review, Vol. 33, No. 5, s. 166-190.

Trgovcevic, Ljubinka (2016). “Yugoslavia”. International Encyclopedia of the First World War, s. 1-16 <https://encyclopedia.1914-1918-online.net/pdf/1914-1918-Online-yugoslavia-2016-07-18.pdf> Erişim Tarihi 10.01.2018.

Türbedar, Erhan (2008). “Kosova’nın Bağımsızlığı ve Muhtemel Etkileri”. Stratejik Analiz Dergisi, Cilt 8, Sayı 95, s. 18-32.

Uğurlu, Mehmet (2010). Sırp Milliyetçiliğinde Kosova Efsanesinin Yeri ve Önemi, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara.

Ural, Selçuk (2014). “Balkanlarda Aşırı Milliyetçiliğin Gölgesinde Kosova ve Bağımsızlık”. Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 5, Sayı 1, s. 149-180.

Uzgel, İlhan (1992). “Sosyalizmden Ulusçuluğa: Yugoslavya’da Ulusçuluğun Yeniden Canlanması”. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 47, Sayı 1, s. 217-244.

Uzun, Turgay (2003). “Ulus, Milliyetçilik ve Kimlik Üzerine Bir Değerlendirme”. Doğu Batı Düşünce Dergisi, Sayı 23, s. 131-154.

Üçyıldız, Ceyda (2006). Eski Yugoslavya Cumhuriyetlerinin Yapılanmasında AB’nin Rolü. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Ülger, İrfan Kaya (2016a). “Kosova’nın Bağımsızlığının Self Determinasyon Çerçevesinde Analizi”. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 31, s. 39-64.

Yalçın, Dilek (2007). Etnik/Teritoryal Ulusçuluk Bağlamında Türkiye’de Ulusal Kimliğin İnşası. Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.

Yılmaz, Merve (2011). Yugoslavya’nın Dağılması ve Sırp Milliyetçiliği. Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Yürür, Pınar (2008). “Balkanlar’da Uluslararası Himaye Yöntemleri: Bosna-Hersek Örneği”. Avrasya Dosyası, Cilt 14, Sayı 1, s. 159-192.

İnternet Kaynakları

O Matici Hrvatskoj (Matica Hrvatska Hakkında) www.matica.hr/omatici/, Erişim Tarihi 12.02.2018.

Doğan şahin: Soykırım Mı Değil Mi? (10.03.2010).
<http://dstercume.blogspot.com.tr/2010/03/soykirim-mi-degil-mi-1.html>, Erişim Tarihi 12.02.2018.

Slobodan Milosevic: President of Yugoslavia
www.britannica.com/biography/Slobodan-Milosevic, Erişim Tarihi 03.03.2018.

Gabriel Partos: Ivan Stambolic (29.03.2003).
www.independent.co.uk/news/obituaries/ivan-stambolic-36385.html, Erişim Tarihi 03.03.2018.

Slobodan Milosević Kimdir? (11.03.2006).
www.cnnturk.com/2006/dunya/03/11/slobodan.milosevic.kimdir/163091.0/index.html Erişim Tarihi 09.03.2018.

Ali Bulunmaz: “Kardeşlik ve birlik”ten Çatışmaya Yugoslavya
<https://medium.com/@alibulunmaz/karde%C5%9Flik-ve-birlik-ten-çatışmaya-yugoslavya-5ee90a098798>, Erişim Tarihi 21.03.2018.

Dobrica Cosic: Serbian Novelist, Essayist, and Politician
www.britannica.com/Dobrica-Cosic, Erişim Tarihi 25.03.2018.

Ian Traynor: Franjo Tudjman (13.12.1999).
www.theguardian.com/news/1999/dec/13/guardianobituaries.iantraynor, Erişim Tarihi 01.04.2018.

Franjo Tudjman: President of Croatia www.britannica.com/biography/Franjo-Tudjman, Erişim Tarihi 01.04.2018.

Slobodan Milosevic At Kosovo Brotherhood and Solidarity Rally in Belgrade (21.11.1988). www.slobodan-milosevic.org/documents/sm112188.htm, Erişim Tarihi 06.04.2018.

Slobodan Milosevic’s 1989 St. Vitus Day Speech (28.06.1989). www.slobodan-milosevic.org/spch-kosovo1989.htm, Erişim Tarihi 06.04.2018.

Justus Leicht and Peter Schwarz: Croatian President Franjo Tudjman dies (16.12.1999). www.wsws.org/en/articles/1999/12/tudj-d16.html, Erişim Tarihi 07.04.2018.

Franjo Tudman www.wikiwand.com/en/Franjo_Tudman, Erişim Tarihi 10.04.2018.

Ivica Racan-Leading Croatia into the future by taking on its past (18.01.2012).
www.esiweb.org/enlargement/?cat=109#awp:?:cat=109, Erişim Tarihi 10.04.2018.

Croatia www.britannica.com/topic/fascism/Neofascism#ref339302, Erişim Tarihi 10.04.2018.

14th Congress of the League of Communists of Yugoslavia
www.revolcy.com/main/index.php?s=14th+Congress+of+the+League++of+Communists+of+Yugoslavia, Erişim Tarihi 11.04.2018.

Bojana Barlovac: Key Parties in Serbia (03.04.2012).
www.balkaninsight.com/en/article/who-is-who-political-parties-in-serbia, Erişim Tarihi 11.04.2018.

Gordana Andric: Two Decades of Elections Tumult in Serbia (10.04.2012).
www.balkaninsight.com/en/article/two-decades-of-election-tumult-in-serbia, Erişim Tarihi 11.04.2018.

The Constitution www.croatia.eu/article.php?lang=2&id=25, Erişim Tarihi 12.04.2018.

ÖZGEÇMİŞ

1993 yılında İzmir’de doğdu. İlk ve orta öğrenimini İzmir’de tamamladıktan sonra 2012 yılında Dumlupınar Üniversitesi’nde Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünde lisans eğitimine başladı. 2016 yılında lisans eğitimini tamaladıktan sonra aynı yıl Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Birliği Siyaseti ve Uluslararası İlişkiler programında yüksek lisans öğrenimine başladı. 2018 yılında Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi’nin Nisan ayı sayısında “*Yugoslavya Krallığı’nın Yıkılmasında İç ve Dış Siyasetin Etkisi (1929-1941)*” adında bir makale yayını yaptı.